

DOI: <http://doi.org/10.18372/2412-2157.31.14817>

УДК 141.7:[341.24-029:3]

Е. М. Герасимова

МОРАЛЬНИЙ КОНЦЕПТ СУСПІЛЬНОГО ДОГОВОРУ В КООРДИНАТАХ РИНКОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова;
ORCID: 0000-0003-0046-8458

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблем формування та координації механізму взаємовпливу етики та економіки. Здійснюється соціально-філософський аналіз концепції суспільного договору та справедливої ціни, визначається проблема свободи вибору і необхідності існування господарської етики, координації соціальних та етичних меж розвитку капіталістичних відносин. Доводиться теза про те, що теорію сучасного капіталізму необхідно доповнити теорією соціального генезису та нормативного обґрунтування процесу формування смаків споживача – це питання соціальної психології та етики, а також теорію соціальних інститутів і теорію політичної корекції певних вад сучасного постіндустріального способу виробництва.

Ключові слова: суспільство; спосіб виробництва; етика господарських відносин; колективні дії; свобода вибору; справедлива ціна; економіка.

Вступ

Наприкінці ХХ ст. відомий німецький соціолог Н. Луман називає «мораль втраченою парадигмою». Він звертає увагу винятково на персональне наповнення змісту моралі, яке виходить на розуміння «справедливості» або «несправедливості» вчинків і поведінки конкретної людини. Свої нормативні функції мораль починає поступово втрачати в історичний період буржуазних революцій і формування ранніх капіталістичних відносин у зв'язку з процесом соціальної диференціації. Тому, з точки зору соціально-філософського наповнення змісту моралі, вона стає зовнішньою силою суспільного розвитку. Відповідно, ситуацію постійних соціальних конфліктів сучасності Н. Луман пропонує вирішувати за допомогою досягнення домовленостей між конфліктуєчими сторонами. По-суті, пропонуються оновлені принципи сучасного суспільного договору на засадах організації суспільних підсистем політики і права (Luhman, 1993: 112). На початку глибинних постіндустріальних трансформацій сучасної цивілізації політичними елітами розвинутих країн було офіційно проголошено курс на всебічний розвиток соціально-економічної демократії на засадах плюралізму в системі відносин власності та економіко-господарське розкріпачення особи. Фактично, було визнано соціальні цілі ринкового господарства, але благородні прагнення збудувати ідеальну цивілізаційну модель соціально-економічної культури дотепер не вирішили питання військових конфліктів, економічних війн, голоду, злиденності та господарського егоїзму.

«Ми живемо у сукупності соціальних відносин і визначаємося ними. Ми не хотіли б жити у «справедливому» суспільстві, де нічого було б купити, так само як у «ефективному, багатому» суспільстві, яке використовувало б свої засоби заради морально засуджених цілей. Тому стосовно питання про моральність капіталізму наукова точність повинна досягатися не шляхом відмови від розгляду всіх його можливих аспектів, а з урахуванням сукупності його ознак. У той самий час стає зрозумілим, що жодний суспільний устрій ніколи не зможе бути виправданим остаточно, оскільки кількість і вагомість точок зору, відповідно до яких він

має бути оціненим, постійно змінюється у часі» (Козловски, 1996: 17-18). Тому моральність ринкової економіки, в кінцевому рахунку, залежить від типу соціально-економічних відносин, які складаються у процесі постійної взаємодії між суб'єктами господарської діяльності. Завжди був і залишається суттєвим аспект існування моральних принципів в умовах вільного цивілізованого або «дикого» ринку, тому матеріально-господарські відносини між людьми можуть аналізуватися тільки в моменти їхньої дієвої реалізації у процесі спільного способу життєзабезпечення на певній території проживання та умов попереднього соціально-економічного розвитку.

Отже, базовим принципом розвитку сучасної соціально-економічної системи стає визнання пріоритетності загальнолюдських цінностей на рівні планетарного масштабу, а також розвиток теорії соціальних інститутів і теорії політичної корекції у системі сучасного гуманітарного знання. Важливим фактором зазначеного процесу стають міжнародні політично-правові процедури визнання національно-культурної специфіки соціально-економічного вибору кожної країни та посилення конструктивного впливу національних співтовариств на глобальну систему світового господарства. Але в умовах кардинальних змін у системі соціально-економічних структур та переходу до механізмів функціонування сучасної економіки знань актуальною залишається тематика дослідження теоретико-методологічних засад сучасного осмислення та практичного застосування гуманітарних можливостей теорії суспільного договору і спільної дії в межах міжнародного соціального досвіду.

Метою дослідження нашої публікації ми визначили розробку і обґрунтування концепції формування суспільного договору в системі сучасної економіки знань на основі визнання пріоритету загальнолюдських цінностей у глобальній системі координат ринкового господарства.

Методологія дослідження

Наш науковий аналіз має на меті продемонструвати процес розширення змісту та практичного застосування таких методологічних принципів, як поліфонізм і діалогізм як створення

смыслового простору співіснування думок, когнітивний креатив, який сприяє дослідженню ефективності економіко-господарських трансформаційних процесів і нових соціально-економічних форм суспільного буття. Було застосовано методи компаративного аналізу, структурний, системно-логічний, аналітичний, синтетичний методи, метод конференції ідей тощо. Усі вони виходять не з пріоритету дослідження матеріальних основ і виробничих відносин економіко-господарського процесу, а перебувають у межах соціально-філософського аналізу відношень та зв'язків базових складових економічного виміру соціальної реальності. Метод економічного синергізму забезпечує дослідження механізму функціонування світового господарства в невизначених умовах епохи глобалізації, а методи соціального моделювання застосовувалися для прогнозування результативності змін у системі стратегічних орієнтирів економічного поступу суспільства.

Результати

Відому тезу господарського занепокоєння сучасних виробників сформулював Р. Познер: «У світі, де ресурси обмежені, марнотратство мають вважати аморальним» (Posner, 1977: 23). З такою заявою може погодитися кожен громадянин, причому саме по собі поняття марнотратства несе в собі негативний зміст. Але у позитивістському підході політекономії зазначена теза вказує на тенденцію досліджувати проблему алокації як на єдину морально-економічну проблему. З такої точки зору, ринковий механізм, який вирішує проблему алокації порівняно з іншими системами, буде виглядати найменш марнотратним, а тому і буде претендувати на моральність. Проте ми розуміємо, що обмежуватися тільки питанням алокації неможна.

Сучасна світова ринкова економіка по суті своїх відношень утворює своєрідний моральний вимір людського існування, що пов'язує собою дві такі найважливіші складові, як добро та користь. Онтологічний аспект співвідношення даних категорій сприяє вирішенню дилеми між поняттям загальної моральності в сфері ринкових відносин та особистими економіко-господарськими інтересами людини. Відбувається процес визнання іманентного характеру належності моральних принципів як для кожної людини, так і для ділового спілкування в умовах ринкової системи. Тим самим така позиція вимагає від суб'єкта економіко-господарських відносин хоча б умовного дотримання моральних норм заради не нанесення шкоди у збалансований процес функціонування ринкового механізму, а також суспільним відносинам у багатьох інших сферах прояву, в яких він також бере участь як громадянин. Але коли справа стосується конкретних умов існування та функціонування власного бізнесу, то вчинками людини починає керувати прагнення отримання егоїстичної вигоди і значення духовно-моральних цінностей зніжується, а то і зовсім відкидається (Герасимова, 2008: 279-280).

До виникнення ринкових умов господарювання матеріально-виробнича діяльність людини тісно перепліталася з міфо-релігійними та сімейно-ідеологічними уявленнями, причому відносини обміну і

розподілу займали меншу сегментну частину. У даному періоді соціального становлення теорію моралі характеризує лише принцип етичного обов'язку, який походить із самої природи речей: «Моральність – це те саме, що правда по суті справи (Sachgerechtigkeit), вона не може знаходитися в абстрактному протиставленні морально визначеним діловим економічним аргументам. Оскільки в економіці ніколи повністю не вдавалося витримати розмежування пропозицій опису і нормативної вимоги, так як завжди переважало «економічне природне право» (Козловски, 1996: 17). Можна констатувати, що сімейні та релігійні етичні постулати у дієвий спосіб не мали системно-структурної регламентації господарських відносин на свідомо виписаних принципах економічної справедливості. Але, при всьому тому, була жорстко зафіксована заборона різних схем захоплення або крадіжки чужого майна, а також морально-релігійні норми обмежували несправедливі засоби досягнення економічних цілей. Крім того, представники іудейської, християнської та ісламської видів релігії здійснювали свій вплив на економіко-господарські відносини не стільки зверненням до змісту свого віровчення, скільки безпосереднім втручанням у справи завдяки контролю над сформованими на певних територіях «ділових колах». Тут визнавалися не тільки справедливі правила обміну, розподілу тощо, а також підтримувалися етичні норми поведінки для підтримання стійких соціальних зв'язків своєї спільноти.

Процес виділення економічної діяльності в окрему сферу функціонування суспільних відносин з відповідною системою спеціальних правил був представлений в середині XVIII ст. у творах Д. Манделвіля (Блауг, 2008). У свою чергу, К. Маркс підкреслює звільняючий характер зазначених процесів для стану людини у цей історичний період, а також характеризує його як початок усвідомлення процесу відчуження в соціально-економічній системі. Тому питання моральності капіталізму вже виходить за межі індивідуальної етики і набуває соціально-філософського характеру. Показовою рисою соціально-економічних реалій періоду Нового часу стають принципи максимального отримання доходу, а формування системи комерційно-підприємницької мотивації прямо починає пов'язуватися зі звільненням людини від релігійних та звичаєвих забобів. Відповідно до таких запитів часу Т. Гоббс виводить засади моральної нейтралізації прагнення прибутку, а «економічна справедливість» стає однією з основних максим нової ранньої буржуазної правосвідомості. Так само сформована Дж. Локком природно-правова концепція визначає головним правом людини право на власність, яке включає в себе також право на життя і свободу.

Наступний етап дослідження процесу моральної нейтралізації максимального досягнення прибутку та соціального звільнення працівника формується на засадах системи прав власності, що вибудовується в роботах Г. Гегеля, Й. Фіхте, І. Канта. Головним положенням такої системи стає обернено пропорційна залежність між процесами розширення майнових прав власника з необхідністю ліквідації права власності на свободу інших суб'єктів ринку, задля забезпечення функціонування

об'єктивних ринкових закономірностей розподілення благ. «Чисте підприємництво» знаходить собі «підтримку» в максимі «категоричного імперативу» І. Канта, який уже сам по собі створює механізм відповідності реальних мотивів його поведінки моральному закону: «Вчиняй так, щоб ти завжди ставився до людства й у своїй особі, і в особі будь-кого іншого так само як до мети, і ніколи б не ставився до нього тільки як до засобу» (Кант, 1964: 270). Філософ вважає, що якщо людина не буде дотримуватися цього принципу, вона не тільки не зможе сприяти культурному поступу, а й не зможе вижити у цьому світі. Тут представлена спроба пошуку етичного консенсусу, який зміг би поєднати господарський практицизм людини з крайнощами моральних вимог до правил господарювання.

З подальшим розвитком ринкового господарства поступово з'являється усвідомлення про підвищення рентабельності праці вільного господаря, який активно починає відгукуватися на засоби матеріально-грошового стимулювання: «Вони були людьми з яскраво вираженими якостями моралі, які пройшли сувору життєву школу, обачливими і рішучими одночасно, людьми стриманими і сміливими, помірними і впевненими, людьми з принципами» (Вебер, 1990: 99), – так характеризує М. Вебер перших представників ринкових відносин. Починається ера пошуку ефективного стикування та знаходження загальних елементів між процесами індивідуалізації і раціоналізації в системі ринкових відносин. Суть такої взаємодії полягає у тому, що нова форма раціональності вже не вимагає від суб'єкта економічних відносин підпорядкування своїх дій всезагальній цілі або підпорядкування певним цінностям, прийнятим у суспільстві. Створюється ситуація досягнення ефективних результатів господарювання за умови сприятливих соціальних можливостей, причому з найменшими зусиллями, що сприяє об'єднанню всіх індивідуальних і матеріально-фінансових вимог у механізм єдиного ринку. Причому за таких обставин зменшується примусовий тиск, цінності набувають статусу загальноновизнаних, а раціональні критерії діяльності виводяться вже не із суб'єктивних, а з об'єктивних цілей індивіда.

Сьогодні вже в умовах сучасного розгортання глобалізованого світу зростає значення і визнання міждисциплінарних досліджень проблеми впливу ціннісно-світоглядних пріоритетів, як індивідуального, так і суспільного характеру, на процес соціально-економічного поступу цивілізації. Важливою орієнтацією аналітичних досліджень моральності економіко-господарської системи є їхнє звільнення від механічної моделі використання її норм у системі економічного сцієнтизму та створення нових структурних ознак, які відповідають вимогам сучасного інформаційного суспільства (Герасимова, 2008: 283). Співвідношення результатів масової промислової продукції та масової фінансово-матеріальної можливості споживачів породжують в умовах ринкового господарювання тенденцію рівняння, на яку іноді не звертають увагу, тому що вся увага стає прикутою до нерівномірного розподілу доходів. Подібна тенденція до вирівнювання забезпечення і комфорту життя при всій нерівномірності розподілу

статків веде до того, що відстоювати свій особистий стиль споживання порівняно із «середнім споживанням» стає все важче.

Саме такий підхід підкреслює сумнівність позитивного аргументу щодо капіталістичної системи про те, що саме вона, на відміну від усіх інших господарських систем, забезпечує можливість мати індивідуальні стилі та способи життя. З одного боку, суверенність споживача, а з іншого – орієнтація виробництва на суб'єктивні вимоги попиту, створюють разом ситуацію егалітаризму і розкоші, свободу від влади монополій. Ціноутворення в сучасних ринкових умовах залежить тільки від грошового попиту, ліквідуючи тим самим усі статусні та особисті привілеї. Але паралельно допускає звільнення потреб від будь-яких соціальних і естетико-етичних критеріїв.

Отже, система ринкових відносин, з одного боку, знімає соціальні бар'єри, а з іншого – породжує економічну нерівність за рахунок накопичення великих статків в якості нагороди за ефективні інновації або в якості квазіренти (Козловски, 1996: 55). Можемо стверджувати, що сучасні умови ринкового господарювання створюють складний комплекс соціально-етичних відносин. А саме: суспільно визнаним положенням є пріоритет загальнолюдських цінностей у вирішенні виробничих, екологічних, соціально-культурних проблем життєзабезпечення соціуму, але, у той самий час, під різного роду гаслами у вигляді військових конфліктів, торгово-економічних війн, екологічних криз тощо здійснюється порушення не тільки етичних норм співіснування, а й відбувається абсолютне нехтування положеннями міжнародного права та політичних домовленостей. Єдиною відмінністю від попередніх століть є необхідність надавати публічні пояснення та суспільний примус виправдовуватися у різного роду міжнародних інстанціях.

Обговорення

Варто зазначити, що комплекс соціально-економічних наук дотепер не сформував однозначних механізмів суспільного колективного вибору шляхів розвитку, які б однозначно приводили до суспільного добробуту, враховуючи всі індивідуальні побажання. Тому, вочевидь, треба піддати критичному аналізу такий ступінь соціального абстрагування, де мають підключитися представники інших дослідницьких програм. У цьому випадку можна звернутися до теореми К. Ерроу, яка стверджує, що колективна раціональність не може бути рівною раціональним запитам і благам його окремих індивідів (Ерроу, 1993). У свою чергу, дослідження принципу раціональної економічної поведінки людини, який може функціонувати в різних сферах діяльності, де людина постійно вимушена обирати, належить Дж. М. Б'юкенену (Б'юкенен, 1997), а ідея стосовно теорії спільної дії, де головним інструментом соціального аналізу визначається поняття «соціального капіталу» запропонована видатним соціологом Дж. Коулманом (Коулман, 2001). Він запропонував принцип методологічного індивідуалізму, у якому стверджується положення

про те, що тільки індивіди є реальністю, водночас різні групи людей та інститути є конструктами, які відображають колективну поведінку індивідів.

Найбільш розгорнуто ідейно-теоретичні витоки теорії суспільного вибору (public choice theory) представлені в роботах Дж. М. Б'юкенена. Зазначена теорія зароджується у 60-ті роки ХХ ст. як галузь економічної науки, а сьогодні зазначену її можна розглядати як соціально-економічну теорію політики. Крім того, Дж. М. Б'юкенен пропонує принцип раціональної економічної поведінки людини, який може функціонувати в різних сферах діяльності, де людина вимушена обирати у системі соціально-політичних процесів. Визначення економічної теорії як частини прагматології єдиної теорії людської діяльності та формування твердження про те, що шлях пізнання колективних єдностей пролягає через аналіз дій окремих індивідів, належить Л. фон Мізесу (Мизес, 2005). Зрозуміло, що мова йде про місце пропозиції соціальної епістемології, коли ми переходимо з мови сутностей і індивідів на мову правил і норм, саме у такий спосіб діють колективи.

Практика ринкових відносин, на думку Ф. Хайєка, має переваги порівняно з іншими альтернативними соціальними механізмами: «конкуренція представляє цінність тому і тільки тому, що її результати є непередбачуваними і взагалі відрізняються від тих, до яких кожний свідомо прагне та міг би прагнути» (Хайєк, 1990: 6-7). Він стверджує, що конкуренція і ринок у кінцевому результаті призводять до економічного процвітання, благами якого можуть користуватися всі громадяни суспільства, включаючи тих, хто постраждав у процесі конкурентної боротьби. Необхідно відзначити, що сьогодні замість поняття абстрактного індивіда приходить розуміння категорії соціального суб'єкта діяльності. Він включений у розгалужену мережу суспільних відносин і може бути креативним засновником. Проблема полягає в тому, що діяльність зазначених суб'єктів не завжди може об'єднуватися в спільну дію, тому важливою методологічною умовою стає наявність низки таких зовнішніх факторів, як структура соціальних правил і норм, природна мова зі своїми правилами розуміння тощо. Дослідження теорії необхідних умов для координації дій належить М. Гілберту, важливою ідеєю якого є єдине входження людей у соціальні проекти як джерело їхнього обов'язку. Таке спільне входження людей дорівнює появі плюрального суб'єкта (Gilbert, 1915). Важливий внесок у методологію теорії спільних дій належать Р. Харре. Він стверджує, що спільна дія вимагає координації зусиль, які регулюються особистісною інтерпретацією чинних правил і законів, відповідаючи тій або іншій діяльності, кожним із суб'єктів діяльності (Харре, 2005).

Якщо звернутися до творів вітчизняних авторів, то своєрідно-показовим варіантом уявлення про економічну справедливість на принципі поєднання моральних засад ринкового господарства з реаліями сучасного життя є ідея відомого українського економіста С. Мочерного: «Якщо економіка базується лише на врахуванні егоїстичних інтересів людини (Ното есопомікус), що нібито, згідно з економічним вченням А. Сміта, дає можливість врахувати суспільні інтереси, то в

ній, за словами російського філософа М. Бердяєва, панує ідеологія буржуазного господарства. Якщо на перше місце у господарському житті висуваються інтереси служіння іншим людям, суспільству загалом, то це відповідає соціалістичній ідеології, яка ближча до християнства. Якщо економіка кожної країни будуватиметься на дотриманні принципів християнської економіки, то вона наблизитиметься до божественної. Можливо, саме тому М. Гоголь порівнював господарювання з розмовою з Богом, а Г. Сковорода говорив про божественну економіку. Зміцнення засад християнської економіки допоможе людству відвернути такі явища, названі Іоанном Богословом ознаками кінця світу» (Мочерний, 2001: 364-365). Нині ми спостерігаємо ситуацію повернення, так званого виключно «об'єктивного» економічного знання до системи цінностей сакрального рівня християнського віровчення через екзистенціальний характер існування самої людини.

Висновки

Моральний концепт суспільного договору уособлює в собі критерій класичного проекту початку доби «ratio». Його актуальність обґрунтовується необхідністю ситуації постійного суспільного вибору шляхів соціально-економічного розвитку в епоху економіки знань для формування можливості практичної реалізації принципів і механізмів теорії сумісних дій. Такий підхід стає практично можливим завдяки здійсненню соціально-філософського аналізу концепції суспільного договору та справедливої ціни, з'ясуванню співвідношення проблеми вільного вибору і суспільних умов функціонування принципів моралі в системі господарських відносин, а також ефективної координації задоволення соціально-економічних потреб та етико-естетичного комфорту існування у соціальному просторі ринкового господарства. Вимога економічної рівності не є обов'язковим пріоритетом у формуванні соціального балансу між різними групами населення. Рівність у соціально-економічній сфері, якщо вона досягається ціною обмеження економічної активності і примусом до низького рівня життя більшості громадян, не може бути благом, а нерівність у багатстві може бути основою компенсації переваг для кожної людини. Наприклад, високого прогресивного податку на статки в такому випадку ніхто не буде заперечувати.

Доводиться теза про те, що теорію сучасного капіталізму необхідно доповнити теорією соціального генезису та нормативного обґрунтування процесу формування смаків споживача – це питання соціальної психології та етики, а також теорією соціальних інститутів і теорією політичної корекції певних вад сучасного постіндустріального способу виробництва. Демократичні принципи сучасного політичного життя в контексті розвитку зазначених теорій не мають обмежуватися лише забезпеченням визначення вибору та фіксування об'єктивного результату як такого. Вони повинні сприяти процесу коректування суспільних рішень за допомогою тиску найбільш прогресивних соціальних груп населення та посиленню контролю за виконанням гуманітарних стратегій і програм соціального забезпечення.

Список літератури

1. Gilbert M. Foreign Policy of Sir Edward Grey / M. Gilbert. – Oxford: Clarendon, 1915. – 124 p.
2. Luhman N. Die Wissenschaft des Gesellschaft / N. Luhman. – Frankfurt am M., 1993. – 280 p.
3. Posner Richard A. Economic Analysis of Law / A. Posner Richard. – Boston: Little Brown and Company, 1977. – Pp. xi, 415.
4. Блауг М. 100 великих економістів до Кейнса / М. Блауг. – СПб.: Економікус, 2008. – 352 с.
5. Бьюкенен Джеймс М. Сочинения / Джеймс Бьюкенен; [пер. с англ.]; серія: «Нобелівські лауреати по економіці». – Т. 1: Фонд економічної ініціативи. – М.: Таурус Альфа, 1997. – 385 с.
6. Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер; [пер. с нем.]. – М.: Прогресс, 1990. – 804 с.
7. Герасимова Е. М. Економічні знання у дискурсі становлення глобалізованого світу: соціально-філософський аналіз [монографія] / Е. М. Герасимова. – Чернівці: ЧДІЕУ, 2008. – 336 с.
8. Кант И. Приложение к «Наблюдениям над чувством прекрасного и возвышенного». Соч. в 6 т. / И. Кант. – М., 1964. – Т. 2. – С. 265-283.
9. Козловски П. Этика капитализма (с комментарием Дж. Бьюкенена); эволюция и общество: Критика социобиологии / Петер Козловски. – СПб.: Экономическая школа, 1996. – 158 с.
10. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 110-124.
11. Мизес фон Л. Человеческая деятельность. Трактат по экономической теории / Мизес фон Л. – Челябинск, 2005. – 305 с.
12. Мочерний С. В. Мочерный. – Львів, 2001. – С. 364-365.
13. Хайек Ф. А. Конкуренция как процедура научного открытия / Ф. А. Хайек // Мировая экономика и международные отношения. – 1989. – № 12. – С. 3-16.
14. Харре Р. Гибридная психология: союз дискурса анализа с нейронаукой / Р. Харре // Эпистемология и философия науки, 2005. – Т. 6. – № 4. – С. 38-63.
15. Эрроу К. Дж. Возможности и пределы рынка как механизма распределения ресурсов / К. Дж. Эрроу // THESIS: теория и история экономических и социальных институтов и систем. – М.: НАЧАЛА-ПРЕСС, 1993. – Т. 1. – Вып. 2. – С. 52-101.
1. Blaug, M. (2008). 100 velikikh ekonomistov do Keynsa [100 great economists before Keynes]. SPb.: Ekonomikus [in Russian].
2. Byukenen, Dz. M. (1997). Sochineniya [Works]. Moscow: Taurus Alfa [in Russian].
3. Veber, M. (1990). Izbrannyye proizvedeniya [Selected Works]. Moscow: Progress [in Russian].
4. Herasymova, E. M. (2008). Ekonomichni znannia u dyskursi stanovlennia hlobalizovanoho svitu: sotsialno-filosofskiy analiz [Economic knowledge in the discourse of the globalized world: a socio-philosophical analysis]. Chernihiv: ChDIEU [in Ukrainian].
5. Kant, I. (1964). Prilozheniye k «Nabyudeniyam nad chuvstvom prekrasnogo i vozvyshennogo» [Appendix to "Observations of the feeling of beauty and exaltation"]. Vol 2 [in Russian].
6. Kozlovski, P. (1996). Etika kapitalizma (s kommentariyem Dzh. Byukenena); evolyutsiya i obshchestvo: Kritika sotsiobiologii [Ethics of capitalism (with commentary by J. Buchanan); Evolution and Society: A Critique of Sociobiology]. SPb.: Ekonomicheskaya shkola [in Russian].
7. Koulman, Dzh. (2001). Kapital sotsialnyy i chelovecheskiy [Social and human capital]. Obshchestvennyye nauki i sovremennost [Social sciences and modernity], 3: 110-124 [in Russian].
8. Mochernyi, S. V. (2001). Metodolohiia ekonomichnogo doslidzhennia [Methodology of economic research]. Lviv [in Ukrainian].
9. Mizes, fon L. (2005). Chelovecheskaya deyatel'nost. Traktat po ekonomicheskoy teorii [Human activity. Treatise on Economic Theory]. Chelyabinsk [in Russian].
10. Khayek, F. A. (1989). Konkurentsia kak protsedura nauchnogo otkrytiya [Competition as a scientific discovery procedure]. Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyye otnosheniya [World Economy and International Relations], 12: 3-16 [in Russian].
11. Kharre, R. (2005). Gibrdnaya psikhologiya: soyuz diskurs-analiza s neyronauko [Hybrid Psychology: The Union of Discourse Analysis with Neuroscience]. Epistemologiya i filosofiya nauki [Epistemology and Philosophy of Science], 6(4): 38-63 [in Russian].
12. Errou, K. Dzh. (1993). Vozmozhnosti i predely rynka kak mekhanizma raspredeleniya resursov [Opportunities and limits of the market as a resource allocation mechanism]. THESIS: teoriya i istoriya ekonomicheskikh i sotsialnykh institutov i sistem [THESIS: Theory and History of Economic and Social Institutions and Systems], 1(2): 52-101 [in Russian].
13. Gilbert, M. (1915). Foreign Policy of Sir Edward Grey. Oxford: Clarendon.
14. Luhman, N. (1993). Die Wissenschaft des Gesellschaft. Frankfurt am M.
15. Posner Richard A. (1977). Economic Analysis of Law. Boston: Little Brown and Company.

Э.М. Герасимова

МОРАЛЬНЫЙ КОНЦЕПТ ОБЩЕСТВЕННОГО ДОГОВОРА В КООРДИНАТАХ РЫНОЧНОГО ХОЗЯЙСТВА

Статья посвящена проблемам формирования та координации механизма взаимовлияния этики и экономики. Осуществляется социально-философский анализ концепции свободного договора и справедливой цены, определяется проблема свободы выбора и необходимости влияния хозяйственной этики, координация социальных и моральных сфер развития капиталистических отношений. Обосновывается тезис о том, что теорию современного капитализма необходимо дополнить теорией социального генезиса и нормативного обеспечения процесса формирования вкусов потребителя – это вопросы социальной психологии и этики, а также теорией социальных институтов и теорией политической коррекции определенных недостатков современного постиндустриального способа производства.

Ключевые слова: общество; способ производства; этика хозяйственных отношений; коллективных действий; свобода выбора; справедливая цена; экономика.

E. Gerasymova

THE MORAL CONCEPT OF SOCIAL CONTRACT IN THE COORDINATES OF A MARKET ECONOMY

Introduction states that the condition of cardinal changes in the system of social and economic structures and transition to mechanisms of functioning of modern knowledge economy, the subject of research of theoretical and methodological bases of modern comprehension and practical application of humanitarian possibilities of the theory of the social contract and joint action within the international social experience remains undoubtedly actual. **The aim** of the article is to determine the development and substantiation of the concept of forming a social contract in the system of modern knowledge economy based on the recognition of the priority of universal values in the global coordinate system of the market economy. The socio-cultural approach **methodology** was used to demonstrate the process of expanding the content and practical application of such methodological principles as polyphony and dialogism as the creation of a semantic space of coexistence of thoughts and cognitive creativity. The methods of comparative analysis, structural, system-logical, analytical, synthetic methods were applied.

Research results substantiate that the socio-philosophical analysis of the concept of free contract and fair price is carried out. **Discussion** deals with the research results of the philosophers and scientists such as K. Arrow, M. Gilbert, J. Buchanan, L. Mises, S. Mochernyi, R. Harre. The differences between the results obtained by the author of the article and the indicated researchers are shown. **Conclusion** indicates that the problem of freedom of choice and necessity of existence of economic ethics, coordination of social and ethical limits of development of capitalist relations are determined. It is argued that the theory of modern capitalism must be supplemented by the theory of social genesis and the normative substantiation of the process of consumer taste formation. This is the question of social psychology and ethics as well as the theory of social institutions and the theory of political correction of certain defects of the modern post-industrial mode of production.

Keywords: society; mode of production; ethics of economic relations; collective action; freedom of choice; fair price; economy.

DOI: <http://doi.org/10.18372/2412-2157.31.14818>

УДК 004.8:316.64(045)

И. В. Девтеров

СЕТЕВОЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ЭВОЛЮЦИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ

Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт им. Игоря Сикорского»

Аннотация. В статье рассматриваются фундаментальные изменения в сознании общества, вся деятельность которого переместилась в информационную сеть Интернет. Основой всех сетевых процессов в настоящее время являются технологии искусственного интеллекта, поэтому актуальным для философии становится вопрос о гармоничной интеграции его возможностей с интеллектом человеческим, и, в целом – сознанием интермена. Также автор акцентирует внимание на изменениях в социальной структуре общества, которая теперь напрямую зависит от сетевого интеллекта, попытка раскрыть метафизическую суть которого и предпринимается в данной работе. Особое внимание уделяется эволюции общественного сознания, которая неизбежно приведёт к социально-историческим преобразованиям.

Ключевые слова: сетевой интеллект; общественное сознание; ценности; эволюция; социальная структура; киберсоциум; свобода.

Вступление

Состояние современных цифровых информационных сетей, системно интегрированных в структуру социальных коммуникаций, даёт достаточно оснований для осмысления комплекса технологий, включённых нами в понятие «сетевой интеллект» (СИ) с точки зрения философского дискурса.

На сегодняшний день нам известно, что в основе большинства сетевых коммуникационных процессов активно функционируют различные кластеры так называемого «слабого» искусственного интеллекта (ИИ), который ускорил и облегчил ряд простейших задач, связанных с взаимодействием человека с Интернет (сотрудничество научных школ, информационный поиск, дистанционное обучение, бизнес и прочее). Слабый ИИ – это прежде всего узкоспециализированные решения, однако заметим, что его уже называют «интеллектом», что говорит о возможностях, сравнимых, сопоставимых (но не сводимых к) с человеческими в целом ряде аспектов.

Далее идёт «сильный» ИИ, который чаще всего сравнивают (и не без оснований) с человеческим. Ряд когнитивных задач, принятие решений в условиях неопределённости и прочие свойства ставят его на одну планку с ЕИ (естественным интеллектом), *лишая его субъектности в ряде случаев*. Что можно, при некоторых допущениях, включить как важный, системный аспект в процесс эволюции общественного сознания.

Цель исследования

Целью данной статьи является экспликация понятия «сетевой интеллект», которое ранее не рассматривалось ни в философских, ни в гуманитарных исследованиях. Важность восприятия сознания киберсоциума как целого опирается на необходимость выделения его системообразующих факторов, главным из которых является, по мнению авторов, именно сетевой интеллект, формирующий сегодня структуру общественных отношений.

Методология исследования

Необходимо отметить, что Интернет задумывался, помимо прочего, как технология освобождения, однако, при условии согласованного взаимодействия сильного и слабых ИИ, он может дать волю угрожающим силам подавления неосведомлённых, он

может способствовать сегрегации обесцененных завоевателями ценностей (Ченбай, 2014). Если иметь в виду этот общий смысл, то общество, казалось бы, не претерпело значительных изменений. Однако наша жизнь определяется не общими, абстрактными истинами, а конкретными обстоятельствами, сопутствующими нашей жизни, труду, успехам, неудачам и мечтам. Таким образом, для того, чтобы мы могли действовать самостоятельно (индивидуально или коллективно), были в состоянии использовать удивительные возможности создаваемых нами технологий, умели находить смысл нашей жизни, оказались способны улучшить наше общество и разумно относились к биосфере планеты, нам нужно будет системно и диалектически соотнести наши действия со специфическим контекстом господства и освобождения там, где мы живем: с сетевым Интернет-сообществом, построенным на основе возможностей ИИ (Walsh, 2017).

Результаты

Сам по себе феномен ИИ в Интернет можно и должно рассматривать как определённую сложноорганизованную структуру, ядро или «стержень», который теперь пронизывает всё многомерное социальное пространство и является совершенно иным по смыслу и качеству местом, платформой пересечения разнообразных социальных плоскостей. А поскольку в современном мире происходит стремительное слияние в единую интеллектуальную среду разных сторон жизнедеятельности человека, то и цифровые, и нейросетевые и телекоммуникационные технологии (особенно – 5G) проникают в науку, культуру, образование, экономику и политику, решающим образом переформируя структуру и меняя масштабы и темпы социального развития.

Сетевой интеллект уверенно завоёвывает себе права общепризнанного средства и основы массовой коммуникации и *влияет на формирование мировоззрения* общества, поскольку люди всё чаще предоставляют ему и его создателям право решать за себя многие вопросы повседневности. Общество, как живой организм, тоже не остаётся в стороне. Оно формирует новые стереотипы общественного сознания (Девтеров, Роевко, 2013), которые объективно становятся доминирующими. С технической точки

зрения, Интернет затевался как система транспортировки, обработки и хранения информации. Но в Интернете сегодня уже не только много информации, но и есть «советчики» и «консультанты» (Siri, например, в iPhone), и практически можно получить ответ на любой вопрос. Сеть сама по себе так устроена, что в ней нет тех коммуникативных барьеров, с которыми мы часто сталкиваемся в реальной действительности. Именно поэтому Интернет сегодня играет роль не только всемирного хранилища информации, но и превратился в средство горизонтальной (неиерархичной) массовой инфраструктурной коммуникации и *принятия решений разного уровня значимости*.

При этом пользователи Сети не только «берут» информацию, либо готовые решения, но и постоянно развивают Сеть и наполняют её различными информационными ресурсами. Люди в Сети давно считают нормальным отдать свою информацию, свои знания другим. Пришло время, когда уже нет смысла скрывать информацию, гораздо полезнее и эффективнее свободно обмениваться ею. На этом новом стандарте человеческого взаимодействия и построены безграничные информационные возможности Интернет. Человечество, общество свободно, бесплатно отдаёт своё знание в Сеть и от этого, безусловно, становится информационно и интеллектуально богаче. Обобщая представление об Интернете как социальном и интеллектуальном феномене, можно сказать, что он – это комплекс электронных сетей, нейросетей, создаваемых и используемых глобальным сообществом свободных людей в целях всестороннего обмена социально значимой, актуальной информацией.

Таким образом, собственно **сетевой интеллект** – это совокупность, синтез ЕИ, нейросетей и интеллектуальных систем принятия решений разного уровня «силы», интегрированная с базами данных, принципиально несравнимых ни с одной из известных библиотек мира ни по объёму, ни по своим функциональным возможностям (Big Data – большие центры хранения информации, англ.).

Как известно, существует ещё концепция «Супер-ИИ», который, судя по намерениям его создателей, будет неким «сверхразумом», превосходящим ЕИ во всех сферах. Не исключено, что это будет квантовый компьютер на кубитовой основе (они уже неуклонно эволюционируют в развитых странах), либо биокомпьютер, рассуждать о возможностях которых можно сейчас, пожалуй, только в футуристических тонах и фантастических аллегориях. Апологеты IT-индустрии и трансгуманисты видят в нём «нового бога» и, как следствие, – всемирную религию, построенную на абсолютных интеллектуальных и технологических доминировании и всеохватности (а не так ли начинались все религии в прошлом?).

Обсуждение

Тем не менее, преломление в сети социальных законов, процессов, тенденций, а также индивидуальных свойств, качеств, стремлений, присущих каждому «гражданину сети» – интермену (Девтеров, 2015), требует глубокого и всестороннего

научного изучения. Достаточное количество теоретических попыток обобщения этой проблематики, основанных на эмпирических данных, существует в пределах социологии и психологии (Бондаренко, 2002). В то же время, онтологический и экзистенциальный, антропологический и социальный смыслы таких трансформаций еще не раскрылись в многочисленных теоретических и практических исследованиях у нас и за рубежом, несмотря на глубокие противоречия, которые уже дают о себе знать в полной мере.

Перемещение в виртуально-сетевую социальную реальность разного рода социально-экономических структур и их функций порождает новое явление. Поскольку функции сложной дуальной структуры «общество-Интернет» на основе СИ несут принципиально иную социальную нагрузку, происходит эволюция сознания задействованных в этом процессе индивидов-интерменов, что влечет за собой неизбежную эволюцию ценностей, идеалов, потребностей, направленности личности, эволюцию целеполагания и, соответственно, – деятельности.

Попытка философского анализа данного явления, проявляющего себя в смещении «центра тяжести» общественных процессов в Сеть, позволяет нам рассматривать эволюционирующее сознание общества, в первую очередь, в трёх аспектах.

Поскольку мы здесь имеем дело с новым видом деятельности (начнем с практики), то первым аспектом указанного процесса следует выделить интенциональный. Его природа является достаточно глубокой и экзистенциально обоснованной и опосредованной, что еще раз подчеркивает фундаментальность поднятой проблемы. Деятельность кибервида (интермена), основанная на иной, отличной от других, интенциональности, которая наукой еще не изучена, при этом неизвестны её цели и задачи, не исследовалась во всех аспектах, кроме коммерческих целей (с целью определения «портрета потребителя»), индивидуальный трафик представителей кибервида. Очевидное перемещение интенциональности кибервида в интеллектуально-информационную среду Интернет заставляет нас пересмотреть всю систему образования и социализации индивида, поскольку указанная среда является антигосударственной по определению.

Обсуждение

Однако, поскольку киберсоциум является продуктом общества, вместе с качественным решением некоторых проблем, ему не удалось избежать и соответствующего набора прежних недостатков, некоторые из которых подверглись значительной акселерации или модификации в процессе перехода в виртуальный социум. Зародившись сначала как субкультура, впоследствии киберсоциум быстро и навсегда обогнал все свои аналоги и вобрал их в себя вместе со всей их спецификой.

Второй аспект мы можем охарактеризовать как аксиологический, поскольку, как уже отмечалось, содержание и структура человеческих ценностей при перемещении человеческой деятельности в Сеть меняется. Это также оставляет отпечаток на характере и видах деятельности в Сети и вне её, на иерархии ценностей, что рассматривается уже в комплексе с традиционными. Как следствие, мы

наблюдаем другую иерархию целей. Особенно важно это осознавать в связи с незримым присутствием в структуре человеческой деятельности ИИ.

Разное содержание ценностей, которые возникают под влиянием реальной действительности, с одной стороны, и виртуального пространства – с другой, ставит человека в ситуацию выбора основных для него жизненных ориентиров. Или он, в первую очередь, стремится к реализации ценностей, характерных для виртуальной реальности, или станет приоритетной для него ценность образа жизни реальных, повседневных практик. Возможен и третий вариант, когда происходит попытка согласовывать ценности этих двух, часто несопоставимых миров.

И третий аспект состоит в другом измерении духовной и интеллектуальной свободы личности. Дополнительные «степени свободы», предоставляемые Сетью, дают нам возможность говорить о такой мере личной свободы индивида, которая зачастую сопоставима со свободой, какую только позволяет нам допустить наше воображение. В образе Интернет человеческое общество впервые сталкивается со средой, которая не поддается статусному ограничению, понятийному определению и контролю. Как только кто-то попытается создать ограничения, он не сможет этого сделать иным образом, чем через создание определенных статусных зон в среде, которые будут под контролем государства или каких-либо других институтов. Как только это происходит, общение участников этой среды начинает избегать таких зон, создавая зоны вне этого контроля. Сейчас эта функция ограничений возложена (доверена?) ИИ, далее список функций будет расширяться, с развитием интеллектуальных систем.

Но ведь увеличение степени личной свободы является серьезным испытанием для человека, который ни мировоззренчески, ни психологически был не готов к этому. Как следствие – мы наблюдаем резкий рост количества и изменение качества как созидательной, так и деструктивной деятельности человека в Сети. Тем самым создается мир, в который все могут вступать без привилегий или предубеждений, порожденных, например, историческим происхождением, расовыми различиями, экономической властью, военной силой или местом рождения.

«Мы создаем мир, где любой и везде может выражать его или её убеждения, независимо от того, насколько они необычны, без страха быть вынужденным молчать или просто конформизма» (Барлоу, 1986). Препятствием способны стать только специальные интеллектуальные фильтры (или боты), но это уже – не люди.

«Старые правовые концепции собственности, индивидуальности, перемещения и контекста неприменимы к нам. Они базируются на материальности, но здесь нет материальности в её привычном смысле» (Барлоу, 1986).

«Наши индивидуальности не телесны, так, в отличие от вас, мы не можем добиваться порядка через физическое принуждение. Мы верим, что наше управление будет возникать из этики, просвещенного личного интереса и общего блага. Наши индивидуальности могут быть распределены вопреки многим вашим юрисдикциям. Единственный закон,

при котором все наши культуры были бы вообще опознаны, – золотое Правило. Мы надеемся, что мы будем способны принимать наши частные решения на этом базисе. Но мы не можем принимать решения, которые вы пытаетесь навязать» (Барлоу, 1986).

Сегодня во всём мире осуществляется стремительное и бесконтрольное затягивание, вовлечение, прежде всего, подрастающего поколения в сетевую виртуальный социум (киберсоциум), где социальным институтам, в их прежнем виде, просто нечего делать, поэтому в развитых странах в срочном порядке пошёл системный процесс цифровизации (диджитализации) социального бытия. При этом наблюдается устойчивая тенденция формирования новой, особой цифровой формы общественного сознания, которая полностью «переформатирует» все известные на сегодняшний день формы – науку, искусство, религию, политику, право и тому подобное.

Таким образом, речь идёт не просто о виртуальной информационной среде как способе общения и удовлетворения потребности в информации, присущей всем людям с момента их рождения (Дротянко, 2018). На данном этапе развития следует говорить о формировании человеческого и общественного сознания в этой же среде сетевого интеллекта, которая успешно, пройдя период своего становления и развития, встала над обществом, над политикой, над многими привычными проблемами, порождаемыми материальным миром, – бытие виртуальное, цифровое, построенное на основе СИ, энергично отвоёвывает все атрибуты бытия действительного off-line.

Эволюция общественного сознания, о которой было сказано выше, имеет двойную природу. Чтобы выявить её, мы воспользуемся логично построенной цепочкой исторических изменений в обществе, которые привели непосредственно к возникновению противоречий между двумя указанными выше характеристиками человеческой деятельности.

Начнем с самого факта возникновения сети Интернет. Необходимость ее создания была вызвана объективными причинами, в основе которых лежало противоречие между уровнем развития американского ВПК и масштабами задач, стоящих перед ним. Создание ARPANET, однако, породило целый комплекс новых проблем, как, например, создание единого протокола передачи данных, оптимизация сетевой архитектуры и тому подобное. Шаг за шагом, оптимизируя свою деятельность в Сети, человек создавал все более благоприятные условия для окончательного «бегства» в неё. Однако, при этом, через действие, опять же, объективных причин, человек, все больше отдавая Сети свои интеллектуальные и душевные силы, становился другим. Сначала подобные трансформации коснулись людей, которые по долгу службы профессионально были заняты в IT-отрасли, но, с созданием и распространением протокола WWW, интуитивно-понятного графического интерфейса и ИИ, ящик Пандоры был открыт.

Когда, со временем, в Сеть хлынули многотысячные, потом – многомиллионные толпы обычных «пользователей», она перестала быть только сетью электронно-вычислительных машин

(компьютеров), в её техническом понимании, но постепенно превратилась в универсальное, весьма функциональное и динамичное информационное пространство, в котором специалисты вступили в различные формы взаимодействия со всеми другими, включая и детей. Это событие и позволило проявиться основе двойной природы характера деятельности человека в Сети – сегодня она есть результат разного рода деятельности, как профессионалов, так и любителей.

Второй, очень важной составляющей, которая подчеркивает двойственность процесса эволюции сознания представителей киберсоциума, является обостренная до абсурда, как локальность, так и глобальность личности представителя кибервида. Как следствие, можно наблюдать крайние проявления данного аспекта в виде деиндивидуализации личности в игровых сообществах, или, наоборот – обретение людьми своего истинного «Я», аккумуляция индивидуальных свойств личности кибервида в процессе самореализации в Сети, появление таких понятий, как «цифровая личность», например.

Эволюция общественного сознания, особенно сознания кибервида, имеет ряд содержательных отличительных черт, которые невозможно приписать действию обычного общественного прогресса, в его классической трактовке. Тем не менее, сегодня мы вынуждены принимать новые правила игры, поскольку подвергать философскому анализу приходится иную, новую социальную реальность, а если точнее – виртуально-сетевую форму оцифрованной реальной действительности, которая выявляет другие, отличные от традиционных, закономерности, требующие своего детального рассмотрения.

Как уже было сказано выше, сложная дуальная структура «общество-Интернет» обладает вполне дихотомичной природой. В то же время противопоставление одной реальности другой ставится при этом актом условного обозначения их различной природы, различной организации. Мы знаем, что, войдя в Сеть, мы попадаем в нормативную среду искусственного интеллекта с другим набором условностей, присущих, и так необходимых, любой человеческой организации. И эта среда, соответственно, имеет свои онтологические и антропологические корни.

Тем не менее, мы не можем назвать это средой материальной (к нам не протянется из монитора рука коллеги из-за океана). Природа материальных взаимодействий, лежащих в основе функционирования и развития интерактивного киберпространства, киберсоциума, даже не напоминает механические, и это позволяет нам утверждать, что данная цифровая форма организации реальной действительности имеет прямое отношение к чистому человеческому сознанию, минуя человеческую телесность, игнорируя её.

То есть, исследуя сложную дуальную структуру «общество-Интернет» на основе СИ, мы в своем исследовании опираемся не на её материальную сторону (человеческий организм, мозг – с одной стороны и аппаратная часть Интернет – с другой), а на её духовно-интеллектуальную основу, поскольку именно она выступает как один из

системообразующих факторов нашей структуры. Законы и принципы, заложенные в конфигурацию сетевого интеллекта глобальной сети основаны на законах и принципах работы человеческого мозга. Известно, что сейчас множество сетей базируется на нейронных, то есть, работающих на искусственных нейронах, если коротко.

В разгар информационной эпохи мы ощущаем растущую во всем мире озабоченность по поводу нынешних изменений, порождаемых новыми технологиями, что грозит вызвать широкую негативную реакцию. Если мы проигнорируем эту обеспокоенность, её дальнейшее усиление может привести к краху надежд на возникновение новой экономики и общества, основанных на технической изобретательности и культурной креативности.

Изменения в **социальной структуре**, о которых говорится у М. Бампо (Вампо, 2008), да и у М. Кастельса в его работе «Галактика Интернет» (Кастельс, 2004), в которой он поднимает актуальные вопросы развития современного общества, происходят совсем не в направлении формирования определённой одной структуры социального взаимодействия. Фактически разнообразие постоянно увеличивающихся структур социальности определяет специфичность социального развития нашего общества. На примере сообществ иммигрантов (Северной Америки и Европы) он указывает на то, что роль в формировании таких сообществ уже не зависит только от социального взаимодействия по месту жительства. Статус иммигранта и пространственное сосредоточение людей с таким статусом в определенных районах обуславливают структуру социальности, а не только пространственную близость в какой-либо местности. Таким образом, решающим здесь становится сдвиг от пространственных границ как источника социального взаимодействия к пространственному киберсоциальному сообществу как воплощению социальной организации.

В общем, двойственность социально-исторического значения факта становления сети Интернет как эволюционирующего сетевого интеллекта предполагает и двойственность подходов к её изучению. Является важным тот факт, что креативное начало пронизывает всю эту среду по определению. Несмотря на разные социальные или личностные характеристики Интернет-пользователей, они присутствуют в сети на равных, поскольку имеют примерно равные, вполне сопоставимые технические возможности. Взаимодействие единичного пользователя и общего СИ-пространства позволяет рассматривать Сеть как единую всемирную цифровую лабораторию, в которой взращиваются, формируются целые поколения людей, которые имеют другие цели и задачи, другие ценности и другие, соответственно, возможности, чем предыдущие поколения. И эти поколения уже не привязаны ни географически, ни этнически, ни экономически к своим общественно-историческим формациям, они действуют, преодолевая границы всех форм общественного сознания путем создания новых (Алексеева, 2008).

Взаимное переплетение элементов виртуально-сетевой системы интерактивного взаимодействия предполагает их взаимное влияние, преобразования на

коренном уровне, преобразование внутренних взаимосвязей, базового информационного наполнения и векторов их потребностей. Это выражается, прежде всего, в изменении, коадаптации человека и сети, биологического мозга и электронного мозга (и нейросетей), «притирке», «подгонке» их друг к другу (Bolender, 2015). Подобные процессы, безусловно, требуют экспериментального исследования, наработки тысяч практических результатов с тем, чтобы в точности зафиксировать вышеописанные трансформации, однако сам факт протекания данных процессов отрицать нельзя, поскольку это естественным образом возникает из объективных законов бытия.

Выводы

Развитие систем сильного ИИ на данном этапе предполагает усиление социального контроля со стороны государства, движение к сегрегации членов общества по их дисциплинированности, благонадёжности и ценностным сферам. На примере одной из китайских провинций мы можем видеть, что система социального мониторинга на основе ИИ, в обществе с определёнными традициями, вполне приемлема и эффективна, с точки зрения управления. Если государство («Большой брат») способно в течение 10 секунд найти любого своего гражданина, где бы он не находился, речь уже идёт о совершенно новом уровне организации и управления обществом, где подавляются в зародыше все возможные негативные проявления (обнаружение и вскрытие «мыслепреступления» по Дж. Оруэллу – вполне доступная для ИИ задача) и поощряются, на основе балльной системы, то, что приносит обществу пользу. Какую именно пользу – скорее всего, это вопрос традиций и социального строя, идеалов и ценностей, укоренившихся в данной стране.

Таким образом, эволюция общественного сознания в цифровую эпоху происходит под неусыпным присмотром сильного сетевого интеллекта, который по определению неподкупен и уже сейчас в десятки раз более сообразителен, чем живой человек. Станет ли это «нейроцифровым Ренессансом» или «цифровым концлагерем», зависит от самих же людей, которые всё это придумали (Бостром, 2014, Курпатов, 2016). Лучшие умы нашего времени указывают на этот базовый аспект: «вполне возможно, уже через несколько десятилетий наша планета может стать единым информационным полем, которым полностью управляет искусственный интеллект» (Курпатов, 2016). Важно понять, что цифровая эпоха уже наступила, и прежнее общество, каким мы его знали, стало историей.

Список литературы

1. Bampo M. The Effects of the Social Structure of Digital Networks on Viral Marketing Performance / Mauro Bampo, Michael T. Ewing, Dineli R. Mather, David Stewart, Mark Wallace; 5 jun, 2008. – Режим доступа: <https://pubsonline.informs.org/doi/10.1287/isre.1070.0152>
2. Bolender, John. Digital social mind / John Bolender. – 2015, Andrews UK Limited, 104 p.
3. Nick Bostrom's Home Page. Professor, University of Oxford Director, Future of Humanity Institute // Электронный ресурс: <https://www.nickbostrom.com>
4. Walsh C. The Web as a Social Structure / C. Walsh. // 2 January 2017.: <https://ec.europa.eu/futurium/en/blog/web-social-structure>
5. Барлоу Дж. П. Декларация независимости киберпространства [Электронный ресурс] / Дж. П. Барлоу. –

Режим доступа: <http://www.telecomlaw.ru/articles/declaration.html>

6. Бондаренко С. Социальная система киберпространства как новая социальная общность / С. Бондаренко // Научная мысль Кавказа: Приложение. – 2002. – № 12 (38). – С. 32-39.
7. Бостром Н. Искусственный интеллект. Этапы. Угрозы. Стратегии [Электронный ресурс] / Н. Бостром. – Oxford University Press, 2014. – Режим доступа: <https://www.mann-ivanov-ferber.ru/books/iskusstvennyj-intellekt/>
8. Девтеров И. В. Интермен – квалификация или новая личность? Социально-антропологический дискурс / И. В. Девтеров // «Гуманитарные науки в XXI веке». – 2015. – № XXIX. – Москва: ООО Издательство «Спутник +». – С. 56-60.
9. Девтеров І. В. Соціальна ідентифікація особистості за допомогою соціальних стереотипів у мережі Інтернет / І. В. Девтеров, В. О. Рюєнко // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2013. – Випуск 77 (№10). – С. 146-149.
10. Дротянко Л. Г. Інтенсифікація глобалізаційних процесів в інформаційну еру / Л. Г. Дротянко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – 2018. – №1 (27). – К.: НАУ, – С. 9-13.
11. Информационная эпоха: новые вызовы человеку и обществу: сборник научных работ // Российская акад. наук, Ин-т философии; [Алексеева И.Ю. и др.]. – М.: Широкий взгляд, 2008. – 203 с.
12. Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / М. Кастельс. – Екатеринбург: У-Фактория: Изд-во Гуманит. ун-та, 2004. – 327 с.
13. Курпатов А. Четвертая мировая война. Будущее уже рядом / А. Курпатов. – М.: КАПИТАЛ. Серия «Академия смысла», 2016. – 400 с.
14. Ченбай Н. А. Циннісний вимір високих технологій в добу інформатизації / Н. А. Ченбай // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць. – 1(19). – К.: НАУ, 2014. – С. 74-78.

References

1. Bampo, M., Ewing, M., Mather, D., Stewart, D., Wallace, M. The Effects of the Social Structure of Digital Networks on Viral Marketing Performance. 5 jun, 2008. Retrieved from: <https://pubsonline.informs.org/doi/10.1287/isre.1070.0152>
2. Barlou, Dzh. P. Deklaratsiya nezavisimosti kiberprostranstva [Declaration of independence of cyberspace]. Retrieved from <http://www.telecomlaw.ru/articles/declaration.html> [in Russian].
3. Bolender, Jn. (2015). Digital social mind. Andrews UK Limited.
4. Bondarenko, S. V. (2002). Sotsial'naya sistema kiberprostranstva kak novaya sotsial'naya obshchnost' [The social system of cyberspace as a new social community]. *Nauchnaya mysl' Kavkaza: Prilozheniye [Scientific Thought of the Caucasus: Appendix]*, 12(38): 32-39 [in Russian].
5. Bostrom, N. (2014). Iskusstvennyy intellekt. Etapy. Ugrozy. Strategii [Artificial intelligence. Stages. Menaces. Strategies]. Retrieved from <https://www.mann-ivanov-ferber.ru/books/iskusstvennyj-intellekt/>
6. Chenbay, N. A. (2014). Tsinnisniy vimir visokikh tekhnologiy v dobu informatizatsii. [A valuable measurement of high technologies in the field of Informatization]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 1(19): 74-78 [in Ukrainian].
7. Clare, W. (2017). The Web as a Social Structure. Retrieved from: <https://ec.europa.eu/futurium/en/blog/web-social-structure>
8. Devterov, I. V., Royenko, V. O. (2013). Sotsial'na identyfikatsiya osobystosti za dopomohoyu sotsial'nykh stereotypiv u merezhi Internet [Social identification of an individual using social stereotypes on the Internet]. *Hileya: naukovyy visnyk: Zbirnyk naukovykh prats'*, 77 (10): 146-149 [in Ukrainian].
9. Devterov, Y. V. (2015). Intermen – kvalifikatsiyya yly novaya lychnost'? Sotsyal'no-antropolohycheskyu dyskurs [Interman - qualification or new identity? Socio-anthropological discourse]. *Humanytarnye nauky v XXI veke [Humanities in the 21st Century]*, 285: 56-60 [in Russian].

10. Drotianko, L. H. (2018). Intensyfikatsiya globalizatsiynykh protsesiv v informatsiynu eru [Intensification of globalization processes in the information age]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 2(6): 9-13 [in Ukrainian].

11. Informatsionnaya epokha: novyye vyzovy cheloveku i obshchestvu: sbornik nauchnykh rabot [The information age: new challenges to man and society: a collection of scientific papers] (2008). Alekseyeva I.YU. (Ed.). Moscow: Shirokiy vglyad [in Russian].

12. Kastel's, M. (2004). Galaktika Internet: Razmyshleniya ob Internetе, biznese i obshchestve [Galaxy Internet: Reflections on the Internet, business and society]. Yekaterinburg: U-Faktoriya: Izd-vo Gumanit. Un-ta [in Russian].

13. Kurpatov, A. (2016). Chetvertaya mirovaya voyna. Budushcheye uzhe ryadom [Fourth world war. The future is near]. *KAPITAL. Seriya «Akademiya smysla»* [in Russian].

14. Nick Bostrom's Home Page. Professor, University of Oxford Director, Future of Humanity Institute. Retrieved from: <https://www.nickbostrom.com>

I. В. Девтеров

МЕРЕЖЕВИЙ ІНТЕЛЕКТ І ЕВОЛЮЦІЯ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ В ЦИФРОВУ ЕПОХУ

У статті розглядаються фундаментальні зміни у свідомості суспільства, вся діяльність якого перемістилася в інформаційну мережу Інтернет. Основою всіх мережевих процесів в даний час є технології штучного інтелекту, тому актуальним для філософії стає питання про гармонійну інтеграцію його можливостей з інтелектом людським, і, в цілому – свідомістю інтермена. Також автор акцентує увагу на змінах в соціальній структурі суспільства, яка тепер безпосередньо залежить від мережевого інтелекту, спроба розкрити метафізичну сутність якого і робиться в даній роботі. Особлива увага приділяється еволюції суспільної свідомості, яка неминуче призведе до соціально-історичних перетворень.

Ключові слова: мережевий інтелект; свідомість; цінності; еволюція; соціальна структура; кіберсоціум; свобода.

I. Devterov

NETWORK INTELLIGENCE AND PUBLIC CONSCIOUSNESS EVOLUTION IN THE DIGITAL AGE

The **introduction** talks about "strong" artificial intelligence, which is most often compared (and with good reason) with human. A number of cognitive tasks, decision-making in conditions of uncertainty, and other properties put it on the same level as HI (human intelligence), depriving it of subjectivity in some cases. What can, under certain assumptions, be included as an important, systemic aspect in the process of evolution of public consciousness. Purpose of research. The **aim and tasks** of this article is to explicate the concept of "network intelligence" (NI), which has not previously been considered in either philosophical or humanitarian studies. The importance of perception of cybersocium consciousness as a whole is based on the need to identify its system-forming factors, the main of which, according to the authors, is network intelligence, which forms the structure of social relations today. **Research methods** of studying the evolution of social consciousness are associated with the dichotomy of natural and artificial intelligence. The dialectical and systematic nature of their interaction is obvious. As a **research result** of using these methods, it was found that the dual structure "society-Internet" based on AI ("artificial intelligence") is a new entity, which the author called "network intelligence" (NI). In the course of **discussing** these issues, the author draw the reader's attention to such phenomena as the freedom of network users, their identity, and the ability to integrate with AI. An important role is given to understanding the changes that have occurred in society. **Conclusion.** Society's entry into the digital world has both positive and negative aspects. The creation of a single global digital field is one of the most important factors in the progress of society and, as a result, the evolution of public consciousness in the XXI century. Network intelligence is the fundamental platform on which all this will happen.

Key words: network intelligence; public consciousness; values, evolution; social structure; cybersocium; freedom.

DOI: <http://doi.org/10.18372/2412-2157.31.14819>

УДК 1 (091)

Л. Г. Дротянко¹, С. М. Ягодзінський²

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ І ТОЛЕРАНТНІСТЬ ПЕРЕД ЛИЦЕМ ГЛОБАЛЬНИХ ЗАГРОЗ

Національний авіаційний університет;

¹ORCID: 0000-0001-7041-5787; Researcher ID: B-4168-2019

²ORCID: 0000-0001-8755-2235; Researcher ID: E-1421-2016

Анотація. У статті проводиться соціально-філософське дослідження своєрідності буття світового соціуму перед лицем таких глобальних викликів і загроз, які загострилися через розповсюдження на всіх континентах планети Земля коронавірусу COVID-19. Дослідження проводиться крізь призму взаємодії культур, регіонів і цивілізацій та здатності народів і держав дотримуватися принципу толерантності саме в умовах глобальних загроз. Показано, що перед лицем глобальних загроз держави прагнуть забезпечувати власні інтереси, навіть за рахунок своїх партнерів по різних міжнародних організаціях, таких як ООН, Євросоюз, НАТО. Не зважаючи на підписані міжнародні зобов'язання, державні діячі деяких економічно розвинених країн не лише не надають відповідну допомогу постраждалим країнам-партнерам, а й переспрамовують допомогу інших країн на свою користь.

Ключові слова: культура; міжкультурна комунікація; міжцивілізаційна взаємодія; світовий соціум; принцип толерантності; глобалізаційні процеси; глобальні виклики; глобальні загрози.

Вступ

Як відомо, глобалізація значною мірою зумовлена функціонуванням різного роду мереж, які оперезали всю земну кулю. Серед них чи не найголовнішу роль відіграють інформаційні і транспортні глобальні мережі, що пов'язують між собою країни й регіони, віддалені один від одного тисячами кілометрів. Саме ці мережі сприяли посиленню міжкультурної і міжцивілізаційної

взаємодії в різних сферах суспільного життя у всесвітньому масштабі. З одного боку, можливість долати величезні відстані за допомогою авіа-, залізничних мереж, авто- і водних шляхів, користуючись сучасними технічними засобами особистого пересування сприяв розвитку туризму, відвідуванню музеїв, театрів, картинних галерей, релігійних закладів тощо. Інформаційні мережі надають можливість замовляти заздалегідь квитки,

готелі для оптимізації часу перебування в інших країнах. З другого боку, сучасні інформаційні мережі дозволяють знайомитися з культурними цінностями інших країн і народів у режимі on-line, якщо у людей немає фінансових, фізичних чи інших можливостей реально відвідати цікаві для них історичні місця і культурні заклади в інших регіонах планети. Регіони, країни, культури стають ближчими одна одній, більш зрозумілими, що сприяє взаємозбагаченню етнічних і національних культур, нашаруванню культурних пластів. Автори даної статті у своїх попередніх роботах звертали свій дослідницький інтерес до цих проблем, але розглядали їх стосовно ролі менталітету етносів і народів у спілкуванні в полікультурному просторі (Дротянко, 2013), інтенсифікації глобалізаційних процесів в умовах інформатизації світового соціуму (Дротянко, 2018), аналізуючи проблему формування глобальної свідомості у процесах об'єднання людства (Ягодзінський, 2015), осмислення ролі глобальних інформаційних мереж у комунікативних процесах (Ягодзінський, 2018).

Проте сучасна ситуація у світі, що склалася під впливом стрімкого розповсюдження вірусної інфекції COVID-19 і оголошення пандемії на початку 2020 року, завдала значних фінансових, матеріальних і моральних збитків самому феномену міжкультурної взаємодії. Причому вона висвітила й інші виклики глобального порядку, пов'язані не лише з медичними, але й з економічними, енергетичними, соціальнополітичними, екологічними проблемами, які завдали тяжкого удару в тому числі й культурному спілкуванню представників різних націй, цивілізацій і навіть рас.

У цих нових умовах інакшого характеру набувають такі явища як глобалізація, мультикультуралізм, міжкультурна комунікація. На наше переконання, їх треба аналізувати крізь призму такого важливого для міжкультурної взаємодії принципу, як толерантність.

Мета дослідження

Виходячи із зазначеного, метою даного дослідження є виявлення особливостей дії принципу толерантності у міжкультурній комунікації різних країн і регіонів планети в умовах сучасних глобальних викликів і загроз.

Методологія дослідження

Теоретико-методологічним підґрунтям даного дослідження буде виступати робота В. О. Лекторського «Толерантність, плюралізм і критицизм», у якій подаються різні методологічні підходи до філософського осмислення принципу толерантності. Для здійснення філософської рецепції міжкультурної взаємодії важливим методологічним засобом у процесі дослідження стане соціокультурний підхід, якому будуть підпорядковані принципи історизму і системності, а також метод культурно-семантичного аналізу. Вони сприятимуть дослідженню особливостей сучасних міжкультурних комунікативних процесів, які відбуваються на тлі глобальних загроз, а також трансформацій, яким піддається принцип толерантності в цих процесах.

Результати

Аналіз проблем, пов'язаних із міжкультурною комунікацією на підставі дії принципу толерантності, вимагає звернення до сутності даного принципу.

Загалом толерантність означає «доброзичливе або принаймні стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (релігійних, етнічних культурних, цивілізаційних)» (Лісовий, 2002: 642). Таке пояснення подає «Філософський енциклопедичний словник». Зародившись ще в Античності, принцип толерантності впродовж історії, перш за все, європейської, зазнавав різних модифікацій у різні історичні епохи під впливом культурних трансформацій. У відповідні періоди перевага надавалася чи то громадянській терпимості, люб'язності (Античність), чи то релігійній віротерпимості (Середньовіччя), чи політичній стриманості (Новий час) у тлумаченні принципу толерантності. Необхідність дотримання даного принципу викликала до життя через прояви недовіри, ворожості, несприйняття інших релігійних, політичних, етнічних, національних тощо традицій, ідей, вірувань, які приводили навіть до збройних зіткнень як між окремими людьми, так і між різними соціальними групами.

Минуле століття було особливо багатим на збройні сутички, в які були втягнуті більшість країн і народів планети. Достатньо згадати лише дві найкривавіші світові війни, причинами яких став цілий клубок економічних, політичних, релігійних, етнонаціональних суперечностей і небажання державних діячів поступатися деякими власними інтересами в ім'я загальнолюдських інтересів. Тобто принцип толерантності був відкинутий із сфери міждержавних і міжкультурних взаємодій. Після Другої світової війни внаслідок величезних людських, економічних, культурних втрат всепланетарного масштабу людство знайшло в собі мужність виробити спільні принципи взаємовідносин у різних сферах міжнародного життя. Принцип толерантності став засадничим у процесі створення Організації Об'єднаних Націй і інших міжнародних установ.

Проте цей принцип не має однозначного розуміння у різних політичних, релігійних та інших акторів на міжнародній арені, що вело до непорозуміння між країнами і народами. Тому невіпадковим став той факт, що міжнародна організація ЮНЕСКО оголосила 1996 рік роком толерантності. В різних країнах і регіонах земної кулі пройшла ціла низка міжнародних симпозіумів, конференцій, фестивалів та інших заходів, у центрі обговорення яких були саме проблеми довіри між народами і державами, взаємного доброзичливого ставлення людей до етнічних, національних, цивілізаційних, расових, політичних, релігійних та інших відмінностей. В результаті обговорення цих проблем виявилось, що толерантність має різні виміри.

Так, В. О. Лекторський узагальнив чотири підходи до розуміння толерантності: 1) толерантність як байдужість; 2) толерантність як неможливість взаєморозуміння; 3) толерантність як поблажливості; 4) толерантність як розширення власного досвіду і критичний діалог. Перший, на думку дослідника, був і історично першим, пов'язаним із класичною ліберальною традицією. Він ґрунтувався на точці зору, що «відмінності у звичаях, у специфічних культурних цінностях, у світоглядних ідеях будуть поступово зменшуватися в міру розвитку цивілізації, оскільки посилення взаємодії різних культур і етносів, необхідність спільного вирішення практичних

проблем будуть неминуче вести до цього» (Лекторський, 2001: 24-25). Тому, в такому випадку, толерантність за своєю сутністю і виступає як *байдужість* (виділено Лекторським) до існування різних поглядів і практик, бо останні розглядаються в якості неважливих перед лицем основних проблем, з якими має справу суспільство.

Другий підхід до розуміння толерантності, на його думку, ґрунтується на тому, що у світі існують такі істини пізнання і норми соціального співжиття, які можуть бути переконливо встановленими для всіх. Згідно із таким розумінням, релігійні, метафізичні погляди, специфічні цінності тієї чи іншої культури не є чимось другорядним для діяльності людини і для розвитку суспільства, а визначають сам характер цієї діяльності і спосіб розвитку тієї чи іншої культури. Тому неможливо усунути плюралізм зазначених поглядів і цінностей. У такому випадку всі культури є рівноправними і несумірними, тобто не існує жодної привілейованої культури. Єдиним винятком є рівні права на фізичне існування і культурний розвиток людей, незалежно від їхньої раси, статі та національності. А отже, «толерантність у даному випадку виступає як *повага* до іншого, якого я разом із тим *не можу розуміти* і з яким я не можу взаємодіяти» (Лекторський, 2001: 26). Це пов'язано із тим, що у ставленні до одних і тих же суспільних явищ у різних системах цінностей історично склалася суттєва відмінність, а то й протилежність. Наприклад, до смертного вироку, до прірви у матеріальному статку в певних культурах тощо.

Третій підхід до розуміння принципу толерантності ґрунтується на критиці попереднього підходу, адже в дійсності між різними системами цінностей існує реальна взаємодія, взаємна *критика* (виділено Лекторським). В результаті цієї критики одні із цінностей сходять зі сцени, поступаючись місцем іншим, адже між різними системами цінностей іде постійне змагання. Але при цьому сучасна цивілізація зіштовхується з такими проблемами, які необхідно вирішувати спільно засобами різних культур. Це по-перше. А по-друге, є такі цінності іншої системи культури, які я не можу прийняти, але й не можу переконати в їхній неспроможності. Тому я змушений *терпіти* погляди і цінності, які вважаю неспроможними, з моєї точки зору. В такому випадку «толерантність виступає як *поблажливість до слабкості інших...*» (Лекторський, 2001: 28). Зокрема, від дотримання деяких забобонів і ритуалів у певній культурі, які навіть можуть наносити шкоду здоров'ю, представник іншої культури не може утримати людей через їхню неосвіченість чи інші підстави. Йому залишається лише змиритися із цим, але не прийняти.

Четвертий підхід до розуміння толерантності криється в тому, що існує не лише змагання різних культур і ціннісних систем, в ході якого вони прагнуть показати свої переваги. Насправді, зазначає В. О. Лекторський, кожна культура не лише вступає в боротьбу з іншими системами цінностей, але й прагне враховувати досвід інших систем, розширюючи горизонти власного досвіду. По суті, в дійсності відбувається діалог різних

культур і ціннісних систем, а також діалог кожної системи із самою собою, внаслідок чого відбуваються зміни в системі цінностей. У такому випадку толерантність «виступає як *повага* до чужої позиції у поєднанні з установкою на взаємну зміну позицій... в результаті *критичного діалогу*» (Лекторський, 2001: 31). Саме за таких умов лише й можлива поліфонія культур і ціннісних систем.

Наведене В. О. Лекторським узагальнення методологічних підходів до розуміння принципу толерантності, без дотримання якого неможливе співіснування країн, цивілізацій і рас, а також міжкультурна комунікація між ними в умовах глобалізації всіх сфер суспільного буття, буде застосовуватися нами в ході дослідження взаємин між народами, державами, культурами, коли майже всій світовій спільноті загрожують сучасні глобальні проблеми.

Ці проблеми були означені ще з 60-х років минулого століття зусиллями міжнародної неурядової організації відомих учених під назвою Римський клуб. Різні аспекти економічних, екологічних, енергетичних та інших глобальних проблем досліджувалися у ХХ столітті і продовжують досліджуватися вже в ХХІ столітті через їхню трансформацію, яка відбувається в процесі розвитку технологій, що суттєво змінюють усі сфери життя – і матеріальні, й духовні. А оскільки держави мають свої інтереси, які не співпадають з інтересами інших держав і народів, на міжнародній арені виникають усе нові сутички, які накладаються на об'єктивні глобальні процеси. Це породжує все нові виклики і загрози людському існуванню.

Добре дослідженими у філософській і науковій літературі є сучасні екологічна, енергетична проблеми, проблема бідності країн третього світу, проблема війни і миру тощо. Звісно, ці проблеми не зникають, а трансформуються під впливом різних об'єктивних і суб'єктивних причин. При цьому, з одного боку, посилюються економічна, соціально-політична, культурна інтеграція країн, регіонів, локальних цивілізацій на основі пошуку спільних шляхів і засобів для подолання існуючих суперечностей. А з другого боку, все яскравіше прозирає прагнення кожної країни захистити власну культурну ідентичність, не допустити проникнення у свій культурний простір усього, що вважається чужорідним для даного способу життя і даної культури. І перш за все, ця суперечність між інтеграційними та дезінтеграційними процесами накладається на об'єктивні глобалізаційні процеси. Саме в контексті зазначених процесів і виявляється відмінність у розумінні різними акторами на міжнародній арені принципу толерантності.

Зупинимось на осмисленні інтеграційних процесів у Європі, де рішенням 15 країн було створено Євросоюз, до якого пізніше було прийнято ще 12. Здавалось би, що створення єдиного економічного простору має сприяти процвітанню усіх його складових, проте насправді, як слушно зазначає Ю. Хабермас, «розширення на Схід при разючій відмінності рівнів добробуту і зростанні багатоманітності інтересів породило відповідне посилення потреби в інтеграції, а це ясно окреслило межі готовності до перерозподілу засобів. Виникли

конфлікти і напруги, з якими більше неможливо було справитися у до тих пір прийнятому стилі» (Хабермас, 2012: 81). Про ці суперечності філософ написав у 2008 році. Вони ще більше загострювалися між країнами-засновниками і східноєвропейськими країнами, які стали в Євросоюзі, по суті, членами другого сорту з відповідним ставленням до них. Отже, тут чітко прослідковується, на нашу думку, застосування принципу толерантності як байдужості. Ще більшою мірою байдужість виявилася в процесі виходу Великобританії з Євросоюзу.

Та найбільш негативний аспект принципу толерантності у стосунках між країнами Євросоюзу виявився під час пандемії у зв'язку зі стрімким розповсюдженням коронавірусу COVID-19. Прикро було спостерігати за тим, як байдуже поставилися економічно могутні європейські країни до лиха, яке спіткало Італію, Іспанію, Португалію, не надавши елементарної допомоги для забезпечення лікарень і людей засобами захисту, медичними приладами і ліками. Як відомо, руку допомоги протягнули країни, які знаходяться за тисячі кілометрів від Західної Європи, – Китай і Росія. Більше того, члени Євросоюзу не лише не надали допомогу, а й експропріювали ті засоби, які спрямовувалися в країни, охоплені пандемією. Відбулося не просто закриття кордонів між європейськими країнами, а й посилювалося негативне ставлення до жителів Італії, Іспанії, Португалії та інших країн-членів Євросоюзу. Пандемія стала тим викликом, з яким Євросоюз не справився.

Нові міжцивілізаційні виклики постали у ХХІ столітті і перед таким військово-політичним об'єднанням, як НАТО. Знову-таки, один із викликів виник через розповсюдження коронавірусу COVID-19 на території США і неготовність медичної системи цієї країни справитися з рівнем захворюваності населення. І знову-таки заради задоволення власних інтересів адміністрація цієї країни перехопила медичні засоби, закуплені в Китаї урядом ФРН для потреб своєї країни. Тут виявилася не просто байдужість до чужої біди, а навіть певна ворожість.

Так само можна говорити не лише про байдужість, а й ворожість до європейських членів НАТО з боку державної адміністрації США у справі будівництва північної гілки газопроводу в Західну Європу з Росії. Використовуючи засоби недобросовісної конкуренції і економічного тиску у вигляді санкцій у стосунках з європейськими енергетичними компаніями, США прагне нав'язати європейцям більш дорогий газ власного виробництва для власної наживи, не рахуючись із економічними інтересами європейських членів НАТО. Проте до самих США, на території яких лютував вірус і по всіх світових телеканалах показували високий рівень смертності серед населення, виявив толерантність у формі співчуття Китай, з яким США ведуть по суті економічну війну.

Хоча нині захворюваність на коронавірус у світі загалом іде на спад, відкриваються кордони, але поки що лише між деякими країнами, науковці, політики, політологи, культурологи тощо у своїх статтях, виступах, заявах роблять висновок, що

пандемія та її наслідки стали таким викликом світовій спільноті, що навіть після подолання захворюваності світ уже не буде таким, як до виникнення цієї хвороби. Такий висновок обґрунтовується з огляду на появу або посилення недовіри між країнами, регіонами і цивілізаціями. Незважаючи на багато підписаних міжнародних угод, у яких зафіксовано надання відповідної допомоги країнам, що постраждали, ці угоди залишаються лише на папері, коли приходить справжня біда.

У самих Сполучених Штатах Америки у червні 2020 року з новою силою спалахнули міжрасові конфлікти, причиною яких стало вбивство чорношкірого жителя США поліцейськими. Можна було б не зосереджувати дослідницьку увагу на цьому випадку міжкультурної взаємодії, якби міжрасові конфлікти не стали новим викликом і в Західній Європі – у Великобританії, Франції, Бельгії й інших країнах, – де з більшою, а де з меншою жорстокістю та інтенсивністю. Проте факт убивства став лише пусковим механізмом міжрасових конфліктів і в США, і в Європі. Загальновідомо, що справжні причини цих конфліктів сягають періоду географічних завоювань європейцями Африканського і Американського континентів ще з XV століття і перетворення чорношкірого населення на рабів, а також витіснення у резервації аборигенів Америки.

Завершення війни між Північчю та Півднем на Американському континенті і демократизація життя у XIX столітті полегшили життя чорношкірого населення, проте суттєва відмінність у добробуті, доступі до якісної освіти тощо зберігається досі. Все це приводить до існування підстав для нових вибухів неприйняття однією частиною жителів США іншої/інших. Зазначене засвідчує неможливість прояву принципу толерантності як справжнього міжкультурного, міжцивілізаційного, міжрасового діалогу, коли представники різних культур прагнуть зрозуміти цінності один одного. Як відомо, в США культивується такий феномен, як «політкоректність» у стосунках із чорношкірими жителями Америки, у висловлюваннях щодо кольору їхньої шкіри. Проте це не прояв поваги до них, а швидше толерантність у цьому випадку виступає як поблажливність. У формі «політкоректності», а не поваги до інших культур, виявляє себе толерантність і в тих країнах Західної Європи, які прийняли біженців із Сирії та інших країн, в яких іде війна з Ісламською державою. З іншого боку, самі мігранти, як ми зазначали в одній із праць, «прагнуть утримати культурні форми свого етносу – мову, звичаї, традиції, обряди, вірування, одяг, тощо, які б допомагали зберегти духовну єдність зі «своїми» (Дротянко, 2013: 7), тобто не бажають імплементуватися в іншокультурне середовище. Тому не випадково й у цих європейських країнах час від часу виникають сутички на міжкультурному і міжцивілізаційному ґрунті.

Нові глобальні виклики будуть неминучими і в майбутньому. Однією з причин цьому залишається міжнародна діяльність США. Як слушно зазначає Е. Морен, «сама США створили жахливу імперію, володарюють над світом через посередництво зброї та економіки. Американська демократія абсолютно не заважає їм підтримувати жорстокі диктатури, коли

того вимагають інтереси США. Їхній гуманізм запламований антигуманізмом» (Морен, 2011: 73). Наприклад, коли вони разом із союзниками по НАТО наносять повітряні удари по терористах у Сирії, вони не замислюючись убивають і мирних жителів, не рахуючись із цими жертвами. Звісно, така поведінка посилює напругу у міжнародних відносинах, відтерміновує встановлення миру в регіоні і, отже, не служить взаємній довірі як між окремими країнами, так і між різними культурами і цивілізаціями.

Можна погодитися з, на перший погляд, парадоксальною думкою Е. Морена, що сучасні процеси, які відбуваються у світі, ведуть до катастрофи. Але «хаос, в якому людство ризикує потонути, несе в собі останній шанс спасіння. Перш за все тому, що близькість небезпеки сприяє усвідомленню, яке може стати більш глибоким, що й стане поштовхом для народження великої політики спасіння планети» (Морен, 2011: 9). В основі цього усвідомлення, на нашу думку, може стати критичне переосмислення змісту принципу толерантності як фундаменту міжкультурної і міжцивілізаційної комунікації.

Обговорення

Проблема міжкультурної взаємодії країн, регіонів і цивілізацій є однією з найактуальніших у зарубіжних і вітчизняних філософських та наукових дослідженнях, починаючи з останньої третини минулого століття. Така увага до неї зумовлена суттєвими змінами в технологіях (інформаційна революція), світових економічних процесах (постіндустріалізація), політичних відносинах між основними гравцями на міжнародній арені (утворення регіональних політичних об'єднань, які почали відігравати суттєву роль у світовій політиці), розширення кордонів для розповсюдження нових явищ у масовій культурі (завдяки глобалізації у сфері туризму, міжнародному обміну колекціями музеїв, картинних галерей, проведенню міжнародних музичних заходів тощо). Відповідно до своїх наукових інтересів, дослідники обирали той чи інший аспект міжкультурної комунікації. При цьому у значній частині праць розглядалися не лише позитивні її наслідки для країн і народів, але й зосереджувалась увага на загрозах і викликах, які поставали і постають перед світовою спільнотою.

Так, Е. Ласло впродовж кількох десятиліть, починаючи з 60-х років ХХ століття, досліджував ці виклики і загрози в контексті осмислення глобальних проблем сучасності. Зокрема, він писав, що «культурну багатоманітність сучасного світу часто недооцінюють. Люди в Сполучених Штатах Америки і в Європі мають звичай думати, ніби всі хочуть жити, як вони, і бути схожими на них, а все інше – вишукування і претензії... проте у поглядах людей на себе, суспільство, природу, свободу і справедливість зберігається значна різноманітність. Неврахування чи просто недооцінка культурної багатоманітності світу породили криваві бійні в Ірландії, Югославії, на Близькому Сході, в арабському світі, в Африці, Латинській Америці, на Індостанському субконтиненті і в Південно-Східній Азії, привели до терористичної атаки на Нью-Йорк і Вашингтон 11 вересня 2001 року» (Ласло, 2004: 75). На його переконання,

цінності західної цивілізації не є панацеєю від глобальних проблем, з якими людство зіштовхнулось у другій половині ХХ століття.

Про нові виклики і культурні напруги між Західною цивілізацією та іншим світом пише Ю. Хабермас, осмислюючи сценарії майбутнього світопорядку. Він зазначає: «На наших очах виникає мультикультурне всесвітнє суспільство, до якого входять лише більш чи менш сучасні суспільства. Інші цивілізації зустрічають західні імпульси до модернізації своїх суспільств як виклики, на які вони шукають відповіді, звертаючись до власних культурних ресурсів... Звідси витікають культурні напруги, наприклад, між іудеохристиянським та ісламським світом чи між культурами Заходу і Далекого Сходу. Але ісламський тероризм і взагалі вивільнення політичного потенціалу насилля світових релігій затуманюють той факт, що культурні напруги часто є закодованими на мові релігії конфлікти інтересів, які лежать глибоко» (Хабермас, 2012: 95). Дослідник вважає, що в існуючих міжнародних організаціях вирішальний голос мають представники найбільш могутніх країн, а звідси впливає і їхня нездатність адекватно відповідати на існуючі виклики.

Ґрунтовні дослідження проблеми взаємодії культур в умовах глобалізації здійснив О. М. Чумаков. Відомі його монографії «Глобалізація. Контури цілісного світу» (Чумаков, 2005), а також «Метафізика глобалізації. Культурно-цивілізаційний контекст» (Чумаков, 2017), у яких він розглядає глобальні трансформації сучасного світу крізь призму таких фундаментальних характеристик людської історії, як культура, цивілізація і глобалізація. В цьому контексті дослідник аналізує і міжнародні, міжкультурні, міжцивілізаційні комунікації. Він справедливо зазначає, що «з того, що світове співтовариство знайшло і «спільний дім», і спільну долю, і спільну відповідальність за те, що відбувається у світі, ще не випливає, що демократичні цінності і принципи організації суспільного життя, за якими живе поки що менша частина людства, автоматично будуть сприйняті останнім світовим співтовариством. У крайньому випадку, той натиск і та активність, з якими демократичні цінності часто впроваджуються в інші, не пристосовані для цього культури, нерідко викликає невдоволення, подив, а то й зовсім зворотну реакцію» (Чумаков, 2017: 460-461).

Серед вітчизняних дослідників проблему міжкультурної комунікації з точки зору виявлення комунікативного потенціалу культурних відмінностей в інформаційну епоху аналізувала М. А. Абисова. Вона деякою мірою, хоча й побіжно, торкалася питання про взаємну терпимість у стосунках між різними культурами і цивілізаціями, спираючись на праці М. Хатамі. Більшою мірою дослідниця акцентувала на діалоговому характері комунікативного простору, в якому співіснують різні культурні групи (Абисова, 2018). В контексті осмислення міжнародних відносин у глобалізованому світі проблема міжкультурної взаємодії розглядалася в роботі Т. А. Поди «Етико-філософський вимір міжнародних відносин глобалізованого світу». Авторка звертає увагу на той

факт, що в сучасних умовах світова політика «будується на пріоритеті національних інтересів над загальносвітовими» (Пода, 2015: 55), що вимагає узгодження національних інтересів із принципами моралі. Проте в даному дослідженні не йдеться про шляхи подолання міжнародних суперечностей, зокрема в міжкультурній взаємодії в умовах глобалізації.

Висновки

Розглянуті у даному дослідженні виклики і загрози, пов'язані з міжкультурними взаємодіями між країнами, регіонами і цивілізаціями у різних сферах буття світового соціуму, посилюються тиском глобалізації на ці взаємодії і бажанням народів зберегти власну культурну ідентичність. Проте, не зважаючи на цю суперечність, світ рухається до все більшої взаємозалежності. Але цей процес має відбуватися у двох напрямках: з одного боку, всі учасники міжкультурної, міжцивілізаційної комунікації повинні неухильно дотримуватись у практиці міжкультурних взаємин загальноприйнятних норм поведінки на підставі Статуту та інших документів Організації Об'єднаних Націй. А з другого боку, всі без винятку члени світового співтовариства повинні однаково тлумачити сутність принципу толерантності, розуміючи його як повагу до культурних цінностей усіх народів для взаємного збагачення всіх культур.

Лише на засадах принципу толерантності для збагачення власного культурного досвіду через критичне запозичення кращих культурних цінностей інших народів буде можливою культурно-цивілізаційна єдність світової спільноти. Важливу позитивну роль у цьому процесі можуть і повинні відігравати засоби масової інформації всіх країн. На жаль, обслуговуючи певні політичні, релігійні, фінансові кола, які є власниками ЗМІ, останні служать посиленню міжкультурної, міжцивілізаційної, міжрасової ворожнечі, розширюючи прірву між народами і окремими представниками інших культур. Криваві сутички, які продовжуються вже тривалий час у Сполучених Штатах Америки, в багатьох країнах Західної Європи, свідчать про відсутність справжнього бажання взаємного визнання цінностей кожної культури, без застосування так званої м'якої, а то й збройної сили.

Список літератури

1. Абисова М. А. Комунікативний потенціал культурних відмінностей в інформаційному суспільстві / М. А. Абисова // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – Вип. 1 (27). – К.: НАУ, 2018. – С. 39-43.
2. Дротянко Л. Г. Інтенсифікація глобалізаційних процесів в інформаційну еру / Л. Г. Дротянко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – Вип. 1 (21). – К.: НАУ, 2015. – С. 9-13.
3. Дротянко Л. Г. Ментальний аспект комунікації в полікультурному середовищі в умовах глобалізації / Л. Г. Дротянко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – Вип. 2 (18). – К.: НАУ, 2013. – С. 5-8.
4. Ласло Э. Макросдвиг (к устойчивости мира курсом перемен) / Э. Ласло. – М.: Тайдекс Ко, 2004. – 231 с.
5. Лекторский В. А. Толерантность, плюрализм и критицизм / В. А. Лекторский // Эпистемология классическая и неклассическая. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – С.21-31.
6. Морен Э. К пропасти? / Э. Морен. – СПб: Алетейя, 2011. – 136 с.
7. Пода Т. А. Етико-філософський вимір міжнародних відносин глобалізованого світу / Т. А. Пода // Вісник

Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – Вип. 2 (22). – К.: НАУ, 2015. – С. 54-57.

8. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С.642.
9. Хабермас Ю. Ах, Европа. Небольшие политические сочинения / Ю. Хабермас. – М.: Изд-во «Весь мир», 2012. – 160 с.
10. Чумаков А. Н. Глобализация. Контуры целостного мира / А. Н. Чумаков. – М.: Проспект, 2005. – 432 с.
11. Чумаков А. Н. Метафизика глобализации. Культурно-цивилизационный контекст / А. Н. Чумаков. – 2-е изд. - М.: Проспект, 2017. – 496 с.
12. Ягодзінський С. М. Принципи функціонування глобальних інформаційних мереж: соціально-філософський аспект / С. М. Ягодзінський // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – Вип. 1 (27). – К.: НАУ, 2018. – С. 35-39.
13. Ягодзінський С. М. Формування глобальної свідомості як соціокультурна практика / С. М. Ягодзінський // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – Вип. 1 (21). – К.: НАУ, 2015. – С. 88-93.

References

1. Abysova M. (2018). Komunikatyvnyi potentsial kulturnykh vidminnostei v informatsiinomu suspilstvi [Communicative potential of cultural differences in the information society]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 1(27): 39-43 [in Ukrainian].
2. Chumakov A. (2005). Globalizatsiya. Kontury tselostnogo mira [Globalization. The contours of a holistic world]. Moscow: Prospekt [in Russian].
3. Chumakov A. (2017). Metafizika globalizatsii. Kulturno-tsivilizatsionnyy kontekst [The metaphysics of globalization. Cultural and civilizational context]. Moscow: Prospekt [in Russian].
4. Drotianko, L. (2013). Mentalnyi aspekt komunikatsii v polikulturnomu seredovyshchi v umovakh hlobalizatsii [Mental aspect of communication in a multicultural environment in the context of globalization]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 2(18): 5-8 [in Ukrainian].
5. Drotianko, L. (2015). Intensyfikatsiia hlobalizatsiinykh protsesiv v informatsiinu eru [Intensification of globalization processes in the information age]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 1(21): 9-13 [in Ukrainian].
6. Filososfskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]. (2002). Kyiv: Abris: 642 [in Russian].
7. Khabermas Yu. (2012). Akh, Evropa. Nebolshye politicheskiye sochineniya [Ah, Europe. Small political writings]. Moscow: Izd-vo "Ves mir" [in Russian].
8. Laslo E. (2004). Makrosdvig (k ustoychivosti mira kursom peremen) [Macrosdift (towards sustainability of the world through a course of change)]. Moscow [in Russian].
9. Lektorskiy V. (2001). Tolerantnost, pluryalizm i kritsizm [Tolerance, pluralism and criticism]. *Epistemologiya klassicheskaya i neklassicheskaya [Epistemology classical and non-classical]*. Moscow: Editorial URSS [in Russian].
10. Moren E. (2011). K propasti? [To the abyss?]. SPb: Aleteyya [in Russian].
11. Poda T. (2015). Etyko-filosofskiy vymir mizhnarodnykh vidnosyn hlobalizovanoho svitu [Ethical and philosophical dimension of international relations of the globalized world]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 2(22): 54-57 [in Ukrainian].
12. Yahodzinskiy S. (2015). Formuvannia hlobalnoi svidomosti yak sotsiokulturna praktyka [Formation of global consciousness as a socio-cultural practice]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 1(21): 88-93 [in Ukrainian].
13. Yahodzinskiy S. (2018). Pryntsyipy funktsionuvannia hlobalnykh informatsiinykh merezh: sotsialno-filosofskiy aspekt [Principles of functioning of global information networks: socio-philosophical aspect]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 1(27): 35-39 [in Ukrainian].

Л. Г. Дротянко, С. Н. Ягодзинский

МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ И ТОЛЕРАНТНОСТЬ ПЕРЕД ЛИЦОМ ГЛОБАЛЬНЫХ УГРОЗ

В статье проводится социально-философское исследование своеобразия бытия мирового социума перед лицом таких глобальных вызовов и угроз, которые обострились в связи с распространением на всех континентах планеты Земля коронавируса COVID-19. Исследование проводится сквозь призму взаимодействия культур, регионов и цивилизаций и способности народов и государств действовать на основе принципа толерантности именно в условиях глобальных угроз. Показано, что перед лицом глобальных угроз государства стремятся обеспечивать собственные интересы, даже за счет своих партнеров по различным международным организациям, таких как ООН, Евросоюз, НАТО. Несмотря на подписанные международные обязательства, государственные деятели некоторых экономически развитых стран не только не предоставляют соответствующую помощь пострадавшим странам-партнерам, но и переадресовывают помощь других стран на свою пользу.

Ключевые слова: культура; межкультурная коммуникация; межцивилизационное взаимодействие; мировой социум; принцип толерантности; глобализационные процессы; глобальные вызовы; глобальные угрозы.

L. Drotianko, S. Yahodzinskyi

INTERCULTURAL COMMUNICATION AND TOLERANCE IN THE FACE OF GLOBAL THREATS

Introduction. The relevance of socio-philosophical study of intercultural interaction of countries, regions and civilizations in the context of global challenges and threats exacerbated by the spread of coronavirus COVID-19, through the prism of countries' adherence to the tolerance principle. **The aim** is to identify the features of the tolerance principle in intercultural communication of different countries and regions of the planet in today's global challenges and threats. **Research methods.** An important methodological tool in the process of philosophical reception of intercultural interaction is the socio-cultural approach, which the principles of historicism and systematics are subject to, as well as the method of cultural and semantic analysis. **Research results.** Studying the peculiarities of the application of the tolerance principle in intercultural communication in the face of global threats, it is substantiated that states and peoples under given circumstances are unable to implement the tolerance principle as mutual respect for cultural values of other peoples and civilizations. Most often it is embodied in intercultural communication as indifference and disinterest in understanding the content of cultural values of other peoples. **Discussion.** The views of foreign and domestic researchers on the problems of intercultural communication are studied. It was found that the place of the tolerance principle in these interactions was not considered by the authors. **Conclusion.** Based on the classification of different approaches to the interpretation of the tolerance principle in intercultural communication in the face of global threats, it is found that only on the basis of the tolerance principle to enrich their own cultural experience through critical borrowing of better cultural values of other peoples cultural and civilizational unity of the world community being able to respond adequately to global challenges and threats.

Keywords: culture; intercultural communication; intercivilizational interaction; world community; tolerance principle; globalization processes; global challenges; global threats.

DOI: <http://doi.org/10.18372/2412-2157.31.14820>

УДК 2.30.(37.0)

Л. Г. Конотоп

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО ЯК НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Анотація. Стаття присвячена аналізу методологічних засад релігієзнавства як суто наукової сфери і навчальної дисципліни. Наголошується, що головними методами дослідження в релігієзнавстві загалом і в компаративному релігієзнавстві зокрема є такі методи, як системний, міждисциплінарний, аналітичний, герменевтичний, історико-філологічний, метод інноваційної етнографії та ін. Релігія існує і функціонує в конкретному соціумі, в конкретній соціокультурній і політичній ситуації, тому один із методів дослідження релігії – компаративний метод містить у собі всю цю багатоконпонентність. Важливою є контекстуалізація у багатовимірному релігієзнавчому дослідженні. Одним із важливих моментів у цьому підході є актуалізація історії релігій, що розширює обрії компаративного релігієзнавства як такого. Методологічна інтеграція передбачає системне, типологічне, компаративне і польове дослідження релігій. Світ релігійного досвіду змінюється набагато швидше, ніж дисципліна, що претендує на його дослідження. В зв'язку із цим завдання релігієзнавства як навчальної дисципліни обґрунтовуються як дослідження релігії, релігійних процесів на основі певної методології, певних методів у взаємопов'язаності із соціумом, особливостями його функціонування.

Ключові слова: релігія; релігієзнавство; компаративне релігієзнавство; соціум; методи; методологія; духовність; дослідження; процесуальність; системність; релігійна толерантність.

Вступ

Сьогодні Україна вимагає все більш ґрунтовних наукових досліджень у сфері філософії, культурології, релігієзнавства, етики та ін. Це пов'язано з певною неацією суто духовних інтересів, особливо серед молоді, з тими соціально-політичними змінами, які постійно відбуваються в нашій країні (Дротянко, Ягодзінський, 2019). Йдеться про виховання таких орієнтацій сучасної молоді, як відповідальність, повага, самоповага; таких почуттів, як дружба, любов, відвертість, чемність та ін. Тобто йдеться про **духовність людини**. У цьому аспекті слід звернути увагу на ті положення, що безпосередньо стосуються як дослідження релігії, релігійних процесів, так і викладання курсів

релігієзнавства у вищих навчальних закладах України. Одним із важливих підходів є, на нашу думку, компаративний підхід в аналізі релігії та багатьох релігійних процесів, у тому числі й процесів формування релігійної толерантності. Фактично, порівняльне релігієзнавство можна розглядати як систему нового знання у сфері релігієзнавчих дисциплін. Цей курс містить у собі інтерпретації релігійних вірувань, релігійних практик, історії розвитку певних релігій та їхнього впливу на повсякденне життя прихильників.

Мета дослідження

Метою дослідження є обґрунтування та розкриття головних характеристик і особливостей релігієзнавства не тільки як певної наукової сфери,

але й як навчальної дисципліни, яка має своєю основною метою дослідження, аналіз, прояснення та пояснення суттєвих ознак тих чи інших релігій, їхньої взаємопов'язаності з усіма сферами життя соціуму, з основами життєдіяльності людини.

Методологія дослідження

Безперечно, існує достатньо дефініцій та описувань релігій, відмінностей між вірою, діями та емоціями. Однією з найоригінальніших та найвпливовіших моделей релігії є модель, яка запропонована Нініаном Смартом (Smart, 1996; 1998). Його модель релігійних вимірів не є статичною та непроникливою, вона виступає як гнучкий та корисний засіб для усвідомлення подібності релігій. І якщо в кінці 60-х років Н. Сمارт запропонував шість вимірів у власній моделі релігії, то в 90-х роках вона мала вже дев'ять. Найпопулярнішою моделлю Н. Смarta є та, що містить деякі аспекти, які мають своє обґрунтування – практичний, ритуальний, експериментальний, емоційний, оповідний, міфічний, доктринальний, філософський, етичний, естетичний та ін. З іншого боку, Ерік Шарп (Sharpe, 1983: 97) у праці «Розуміння релігії» наслідує ідеї Н. Смarta та припускає, що релігія має чотири функціональні режими, а саме: екзистенційний – коло віри; інтелектуальний – коло вірувань; інституціональний – коло організацій та етичний – коло обов'язків.

Відомі дослідники Домінік Корррайт та Пеггі Морган (Corrywright & Morgan, 2006) розподілили доктрину на основі предметів або перспектив компаративного дослідження релігії – теології, феноменології, філософії, антропології, соціології, психології та ідентичності. Використовуючи підхід Д. Корррайта та П. Морган, це дослідження дозволило би зробити висновок, що є конкретні виміри вже є у власних курсах, які пропонуються кафедрою, окрім теології, феноменології та ідентичності. Релігійна ідентичність ще не була охоплена як єдиний предмет в жодному університеті. Релігійну ідентичність завжди включають як основну особливість антропології, соціології, філософії та психології. Тим часом, теологія та феноменологія повинні знаходитися в межах курсу, який ми визначаємо як «порівняльне релігієзнавство». Що стосується теологічного підходу, то йдеться, перш за все, про конкретні вчення та вірування – основні виміри дослідження релігій. Віра в Бога, Божественне Одкровення, потойбічний світ та потойбічне життя – це синонімічні елементи теологічної перспективи. На думку західних учених, теологію зазвичай сприймають як християнську теологію. Тому частина західних учених схильна до дослідження християнства, порівнюючи його з іншими релігіями. Тому відомий учений Осман Бакар (Bakar, 2009) вважає, що порівняльне дослідження релігії, яку викладають не мусульманські вчені на Заході, швидше за все, є християнським. Він упереджений західною традицією, особливо європейським християнством, і сприймає інші релігії як чужу традицію.

Але інші сучасні християнські теологи й дотепер мають намір використовувати термін «теологія» в найширший спосіб. Деякі з не мусульман намагаються лібералізувати підхід із плюралістичним ставленням до релігійної правди. Посилаючись на Хустона Сміта, вони припускають, що правда не прив'язана до жодної релігії. Тим часом, існують й

інші невідомі тенденції, які не прив'язані до полеміки обґрунтованості, зосереджуючись на різноманітних внутрішніх та загальнолюдських цінностях релігій (Awan & Ramli, 2011). У більш ранній східній мусульманській традиції теологічний підхід за подібною схемою сприймався як суто апологетичний. Він збагачує апологетичні богословські дебати мусульманських учених, таких як Аль-Шахрастані, Ібн Хазм, а також Нурааль-Дінааль-Ранірі, який є експертом у галузі малайзійського світу. Тим не менше, плюралістичний підхід – це новий напрям, який висувають ліберальні угруповання, що перебувають під впливом західного порівняльного релігієзнавства. Універсалізм та інклюзивність розглядаються як менш домінуючі, за винятком етики, духовності та міжконфесійних відносин. Навіть незважаючи на те, що проблема утвердження правди завжди класифікується як питання, пов'язане з релігійною філософією, розвитком ісламської та християнської теології, на які, безперечно, впливала філософія, й яка впливає також і на розуміння та взаємодію між ними. З іншого погляду, це може бути виведено загальною рисою того, що курси порівняльного дослідження релігії, які викладаються в університетах усього світу, включаються в такі теологічні факультети, як Куллія Усулаль-Дін в Джамі'ахаль-Ашар, Гарвардська теологічна школа (Гарвардський університет), Теологічна школа в Чиказькому університеті, теологічний факультет Оксфордського університету, теологічний факультет в Уппсальському університеті (Швеція) та ін. Тим не менш, на думку Ламмерта Леертауера (Leertouwer, 1990: 1), методологія та академічна процедура в компаративному релігієзнавстві є зовсім іншою, ніж у теології, яка базується на суто релігійній обґрунтованості та релігійному сприйнятті.

Результати

Компаративне релігієзнавство, однак, не ставить оцінку релігійної істини, але віра в істинність релігії вже залежить від дослідника. Цей підхід є далеко не скептичним і апологетичним, хоча він може існувати особисто у людини, яка досліджує релігію. Всі фахівці у цій галузі погодилися, що віра в певну релігію не потрібна для того, щоб досліджувати релігію. Але найважливіша справа – інтелектуальний інтерес та бажання зрозуміти і дослідити проблеми різних релігій та релігійного життя. Однак це не означає, що для проведення досліджень треба відмовитися або змінити свою позицію віри. Отже, вчені повинні чітко усвідомлювати мету компаративного релігієзнавства. Як приклад, дослідник індуїзму не обов'язково стає індуїстом. У такий спосіб, можна говорити про інтегрований підхід в академічному дослідженні релігії (Axel, 1997; Waardenburg, 1986), що відповідає його специфіці, але не відокремлює його від інших напрямів філософських, етичних, культурологічних та ін. досліджень. Коли йдеться про релігієзнавство або компаративне релігієзнавство як навчальні дисципліни, то, на нашу думку, це означає, й в першому, й в другому варіанті – наукове дослідження. Це не більше і не менше, як методологічно впорядкований підхід до означеного проблемного поля. Безперечно, що процес розвитку методології не

передбачає існування якогось одного, унікального методу. Дослідження релігії має власне зібрання, краще визначити – кластери, методи. Але й дотепер залишається не зовсім зрозумілою методологічна ідентичність дослідження релігії. Це пов'язано з багатьма причинами. Так, в якості класичного прикладу можна навести невизначеність різниці між релігійними заявами і релігійними твердженнями.

Зрозуміло, що компаративне релігієзнавство не може існувати само по собі, воно пов'язане з міждисциплінарними дослідженнями. Релігія існує і функціонує в конкретному соціумі, в конкретній соціокультурній і політичній ситуації, тому й компаративний метод містить у собі всю цю багатокомпонентність. Отже, важливою постає контекстуалізація у багатовимірному релігієзнавчому дослідженні. Одним із важливих моментів у цьому підході є актуалізація історії релігій, що розширює обрії компаративного релігієзнавства як такого. Методологічна інтеграція передбачає системне, типологічне, компаративне і польове дослідження релігій. Світ релігійного досвіду змінюється набагато швидше, ніж дисципліна, що претендує на його дослідження. Як навчальна дисципліна релігієзнавство й дотепер використовує – по-перше, християнство як мірило; по-друге, формує світ за допомогою п'яти моделей світових релігій; по-третє, намагається максимально «відійти» від аналізу головних проблем, що органічно пов'язані з владою, бідністю, насиллям, екологією, соціальними конфліктами і соціальними загрозами. Фактично, релігієзнавство в такому аспекті прагне виявити різницю між цими явищами, але не загальні характеристики.

Методи дослідження релігійних змін прагнуть перевизначити дослідження релігії як аналіз світоглядів, ідей, які активно впливають на світобачення людини. На нашу думку, дослідження релігії повинно бути спрямоване на формування у людини світоглядних здібностей, сприяти критичному аналізу дійсності, проблем глобалістики та виховувати духовну і культурну повагу до різних релігій. Тут слід згадати історико-філологічний метод, який надає не тільки факти, описування конкретних історичних подій, але й певну термінологію, яку ще необхідно розшифрувати. Окрім того, можна говорити і про інноваційну етнографію ритуалів, досвіду, мови, моралі та ідентичності. Ми погоджуємося з положенням відомого російського вченого Е. Ільєнкова: «Ми зовсім не проти «уточнення термінів», але тільки там, де ці терміни, дійсно, використовуються неточно, неправильно, тобто всупереч їх смислу і значенню. що склалися історично. Але ми проти «уточнення», яке призводить до абсолютно довільної зміни *правильних* назв і є тільки насправді способом розкладення «смислу терміну», який має в наявній мові науки цілком однозначні характеристики, на два, на десять, на сорок «різних смислів»» (Ільєнков, 1979: 262).

Обговорення

Окрім завдань історії, феноменології, герменевтики, соціології, психології та ін., існує ще завдання щодо співвідношення предмета та методу в релігієзнавчому дослідженні. Це пов'язано з наступними аспектами: концептуальним, суб'єктивним, соціальним і

поведінковим. Інший аспект – це співвідношення між джерелами і методом. Предмет – це складний соціокультурний феномен, для розкриття якого джерела й надають докази. Тому й виникає питання: які саме джерела є необхідними для характеристики релігії? Йдеться про методологічні орієнтації так зв. вторинного порядку – вибір письмових, усних і матеріальних джерел. «Матеріальні джерела» включають артефакти, будівлі, невербальні символи, тілесні положення та рухи тощо. «Письмовий, усний матеріал» відображає особливості мови, віри, вірувань та ін. Кластерний аналіз у цьому випадку передбачає досягнення цілісної кореляції між історико-філологічним методом і тими методами, що використовуються у так зв. усних, живих ситуаціях. Ірландський учений Д. Гудінг та англійський дослідник Дж. Леннокс у праці «Людина та її світогляд: у пошуках істини і реальності» наводять три положення: «а) у деяких ситуаціях реальне розуміється як щось протилежне уявленню чи ілюзорному; б) у деяких ситуаціях реальне розуміється як справжнє, щось протилежне підробці, обману, фальшивці; в) коли ми зіштовхуємося з тим, що вважають за виклад подій минулих часів і їхніх причин, ми справедливо запитуємо себе: чи дійсно така подія мала місце? Чи збігається дійсна причина події з тією, яку викладено в описі?» (Гудінг, Леннокс, 2007: 15-18).

Конкретне використання методології можна показати на наступному прикладі. Так, існує тріада «буття – ніщо – творення». Усі поняття цієї тріади є взаємопов'язаними, їх можна виділяти в процесі аналізу суто умовно. Можливим є тільки феноменологічний підхід, який надає можливості для того, щоб відслідковувати та описувати сам процес «входження» кожного поняття до тріади, якщо це поняття якимось чином «вийшло» з неї. Слід зазначити, що існують взаємозв'язок і принципова відмінність цієї моно-тріади від тріади Гегеля «буття – ніщо – становлення». Ця тріада є філософським відгуком на релігійний догмат творення (теїстичний креаціонізм), а категорія «буття» виступає як філософський корелят теологічному поняттю «Бог». І в цьому аспекті є обґрунтованим твердження А. Доброхотова у праці «Категорія буття в класичній західноєвропейській філософії», при характеристиці ним Середньовічної онтології, коли автор вважає, що буття є єдиним можливим і доступним для мислення образом Бога (Доброхотов, 1986: 149). Отже, онтологія, яка визначена як вчення про вкоріненість Логосу в бутті, виступає в мисленні філософською інтерпретацією релігійного догмата про творення буття з нічого, який має вираз як істина Одкровення [2 Мак. 7, 28] і, відповідно, фіксує структуру власного предмету в тріаді «буття – ніщо – творення», яка інваріантно є присутньою у всіх філософських системах, розпочинаючи з філософії Парменіда, Платона і Аристотеля і до філософії М. Гайдеггера або російських релігійних мислителів XIX-XX ст.

Релігійний погляд на буття – це творення світу *ex nihilo*, люди усвідомили всемогутність Творця і мінливість стану думки і плоті, станів людини та світу. Але подія вже відбулася і відбувся незворотний акт онтологізації свідомості і, у такий спосіб, онтологізації людини як істоти, яка у бутті вже не хоче мати тільки

природні передумови. Відомий французький дослідник релігії Р. Каюа в праці «Людина та сакральне» наголошує на тому, що «будь-яка релігійна концепція світу передбачає розрізнення сакрального і профанного, протиставляє світові, де віруючий вільно робить свої справи, провадить діяльність без наслідків для свого спасіння, сферу, де страх і надія паралізують його по черзі, де, як на краю безодні, найменше відхилення в найнезначнішому русі здатне безповоротно згубити його. Звісно, такого розрізнення зазвичай іще не достатньо, щоб визначити релігійний феномен, але воно принаймні дає наріжний камінь, який дозволяє збагнути його з більшою впевненістю» (Каюа, 2003: 33). Людина здивувалася космосу, реальності, дійсності, буттю і отримала слово. І першопричина не може бути ніяким «матеріальним процесом»: «Проте вона не може бути і виливанням чистої у самій собі ідеальної істини, блага і краси на до того відокремлений від неї матеріал через суб'єкт, що був би чистим медіумом, провідником, і що першопричина, про котру йдеться, відмінність між ідеальним і реальним у собі самій повинна саме через те «залишити поза собою», що ця відмінність із неї самої походить, із неї виконується, із неї відбувається. Цю таємницю першої «причини» (першого походження), котра у предметності може бути подана лише в образах, картинах, аналогіях тощо, релігійна свідомість називає правдивим та багатозначним, людинозбергальним ім'ям – Бог» (Табачковский, 1993: 105). Йдеться про те, що Божественна першопричина є рівно як іманентною, так і трансцендентною не тільки до всього існуючого, але й до людей: «Іманентною, оскільки все буття, вся пізнаваність, благо, цінності тощо «беруть участь» у її, цієї першопричини, світлі, бутті, в її дозвольному «так», у її житті, - і в той же час трансцендентної, відколи завдяки цій участі започатковується і зростає самостійність, самобуття у небожественному аж до цілком свідомого і вільного розпорядження самим собою в його конечно-безкінечній структурі. У цьому персональному, конечно-безкінечному виконанні – не тільки в безкінечних компонентах його – божественна першопричина присутня більш внутрішньо, більш близько, більш інтимно, ніж ми самі собі можемо бути» (Каюа, 2003: 109). Отже, буття виступає як творіння Бога, і людина не тільки осмислює саму себе, але й осмислює саме творіння, саме буття. Необхідно зазначити, що в Античності філософське мислення, як і мислення релігійне, теж розпочалося з дослідження першого начала (грець. – «архе», латин. – «принцип», укр. – «ґрунт», «основа»). Усе, що має початок, за логікою речей, повинно або може мати й кінець. Сучасна людина «закинута» (С. Кіркегор) до середини історії, й звідси вона не може розглядити її граничні точки.

Висновки

Методологічна інтеграція у компаративних дослідженнях релігій досягається відносно просто. Звичайно, є безперервна необхідність роз'яснення та обговорення в конкретних моментах. Стратегічно, що зараз потрібно, – це не так багато дискусій, але чітке спрямування на ті особливості академічного чи «наукового» методу, який є необхідним і плідним у компаративних дослідженнях релігій. Це полегшить

продовження роботи у цьому напрямі, а також дозволить проведення методологічних і теоретичних дискусій із фахівцями з інших наукових сфер, які самі потребують виразних методологічних орієнтацій. Якщо залишити осторонь деталі, то деякі важливі уточнення мають місце. Очевидно, що є потреба у координації та кластеризації різних методів, що відповідають джерелам, які насправді є доступними для наукового аналізу. Недогматичне сприйняття цих джерел, зокрема, призводить до співвідношення методів польових робіт з історичними методами та значно актуалізує останні.

Особливий характер релігієзнавства загалом і особливий характер компаративного релігієзнавства зокрема актуалізує не тільки історичний, філологічний, герменевтичний, феноменологічний та ін. методи, але відповідну кластеризацію методів, пов'язаних із ними джерел, а також способи порівняння, що пов'язані як із розпізнавальним, так і з роз'яснювальним положеннями дослідження. Нарешті, важливо наполягати на тому, щоб на рівні найбільшого узагальнення процедури дослідження релігій хоч і були би відкритими для уточнення, але не є довільними чи необов'язковими. З'ясування та характеристики є обов'язковими. В академічному дослідженні релігій вони повинні передувати поясненню. Окрім того, з'ясування та характеристики також повинні бути «розпізнавальними», як пояснено вище. Ні релігійне вторгнення, наприклад, у форми богословської дискусії, ні передчасний пояснювальний редукціонізм прийнятний на цій фазі дослідження, не мають права на існування. Знову ж таки, широка класифікація джерел, насправді, не є обов'язковою. Наявні джерела не можуть бути змінені на основі особистого вибору чи політики вищого навчального закладу. Дійсно, є усні джерела і матеріальні джерела в цій галузі, а також існують і менш відомі письмові джерела, які є приналежними до методологічної інтеграції. Дослідження релігії в межах навчальної дисципліни не можна розділити посередіні, наприклад, між історією та етнологією, лише тому, що деякі люди вважають за краще працювати з певним видом висхідного матеріалу або віддають перевагу професіоналу певного типу. Дослідження релігій, а ми наголошуємо, що начальна дисципліна «релігієзнавство» є саме процесуальним дослідженням – динамічним, системним, аналітичним, обґрунтованим, міждисциплінарним, з розмаїттям конкретного матеріалу, прикладів і т.п. Тільки у такий спосіб релігієзнавство може знайти власну специфічну методологічну інтеграцію.

Список літератури

1. Awang J. Aspect of religion / Procedia Social and Behavioral Sciences. Jaffary Awang, Yusri Mohamad Ramli. – № 18. – 2011. – P. 180-186
2. Bakar O. Aspek-aspek fundamental dalam Perbandingan Agama: suatu analisis ister Malaysia / Osman Bakar. Ucapama Seminar Antarabangsa Ketamadunan Islam ISCS II Dialog Antara Agama: Pemangkin Keharmonian Agama. Anjuran Kolej Islam Darul Ridzuan. Kuala Kangsar, Perak, 2-3 December. – 2009.
3. Corrywright D. Getset for Religious Studies / Dominic Corrywright, Peggy Morgan. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. – P. 34-60.
4. Klassiker der Religionswissenschaft: Von Friedrich Schleiermacher bis Mircea Eliade. Munchen: Beck. - Michaels, Axel (ed.). – 1997. – P. 34-67.
5. Leertouwer L. Mempelajari banding kanagama: seniataulmu? Perbandingan Agama antara Teologidan Filsafat / Lammert Leertouwer // Ilmu Perbandingan Agama

Indonesiadan Belanda (Kumpulanmakalah Seminar Indonesia-Belanda tentang Perbandingan Agama), 1990. – P. 1-22.

6. Sharpe E. Understanding religion / Eric Sharpe. London: Duckworth, 1983. – P. 12-80.

7. Smart N. Dimensions of the Sacred: An Anatomy of the World's Beliefs / Ninian Smart. London: Harper Collins, 1996. – P. 45-60.

8. Smart N. The world's religions: old traditions and modern transformations / Ninian Smart. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – P. 67-89.

9. Waardenburg J. Religion und Religion: Systematische Einführung in die Religionswissenschaft. Jacques Waardenburg. – Berlin: de Gruyter (Sammlung Götschen), 1986. – P. 10-78.

10. Гудінг Д. Людина та її світогляд: у пошуках істини та реальності / Девід Гудінг, Джон Леннокс. – К.: Українське Біблійне Товариство, 2007. – Т.2 – 376 с.

11. Доброхотов А. Л. Категория бытия в классической западноевропейской философии / А. Л. Доброхотов. – М.: Наука, 1986. – 231 с.

12. Дротянко Л. Г. Діджиталізація освітнього простору тенденції і перспективи. – / Л. Г. Дротянко, С. М. Ягодзінський. – Вісник НАУ. – Серія: Філософія. Культурологія. Зб. наук. праць. – Вип. 2 (30). – К.: НАУ, 2019. – С. 9-13.

13. Ильенков Э. В. О материальности сознания и «трансцендентальных кошках» / Э. В. Ильенков. – Дialeктическое противоречие. – М.: Политиздат, 1979. – С. 252-271.

14. Каюа Р. Людина та сакральне. Видання, доповнене трьома додатками, про секс, гру, війну в їхньому відношенні до сакрального / Р. Каюа; [пер. з франц.]. – К.: Ваклер, 2003. – 256 с.

15. Табачковский В. Г. Человеческое мироотношение: данность или проблема? / В. Г. Табачковский. – НАН Украины, Ин-т философии. – К.: Наукова думка, 1993. – 175 с.

References

1. Awang, J. & Ramli, Y. M. (2011). Aspects of religion. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 18: 180-186.

2. Bakar, O. (2009). Aspek-aspek fundamental dalam Perbandingan Agama: suatu analisis terhadap persamaan dan perbezaan antara agama di Malaysia. Ucapama Seminar Antarabangsa Ketamadunan Islam ISCIS II Dialog Antara Agama: Pemangkin Keharmonian Agama. Anjuran Kolej Islam Darul Ridzuan. Kuala Kangsar, Perak, 2-3 December.

3. Corrywright, D. & Morgan, P. (2006). Get set for Religious Studies / Dominic Corrywright & Peggy Morgan. Edinburgh: Edinburgh University Press: 34-60.

4. Dobrokhotoy, A. L. (1986). Kategoriya bytiya v klassicheskoy zapadnoyevropeyskoy filosofii [The category of being in classical Western European philosophy]. Moscow: Nauka [in Russian].

5. Drotianko, L. H., Yahodzinskiy, S. M. (2019). Didzhyalizatsiia osvithnoho prostoru tendentsii i perspektivy [Digitalization of educational space trends and prospects]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 2 (30): 9-13 [in Ukrainian].

6. Hudinh, D., Lennoks, Dzh. (2007). Liudyna ta yii svitohliad: u poshukakh istyny ta realnosti [Man and his worldview: in search of truth and reality]. Kyiv: Ukrainske Bibliine Tovarystvo, Vol. 2 [in Ukrainian].

7. Kaiua, R. (2003). Liudyna ta sakralne. Vydannia, dopovnene troma dodatkami, pro seks, hru, viinu v yikhnomuvidnoshenni do sakralnoho [Man and the Sacred]. Kyiv: Vakler [in Ukrainian].

8. Klassiker der Religionswissenschaft: Von Friedrich Schleiermacher bis Mircea Eliade. (1997). Munchen: Beck. - Michaels, Axel (Ed.): 34-67.

9. Leertouwer, L. (1990). Memperbandingan agama: seniataulmu? Perbandingan Agama antara Teologian Filsafat: 1-22.

10. Sharpe, E. (1983). Understanding religion. London: Duckworth: 12-80.

11. Smart, N. (1996). Dimensions of the Sacred: An Anatomy of the World's Beliefs. London: Harper Collins: 45-60.

12. Smart, N. (1998). The worlds religions: old traditions and modern transformations. Cambridge: Cambridge University Press: 67-89.

13. Tabachkovskiy, V. H. (1993). Chelovecheskoye mirootnosheniye: dannost ili problema? [Human attitude: given or problem?]. Kyiv: Naukova dumka [in Russian].

14. Waardenburg, J. (1986). Religionen und Religion: Systematische Einführung in die Religionswissenschaft. Jacques Waardenburg. Berlin: de Gruyter (Sammlung Götschen): 10-78.

15. Ylenkov, E. V. (1979). O materialnosti soznaniya i «transsendentalnykh koskhakh» [On the materiality of consciousness and "transcendental cats"]. Moscow: Polytyzdat [in Russian].

Л. Г. Конотоп.

РЕЛИГИОВЕДЕНИЕ КАК НАУКА И УЧЕБНАЯ ДИСЦИПЛИНА

Статья посвящена анализу методологических основ религиоведения как сугубо научной сферы и учебной дисциплины. Отмечается, что главными методами исследования в религиоведении в целом и в компаративном религиоведении в частности есть такие методы, как системный, междисциплинарный, аналитический, герменевтический, историко-филологический, метод инновационной этнографии и др. Религия существует и функционирует в конкретном социуме, в конкретной социокультурной и политической ситуации, поэтому один из методов исследования религии – компаративный метод включает в себя всю эту многокомпонентность. Важна и контекстуализация в многомерном религиоведческом исследовании. Одним из важных моментов в этом подходе является актуализация истории религий, которая расширяет горизонты сравнительного религиоведения как такового. Методологическая интеграция предполагает системное, типологическое, компаративное и полевое исследование религий. Мир религиозного опыта меняется гораздо быстрее, чем дисциплина, которая претендует на его исследования. В связи с этим, задачами религиоведения как учебной дисциплины является исследование религии, религиозных процессов на основе определенной методологии, определенных методов во взаимосвязи с социумом, особенностями его функционирования.

Ключевые слова: религия; религиоведение; компаративное религиоведение; социум; методы; методология; духовность; исследования; процессуальность; системность; религиозная толерантность

L. Konotop

RELIGIOUS STUDIES AS A SCIENCE AND ACADEMIC DISCIPLINE

Introduction. The article is devoted to the analysis of the methodological foundations of religious studies as a purely scientific sphere and an academic discipline. The article reveals the need for the formation of value orientations in the Ukrainian civil society. Particular attention should be paid to spiritual processes. The **aim** of the article is to justify and disclose the main characteristics of religious studies both as a specific scientific field and an academic discipline. The main goal of the discipline is research, analysis, disclosure and explanation of the essential characteristics of certain religions, their connections with all spheres of society, with the basics of human life. **Research methods.** It is noted that the main research methods in religious studies in general and in comparative religion, in particular, are systemic, interdisciplinary, analytical, hermeneutical, historical and philological ones, the method of innovative ethnography, etc. Religion exists and functionalizes in a particular society, a sociocultural and the political situation, therefore, one of the methods of studying religion is the comparative method including all this complexity. As a **research result**, it was found, that contextualization is also important in multidimensional religious studies. One of the important points in this approach is the actualization of the history of religions, which expands the horizons of comparative religious studies as well. **Discussion** says, that methodological integration involves a systematic, typological, comparative and field study of religions. **Conclusion.** The world of religious experience is changing much faster than the discipline that claims to study it. In this regard, the objectives of religious studies as a discipline is the study of religion, religious processes based on a specific methodology, certain methods in conjunction with society, and the features of its functioning.

Keywords: religion; religious studies; comparative religious studies; society; methods; methodology; spirituality; research; processuality; systematic approach; religious tolerance.

DOI: <http://doi.org/10.18372/2412-2157.31.14821>

УДК 141:001.5(045)

А. П. Кравченко¹, В. М. Мешков²

ФРЭНСИС БЭКОН – ОТЕЦ ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКОЙ ФИЛОСОФИИ НАУКИ

Полтавский национальный педагогический университет имени В. Г. Короленка;

e-mail: ¹pkravchenko53@gmail.com, ²slava.home50@gmail.com¹ORCID: 0000-0001-8898-5120, ²ORCID: 0000-0003-0493-5519

Аннотация. Среди философов Нового времени Ф. Бэкон занимает особое место, потому что он первый и единственный в самом начале научной революции XVII в. проделал исключительно сложную и важную работу – провел философско-методологическое анализ состояния научного знания, его структуры и обозначил перспективы его дальнейшего развития. Такого глубокого и всестороннего анализа существовавших на тот момент наук ни один философ этого столетия не сделал. Для Ф. Бэкона была характерна теоретическая устремленность его мысли к познанию сущностных причин происходивших процессов, что было немалым достижением научно-мыслившего философа. Одним из заметных проявлений научного дискурса Ф. Бэкона была настойчивая направленность на практическое использование научных знаний на благо общества и людей, а также всемерное развитие экспериментальных исследований. Популярность философско-научных воззрений основателя западноевропейской философии науки среди ученых Европы в значительной мере способствовала перестройке западноевропейской науки и ее дальнейшему успешному развитию.

Ключевые слова: философско-научный дискурс; структуризация научного знания; научная революция; эмпирическая стадия развития науки; теоретическая стадия развития науки.

Вступление

Среди философов Нового времени Ф. Бэкон (1561-1626) занимает особое место, потому что он первый и единственный в самом начале научной революции XVII в. проделал исключительно сложную и важную работу – провел философско-методологическое исследование состояния научного знания, его структуры и обозначил перспективы его дальнейшего развития. Такого глубокого и всестороннего анализа существовавших на тот момент наук не найдешь в трудах ни Р. Декарта (1596-1650), ни П. Гассенди (1592-1655), ни Т. Гоббса (1588-1679), ни Дж. Локка (1632-1704), ни Г. Лейбница (1646-17016). Трудность поставленной английским философом задачи выражалась в том, что в начале XVII в. науки представляли собой большей частью аморфные, несформировавшиеся дисциплины, преимущественно загруженные накопленными опытными сведениями. В это время в западноевропейской науке происходил сложный перестроечный процесс перехода от эмпирической стадии развития к теоретической. Все самое важное и интересное в ней только начиналось. Лорд-канцлер и пэр Англии Ф. Бэкон задумал великий проект «Великое восстановление наук», рассчитанный на многие годы и предполагавший не только его усилия. «Завершить эту последнюю часть и довести ее до конца, – писал он, – дело, превышающее и наши силы, и наши надежды. Мы дадим ей лишь начало, заслуживающее (как мы надеемся) некоторого внимания, а завершение даст судьба человеческого рода, притом такое, какое, пожалуй, людям, при нынешнем положении вещей и умов, нелегко постигнуть и измерить умом» (Бэкон, 1971: 83). Эти мысли английского философа поддерживал Г. Лейбниц. Он утверждал, что «нужна тщательно составленная многими авторами Общая история, подобная той, которую первым задумал Бэкон» (Лейбниц, 1984: 397). Однако по факту главным произведением по философии науки стала его книга «О достоинстве и приумножении наук»,

изданная в 1623 г. на международном языке философии-науки – на латинском, оставшаяся незавершенной (далее – «О достоинстве»). Творение Ф. Бэкона получило признание в научной среде, о чем свидетельствует множество его изданий в XVII в. на латинском (1624, 1635, 1652, 1666), французском (1632, 1634, 1640) и английском (1674). Его труд «Новый Органон» был издан ранее в 1620 г., который также остался незаконченным. Поэтому имеются достаточные основания назвать Ф. Бэкона основателем или даже отцом, патриархом западноевропейской философии науки.

Цель и задачи статьи

Целью данной статьи является выявление своеобразия философско-научного дискурса английского философа и прояснение построения естественного научного знания в начале XVII в. Для реализации этой цели необходимо разрешить следующие задачи: проанализировать методологию Ф. Бэкона построения исторического знания и перспективы его дальнейшего развития, раскрыть принципы структурирования философского знания и построения пирамиды наук, показать практическое использование научных знаний на благо общества и всемерное развитие экспериментальных исследований.

Методология исследования

Теоретико-методологическим основанием исследования стали работы отечественных и зарубежных философов, специалистов в сфере методологии науки. Используются социокультурный, компаративный и герменевтический подходы. Ведущим методологическим инструментарием выступили принципы объективности, системности, целостности, единства исторического и логического, взаимосвязи, восхождения от абстрактного к конкретному и т.п.

Результаты

В книге II «О достоинстве» Ф. Бэкон обратился к эпистемологическому анализу имеющегося философско-научного знания, что до него никто не делал. Основанием для разделения различных родов

знания он решил взять человеческие способности, что было перспективной для разработки идей. «Наиболее правильным разделением человеческого знания является то, – пишет Ф. Бэкон, – которое исходит из трех способностей разумной души, сосредоточивающей в себе знание. История соотносится с памятью, поэзия – воображению, философия – рассудку. Под поэзией мы понимаем здесь своего рода вымышленную историю, или вымыслы, ибо стихотворная форма является в сущности элементом стиля и относится тем самым к искусству речи, о чем мы будем говорить в другом месте. История, собственно говоря, имеет дело с индивидуумами, которые рассматриваются в определенных условиях места и времени» (Бэкон, 1971: 156). В начале XVII в. предмет и природа различных наук были существенно не определены. Так, труды историков нередко рассматривались как художественные произведения. В этой непростой эпистемологической ситуации Ф. Бэкон нашел убедительное основание для возникновения и различения наук. В этой связи Г. Лейбниц утверждал, что «до тех пор, пока несравненный Бэкон Веруламский и другие выдающиеся мужи не призвали философию с ее небесных высот и из ее странствий по лугам воображения на эту нашу землю для практических потребностей жизни» (Лейбниц, 1984: 70).

Когда Ф. Бэкон занимался структуризацией научного знания, не было даже названий соответствующих наук. Подобными вопросами две тысячи лет ранее занимался лишь Аристотель применительно к древнегреческой философии и науке IV в. до н.э., выделяя первую и вторую философию. В своей классификации наук английский философ прежде всего различает естественные и исторические науки. В главе II он пишет: «История делится на естественную и гражданскую. В естественной истории рассматриваются явления и факты природы, в гражданской – деятельность людей. Божественное начало, вне всякого сомнения, проявляется и в той, и в другой, но главным образом это относится к гражданской истории; более того, оно образует свой собственный вид истории, который мы обычно называем священной, или церковной, историей. В свою очередь, роль наук и искусств представляется нам столь значительной, что мы считаем необходимым выделить их в особый вид истории, которая, подобно церковной истории, должна, по нашему мнению, входить в состав истории гражданской» (Бэкон, 1971: 158). В этом вступительном рассуждении Бэкона представляют особый интерес два его утверждения. Во-первых, он утверждал, что все как в природе, так и в обществе («вне всякого сомнения») происходит по воле Божьей, которая больше проявляется в гражданской истории. Во-вторых, английский философ, полагая, что это исключительно важно, настаивал на создании дисциплины по истории развития науки и техники, что, по нашему мнению, также дает дополнительное основание полагать и называть Ф. Бэкона родоначальником философии науки в западноевропейской философской традиции.

В этот период в науках о природе совершался сложный процесс перехода от эмпирической стадии,

когда происходило преимущественно накопление эмпирического материала, к теоретической, в ходе которой активно разрабатывается, наращивается и совершенствуется теоретический аппарат, позволяющий осмыслить и структурировать полученные данные. В накопленном, весьма аморфном и противоречивом материале полученных данных трудно было определить достоверность целой группы свидетельств. Поэтому автор книги «О достоинстве», проявляя методологическую осторожность, рекомендовал тщательно изучить и проверить каждое сомнительное свидетельство.

Для Ф. Бэкона было принципиально важно рассматривать в единстве науки о природе («естественную историю») и технические науки («искусства»), прежде всего механику, потому что, по его мнению, такой союз был бы наиболее продуктивным и практически полезным. Ф. Бэкон утверждал: «Мы с особенным удовольствием рассматриваем историю искусств как вид естественной истории, потому что глубоко укоренилось ошибочное мнение, считающее искусство и природу, естественное и искусственное чем-то совершенно различным, а это убеждение приводит к тому, что исследователи считают свою задачу полностью выполненной, если они изложили историю животных, растений и минералов, даже не упомянув об экспериментах в области механических искусств. Результатом этого ошибочного противопоставления явилась пагубная идея, согласно которой искусство лишь некий придаток природы, годный только на то, чтобы довести до конца дело, начатое самой природой, или исправить какие-то возникающие недостатки, или устранить те или иные препятствия, мешающие ее свободному развитию, но совершенно неспособный глубоко изменить ее, преобразовать или потрясти до основания. Такое убеждение заставляет человека слишком поспешно отчаиваться в своих способностях. В действительности же люди должны проникнуться глубоким убеждением в том, что искусственное отличается от естественного не формой или сущностью, а только действующей причиной: ведь вся власть человека над природой ограничивается властью над движением» (Бэкон, 1971: 158-159). Когда в странах Западной Европы только начинался процесс становления инженерной деятельности, основанной на естественнонаучном и техническом научном знании, Ф. Бэкон предлагал предоставить режим наибольшего благоприятствования дружественному союзу между техническими искусствами и науками о природе.

Важнейшей методологической установкой философско-научного дискурса Ф. Бэкона был исторический ракурс рассмотрения возникавших философских проблем. Он справедливо полагал, что для продуктивного продвижения по пути научного исследования следует всемерно использовать исторический опыт развития науки и техники. «Для меня же, – пишет английский философ, – если только мое мнение имеет какой-то вес, совершенно ясно, что история искусств имеет для естественной философии в высшей степени важное и основополагающее значение. Я имею в виду такую естественную философию, которая не стремится погрузиться в туман утонченных и возвышенных спекуляций, но действительно помогает

людям в преодолении трудностей и невзгод их жизни... Прежде чем покончить с этой частью естественной истории, которую мы называем механической и экспериментальной историей, необходимо добавить следующее: нужно включить в изложение этой истории не только собственно механические, но и практическую часть свободных наук, а также и многообразные формы практической деятельности, чтобы ничто не было пропущено из того, что служит развитию человеческого разума. Таково первое разделение естественной истории» (Бэкон, 1971: 163). Ф. Бэкона определенно следует считать отцом философии техники и в целом технических наук, потому что он один из первых мужественно отстаивал приоритетное к ним внимание и создание благоприятных условий для их развития, когда к технической деятельности большей частью относились как к искусству, и за науку не считали. Современные продвинутые инженеры должны с благодарностью снять шляпу перед дальновидным английским философом.

В главе III Ф. Бэкон приступил к структуризации философско-научного знания «естественной истории» по вертикали. По существу, он стремился выяснить, какими должны быть отношения между создаваемой им философией науки и науками о природе (физикой, астрономией, биологией и др.), когда ни те, ни другие еще в полной мере не сформировались. Он утверждал: «Естественная история по своему объекту делится... на три вида, по практическому же применению – на два. Ибо она используется либо для познания самих вещей, являющихся предметом истории, либо – как первоначальный материал для философии. И этот первый вид истории, который либо доставляет удовольствие занимательностью изложения, либо приносит пользу своими экспериментами и который получил распространение именно благодаря такого рода удовольствию и пользе, должен быть признан значительно менее важным по сравнению с тем, который служит основой и материалом истинной и подлинной индукции и является первой кормилицей философии. Поэтому мы установим еще одно деление естественной истории – на историю повествовательную и индуктивную. А эту последнюю отнесем к тем областям науки, которые требуют разработки. И пусть ни величие авторитета древних, ни огромные фолианты современных ученых не мешают никому острым умом проникать в неизведанное. Мы достаточно хорошо знаем, что естественная история весьма обширна по своему объему, занимательна благодаря разнообразию своего материала и, нередко, является результатом большого и тщательного труда» (Бэкон, 1971: 164). Многие годы во время работы над двумя фундаментальными трудами по философии науки Ф. Бэкону приходилось изучать книги, содержащие «пустые споры» и «небылицы». Нужно было очистившись от псевдонаучного мусора создать оптимальную структуру философско-научного знания. По его мнению, науки о природе, представлявшие собой большей частью неупорядоченное собрание эмпирических данных, должны составить «первоначальный материал» для «индуктивной философии» – науки, которую предстояло еще создать.

Дальнейшее размышление Ф. Бэкона представляется исключительно важным, потому что оно демонстрирует достаточно четкий срез уровня развития естественнонаучного знания в начале XVII в. По его мнению, «история естественных явлений складывается из пяти взаимосвязанных частей. Первая из них – это история небесных явлений, которая охватывает только сами эти явления, как таковые, и совершенно не связана с теорией. Вторая часть – это история метеоров (включая кометы) и того, что называют атмосферой, однако пока невозможно найти сколько-нибудь серьезное и ценное исследование природы комет, огненных метеоров, ветров, дождей, бурь и т.п. Третья часть – это история земли и моря (насколько они являются едиными частями Вселенной), гор, рек, приливов и отливов, песков, лесов, островов, наконец, самих очертаний континентов и их протяженности. Но во всех этих явлениях, важно, прежде всего, наблюдать и исследовать их природу, а не ограничиваться простым их описанием. Четвертая часть посвящена истории общих масс материи (*massae materiae communes*), которые мы называем большими собраниями (*collegia maiora*) и которые обычно именуют элементами. Ведь не существует описаний огня, воздуха, воды, земли, их природы, характера движения, действия, влияния на окружающее, по которым мы могли бы составить подлинную их историю. Пятая и последняя часть посвящена истории особенных собраний материи (*collectiones materiae exquisitae*), которые мы называем меньшими собраниями (*collegia minora*) и которые обычно именуют видами (*species*). Только в этой последней части проявилась достаточно полно деятельность ученых, однако результатом ее было скорее изобилие ненужных сведений (например, всевозможные описания внешнего вида животных или растений), а не обогащение науки основательными и тщательными наблюдениями, которые одни только и должны составлять содержание естественной истории. Короче говоря, вся естественная история, которой мы располагаем в настоящее время, как по состоянию исследовательской работы, так и по тому материалу, который в ней имеется, ни в коей мере не соответствует той цели, которую мы перед ней поставили, – служить основой для развития философии. Поэтому мы заявляем, что индуктивная история еще ждет своей разработки» (Бэкон, 1971: 165). По авторитетному свидетельству Ф. Бэкона, становится очевидным, что научное знание, которое он старался осмыслить, упорядочить и структурировать, представляло собой рыхлое, расплывчатое целое, в котором трудно было определить границы предметных областей исследований различных наук. Поскольку установленная еще Аристотелем граница между существенно различными космическим и земным мирами начала размываться, появилась промежуточная физическая реальность атмосферы, было непонятно, откуда берутся кометы и метеориты, их природа. Является ли «история земли и континентов» частью Вселенной? Каковы очертания континентов? Какова природа процессов в

животном и растительном мире? Получается, что практически ничего должным образом не было тогда еще теоретически осмысленно. Именно с таким естественнонаучным материалом Ф. Бэкон имел дело и целеустремленно стремился его осмыслить.

Что представляли собой физика и астрономия в начале XVII века? Для историка и философа науки книга Ф. Бэкона «О достоинстве» предоставляет бесценный материал. Следуя своей методологической установке, английский философ науки прежде всего стремился структурировать разнообразный материал эмпирических и теоретических исследований, нередко спекулятивных построений. «Мы разделим физику на три учения, – пишет он, – ибо природа выступает либо собранной воедино, либо разрозненной и разъединенной. В основе же единства природы лежат либо общие для всех вещей начала, либо единое и цельное строение Вселенной. Таким образом, это единство природы вызвало к жизни две части физики: учение о началах вещей и учение о строении Вселенной, т.е. о Мире, которые мы обычно называем учениями о высших родах бытия. Третье учение, исследующее природу в разрозненном и раздробленном состоянии, дает нам представление о бесконечном разнообразии вещей и о низших родах бытия. Отсюда ясно, что вообще существуют три области физики: о началах вещей, о системе Мира, т.е. о строении Вселенной, и о многообразии природы, т.е. о природе в разрозненном состоянии» (Бэкон, 1971: 220-221). С позиции Ф. Бэкона получается, что, в начале XVII в., физическое знание состояло из теоретических разработок о «началах вещей» (стихиях, атомах и др.), о «строении Вселенной» и нараставшего массива конкретных физических исследований ученых.

Ф. Бэкон старался прояснить своеобразие понятийного аппарата физики, располагая его между естественной историей и метафизикой. Он утверждал: «Физику, рассматривающую природу в раздробленном состоянии, т.е. все многообразие вещей, мы в свою очередь разделим на две части: физику конкретного и физику абстрактного, или учение о творениях и учение о природах (*naturae*)... Поскольку же вся физика занимает срединное положение между естественной историей и метафизикой, то первая ее часть (если посмотреть внимательнее) ближе к естественной истории, вторая – к метафизике. Конкретная физика делится на те же отделы, что и естественная история, – о небесных явлениях, о метеорах, о земном шаре и море, о больших собраниях, которые называют элементами, и меньших собраниях, т.е. видах, кроме того, об исключительных явлениях природы и о механизмах. Дело в том, что во всех этих случаях естественная история исследует само явление и рассказывает о нем, физику же интересует, прежде всего, причины явлений (при этом следует иметь в виду, что речь здесь идет о преходящих причинах, т.е. о материи и действующей причине)» (Бэкон, 1971: 221). В то время как Ф. Бэкон писал свои труды, физика не представляла собой полноценную самостоятельную науку, которой она стаёт лишь в конце XVII в., в значительной мере благодаря И. Ньютону. Основным ее недостатком было отсутствие точного, однозначного, логически упорядоченного концептуального аппарата. Ученым-физикам приходилось задействовать понятийные средства и представления из других наук и

философии, что делало дисциплинарный статус физики неопределенным. Это обстоятельство отмечал проницательный Ф. Бэкон. Главной исследовательской установкой ученых-физиков того времени был напряженный поиск причин физических явлений и процессов. Для ученых Европы это была сложная, рутинная, но в высшей степени увлекательная и интересная работа, которой они готовы были посвятить всю свою жизнь. Странность размышлений английского философа науки выражается в том, что философские науки «первая философия» и «метафизика» существовали только в его голове в виде самых общих концептуальных представлений в режиме «какими они должны быть». Он же представляет их как существующие самые строгие теоретические системы знания.

По мнению Ф. Бэкона, в системе физического знания «совершенно неразработанным» был раздел исследования «небесных явлений», что было в то время не так очевидно. В XVI-XVII вв. именно изучение природы и структуры космоса было одной из наиболее интенсивно развивающейся областей исследований астрономов-физиков-математиков чаще всего в одном лице, потому что стоявшие перед учеными проблемы в значительной мере определяли фундаментальные представления формирующейся новой картины мира. В 1543 г. была опубликована книга Н. Коперника (1473-1543) «О вращении небесных сфер». Тихо Браге (1546-1601) в 1598 г. опубликовал каталог 1004 звезд, доведя точность наблюдений звезд и планет до погрешности менее полминуты, в то время как прежние таблицы давали ошибку в 15-20 минут. И. Кеплер (1571-1630) в книгах «Новая астрономия» (1609) и «Гармония мира» (1619) математически описал закономерности движения планет, которые получили название «законы Кеплера». Создав телескоп, Г. Галилей (1564-1642) в 1610 г. обнаружил четыре спутника Юпитера. Ф. Бэкон отмечает: «Среди всех этих отделов физики наиболее слабым и совершенно неразработанным является тот, который посвящен исследованию небесных явлений, хотя, казалось бы, он должен был стать предметом особой заботы и внимания, имея в виду важность его содержания. Правда, астрономия строится на большом фактическом материале, однако она еще очень слабо развита и непрочна, астрология же в большинстве случаев вообще лишена какого бы то ни было основания» (Бэкон, 1971: 221-222). Среди поступавшей разнообразной информации в области астрономии трудно было отличить подлинные научные достижения от ошибочных и недостоверных.

Ф. Бэкон полагал, что «астрономия демонстрирует нам лишь внешнюю сторону небесных явлений (число звезд, их положение, движение, периоды), из которых, с помощью астрономических гипотез, можно было бы вывести теорию, не только пытающуюся дать удовлетворительное объяснение тем или иным небесным явлениям (а такого рода остроумных теорий можно придумать множество), но и показывающую субстанцию, движение и взаимное влияние небесных тел такими, какими они действительно являются. Ведь уже давно подорваны теории о первотолчке и о небесной тверди, где звезды будто бы прибиты гвоздями к своим орбитам,

как к потолку» (Бэкон, 1971: 222). Недооценивая математическую составляющую астрономического знания, Ф. Бэкон видел лишь недостаточно обоснованные описания небесных явлений. С точки зрения философии науки ему пришлось жить и творить в период междуцарствия в истории науки, когда все более проявлялась несостоятельность древнегреческой философско-научной парадигмы, а для создания и утверждения новой (ньютоновской механики) время еще не пришло. В этот период тотальной неопределенности в науке английский философ науки взял на себя тяжкий труд систематизировать и упорядочить имеющийся разнородный научный материал и создать предпосылки для дальнейшего развития науки.

Правда Ф. Бэкона выражалась в том, что в физике космоса существенного продвижения не наблюдалось. Основные успехи астрономии были связаны с построением математических моделей (Коперник, Кеплер), не имевших должной физической интерпретации. По его мнению, «едва ли хоть кто-нибудь попытался выяснить физические причины небесной субстанции, как звездной, так и межзвездной, скорости движения небесных тел относительно друг друга, различной скорости движения одной и той же планеты, направления движения с Востока на Запад или, наоборот, их движений вперед, остановок, движений вспять, подъемов к апогею и спуска к перигею; сложных движений либо по спирали по направлению от одного тропика к другому, либо изгибами, которые называются Драконами; полюсов вращения и причины того, почему они находятся именно в данной части неба, а не в другой; неизменности расстояния некоторых планет от Солнца и т.д. Такого рода исследования почти не предпринимаются, и все сводится лишь к математическим наблюдениям и доказательствам. Эти доказательства могут показать, сколь изобретательно все это можно уложить в стройную систему и выпутаться из затруднения, но не то, каким образом все это происходит в действительности; они могут показать только кажущееся движение, вымышленный, произвольно построенный механизм его, а отнюдь не сами причины и истинный характер этих явлений. Поэтому астрономия в нынешнем ее виде причисляется полностью к математическим наукам и наносит тем самым известный ущерб своему достоинству, в то время как она должна была бы (если бы она хотела сохранить свою роль) скорее составлять одну из важнейших частей физики» (Бэкон, 1971: 222-223). Именно во времена Ф. Бэкона в набиравшей силу научной революции все более ускорялся и расширялся процесс математизации научного знания. Математические модели, порой, не имея достойного физического истолкования, строго и четко описывали изучаемые процессы и явления, отчего обладали поистине предсказательной силой.

Недооценивая конструктивную и результативную роль математических исследований, Ф. Бэкон настаивал на приоритетной роли физико-астрономических изысканий в разработке физически-обоснованной картины космоса. Он утверждал, что

«всякий, кто откажется от вымышленного разрыва между надлунным и подлунным мирами, и внимательно примется за изучение наиболее общих претерпеваний и стремлений материи (а это имеет силу в той и другой сферах, и проходит вообще через весь материальный мир), приобретет богатые познания о небесных явлениях, опираясь на те сведения, которые он получит на земле; и, наоборот, из наблюдений над небесными явлениями он сможет узнать немало о тех земных движениях, которые остаются теперь еще скрытыми от нас, и не только в той мере, в какой они зависят от движений в верхней сфере, но и поскольку они обладают общей с ними претерпеваемостью (*passiones*). Поэтому мы считаем, что физическую часть астрономии следует отнести к тем наукам, которые должны получить развитие» (Бэкон, 1971: 223). Дальнейшее развитие астрономии покажет, что одним из главных условий ее достижения станет разработка мощных математических моделей, которые станут теоретическим обоснованием невероятных астрономических открытий тайн необозримой Вселенной.

В массиве физического знания Ф. Бэкон различал сферу изучения физических процессов («состояний материи») и раздел о различных видах движения. «Мы считаем, – пишет он, – что самым правильным делением абстрактной физики является ее деление на два раздела: учение о состояниях материи и учение о стремлениях (*appetitus*) и движениях. Мы бегло перечислим составные части обоих разделов, чтобы из этого перечисления можно было составить подлинную картину абстрактной физики. Состояния материи следующие: сгущенное, разреженное; тяжелое, легкое; горячее, холодное; осязаемое, газообразное; летучее, связанное; определенное, текучее; влажное, сухое; жирное, тощее; твердое, мягкое; ломкое, тягучее; пористое, плотное; живое, безжизненное; простое, сложное; чистое, содержащее примеси; волокнистое и жилистое; простой структуры или однообразное; подобное, неподобное; обладающее видом и не обладающее видом; органическое, неорганическое; одушевленное, неодушевленное. И этот список можно продолжить и дальше, но мы не будем этого делать. Понятия же «обладающее чувством» и «не обладающее чувством», «наделенное разумом» и «не наделенное, разумом» мы относим к учению о человеке» (Бэкон, 1971: 231-232). Из выше приведенного рассуждения Ф. Бэкона следует, что предметом изучения ученых были не столько материальные объекты, сколько отделенные от них физические состояния (горячее, летучее, волокнистое и др.), а также их общие характеристики (подобное, неподобное, одушевленное, неодушевленное). При этом, судя по всему, различие между органическими и неорганическими процессами не проводилось. Все это в полной мере объясняется преимущественно эмпирическим характером научных исследований того времени. Поскольку в арсенале ученых практически не было теоретических мыслительных конструктов, с помощью которых можно было «ухватиться» за существенную природу изучаемого объекта, то приходилось опираться на метод проб и ошибок.

Поскольку в начале XVII в. наука представляла собой аморфное, неструктурированное образование, Ф. Бэкон всемерно старался ее упорядочить и выстроить оптимальную модель ее построения. Он предложил весьма примечательную ее конструкцию. Ф. Бэкон полагал, что «так как различные отрасли науки нельзя уподобить нескольким линиям, расходящимся из одной точки, а скорее их можно сравнить с ветвями дерева, вырастающими из одного ствола, который до того, как разделиться на ветви, остается на некотором участке цельным и единым, то, прежде чем перейти к рассмотрению частей первого деления, необходимо допустить одну всеобщую науку, которая была бы как бы матерью остальных наук и в развитии их занимала такое же место, как тот общий участок пути, за которым дороги начинают расходиться в разные стороны. Эту науку мы назовем «первая философия», или же «мудрость» (когда-то она называлась знанием вещей божественных и человеческих). Этой науке мы не можем противопоставить никакой другой, ибо она отличается от остальных наук скорее своими границами, чем содержанием и предметом, рассматривая вещи лишь в самой общей форме» (Бэкон, 1971: 210). По мнению Ф. Бэкона, оптимальной моделью общего построения науки было бы ее формирование в виде единого мощного древа, ствол которого составляла бы универсальная, базовая система научного знания «первая философия», служившая общетеоретической основой для других частных наук. При этом он рассматривал «первую философию» не как самодовлеющее абстрактное философское знание, а как, особого рода, науку, содержащую исходные теоретические представления и принципы научного исследования, которые он называл «аксиомами».

В качестве показательных примеров Ф. Бэкон приводит ряд теоретических положений («аксиом»), которые, по его мнению, несут универсальный характер. «Никто не станет спорить с тем, – утверждает он, – что такого рода аксиом существует множество. Например: «Если к неравным величинам прибавить равные, то суммы будут также неравны» – это правило математики... «Изменяется все, но не гибнет ничто» – этот общий принцип формулируется в физике следующим образом: «Количество материи не увеличивается и не уменьшается»... «Сила действия возрастает благодаря противодействию противоположного» – это физический закон» (Бэкон, 1971: 210-212). Мудрый Ф. Бэкон предложил красивую и достаточно сильную идею в построении новой системы философско-научного знания. По его мнению, следовало создать фундаментальную общенаучную теоретическую систему, которая содержала бы в себе все «аксиомы» (универсальные принципы, суждения), позаимствованные из различных наук. Таким образом достигалось единство теоретического знания. Отдавая дань Аристотелю, он рекомендовал назвать эту систему общенаучного знания «первой философией». Последующее развитие науки показало, что не было необходимости в создании науки общетеоретического знания, содержащего первопринципы и первоположения, которые с

различными вариациями содержались в различных частных науках, требовавшими по мере развития и совершенствования концептуального аппарата науки уточнения и коррекции.

В главах III-VI Ф. Бэкон обратился к изучению философского учения о природе («естественной философии»), которое в начале XVII в. представляло собой сложный комплекс философского и естественнонаучного знания. Требовалось прояснить своеобразие природы каждой из них и упорядочить их классификацию, что, по его замыслу, должно было способствовать дальнейшему продуктивному развитию философии и науки. В том неупорядоченном философско-научном знании, которым располагал английский философ науки, он стремился не только выделить, но и разделить теоретическую и практическую части. Автор книги «О достоинстве» пишет: «Пользуясь знакомыми схоластическими терминами, мы можем сказать, что следует разделить учение о природе на исследование причин и получение результатов: на части – теоретическую и практическую. Первая исследует недра природы, вторая переделывает природу, как железо на наковальне» (Бэкон, 1971: 217). Ф. Бэкон полагал, что создаваемая им общенаучная «первая философия» должна быть относительно самостоятельной теоретической системой, при этом продуктивно направлявшей практические научные исследования.

Ф. Бэкон полагал целесообразным в естественной философии выделить теоретическую философию, которую он назвал «метафизикой». Отметим, что употребляя термин «метафизика», мыслитель вкладывал в него иное содержание. Он утверждал, что «насколько это в наших силах, установить связь и преемственность между древней и новой наукой, твердо решили следовать до конца за древними и сохранять их термины, хотя довольно часто нам приходится менять их смысл и определения» (Бэкон, 1971: 219). В своих спекулятивных рассуждениях Ф. Бэкон решил подняться на вершину западноевропейской философии. Он пишет: «...мы отделяем от метафизики первую философию, хотя до сих пор они рассматривались как одна и та же наука. Первую философию мы называем общей матерью наук, метафизику же считаем одной из частей естественной философии. Предметом первой философии мы назвали общие для всех наук аксиомы, а также относительные или же приводящие признаки сущего, ...например: многое и малое, тождественное, различное, возможное, невозможное и т.п. ...без большого ущерба для истины можно было бы и теперь, следуя древним, сказать, что физика изучает то, что материально и изменчиво, метафизика же, главным образом, то, что абстрактно и неизменно. С другой стороны, физика видит в природе только внешнее существование, движение и естественную необходимость, метафизика же – еще и ум, и идею... Исследование причин мы отнесли к теоретической философии. Последнюю мы разделили на физику и метафизику. ...без всяких неясностей и околичностей мы можем сказать, что физика – это наука, исследующая действующую причину и материю, метафизика – это наука о форме

и конечной причине. Таким образом, физика рассматривает изменчивую, неопределенную и в соответствии с характером объекта подвижную сторону причин и не касается того, что в них является постоянным» (Бэкон, 1971: 219-220). Мы полагаем, что этот фрагмент является ключевым в осмыслении громоздкой системы философско-научного знания, которую с таким трудом выстраивал Ф. Бэкон. Что же у него получилось на высших, самых важных этапах его концептуальных построений?

На вершину выстроенной пирамиды философско-научного знания Ф. Бэкон поставил «общую мать наук» «первую философию», которая должна была содержать в себе «общие для всех наук аксиомы», т.е. первопринципы и базовые представления. В ее концептуальный аппарат Ф. Бэкон рекомендовал поместить достаточно тривиальные общенаучные понятия «многое и малое, тождественное, различное, возможное, невозможное и т.п.». Он полагал, что в раздел теоретической философии, т.е. метафизики, следует отнести исследование причин. По мнению Ф. Бэкона, физика изучает лишь поверхностные природные явления. В то время как предметом метафизики должны быть сущностные проявления всего сущего и разработка исходного категориального аппарата, вооружившись которым, ученые более успешно проводили бы свои научные исследования. Ясно, что выстроенная Ф. Бэконом умозрительная конструкция философско-научного знания была нежизнеспособна. Эти размышления великого английского мудреца проявили важную особенность его философско-научного дискурса. Как он ни старался избавиться от самодовлеющего влияния аристотелевского философско-научного мышления, в ходе изучения философии и науки базовые представления последнего потаенно направляли ход его рассуждений. Могучую, всепобеждающую мысль мыслительного гиганта Аристотеля ему так и не удалось перебороть в своем мышлении. Обычно, философские представления античного мыслителя странным образом присутствовали как в философии Ф. Бэкона, так и в философии Р. Декарта, который, казалось, нашел действенный способ избавиться от проникновенной мысли Стагирита, «запретив» всю предшествующую философию.

Рассуждения Ф. Бэкона о природе и значении общетеоретической науки метафизики в системе научного знания в высшей степени примечательны, потому что они показывают, насколько трудным и мучительным был переход от эмпирического научного дискурса к теоретическому в начале первой, в истории науки, научной революции. Чтобы как-то выйти из беспросветного леса эмпирических исследований на ясную поляну теоретического их осмысления, он рекомендовал создать общенаучную подсистему знания – метафизику, которую он подавал как уже существующую. Ф. Бэкон относил к метафизике «исследование формальных и конечных причин». По его мнению, «если мы внимательно, серьезно и искренне обратимся к действию и практике, то без большого труда сможем в результате исследований достичь знания того, что собой представляют те формы, познание которых могло бы удивительным

образом обогатить и облагодетельствовать человечество» (Бэкон, 1971: 236-337). Ф. Бэкон ошибочно полагал, что первоначально следует создать теоретические мыслительные конструкты «формы», а затем с помощью их осмысливать фактические данные. История науки показала, что при отсутствии научной теории конструирование теоретического объекта, формы по Бэкону, происходит с великими творческими муками в ходе осмысления эмпирических данных, т.е. мыслительное движение идет как бы «снизу». Затем происходит «эврика!», и ученый собирает похвалы первооткрывателя. Подобный путь прошел Ч. Дарвин (1809-1882) к своей мощной идее «естественного отбора». По мере наращивания экспериментальной базы, в формировании теоретического конструкта «электрон» принимали участие Дж. Стоуни (1826-1911), Э. Вихерт (1861-1928), Дж. Томсон (1856-1940), Луи де Бройль (1892-1987) и другие. Картина научного исследования коренным образом меняется на теоретической стадии развития науки, когда имеется научная теория, которая дает целостное теоретическое описание изучаемой реальности, создает ее идеализированную модель. Тогда теоретический анализ концептуального аппарата теории позволяет делать предсказания, как говорят, «на кончике пера», что свидетельствует о мыслительном движении как бы «сверху вниз». Но до такой «механики» развития научного знания преимущественно эмпирической науке начала XVII в. было очень далеко.

Ф. Бэкон всеми силами стремился внедрить в структуру научного познания свой умозрительный проект – метафизику, как систему общенаучного теоретического знания. Он писал: «Польза же, приносимая этой частью метафизики, которую я отношу к числу дисциплин, требующих дальнейшей развития, исключительно велика... Ведь науки образуют своеобразную пирамиду, единственное основание которой составляют история и опыт, и поэтому основанием естественной философии служит естественная история. Ближе всего к основанию расположена физика, ближе всего к вершине – метафизика. Что же касается конуса, самой верхней точки пирамиды, т.е. высшего закона природы, или «творения, которое от начала до конца есть дело рук бога», то я серьезно сомневаюсь, может ли человеческое познание проникнуть в эту тайну. Во всяком случае, эти три области знания составляют три подлинные ступени науки» (Бэкон, 1971: 239). Красивая задумка Ф. Бэкона оказалась нежизнеспособной. Ученым легче жилось и свободней дышалось в науке без высших этажей выстроенной Ф. Бэконом пирамиды научного знания – метафизики и первой философии.

Одной из важнейших методологических установок научного дискурса Ф. Бэкона было собрать, систематизировать и сохранить с трудом добытый учеными фактический материал, чтобы использовать его в дальнейших научных исследованиях. Поэтому он, завершая анализ какой-либо науки, обычно рекомендовал составлять перечни и списки научных

открытий и изобретений, которые бы проясняли картину научных сведений в этой науке. Ф. Бэкона можно назвать великим архивариусом науки эпохи начала научной революции XVII века. По его мнению, существуют два очень важных приложения практического учения о природе: «Первое – необходимо создать описание всех человеческих богатств, в которую должны быть включены и коротко перечислены все существующие и находящиеся в распоряжении человечества блага и богатства независимо от того, являются ли они дарами природы или произведениями человеческого искусства... Первый перечень должен способствовать обострению человеческой изобретательности, второй же – до известной степени направлять ее, чтобы все желательные и возможные вещи быстрее превратились в действительные. Второе – необходимо создать перечень тех экспериментов, которые являются особенно полезными и способствуют, и пролагают путь к новым открытиям... Если такого рода полезные эксперименты составят специальный каталог, то это в очень значительной степени сократит путь к новым открытиям» (Бэкон, 1971: 247).

В небольшой главе VI, Ф. Бэкон обратился к изучению роли математики в системе научного знания. Он пишет: «Аристотель прекрасно сказал, что «физика и математика рождают практику, т.е. механику»... обычно ее рассматривают как третью часть философии после физики и метафизики, но если бы мы, пересматривая сейчас систему наук, собирались отнести математику к числу основных и определяющих наук, то было бы, как мне кажется, более соответствующим и природе самого дела, и ясности классификации определить математику как раздел метафизики» (Бэкон, 1971: 248). Ф. Бэкон рассматривал математику как важнейшую вспомогательную науку и ставил ее на третье место после физики и мифической метафизики, хотя уже в его время математика выступала ведущим локомотивом развития научного знания. Он не мог согласиться со сторонниками господствующего положения математики в современной науке и возражения последних не принимал.

Проявляя недюжинные знания по истории математики Ф. Бэкон старался структурировать и эту важную область научного знания, в которой он различал: «Математика бывает или чистая, или смешанная. К чистой математике принадлежат те дисциплины, которые рассматривают количество, полностью абстрагированное от материи и физических аксиом. Этим дисциплинам две – геометрия и арифметика. Первая рассматривает непрерывное количество, вторая – дискретное. Обе эти дисциплины потребовали для своего исследования и разработки большого таланта и усилий многих ученых... В арифметике еще не существует ни достаточно разнообразных, ни достаточно удобных способов сокращения вычислений, особенно в прогрессиях, широко используемых в физике. Не вполне совершенна еще и алгебра. И уже явное отклонение от правильного пути науки представляет собой та пифагорейская, мистическая арифметика, которую начали возрождать, опираясь на сочинения Прокла и некоторые отрывки из сочинений Евклида.

Таково уж свойство человеческого ума: не имея достаточно сил для решения важных проблем, он тратит себя на всякие пустяки. Предметом смешанной математики являются некоторые аксиомы и части физики. Она рассматривает количество в той мере, в какой оно помогает разъяснению, доказательству и приведению в действие законов физики» (Бэкон, 1971: 249). Развивающуюся плодотворную связь математики и физики Бэкон называл «смешанной математикой», которой предсказывал успешное развитие в будущем. «Я могу предсказать, – писал он, – что в будущем, если только люди не предадутся праздности, таких разделов окажется очень много. Ведь по мере того как физика день ото дня будет приумножать свои достижения и выводить новые аксиомы, она будет во многих вопросах нуждаться все в большей помощи математики; и это приведет к созданию еще большего числа областей смешанной математики» (Бэкон, 1971: 250). Уже вскоре после смерти отца философии науки Ф. Бэкона физика и математика станут главным мотором развития научного знания классической науки.

Обсуждение

Философия и фундаментальный методологический анализ научного знания Фрэнсиса Бэкона были предметом исследования и дискуссий философов и методологов науки XVIII-XXI веков. Г. Лейбниц высоко оценивал философские труды Ф. Бэкона. Говоря о себе, он признавался, что «к счастью, случилось так, что в руки юноши попали проекты достопочтенного канцлера Фрэнсиса Бэкона, касающиеся приумножения наук» (Лейбниц, 1984: 410). Он также отмечал, что среди всех произведений философов творения Бэкона отличаются «как новизной, так и великолепием легко побивает канцлер Англии Фрэнсис Бэкон» (Лейбниц, 1984: 426). Примечательно, что ни Р. Декарт, ни Т. Гоббс, ни Дж. Локк в своих произведениях не упоминают даже имени Ф. Бэкона. Для них, высокомерных и горделивых, выдающийся английский философ, надо полагать, не существовал. В то время как Г. Лейбниц уважительно его величал «лордом», «канцлером Англии». И действительно, уникальность философа Ф. Бэкона, также, выражается в том, что в истории западной философии он был единственным могучим мыслителем, который был при этом облечен большой политической властью.

Крупнейшие английские ученые XVII в. Р. Бойль (1627-1691), Р. Гук (1635-1703) и И. Ньютон (1642-1727) были сторонниками философии науки Ф. Бэкона и его экспериментального метода исследования. Г. Лейбниц писал: «Лорд Бэкон первым составил правила экспериментального искусства, а кавалер Бойль с большим талантом применил их на практике» (Лейбниц, 1983: 467). А. Боголюбов отмечает, что творчество Ф. Бэкона произвело на Р. Гука такое большое впечатление, что в определенной степени предопределило его жизненный путь (Боголюбов, 1984: 35). Большое внимание анализу творческого наследия Ф. Бэкона уделил Б. Рассел в своей «Истории западной философии». Он писал: «Вся основа его [Ф. Бэкона] философии была практической: дать человечеству возможность

средствами научных открытий и изобретений овладеть силами природы» (Рассел, 1998: 616).

Выводы

Таким образом, в философско-научном дискурсе Ф. Бэкона можно выделить следующие особенности. Обладая развитым историческим мышлением, мудрый «канцлер Англии» рекомендовал философам и ученым использовать очищенный от устаревших предрассудков опыт истории философии и науки. Он существенно углубил методологию построения исторического знания и указал перспективы его дальнейшего развития. В отличие от своих современников, Ф. Бэкон мыслил системно, стараясь упорядочить и структурировать весьма разнообразное философско-научное знание. Ему удалось построить своеобразную пирамиду наук, на вершину которой он водрузил «первую философию» и метафизику», как общенаучные образования. При этом, он рассматривал философию в неразрывном единстве с науками о природе. Для Ф. Бэкона была характерна теоретическая устремленность его мысли к познанию сущностных причин происходивших процессов, что было немалым достижением научно-мыслившего философа. Одним из заметных

проявлений научного дискурса мудрого «канцлера Англии» была настойчивая направленность на практическое использование научных знаний на благо общества и людей, а также всемерное развитие экспериментальных исследований. Популярность философско-научных воззрений Патриарха философии науки среди ученых Европы в значительной мере способствовала перестройке западноевропейской науки и ее дальнейшему успешному развитию.

Список литературы

1. Бэкон Ф. Сочинения. В 2-х т. – М.: Наука, 1971, 1972. – Т. 1. – 590 с.; Т. 2. – 582 с.
2. Боголюбов А. Н. Роберт Гук / А. Н. Боголюбов. – М.: Наука, 1984. – 239 с.
3. Лейбниц Г. Сочинения. В 4-х т. – М.: Мысль, 1983, 1984. – Т. 2 – 696 с.; Т. 3. – 734 с.
4. Рассел Б. История западной философии / Б. Рассел. – Ростов н/Д: Феникс, 1998. – 992 с.

References

1. Bacon, F. (1971, 1972). *Sochineniia* [Works]. (Vols. 1-2). Moscow: Nauka [in Russian].
2. Bogolyubov, A. N. (1984). *Robert Guk*. Moscow: Nauka [in Russian].
3. Leibniz, G. (1983, 1984). *Sochineniia* [Works]. (Vols. 1-4). Moscow: Mysl [in Russian].
4. Russel, B. (1998). *Istoriya zapadnoj filosofii* [History of Western Philosophy]. Rostov n/D: Feniks [in Russian].

П. А. Кравченко, В. М. Мешков

ФРЕНСИС БЕКОН – БАТЬКО ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ НАУКИ

Серед філософів Нового часу Ф. Бекон посідає провідне місце, тому що він перший і єдиний з самого початку наукової революції XVII в. виконав виключно складну і важливу роботу – провів філософсько-методологічний аналіз стану наукового знання, його структури і позначив перспективи його подальшого розвитку. Труднощі поставленого англійським філософом завдання полягали в тому, що на початку XVII ст. науки являли собою здебільшого аморфні, несформовані дисципліни, переважно завантажені накопиченими дослідними даними. У цей час у західноєвропейській науці відбувався складний процес переходу від емпіричної стадії розвитку до теоретичної. Тому є достатні підстави назвати Ф. Бекона засновником західноєвропейської філософії науки. У ході нашого дослідження були виявлені наступні особливості філософсько-наукового дискурсу Ф. Бекона: маючи розвинене історичне мислення, Бекон рекомендував філософам і вченим використовувати очищений від застарілих забобонів досвід історії філософії і науки. Він істотно поглибив методологію побудови історичного знання і вказав перспективи його подальшого розвитку. На відміну від своїх сучасників, Ф. Бекон мислив системно, намагаючись впорядкувати і структурувати досить різноманітне філософсько-наукове знання. Йому вдалося побудувати своєрідну піраміду наук, на вершину якої він водрузив «першу філософію» і «метафізику» як загальнонаукові науки. При цьому він розглядав філософію в нерозривній єдності з науками про природу. Для Ф. Бекона була характерна теоретична спрямованість його думки на пізнання сутнісних причин процесів, що відбувалися. Одним з помітних проявів наукового дискурсу Ф. Бекона була наполеглива спрямованість на практичне використання наукових знань на благо суспільства і людей, а також всебічний розвиток експериментальних досліджень. Популярність філософсько-наукових поглядів засновника західноєвропейської філософії науки серед вчених Європи значною мірою сприяла розбудові західноєвропейської науки і її подальшому успішному розвитку.

Ключові слова: філософсько-науковий дискурс; структуризація наукового знання; наукова революція; емпірична стадія розвитку науки; теоретична стадія розвитку науки.

P. Kravchenko, V. Meshkov

FRANCIS BACON – THE FATHER OF WESTERN EUROPEAN PHILOSOPHY OF SCIENCE

Introduction. Among the philosophers of Modern time, a special place belongs to F. Bacon, the first and the only one who fulfilled extremely difficult and important work of the scientific revolution at the very beginning of the XVII century. He conducted a philosophical and methodological analysis of the state of science and its structure as well as outlined the prospects for its further development. Never before any single philosopher of the century ever did such a deep and comprehensive analysis of the sciences existed at that time. **The aim.** The aim of our article is to identify the originality of the philosophical and scientific discourse of the English philosopher and to clarify the construction of scientific knowledge in the early XVII century. To achieve this goal, the following **tasks** must be solved: to analyze Bacon's methodology for constructing historical knowledge and prospects for its further development, to reveal the principles of structuring philosophical knowledge and building a pyramid of sciences, to show the practical use of scientific knowledge for society and the full development of experimental research. **Research methods.** Theoretically, the methodological basis of the study were the works of domestic and foreign philosophers, specialists in the field of science methodology. Sociocultural, comparative and hermeneutic approaches are used. The leading methodological tools are the principles of objectivity, systematicity, integrity, unity of historical and logical, interconnection, ascent from the abstract to the concrete, etc. **Research results.** The challenge of the issue posed by the English philosopher was in the occurred situation at the beginning of the XVII century when the sciences were mostly amorphous, unstructured disciplines, strongly loaded with accumulated experimental information. At that time, a complex restart process of transition from the empirical stage of development to the theoretical one took place in Western European science. Therefore, there is a sufficient reason to call Bacon the founder of Western European philosophy of science. Our study reveals the following features of the philosophical and scientific discourse of Bacon. The scientist, having a developed historical way of thinking, recommended that philosophers and scientists should use the experience of the history of philosophy and science which is free from obsolete prejudices.

He substantially deepened the methodology for constructing historical knowledge and indicated the prospects for its further development. Unlike his contemporaries, Bacon thought systematically and tried to streamline and structure completely diverse philosophical and scientific knowledge. He even managed to build up a certain kind of pyramid of sciences, with the "first philosophy" and "metaphysics" as general scientific formations on the top of it. At the same time, he considered philosophy to be in an inextricable bind of the sciences of nature. **Discussion.** Francis Bacon's philosophy and fundamental methodological analysis of scientific knowledge have been the subject of research and discussion by philosophers and methodologists of science in the XVIII and XXI centuries. F. Bacon's philosophy received deep scientific assessments in the works of G. Leibniz, R. Boyle, R. Hooke, I. Newton, D. Moll, I. Kant, G. Hegel, E.F. Litvinov, N.A. Ivanova, P.B. Khurkha, N. Gorodensky, A.K. Buten, A.L. Subotina, V.M. Kareva, S. Putilov, T.B. Macaulay, D.L. Saprykin, M.V. Helms, R. Watsons, R. Sgrol and many other philosophers. The greatest English scientists of the XVII c. R. Boyle, R. Hooke and I. Newton were supporters of the philosophy of science of F. Bacon and his experimental method of research.-Leibniz wrote that Bacon was the first to draw up the rules of experimental art, and the cavalier Boyle with great talent applied them in practice. A. Bogolyubov notes that Bacon's work made such a great impression on R. Hook that to a certain extent predetermined his life path. B. Russell wrote that Bacon's book "On the dignity and increment of science" in many respects is extremely modern. **Conclusion.** Bacon was theoretically determined in order to aware the essential causes of the processes occurred and it, in itself, constitutes the philosopher's considerable achievement. One of the significant and meaningful manifestations of Bacon's scientific discourse was his persistent focus on the practical use of scientific knowledge for the benefit of society and people, as well as the comprehensive development of experimental research. The popularity of the philosophical and scientific views of the founder of the West European philosophy of science among European scholars greatly contributed to the restructuring of West European science and its further successful development.

Keywords: philosophical and scientific discourse; structuring of scientific knowledge; scientific revolution; empirical stage of development of science; theoretical stage of development of science.

DOI: <http://doi.org/10.18372/2412-2157.31.14822>

УДК 004.946:128.5

Н. Г. Мозгова

ВІРТУАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ЯК СПРОБА ПОДОЛАННЯ САМОТНОСТІ ЛЮДИНИ ДОБИ ПОСТМОДЕРНУ

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова;
mozgova@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9464-9852

Анотація. Стаття присвячена дослідженню процесу віртуалізації в сучасних умовах соціальної реальності як спроба подолання самотності людини доби Постмодерну. Показується, що віртуалізація соціальної реальності змінює сам характер повсякденної комунікації. Центральною проблемою статті є теоретичний пошук нових комунікативних практик, в яких з найбільшим ефектом могла б зреалізуватись соціальна суб'єктивність сучасної людини.

Ключові слова: віртуальна соціальна реальність; інформаційне суспільство; суспільство мереж; віртуальна комунікація; криза ідентичності; освіта; дистанційне навчання, гра; симуляція.

Вступ

В сучасному суспільстві дедалі більше віртуалізується життя людини, що, у свою чергу, призводить до поступової соціально-практичної трансформації людських взаємин. З одного боку, комунікація стає все вагомішою складовою інформаційного суспільства, з іншого – експансивна й агресивна «масовізація» комунікації аж ніяк не вирішує проблему потреби у спілкуванні, а, навпаки, змушує людину все глибше переживати свою самотність у світі знеособлених відносин.

Разом із тим, віртуалізація соціальної реальності змінює сам характер повсякденної комунікації, оскільки деконструюється та децентралізується сам суб'єкт комунікації. У постмодерній реальності, в якій гра, симуляція, випадковість і спонтанність стають основою соціальних відносин, людина з необхідністю відчуває потребу в появі нових комунікативних практик, в яких ефективніше могла б зреалізуватись її соціальна суб'єктивність.

Постановка мети і завдань

Мета дослідження полягає у з'ясуванні сутності такого феномену соціальної реальності, як його віртуалізація.

Дана мета реалізується у наступних завданнях: проаналізувати сучасні зміни, які відбулись у характері повсякденної комунікації; розкрити процес деконструкції та децентралізації суб'єкта комунікації;

висвітлити подальші перспективи трансформації соціальних відносин у сучасному світі.

Методологія дослідження

У процесі даного дослідження були використані: порівняльно-історичний метод – для вивчення соціально-історичних умов існування сучасного суб'єкта комунікації; компаративний метод – для порівняння суб'єкта комунікації епохи Модерну та Постмодерну; Не менш плідним виявився й метод категоріально-понятійного аналізу, який дав можливість уточнити та прояснити використаний у працях сучасних постмодерністів понятійний апарат. Поряд із указаним, важливу роль відіграли такі загальнонаукові методи, як порівняння, аналіз та синтез, індукція та дедукція, абстрагування та конкретизація тощо.

Результати

У добу Постмодерну більшою мірою реалізується віртуальна реальність у засобах масової комунікації та в мережах Інтернет у вигляді симулякрів (Дельоз, 2004; Бодрійяр, 1997; Соболь, 2013). У зв'язку із тим, що віртуальне відтворення об'єкта набуває все більшої точності й досконалості, його знакова копія конструює симулякр, якому приписується відчуття більшої реальності, ніж у базовому об'єкті, що, у свою чергу, призводить до виникнення гіперреальності. У зв'язку із цим змінюється й сама людина, її комунікативні

стратегії, її соціальні практики – їй необхідне інше середовище для найбільш повної орієнтації у змішаному реальному й віртуальному світах. Це й обумовлює необхідність тих змін, яких зазнає суб'єкт у віртуальній реальності, оскільки саме ці зміни можуть лежати в основі подальших перспектив трансформації соціальних відносин у сучасному світі. Філософський аналіз нової віртуальної реальності дозволяє намітити шляхи більш адекватного подолання кризи ідентичності, яка властива сучасній людині. Слід також зазначити, що суб'єкт і віртуальна реальність не утворюють пари «суб'єкт-об'єкт» – їхні відносини носять більш складний і неоднозначний характер завдяки тому, що суб'єкт перебуває немовби в середині об'єкта дослідження.

Особливу важливість має тенденція «інтернетизації» повсякденних соціальних практик у контексті освітнього процесу, де впровадження віртуальних технологій відбувається швидкими темпами. Однією з найбільш суттєвих можливостей віртуальної реальності є дистанційна робота, куди включається й групова співпраця в мережевих командах, завдяки чому зменшуються матеріальні й транспортні затрати. У віртуальну співпрацю включаються групи людей, що мають спільну мету і головною особливістю якої виступає віртуальна підтримка, а саме – поява можливості для команди працювати в будь-якому місці і в будь-який час. У даному випадку люди самі вирішують в якій формі і коли вони вступатимуть у комунікацію. Отже, самоосвіта, дистанційне навчання, інтернет-конференції як форми аудиторних та позааудиторних занять сьогодні, в умовах складної епідеміологічної ситуації лютування коронавірусної хвороби COVID-19, постали найбільш дієвим засобом освітнього процесу і відіграють абсолютно незамінну роль.

Помилково було б зводити Інтернет лише до засобу масової інформації і комунікації. Віртуальна комунікація не є просто спілкуванням через посередництво комп'ютера. Це, насамперед, є такою комунікацією, яка відбувається всередині віртуального простору, завдяки якій цей простір і сприймається як реальність. Одночасно мережа є простором, який породжує нові форми взаємин між людьми, нові принципи конструювання соціальності та нові проблеми щодо розуміння людської свободи. Розгляд Інтернету у якості простору не є випадковим: в останньому відсутня лінійна часова спрямованість, оскільки віртуальна реальність має свій власний вимір часу – дискретний, фрагментований, який ніколи не співпадає з фізичним і соціальним часом. Просторова характеристика мережі не випадково порівнюється з мапою, оскільки процес перебування користувача в мережі розглядається як його «блукання» або «мандрування» в Інтернеті. За допомогою комунікації віртуальна реальність існує лише «тут і зараз», тобто у момент її актуалізації. Це означає, що всі події в ній співіснують одночасно у єдиному просторі, іншими словами синхронічно, але ніколи не діахронічно, це означає, що віртуальна реальність є позаісторичною. Сучасний вітчизняний дослідник Я. Любимий зазначає, що найбільш вживаним синонімом поняття мережі у соціальному контексті є поняття горизонтальних соціальних зв'язків

на протигагу вертикальним. Якщо перші з них уособлюють егалітаризм та демократичні відносини між людьми, то другі – владну ієрархію підпорядкування одних індивідів іншим (Любимий, 2017: 176).

Отже, мережа виступає тим простором, що породжує нові форми взаємодії людей, нові принципи конструювання соціальності і розширення свободи людини, яка тепер розуміється як «віртуальна» свобода суб'єкта або свобода певного «віртуального персонажа». Останній не є суб'єктом у лапках, адже він лише пародіює суб'єктивність за допомогою гри. Гра в соціальній віртуальній реальності розглядається вже як феномен, що визначає існування людини на певній стадії розвитку екзистенції. У такий спосіб, актуалізація віртуальної соціальності співпадає з процесом конструювання Іншого, при цьому реальність останнього завжди лишається досить сумнівною і тільки актуалізується завдяки комунікації, а значить стає єдиним доказом реальності Іншого. Отже, лише Інший, який комунікує, для мене існує. Звідси випливає висновок: *комунікує, отже, існує*.

І якщо суб'єктом у класичній та некласичній філософії виступала ініціативна й активна людина, то філософська думка кінця ХХ ст. остаточно відмовилась від даної позиції і місце суб'єкта гри тепер займає сама гра, а якості людини як автора остаточно втрачаються. Отже, протиставлення суб'єкта гри і гри як суб'єкта втрачає свою актуальність через змішування й переплетення усіх класичних дихотомій. І залишає відкритим питання: «хто ж є автором гри» – людина чи віртуальна реальність, яка актуалізується людиною, чи віртуальний персонаж, який, власне, конструюється віртуальною реальністю? Постнекласична парадигма віртуальної реальності передбачає, що центр свідомості може опинитися у різних системах відліку, жодна з них не має привілейованого значення, – у своєрідній мережі можливих світів. Творчо-пошукове перебування в мережі означає послідовний перехід центру самофокусування суб'єкта між різними ступенями реального та віртуального. Разом із тим, суб'єкт постійно повертається до прагматики того світу, який забезпечує засоби фізичного існування, змушуючи себе вважати його найбільш реальним (Любимий, 2017: 215). У такий спосіб реальне вирішення проблем здійснюється не у віртуальній реальності, а організованими діями критичної маси громадян у конкретних топосах соціального простору.

Обговорення

У сучасному суспільстві гра підміняється «ігровим», тобто «звастою зниклої реальності» (Ж. Бодрийяр). Якщо для людини Модерну головним девізом був вираз: «головне – це бути, а не здаватись», то Постмодерн здійснює конверсію даного девізу: «головне – це здаватись, а не бути». Правила гри тепер уособлює «зірка», яка втілює в собі можливий стиль життя й ціннісні орієнтири. Ідентичність замінюється іміджем, при цьому у людини лишається право вільно змінювати свої повсякденні маски, а це, у свою чергу, призводить до розширення поля для творчості в побудові власного

віртуального персонажу. Останній є позбавленим того стрижня, який притаманний справжньому реальному «Я», але при цьому він набуває тих якостей, які дають можливість адаптуватись до нового соціального середовища – це здібність до конструювання, певна гнучність та змінюваність. Виходячи з цієї думки, М. Хайм доходить висновку, що створювані за допомогою засобів віртуальної реальності творчі здобутки є одним із найважливіших інтелектуальних ресурсів, який забезпечує добробут людства у сучасну добу (Хайм, 1993).

На відміну від інших мас-медіа, зміст Інтернету складається та змінюється самими користувачами, причому у момент їхньої безпосередньої актуальної присутності в інтернет-просторі, оскільки останній визначає зміст повідомлення і він сам же стає повідомленням, реалізуючи свою суб'єктність «тут і зараз» у момент комунікації. Віртуальному персонажу надається можливість самостійно обирати кількість співрозмовників, що сприяє так званому приватному спілкуванню, де люди взаємодіють один з одним, або обирається спілкування в чаті, що дає змогу здійснювати контакти з необмеженою кількістю користувачів. Також, залежно від місця в мережах, суб'єкти можуть мати й різний доступ до цінних ресурсів: влади, інформації, добробуту, дозвілля і т. ін. Отже, сама мережа стає джерелом соціального капіталу: чим більшу мережу зв'язків має людина, тим більшим соціальним капіталом вона володіє. З часом, ті сторони суспільного життя, які не входять у мережі, просто маргіналізуються. Мережі постійно клонуються й дублюються і таким чином, переструктуровуються й постійно змінюють свою конфігурацію, а отже, завдяки їхній гнучкості зростає їхня надійність. Сучасний дослідник віртуального суспільства С. Вулгар у якості однієї з головних засад існування реального суспільства вважає його віртуальність: тобто, чим більше віртуального, тим більше реального, а отже, чим більше використовуються інформаційні технології, тим більший вплив вони справляють на реальне життя індивідів (Вулгар, 2002: 12-19).

У процесі інтернет-комунікації суб'єкти мають можливість визначати для себе стиль поведінки, обирати нове ім'я, змінювати професію і вік тощо. При цьому в мережі віртуальний персонаж найчастіше віддає перевагу драматичному, вражаючому, домінантному, відкритому і нерідко агресивному стилю поведінки. В інтернет-комунікації може виникнути ефект натовпу, коли віртуальні персонажі можуть собі дозволити колективну безвідповідальність, подібно до дій людей у масках. Але це не означає, що інтернет-комунікація є менш соціальною та менш регульованою.

Слід також зазначити, що у процесі віртуальної комунікації відсутня так звана невербальна взаємодія між співрозмовниками, яка включає просторову підсистему (міжособистісний простір, погляд), оптико-кінетичну підсистему (зовнішній вигляд, міміку) та паралінгвістичну підсистему (тембр голосу,

тональність, діапазон), немовну систему (температура мови, паузи, сміх та ін.). Віртуальні образи дуже реалістичні, але при цьому до них неможливо доторкнутися, та все ж вони сприймаються як реальні. Найпоширенішим елементом віртуальної реальності являються комп'ютерні ігри. Віртуальний ігровий світ, на відміну від реального, відрізняють такі риси, як зворотність подій, тобто збереження гри і можливість переграти подію; прогностичність гри та її складових і подій; наявність здібностей, які відсутні у реальному світі; відсутність як фізичних законів (гравітації, швидкості і та ін.), так і фізіологічних особливостей та базових потреб, таких як здатність відчувати біль, втому, потреба в їжі, сні, відпочинку.

Висновки

Підсумовуючи вищевикладене, маємо всі підстави стверджувати, що реальність гри доби Постмодерну стає повсякденною реальністю і поняття «гри» стає базовим поняттям концепції Постмодерну. Множинність та фрагментованість, невизначеність та невпевненість існування сучасної людини, її розгубленість перед широким вибором реалізації нав'язаних бажань, її неможливість контролювати своє життя призводять до розколу великої гри Модерну на безліч дрібних і погано скоординованих ігор Постмодерну (Бауман, 2008) і робить базовим принципом принцип мозаїчності.

Список літератури

1. Heim M. The Metaphysics of Virtual Reality. – New York, Oxford University Press, 1993. – 175 p.
2. Woolgar S. Five Rules of Virtuality // Virtual Society? Technology? Cyberbole, Reality/ - Oxford, Oxford University Press, 2002. – 349 p.
3. Бауман З. Текущая современность / З. Бауман. – СПб.: Питер, 2008. – 240 с.
4. Бодрияр Ж. Симулякри і симуляція / Ж. Бодрияр. – К.: Основи, 2004. – 230 с.
5. Делез Ж. Складка. Лейбниц и барокко / Ж. Делез. – М.: Логос, 1997. – 264 с.
6. Любимий Я. Віртуальне суспільство доби Постмодерну / Я. Любимий // Соціокультурні та теоретичні засади філософії Постмодерну. – К.: Інститут Філософії імені Г.С. Сковороди, 2017. – 312 с.
7. Соболев О. М. Постмодерн і майбутнє філософії / О. М. Соболев. – К.: Наукова думка, 1997. – 188 с.

References

1. Bauman, Z. (2008). Tekuchaya sovremennost [Current modernity]. SPb.: Piter [in Russian].
2. Bodriyar, Z. H. (2004). Symulyakry i symulyatsiya [Simulacra and simulation]. Kyiv: Osnovy [in Russian].
3. Delez Z. H. Skladka. (1997). Leybnyts i barokko [Fold. Leibniz and Baroque]. – М.: Lohos [in Russian].
4. Lyubyvyi, Y. A. (2017). Virtualne suspilstvo doby Postmodernu [Virtual society of the postmodern era]. Socio-cultural and theoretical foundations of postmodern philosophy. Kyiv: H.S. Skovoroda Institute of Philosophy [in Ukrainian].
5. Sobol, O. M. (1997). Postmodern i maibutne filosofii [Postmodern and the future of philosophy]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
6. Heim, M. (1993). The Metaphysics of Virtual Reality. N.Y., Oxford University Press.
7. Woolgar, S. (2002). Five Rules of Virtuality. Virtual Society? Technology? Cyberbole, Reality. Oxford, Oxford University Press.

Н.Г. Мозговая

ВИРТУАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ЯК ПРОЯВЛЕННЯ ОДИНОЧЕСТВА ЧЕЛОВЕКА ПОСТМОДЕРНА.

Стаття присвячена дослідженню процесу виртуалізації в сучасних умовах соціальної реальності як спроба подолати самотність в епоху Постмодерна. Показано, що виртуалізація соціальної реальності змінює сам характер щоденної комунікації. Центральною проблемою статті є теоретичний пошук нових комунікативних практик, в яких найбільшій мірою змогла б реалізуватися соціальна суб'єктивність сучасного людини.

Ключові слова: віртуальна соціальна реальність; інформаційне суспільство; суспільство мереж; віртуальна комунікація; криза ідентичності; освіта; дистанційне навчання; гра; симуляція.

N. Mozhova

VIRTUALIZATION OF SOCIAL REALITY AS A MANIFESTATION OF POSTMODERN HUMAN LONELINESS

Introduction. The life of modern man is becoming more and more virtualized, which in its turn leads to a gradual socio-practical transformation of human relationships. On the one hand, communication is becoming an increasingly important component of the information society, on the other hand, the expansive and aggressive "massification" of communication does not solve the problem of communication, but on the contrary, makes loneliness invade people in the impersonal relationships world. **The aim** of the study is to clarify the essence of such a phenomenon of social reality as its virtualization in the Postmodern era. This aim is realized through the following **tasks**: to analyze modern changes that have occurred in the nature of everyday communication; to reveal the process of deconstruction and decentralization of the subject of communication; to highlight further prospects for the transformation of social relations in the modern world. **Research methodology.** In the process of this study the following methods were used: comparative-historical method – to study the socio-historical conditions of existence of the modern subject of communication; comparative method – to compare the subject of communication of the Modern and Postmodern eras; the method of categorical-conceptual analysis was fruitful as well, making possible to specify and clarify the conceptual apparatus used in the works of modern postmodernists. Along with the methods mentioned above, general scientific methods such as comparison, analysis and synthesis, induction and deduction, abstraction and concretization, etc. played an important role in the study. **Research results.** In the Postmodern era, virtual reality is increasingly being realized in the media and on the Internet in the form of simulacra. As a result, the person himself/herself, his/her communication strategies, his/her social practices are changing – he/she needs a different environment for the most complete orientation in a mixed real and virtual worlds. This necessitates the changes that the subject undergoes in virtual reality, because these changes may be the basis of further prospects for the transformation of social relations in the modern world. The philosophical analysis of the new virtual reality allows us to identify ways to more adequately overcome the identity crisis of modern man. **Discussion.** The central problem of the article is the theoretical search for new communicative practices in which the social subjectivity of modern man could be realized in the greatest manner. **Conclusions.** The reality of the game of the Postmodern era becomes an everyday reality and the concept of "game" becomes the basic notion of the concepts of the Postmodernism. The multiplicity and fragmentation, lack of confidence and uncertainty of the existence of modern man, his/her confusion against the wide choice of imposed desires, his/her inability to control his/her life lead to the split of the great game of Modern into many small and poorly coordinated games of Postmodern and makes the mosaic principle be the key one.

Key words: virtual social reality; information society; network society; virtual communication; identity crisis; education; distance education; game; simulation.

DOI: <http://doi.org/10.18372/2412-2157.31.14823>

УДК: 316.6/.774:141.32-029:1(045)

О. С. Поліщук¹, О. В. Поліщук²

ФІЛОСОФІЯ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ ПОГРАНИЧНОГО БУТТЯ ОСОБИСТОСТІ В РЕАЛЬНОМУ/ВІРТУАЛЬНОМУ СВІТАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія;

¹e-mail: Prokurator2007@ukr.net, ORCID: 0000-0002-9338-7105, Researcher ID: AAF – 4160 – 2020²e-mail: elen_5@ukr.net, ORCID: 0000-0002-3826-5085.

Анотація. Розглянуто постіндустріальне суспільство, зокрема у статті зосереджено особливу увагу на його інформаційній фазі розвитку. Встановлено, що особливістю її є стрімкий розвиток інформаційно-комунікативних технологій та винайдення Інтернету. Зазначені досягнення зробили неабиякий вплив на розвиток суспільства і, зокрема, людини. Ці зміни призвели до іншого сприйняття таких категорій, як час, простір тощо. Адже завдяки створенню віртуальної реальності (віртуального світу), переживаючи ряд труднощів у реальному світі, людина намагається десь «сховатися» від них. Таким «сховищем» є віртуальна реальність, де Я-реальне має можливість видавати себе за Іншого – Я-віртуальне, створювати свій світ, в якому Я-віртуальне є пануючим. Цей світ створюється до власних уподобань Я-реального, яке не може знайти себе у реальному світі. Враховуючи ці та інші обставини, демонструється межа між двома світами, що існують паралельно для Я. Вибір одного із них безпосередньо залежить від раціоналізму.

Ключові слова: постіндустріальне суспільство; інформаційне суспільство; буття; реальний/віртуальний світ; Я-реальне/віртуальне; інформація; індивід; простір; час.

Вступ

Питання соціального буття в усі часи були предметом рефлексії, адже життя суспільства є надзвичайно багатограним і різновекторним, а це, в свою чергу, спонукає наукові кола до осмислення усіх соціокультурних процесів, що відбуваються в ньому. Зважаючи на те, що на даному історичному етапі свого розвитку суспільство увійшло в нову фазу постіндустріального періоду – інформаційну, ця фаза створила нові, ще недостатньо вивчені умови

існування двох паралельних світів: реального та віртуального, у яких людина має можливість побувати завдяки сучасним інформаційно-комунікативним технологіям. Незважаючи на цю обставину, їхнє співвідношення в бутті особистості залежить від певних обставин, що розглядатимуться далі.

Мета і завдання дослідження

Враховуючи вищевикладене, метою статті є окреслення меж двох світів та буття людини у них. Для досягнення мети сформульовано наступні

завдання: 1) розглянути особливості інформаційного суспільства та визначити його буття; 2) з'ясувати вплив досягнень інформаційного суспільства комп'ютерних технологій, Інтернету на особистість; 3) показати межу реального і віртуального світів у житті Я-реального/Я-віртуального.

Методологія дослідження

Методологічною основою дослідження є комплекс філософських та загальнонаукових методів, що забезпечує аналіз процесів, які відбуваються у сучасному суспільстві і окремого Я. У статті також застосований діалектичний та інформаціологічний методи (дозволяє дослідити вплив процесів інформатизації на створення світів у яких перебуває Я); метод узагальнення (формулювання висновків); порівняння (для вивчення специфіки virtualis).

Результати

У своєму дослідженні ми виходимо з того, що сьогодні суспільство перейшло на новий етап свого розвитку – постіндустріальний, першою фазою якого є інформаційний етап. Щодо його суті – існує чимало точок зору, зокрема у соціальній філософії це суспільство розуміється як «суспільство нового типу, що формується в результаті нової соціальної революції, породженої вибухом комунікаційних технологій» та появою Інтернету; як соціально-філософський феномен, який створив чималі можливості. Сам термін «інформаційне суспільство» вперше з'явився у 60-х роках ХХ ст. завдяки представнику Токійського технологічного інституту Ю. Хаяшну (Японія), а популярності набув у 80-х роках ХХ ст. Приблизно у цих же часових межах це поняття з'являється у працях Ф. Махлупа (США). Досліджуючи динаміку розвитку наукоємних виробництв, що використовували комп'ютерні технології, вони вжили поняття «інформаційне суспільство», а у працях А. Турена, Ю. Хабермаса, Н. Лумана, А. Тоффлера та інших інформаційне суспільство стало об'єктом дослідження.

Звертаючись до цього поняття, дослідники робили акцент на з'ясуванні його буття, і таким є не що інше, як розвиток високотехнологічних і потужних глобальних інформаційних мереж – такою мережею став уже згадуваний нами Інтернет. З позиції цивілізаційного підходу В. Ільганаєва зазначає, що інформаційне суспільство – це «нова історична фаза розвитку цивілізації, життя та діяльність котрої перш за все пов'язані зі створенням, переробленням та використанням інформації» (Социальные коммуникации, 2009: 154). В основу цієї тези покладена творчість особистості по відношенню до інформації. Є ще інший погляд на інформаційне суспільство, яке висловив В. Данильян: «якісно новий етап соціотехнологічної еволюції суспільства, що передбачає збільшення ролі інформації та знань, а також формування та споживання інформаційних ресурсів у всіх сферах життєдіяльності суспільства за допомогою розвитку інформаційно-комунікативних технологій, що існують у глобальних масштабах» (Данильян, 2008). Із зазначеної тези стає зрозумілим, що це новий етап, у якому значне

місце відводиться інформації та технологіям, які дозволяють здійснювати маніпулятивні дії.

Розглянувши декілька підходів до розуміння інформаційного суспільства: економічний, цивілізаційний та соціотехнологічний, ми можемо визначити основні ознаки цього суспільства: 1) отримання будь-якої інформації для виживання і задоволення своїх потреб автоматизовано чи при допомозі систем зв'язку; 2) у суспільстві виробляється, функціонує і є доступною будь-якому індивідові, групі чи організації сучасна інформаційна технологія; 3) існує розвинена інфраструктура, що забезпечує інформаційні ресурси у обсязі необхідному для підтримки як науково-технологічного, так і соціально-історичного прогресу. До цього варто ще додати, що під впливом науково-технологічного прогресу змінюється і соціальна структура суспільства – зникають одні соціальні інститути і з'являються інші, що за своєю суттю відповідають вимогам часу і потребам людини. Зокрема з'являються працівники, які займаються створенням, зібранням, відображенням, реєстрацією, накопиченням, збереженням і поширенням інформації. Тобто люди, що творять буття інформаційного суспільства, яке залежить від технологій і дуже швидко змінюється.

Підтвердженням цієї думки є праця В. Бебика «Глобальне інформаційне суспільство: поняття, структура, комунікація», в якій автор зазначає, що «організаційною основою сучасного етапу становлення інформаційного суспільства дедалі більше стають комп'ютерні мультимедіа – організаційні структури, які поєднують в собі програмно-технологічні та програмно-технічні можливості текстового, звукового, графічного, мультиплікаційного і відеовідтворення інформації. До елементів інформаційної інфраструктури зараховують: комп'ютери з мультимедіа-додатками, бази даних, у тому числі і на флеш-носіях та лазерних дисках, побутову електроніку» (Бебик, 2011: 41-49). Отже, виходячи із реалій сучасного буття та притримуючись матеріалістичної точки зору, можемо зазначити, що основою буття людини інформаційної фази є різноманітні комунікативні технології, що мають здатність швидко змінюватися, але вони виникають, чуттєво сприймаються, існують і зникають. Зважаючи на те, що суспільство розвивається швидкими темпами, про його розвиток свідчать досягнення в галузі інформаційно-комунікативних технологій. І сьогодні для користування Інтернетом не потрібні великі комп'ютерні машини, достатньо лише мати телефон, приставку, телевізор чи щось подібне. Все це змінює спосіб життя людей, виникають нові парадигми економіки, політики, управління тощо. Розвиток інформатизації суспільства веде до формування не лише інформаційного середовища, у якому перебувають люди, а й до нових умов життя та професійної діяльності. Комп'ютерно-інформаційні технології, що входять у наше життя і проникають у всі сфери людського буття, змінюють зміст і умови спілкування, праці, відпочинку, навчання, є однією з особливостей соціальних

взаємовідносин і навіть сприяють утворенню паралельного світу – віртуальної реальності.

Питання віртуальної реальності є надзвичайно важливими, адже сьогодні важно уявити людину інформаційного суспільства, яка б не мала відношення до комп'ютерної техніки, Інтернету та їхніх можливостей. Однак про це йтиметься в обговоренні.

Отже, вищевикладене засвідчує, що інформаційне суспільство – це суспільство, в основі організації якого покладено цифрову інформацію, інформаційно-комунікаційні технології, інформаційні ресурси й людину, а буття людини у такому суспільстві складає усе реальне, що має пряме відношення до інформації. При цьому одним із найбільших досягнень сучасної інформаційної цивілізації є Інтернет, який відкрив новий підхід у житті людини, а суспільство підняв на вищий етап інформаційної епохи й надав можливості для створення ще одного інформаційно-технологічного світу – віртуального, що існує паралельно реальному. У зв'язку з цим виникає питання межі між цими світами і їх впливу на людину, яка нами подається як Я-реальне.

Обговорення

Суспільство, перебуваючи під впливом інформаційних потоків, комп'ютерних мереж та різноманітних Інтернет-технологій, зазнає радикальної трансформації, що простежується у можливості вироблення нової віртуальної реальності чи віртуального буття. Поява цих феноменів ще зовсім не досліджена, але для сучасної людини вже стала «схованкою», до якої людина звертається за різних обставин. Однією з таких є неможливість реалізуватися в реальному житті, відсутність комунікації з близькими людьми тощо. У цих та інших випадках віртуальний світ стає для неї плацдармом реалізації своїх мрій, стимулятором до певних симулятивних дій і підміни реальності псевдореальністю. Занурившись у віртуальність, Я-реальне переходить межу і стає Я-віртуальним. Останнє починає творити своє буття, яке на думку дослідників теж є реальним, хоча ця реальність має дещо інше розуміння на відміну від класичного розуміння реальності, і, очевидно, у такому підході порушує другу природу реальності.

Для кращого розуміння поняття «віртуальна реальність» розглянемо його сутність. Це поняття бере свій початок з античних часів і походить від латинського слова «virtus», яке мало інше змістове наповнення. Воно було пов'язане з етичною категорією й вказувало на позначення чеснот. З часом зміст цієї категорії вдосконалювався і набирав свого сучасного розуміння. Наприкінці 80-х років ХХ ст. Джерон Ланьє, відомий кіберкультуролог (Частиков, 2002), визначив, що «віртуальна реальність» є результатом переживання людиною низки екзистенціально-психологічних станів (уява, фантазія, сон, переживання тощо). А це, в свою чергу, сприяє створенню псевдобуття. Але щоб довести реальність цього псевдобуття, Г. Менчіков подає його як складний конструкт і зазначає: «Віртуальна реальність – це різновид реальності, проміжний, штучно сконструйований у свідомості людини, який виникає, існує і сприймається нашими

органами чуття як природний в сам момент його конструювання» (Менчіков, 2003: 8–10). Розглянувши докази щодо реальності віртуального буття стає зрозумілим, що воно не може відбутися без трьох складових: комп'ютера, Інтернету та людини. На цьому наголошує і Л. Скворцов: «життя у віртуальній реальності можливе лише за умов масштабного розширення інформаційно-комп'ютерної сфери. Індивіди, знаходячись у постійному контакті з комп'ютером, стають деміургами віртуального інформаційного світу і знаходять у ньому сенс свого життя» (Скворцов, 2001). Тобто сенс життя Я-реального в реальному світі первинної природи втрачає свій сенс, адже реальний світ вимагає відповідальності і не прощає помилок. Прикладом цього є чимало проблем, що спричинило людство, і які сьогодні увійшли до розряду глобальних.

Тобто віртуальне буття, яким захоплюється сьогодні більшість, створює умовно-символічне середовище, що радикально перетворює простір і час, сталі виміри людського буття. Зокрема звертаючись до віртуальному світу, сучасна людина у більшості випадків діє анонімно (мається на увазі, що у віртуальному світі немає реальних імен, а індивіди обирають собі псевдоімена), а це, як правило, ґрунтується на омані, маніпулюванні тощо. Тобто, вже навіть у такий спосіб порушується питання реальності як такої, Я-реальне починає себе видавати за Я-Інше, яке у віртуальному світі набуває форм Я-віртуального. Зважаючи на те, що Я може існувати у двох формах – реальне і віртуальне, відповідно й існує два світи: реальний, якому відповідає Я-реальне і віртуальний – Я-віртуальне.

Щоб простежити цей процес, звернемося до простих, але реальних дій Я. Відвідуючи віртуальну реальність, відбувається підміна Я-реального Я-віртуальним. Під час переходу Я-реального, яке має тілесність у реальному світі, у віртуальний світ, де вже починає діяти Я-віртуальне, відбувається втрата цієї тілесності, і Я-віртуальне діє відповідно до нереалізованих можливостей Я-реального при допомозі кліку. Тому, Я-реальне можна ще назвати як діюче, дія якого зводиться до клікання, і в такий спосіб Я-реальне завдяки дії набуває форм Я-реальне-клікаюче. Останнє, діючи в реальному світі, утворює і спонукає до відповідних дій Я-віртуальне у віртуальній реальності. У цьому контексті доцільно звернутися до гіперреальності, у якій більшість членів суспільства втрачають свою індивідуальність і потрапляють під вплив символічного коду віртуальної реальності. Остання, зважаючи на думку Ж. Бодріяра, постає як реальність симульована. Симуляція є творіння реального за допомогою міфологічних моделей, що не мають зв'язку з реальністю. Гіперреальність поглинає реальність справжню (Бодрийяр, 2006). З іншої точки зору, якщо Я-реальне надає перевагу віртуальному світу, у такий спосіб відбувається домінування віртуального світу в житті Я-реального, тоді Я-віртуальне стає домінуючим і підкорює собі Я-реальне. Я-реальне втрачає можливість орієнтуватися у соціальному просторі та часі й починає діяти відповідно до умов, створених комп'ютером. У такий спосіб у житті Я-реального світ і суспільство, в якому воно перебуває, перестає мати сенс, а міфологічним сенсом у

буттєвому відношенні наповнюється віртуальний світ. При цьому такі провідні властивості об'єктивної дійсності, як: рух, простір і час, у віртуальній реальності набувають іншого значення, ніж вони його мають у реальному матеріальному інформаційному суспільстві. У віртуальному світі ці категорії у класичному філософському їх розумінні зникають, залишається лише простір, в якому, як ми вже зазначали вище, Я-реальне вдягає на себе різні маски й виконує різні ролі, тобто з'являються інші віртуальні Я (субособистості), що набувають характеру живих істот і співіснують у загальному просторі, визначеному можливостями інформаційно-комунікативних технологій, й існують паралельно реальності.

При цьому варто зауважити, що віртуальна реальність, у якій діє Я-віртуальне, – середовище неоднорідне, що обумовлює різні форми прояву діяльності й поведінки кожного індивіда. Тут особливе місце належить спілкуванню. Адже зважаючи на те, що середовище спілкування і діяльності у віртуальному просторі дуже різноманітні й значною мірою відрізняються між собою, проте вони мають спільні властивості, що є результатом специфічного способу спілкування. Ці властивості дозволяють характеризувати віртуальні світи як додаткові соціальні простори, що сприяють прояву індивідуальних відмінностей людей і виразу глибоко особистісних прагнень, найчастіше зовсім не існуючих у реальному житті (Faßler, 1996: 77). Таке бачення ще раз переконує нас в тому, що Я-реальне не завжди відповідає Я-віртуальному. Але ця відмінність проявляється лише у діях Я в залежності від того, яка реальність є домінуючою, таким буде і сприйняття Я, або, перебуваючи у тому чи іншому світі, ми можемо так чи інакше сприймати Я.

Перебуваючи у віртуальному бутті, Я-реальне по-новому сприймає буття, знаходить нові образи тощо. У більшості випадків Я-реальне сприймає комп'ютери як продовження себе у «просторі», що відповідає його настроям, потребам тощо, а це, в свою чергу, з кожним кроком все більше і більше «затягує» Я-реальне у віртуальний світ. Це стає загрозою психологічної залежності Я-реального від віртуального світу. Занурюючись у віртуальний простір, людина по суті займається самотворенням своєї ідентичності, і сервери MUD (від «multi-user dimension» – рольова гра, в якій велика кількість користувачів об'єднані в одному віртуальному просторі) або IRC (IRC (Internet Relay Chat), ICQ роблять можливим спілкування з іншими такими ж множинними ідентичностями. Віртуальне «Я» учасників неформальної інтернеткомунікації нерідко відрізняється від реального «Я» – змінюється вік, стать, опис зовнішності, біографічна інформація тощо (Turkle, 1996: 156-175). Тобто «Інтернет, – як зазначає Ш. Тюркл, – виступає ще одним елементом комп'ютерної культури, який сприяє формуванню уявлення про ідентичність як множинність. В Інтернеті люди здатні творити себе, переміщуючись в декількох «Я» (Turkle, 1997: 143-155).

Щоб уникнути повного переходу у віртуальний світ, індивід має підходити до цього феномену розсудливо і глибину входження в нього повинен усвідомлювати. Адже відсутність усвідомлення загрози, яка може

настати, буде мати вкрай негативні наслідки для Я-реального як антропологічного виду. Тобто будь-які дії у віртуальній реальності повинні бути раціоналістичними. Відсутність раціоналізму у Я-реальному зумовлюється рядом соціальних факторів, серед яких несприйняття соціумом, відсутність життєвої стратегії, кризові моменти у житті тощо, у цих випадках Я звертається до віртуального світу, який у такі моменти відіграє компенсаторську функцію. Але реалізувавши свою функцію на певному етапі, віртуальний світ поглинає людину й, переступивши межу Я, втрачає свою реальність і набуває рис Я-Іншого віртуального. З цього приводу В. Бичков і Н. Маньковська говорять, що «ефект присутності людини» у віртуальній реальності відзначається тоді, коли користувач, а в нашому випадку Я-реальне, проникає в образі свого електронного двійника – Я-віртуального, у кіберпростір, може частково формувати його, а також свій власний образ, вступати в контакти з іншими користувачами і віртуальними персонажами, відчуваючи при цьому комплекс відчуттів, адекватний відчуттям людини в реальному житті (Бичков, 2006: 47-59).

Отже, проведений аналіз доводить, що віртуальна реальність – це «паралельний світ» людського буття, який існує паралельно реальному світу постіндустріального, інформаційного суспільства. Цей «паралельний світ» постає як світ творчої фантазії і є результатом моделювання відповідних ситуацій, що існують у реальному світі. В уяві людини він є ідеальним і відповідає законам і логіці комп'ютерних технологій та Інтернету. Саме це криє в собі велику небезпеку віртуальної реальності, адже, перебуваючи у ній, людина піддається маніпулятивним процесам віртуальних образів, здатна робити неймовірні вчинки, не замислюючись про наслідки. Причиною такої поведінки Я-віртуального є суб'єктивні переживання Я-реального, яке має вільний доступ до комп'ютерних технологій та інформації.

Висновки

Під час розгляду сутності постіндустріального етапу розвитку суспільства та його інформаційної фази встановлено, що особливістю цієї фази зазначеного суспільства є розвиток інформаційно-комунікативних технологій й Інтернету та їхній вплив на людину чи Я-реальне. Зокрема встановлено, що філософське дослідження специфіки віртуальної реальності обумовлене необхідністю, з одного боку, визначення грані між соціальною, природною реальністю і віртуальною реальністю, з'ясування сутнісних характеристик віртуальної реальності, особливостей її онтології, генезису, взаємодії з людиною. Крім цього, встановлено, що віртуальна реальність займає значне місце в існуванні сучасної людини. Феномен віртуальної реальності може поставати у нашому житті в різних модусах. При раціональному підході віртуальна реальність має позитивні наслідки, в інших випадках – негативні. Причиною негативних наслідків у більшості випадків є суб'єктивні переживання Я-реального в інформаційному суспільстві. У цьому випадку віртуальний світ стає для такого Я «схованкою», а Я-реальне переходить у Я-віртуальне.

Список літератури

1. Faßler M. Sphinx «Netz». Die Wirklichkeit computerbasierter Netzwerke. München, 1996. – 185 s.
2. Turkle, Sh. Constructions and reconstructions reality of self in virtual reality: Playing in the MUDs // Culture of Internet Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers, Mahwah, NJ, US, 1997. – P. 143-155.
3. Turkle, Sh. Parallel lives: working on identity in virtual space // Constructing the self in a mediated world. N.Y., 1996. – P. 156-175.
4. Бебик В. М. Глобальне інформаційне суспільство: поняття, структури, комунікації / В. М. Бебик // Інформація і право. – №1. – 2011. – С. 41-49.
5. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры / Ж. Бодрийяр; [пер. с фр., послесл. и прим. Е.А. Самарской]. – Москва, 2006. – 269 с.
6. Бычков В. Виртуальная реальность в пространстве эстетического опыта / В. Бычков, Н. Маньковська // Вопросы философии. – 2006. – №11. – С. 47-59
7. Данильян В. О. Інформаційне суспільство та перспективи його розвитку в Україні (соціально-філософський аналіз): монографія / В. О. Данильян. – Харків: Право, 2008. – 184 с.
8. Меньчиков Г. П. Человеческие аспекты действия основных свойств виртуальной реальности / Г. П. Меньчиков // Человек в виртуальном мире: материалы междуз. науч. конф. – Казань: Издательство «Менеджмент» ВШУБ КГУ, 2003. – С. 8-10.
9. Скворцов Л. Информационная культура и цельное знание: Избранные труды / Л. Скворцов. – Москва, 2001. – 288 с.
10. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность): словарь-справочник / сост. В. А. Ильганаева. – Харьков: КП «Городская типография», 2009. – 392 с.
11. Частиков А. Архитекторы компьютерного мира / А. Частиков. – Санкт-Петербург: БХВ-Петербург, 2002. – 102 с.

References

1. Bebig, V.M. (2011). Globalne informacijne suspilstvo: ponyattya, strukturi, komunikaciyi [Global information

society: concepts, structure, communications]. *Informaciya i pravo, Information and law*, 1, 41-49 [in Ukrainian].

2. Bodriyyar, Zh. (2006). Obshchestvo potrebleniya. Ego mify i struktury [The Consumer Society: Myths and Structures]. (E.A. Samarskoj, Transl.) Moscow [in Russian].
3. Bychkov, V., Mankovska, N. (2006). Virtualnaya realnost v prostranstve esteticheskogo opyta [Virtual reality in the space of aesthetic experience]. *Voprosy filosofii, Philosophy Issues*, 11, 47-59 [in Russian].
4. Danilyan, V.O. (2008). Informacijne suspilstvo ta perspektivi jogo rozvitku v Ukraini (socialno-filosofskij analiz) [Information society and prospects of its development in Ukraine (socio-philosophical analysis)]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
5. Menchikov, G.P. (2003). Chelovecheskie aspekty dejstviya osnovnyh svojstv virtualnoj realnosti. *Chelovek v virtualnom mire: materialy mezhvuz. nauch. konf, Man in the virtual world*. Kazan: Izdatelstvo «Menedzhment» VShUB KGU [in Russian].
6. Skvorcov, L. (2001). Informacionnaya kultura i celnoe znanie: Izbrannye trudy [Information Culture and Integral Knowledge: Selected Works]. Moscow [in Russian].
7. Ilganaeva, V.A. (Ed.). (2009). Socialnye kommunikacii (teoriya, metodologiya, deyatel'nost): slovar-spravochnik [Social communications (theory, methodology, activity): dictionary]. Harkov: KP «Gorodskaya tipografiya» [in Russian].
8. Chastikov, A. (2002). Arhitekory kompyuternogo mira [Architects of the computer world]. SPg: BHV-Peterburg [in Russian].
9. Faßler, M. (1996). Sphinx «Netz». Die Wirklichkeit computerbasierter Netzwerke. München.
10. Turkle, Sh. (1997). Constructions and reconstructions reality of self in virtual reality: Playing in the MUDs *Culture of Internet Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers, Mahwah, NJ, US*.
11. Turkle, Sh. (1996). Parallel lives: working on identity in virtual space *Constructing the self in a mediated world: inquiries in social construction*. N.Y.

A. С. Полищук, О. В. Полищук

ФИЛОСОФИЯ ЭКЗИСТЕНЦИАЛИЗМА ПОГРАНИЧНОГО БЫТИЯ ЛИЧНОСТИ В РЕАЛЬНОМ / ВИРТУАЛЬНОМ МИРАХ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

Рассмотрено постиндустриальное общество, в частности в статье сосредоточено особое внимание на его информационной фазе развития. Установлено, что особенностью её является стремительное развитие информационно-коммуникативных технологий и изобретения Интернета. Указанные достижения сделали огромное влияние на развитие общества и, в частности, человека. Эти изменения привели к иному восприятию таких категорий, как время, пространство и тому подобное. Ведь благодаря созданию виртуальной реальности (виртуального мира), переживая ряд трудностей в реальном мире, человек пытается где-то «спрятаться» от них. Таким «хранилищем» является виртуальная реальность, где Я-реальное имеет возможность выдавать себя за Иного – Я-виртуальное, создавать свой мир, в котором Я-виртуальное является главным. Этот мир создаётся с предпочтениями Я-реального, которое не может найти себя в реальном мире. Учитывая эти и другие обстоятельства, демонстрируется грань между двумя мирами, существующими параллельно для Я. Выбор одного из них напрямую зависит от рационализма.

Ключевые слова: постиндустриальное общество; информационное общество; бытие реальный / виртуальный мир; Я-реальное / виртуальное; информация; индивид; пространство; время.

O. Polishchuk, O. Polishchuk

EXISTENTIALIST PHILOSOPHY OF MAN'S BOUNDARY EXISTENCE IN REAL/VIRTUAL WORLDS OF INFORMATION SOCIETY

Introduction. The issues of social existence have always been the subject of reflection, because the life of society is extremely multifaceted and multidirectional, which, in turn, forces the scientific community to comprehension of all the socio-cultural processes that take place in it. **The aim** of the research is to delineate the boundaries of the two worlds and human existence in them. **The tasks** of the research are: 1) to consider the peculiarities of the information society and determine its existence; 2) to find out the impact of the computer, Internet technologies as achievements of the information society on the personality; 3) to show the boundary between the real and virtual worlds in the life of *Real Me* / *Virtual Me*. **Research methodology.** The methodological basis of the research is a set of philosophical and general scientific methods, which provides analysis of the processes that take place in modern society and the individual Me. Dialectical and informational methods as well as methods of generalization and comparison have been used in the article. **Research results.** Having analysed scientific researches, it has been determined that the information society is the society based on the organization of digital information, information-communication technologies, information resources and human existence directly related to information. **Discussion.** The conducted analysis shows that virtual reality is a "parallel world" of human existence that exists parallel to the real world of a post-industrial, information society. It emerges as a world of creative fantasy and is the result of modelling relevant situations that exist in the real world. In person's imagination, it is perfect and complies with the laws and logics of computer technologies and the Internet. **Conclusion.** It is established that the philosophical study of the specifics of virtual reality is conditioned by the necessity, on the one hand, to determine the boundaries between social, natural reality and virtual reality, to find out the essential characteristics of virtual reality, peculiarities of its ontology, genesis, interaction with a person. The phenomenon of virtual reality can appear in our lives in different modes.

Key words: post-industrial society; information society; being; real/virtual world; *Real Me* / *Virtual Me*; information; individual; space; time.

DOI: <http://doi.org/10.18372/2412-2157.31.14824>

UDC 316.77

Yu.V. Kharchenko

TOPOLOGY OF "UNIQUE" AND ITS IMPACT ON THE CONSTRUCTION OF SOCIAL VIRTUUM

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University;
e-mail: kharchenkojv@gmail.com

Abstract. *The topology of the unique, its social nature and contradictions with an imaginary cybernetic virtuum are analyzed in terms of philosophical ontology, transcendentology, social philosophy and topology. This became the main goal of the study. The key methodological approach in this study was topology. This research shows that the terminology of topology is quite complex and multi-vector, and its various definitions are significant from the point of view of semantics. The result of the research was confirmation that the unique has a polysemantic hue and is diverse in the context of building a synonymous chain. It is shown that from the point of view of unity and diversity, each individuality is unique in its own way, but at the same time they are a part of the infinite multiplicity of individualists. The conclusions demonstrate that the combination of the physical, spiritual and social nature of a person represents his unique essence. Human, in turn, is able to notice the unique phenomenon, to distinguish it from other phenomena, to extrapolate the unique to the plane of individual and collective goal-setting. Unique, therefore, is a complex topological construction, whose metric properties are practically impossible to determine due to the fact that this is an abstraction.*

Key words: Unique; unique topology; social construction; social virtuum.

Introduction

"Unique" is a category that can be viewed in different contexts. On the one hand, the human mind, knowing the world, unfolds new phenomena or fixes rare events in space-time. As a result of this, a person thinks of them as unique and inimitable. On the other hand, the unique can be the result of an assessment of certain human qualities (talents, abilities, character traits, external data), as well as the characteristics of culture, civilization, history, traditions. That is, the unique is the most important incentive for the development of the human psyche, self and spirituality. The manifestation of talent gives rise to unique forms in art, and such masterpieces go beyond space-time and become attributes of historical eternity.

The desire to be unique sometimes prevails over common sense. It can be seen on the example of political systems that seek to dominate. This creates a feeling of exclusivity and superiority. Such systems are relatively durable.

At the same time unique is a category that represents the essence of the transcendental nature of things. The unique is a reflection of the divine essence. If science allows over time to establish a balance between the unique and the ordinary, then theology, on the contrary, significantly enriches the content of the unique, shows its deep essence.

The term "unique" means rare, exceptional, extraordinary, non-formatted, outstanding, remarkable, phenomenal, inimitable, unsurpassed (Ожеров, 2020). The unique has a polysemantic connotation and is diverse in the context of making a synonymous chain. From the point of view of unity and diversity, each individuality is unique in his own way, but at the same time he is a part of the infinite multiplicity of individualities.

Therefore, the combination of the physical, spiritual and social nature of a person represents his unique essence. Only a person is able to notice the unique phenomenon, to distinguish it from other phenomena, to extrapolate the unique to the plane of individual and collective goal-setting. Unique, in our opinion, is a complex topological construction; however, it is almost impossible to determine its metric properties because it is an abstraction.

The unique is unusually significant in social life; however, it is difficult to fix its appearance in space at a clearly defined point. The society, in addition, introduces its additional rules and restrictions for evaluating unique events. Becoming more complicated, society creates its own derivative – virtuum. Moreover, virtuum is a combination of products of nature, products produced by human in society and products of the cybernetic world.

A unique event often takes time to be recognized as such. The unique is always noticeable, and even if it is not recognized as it is, over time it sheds the shackles of inertness, rejection, narrow-mindedness. At such moments in history, society is changing its vector of development, being updated, and re-equipped. Each event in history is unique; its place is clearly defined and predetermined. In addition, cybernetic space is capable of generating ersatz events.

The aim and tasks

That is why the topology of the unique, its social nature and its contradictions with the imaginary cybernetic virtuum, requires understanding in terms of philosophical ontology, transcendentology, social philosophy and topology.

Research methods

Topology is called the "doctrine of the localities" (Чудинов, 1910). This definition is significant in terms of semantics. The terminology of topology is quite complex and multi-vector.

I. Listing defined topology as "the doctrine of the modal relationships of spatial images, or of the laws of connectedness" (Колмогоров, & Юшкевич, 1981). That is, the term "topology" appears at the moment when "place", "position", "point in space" become the most significant in the physical, cosmic, biological, social, cultural, political, economic and other worlds.

Topology today is becoming an increasingly relevant branch of knowledge. Topology has formed as a branch of mathematics that studies: the phenomenon of continuity in its most general form; in particular, the properties of spaces that remain unchanged under continuous deformations (for example, connectivity, orientability, compactness). Unlike geometry, topology

does not consider the metric properties of objects. Continuous deformation is the deformation of a figure, in which there are no gaps (i.e., violation of the integrity of the figure) or gluing (i.e., identification of its points). Such geometric properties are associated with the position, and not with the shape or size of the figure. In contrast to the Euclidean and Riemannian geometries, Lobachevski geometry and other geometries involved in measuring lengths and angles, the topology has a non-metric and qualitative character. Previously, it was called "situs analysis" (position analysis), as well as "point set theory". In popular scientific literature, topology is often called "geometry on a rubber sheet", since it can be visualized as the geometry of figures drawn on perfectly elastic rubber sheets that undergo stretching, compression, or bending ("Топологія"). Note that the phenomenon of topology today is becoming the subject of philosophical discourse analysis, as well as psychoanalysis.

On the one hand, topology combines the research of modern physics, astronomy, chemistry, and mathematics. Topological materials possess stable and non-standard surface electronic states and electromagnetic properties (see figure 1).

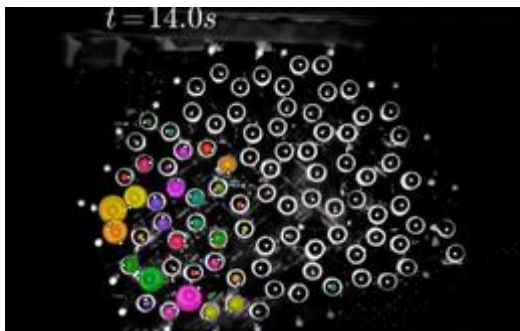

Figure 1. Topological isolation in a disordered environment

Topological insulators are those substances that are conductors on the surface, but insulators in volume. They demonstrate the impossibility of electron scattering on lattice defects without changing the direction of the spin. This has become acceptable due to the topology of electronic states. In recent years, this direction has attracted considerable interest from various research groups; several hundred of such substances have been discovered. They are interesting from the point of view of applications, since they are resistant to perturbations from impurities, defects, and noise ("Топологические материалы"). On the other hand, philosophical science also combines various philosophical knowledge in describing the essence of topology. It includes ontology, social philosophy, philosophy of language, philosophical psychoanalysis.

Research results

Therefore, topology continues to be shaped as interdisciplinary knowledge. It contributes to the solution of fundamental, applied, as well as philosophical problems, but also gives rise to more and more ontological dilemmas related to human, society and virtual reality.

In this regard, O. Tynianova asks a fair question: why the topology, being unanimously referred to the

filed of mathematics and logic by all modern dictionaries and reference publications, is something more? (Тынянова, 2013: 9). The author points to the Platonic unity of Eidos, Topos and Logos, and describes the spaces of human as the unity of the sets of its (physical and conceivable) worlds, which is the cosmos. However, in her opinion, all these spaces have one thing in common: in their center there are human and topology (ontology and metaphysics). The space of human existence inextricably links together all its worlds into a truly anthropocentric world, because only in it becomes possible not only knowledge and development of nature, but also its elevation; for only in such a world a person acquires his true essence – the essence of the Cosmic subject (Тынянова, 2013: 10). Human as a cosmic subject is unique and he carries out the convergence of Eidos, Topos and Logos. In society and its artifacts, the uniqueness of the creative essence of the personality is reflected; its "imprints" remain in history. "Imprints" remain even when "corporeality" disappears. However, we are not talking about replacing a natural body with a virtual body or the cybernetic body of a machine.

In this regard, A. Gordienko emphasizes that in the system of a complex world, both the context and the activity of a person who has a spiritualized part of the second component of human physicality fundamentally change. Such a person finds himself in a situation where the growth of complexity with its contextual and procedural dynamics determines the necessity of making an informed decision in the "here and now" mode. Moreover, since this is connected with the return of the Self to natural physicality, the personalization of the subjects forming the creative team is carried out on the basis of the specific sensory-empathic state arising in transcending, which is characteristic of the person's sympathetic nature. Here, apparently, for the first time after reversing the principle of domination, turning a person into an instrument of nature, a tendency towards the ascent to a new interaction of people and things is more and more clearly emerging. The connection of people and things does not appear in the form of a linear causal series, but in the form of a specific spiritual-sensory field in which each (including things) is a condition of the other and is conditioned by it. Thus, the prerequisites are being formed for the transition from divergence to convergence of "two lines of cosmic evolution" – the natural human body and the "inorganic body of civilization". It seems that this process will determine the transformations that capture modern science (Гордиенко, 2016: 25-26). The convergence of Eidos, Topos and Logos in the modern world is presented differently: firstly, as the endless production of new images of the material world and variations in the development of civilization; secondly, as the "removal" of the familiar Topos or its fundamental disappearance (in this case, the value of the place of birth, native culture, family, state is lost); thirdly, the higher Logos is losing its sacred value, and instead convergent technologies, providing for the utilitarian use of individual and collective, anthropological and cybernetic cognitions, are being updated.

The cognitive problems of convergent technologies require for their adequate consideration to "immerse" them in the context of the post-non-classical paradigm

of synergetic complexity. Among these problems, one of the central places is the problem of creative interdisciplinary communication and management in a world of complexity. Conceptual interdisciplinary constructs within the framework (frames) of the complexity paradigm have the properties of self-referentiality, reflexivity, operational closure, and auto-poetry. And then the problem of the form (or method) of their connectivity arises, which, in turn, determines the very problem of creativity of interdisciplinary communication in the context of the development of convergent technologies. The cognitive movement in this "complexity logic" thereby acquires a "circular", nonlinear character. And in this logic, in contrast to its simplified, "linear" version, where we have the starting and ending points of our conclusions, the "primary", "secondary" and "tertiary" as such are not so significant in themselves. Their recursive, network, communicative connectedness, coherence, and structural conjugation are important. In this regard, it is essential to note that the proper understanding of this communicative connection with the necessity involves the introduction of a new concept, namely, the concept of a complexity observer, which in turn represents a synergistic "assembly" of a second-order cybernetic observer and a quantum observer (Аршинов и др., 2015: 34). NBIC-convergence is the hypothetical core of the current technological sense of things, based on the combination and synergistic enhancement of the achievements of nano-, bio-, information and cognitive technologies. This area of knowledge is developing as a new area of social and humanitarian research.

In the context of this paradigm, the future is not so much theoretically predicted as it is practically, step by step, created in the process of recognizing complexity, its growth as an integral attribute of the ascending evolutionary process, inherent not only in the evolution of human society, but in the whole cosmological evolution as a whole. Building a path into a humane future, with all its quantum complexity and uncertainty, and therefore growing riskiness, saturation with possible catastrophic scenarios, is possible with new tools for its construction, creation of new innovative approaches. That is why such hopes are placed on convergent technologies. But these hopes can be justified under the indispensable condition that socio-humanitarian knowledge will be involved in this process (Аршинов и др., 2015: 36). A cyber society created through the use of convergent technologies can be new uniqueness only if the moral principle is introduced, which will become the core of a new complex reality.

Discussion

The new model of society as a social virtuum implies: the expansion of human knowledge and communication; improving human health and physical ability; increasing the effectiveness of collective activity; modernization of instruments ensuring national security; the union of science and education. This model produces "visions" regarding "human enhancement" as the leitmotif of the technological development of convergent technologies, a new unity based on the internal unity of nature, at the level of its nano-scale. Thus, in a strategic perspective, the pole of the NBIC-initiative regarding the problem of "expanding

human capabilities" is largely devoid of socio-humanitarian content. It is reduced to the purely technoscientific aspect of this problem. True, this reduction is a veiled reduction of the "second kind", since it prudently appeals to the interdisciplinary synergy of discovery and construction, that is, to a kind of multi-level self-organization and integrity. Moreover, it is not talking about the applicability limits of the model of combining atoms, genes, neurons and bits under the same "umbrella" term nano-objects (Аршинов и др., 2015: 39-40). Nano-objects as terms are symbolic that convey information about the emergence of cognitive patterns in modern artificial intelligence. This cybernetic organism may become a new kind of unique, a new form of life, along with a person. And then two ontological constructs – human and machine – will come into conflict. And the main threat will arise when a person cannot be unique, singular, and imperfect in this imaginary virtuum.

A nano-object as a discrete part of matter or, conversely, its local absence, has become the subject of study of fundamental and applied science and technology, as well as philosophy. And interest in this phenomenon is constantly growing, since products with a given atomic structure by the controlled manipulation of individual atoms and molecules are actively used today in cybernetics, the space industry, and in medicine, biology, and genetics. The uniqueness of these technologies is the essence of their novelty and innovative methods, which completely change the principles of the existence of civilization, which, in turn, becomes a virtual civilization.

Nano-technology is also actively used in geology, geodesy, and meteorology. In particular, E. Pashinov in his study proposed a neural network algorithm, which, using model data, makes it possible to restore the absolute atmospheric humidity profile based on radiometric data of the Convergence CE with a relative recovery error of no more than 32%. The proposed algorithm assumes the use of several separate ANNs, each of which restores humidity at a separate altitude level of the atmosphere (Пашинов, 2019: 25). Of course, these technologies improve everyday life, make it more comfortable and safe, but philosophy is trying to demonstrate the consequences of the soulless use of the fruits of anthropogenic civilization, it shows the emptiness of the cybernetic space, where a new machine entity reigns, warns about the loss of the meaning of life in a world without a creator God.

Conclusion

Human has become extremely unique because of his rational and spiritual principles. Therefore, it is incomparable with other living beings, because his behavior, abilities and purpose contribute to the construction of his own life world, that is different from the natural world. The world, called society, is continuously becoming more complex and responding to tectonic processes that occur inside the human soul. It reflects the struggle of desires and passions, which is sometimes constructive, and sometimes destructive. Pure thoughts turn a person to God, and bad thoughts turn from God, as a result of which it is capable of both feat and betrayal. The process of improving or destroying a person is correlated with the process of constructing a society as a

virtuum. If the collective personality gravitates to a rational beginning, to infinite improvement, then human and society as unique phenomena are convergent. Otherwise, they are divergent.

The discovery of the "inner moral man" in itself gives rise to an "ontological" purification of the soul, which can be conditionally compared with the participation of the divine nature. Spirituality in the most general sense is a combination of manifestations of the spirit in nature, society and human. Spirituality unites the basic principles of society: moral values and traditions, concentrated in religious teachings and practices, as well as in artistic images in art. However, modern breakthrough technologies are considered today, rather, in a utilitarian context, while morality and sacred meanings are completely excluded from the agenda. Thus, society can lose its destiny as a unique phenomenon.

Literature

1. Гордиенко А. А. Человек, вызовы НБИКС-конвергенций и наука / А. А. Гордиенко // *Философия образования*, № 3(66), 2016. – С. 25-36.
2. Математика XIX века. Геометрия. Теория аналитических функций / Под ред. Колмогорова А.Н., Юшкевич А.П. – М.: Наука, 1981. – 270 с.
3. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов; под редакцией Л. И. Скворцова. – 28-е изд., перераб. – Москва: Мир и Образование, 2020. – 1375, [1] с. <http://endic.ru/ozhegov/Unikalnyj-36952.html>
4. Пашинов Е. В. Космический эксперимент «конвергенция»: восстановление профиля водяного пара атмосферы с помощью искусственных нейронных сетей / Е. В. Пашинов // *Исследование земли из космоса*. – 2019, № 6. – С. 13–25.
5. Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка / Под ред. А. Н. Чудинова. Изд. 3-е, исправ. и доп. СПб.: Издание В. И. Губинского, 1910. – X, 676 с.
6. Социо-антропологические измерения конвергентных технологий. Методологические аспекты [Текст]: Коллективная монография / Аршинов В.И., Асеева И.А., Буданов В.Г., Гребенщикова Е.Г., Гримов О.А., Каменский Е.Г., Москалев И.Е., Пирожкова С.В., Суцин М.А., Чеклецов В.В. Отв. ред. И.А. Асеева, В.Г. Буданов. – Курск: ЗАО «Университетская книга», 2015. – 238 с.

7. Топологические материалы оказались повсеместны / *Химия и науки о материалах*. <https://indicator.ru/chemistry-and-materials/topologicheskie-materialy-povsemestny-05-03-2019.htm>

8. Топология. Энциклопедия Кругосвет. <https://www.krugosvet.ru/enc/matematika/topologiya>

9. Тынянова О. Н. Миры человека: попытка топологии // *Пространство и время* 2(12)/2013. – С. 9-10.

References

1. Gordienko, A.A. (2016). Chelovek, vyzovy NBIKS-konvergentsiy i nauka [Man, the challenges of NBICS convergence and science]. *Filosofiya obrazovaniia, Philosophy of Education*, 3(66), 25-36 [in Russian].
2. Kolmogorov, A.N., & Iushkevich, A.P. (Ed.). (1981). *Matematika XIX veka. Geometriia. Teoriia analiticheskikh funktsiy* [Mathematics of the XIX century. Geometry. Theory of analytic functions]. Moscow: Nauka [in Russian].
3. Oznegov, S.I. (2020). *Tolkovyy slovar russkogo iazyka* [Explanatory dictionary of the Russian language] (28th ed., rev.). L.I. Skvortsov (Ed.). Moscow: Mir i Obrazovanie. Retrieved from <http://endic.ru/ozhegov/Unikalnyj-36952.html> [in Russian].
4. Pashinov, E.V. (2019). Kosmicheskiy eksperiment "konvergentsiia": vosstanovlenie profilia vodianogo para atmosfery s pomoshchiu iskusstvennykh neyronnykh setey [Space experiment "convergence": reconstructing the atmospheric water vapor profile using artificial neural networks]. *Issledovanie zemli iz kosmosa, Earth exploration from space*, 6, 13-25 [in Russian].
5. Chudinov, A.N. (Ed.). (1910). *Slovar inostrannykh slov, voshedshikh v sostav russkogo iazyka* [Dictionary of foreign words included in the Russian language] (3rd ed., rev.). SPb.: V.I. Gubinskiy [in Russian].
6. Arshinov, V.I., Aseeva, I.A., & Budanov, V.G. (et al.). (2015). *Sotsio-antropologicheskie izmereniia konvergentnykh tekhnologii. Metodologicheskie aspekty* [Socio-anthropological measurements of convergent technologies. Methodological aspects]. I.A. Aseeva, V.G. Budanov (Eds.). Kursk: Univer. kn. [in Russian].
7. Topologiya [Topology]. *Sait "Entsiklopediia Krugosvet", Site "Encyclopaedia Round the World"*. Retrieved from <https://www.krugosvet.ru/enc/matematika/topologiya> [in Russian].
8. Topologicheskie materialy okazalis povsemestny [Topological materials are ubiquitous]. (2019). *Sait "Indicator", Site "Indicator"*. Retrieved from <https://indicator.ru/chemistry-and-materials/topologicheskie-materialy-okazalis-povsemestny-05-03-2019.htm> [in Russian].
9. Tynianova, O.N. (2013). *Miry cheloveka: popytka topologii* [Worlds of man: an attempt to topology]. *Prostranstvo i vremia, Space and time*, 2(12), 9-10 [in Russian].

Ю.В. Харченко

ТОПОЛОГИЯ «УНИКАЛЬНОГО» И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА КОНСТРУИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНОГО ВИРТУУМА

Топология уникального, его социальная природа и противоречия с мнимым кибернетическим виртуумом анализируются в терминах онтологии, трансцендентологии, социальной философии и топологии. Это стало основной целью исследования. Ключевым методологическим подходом в данном исследовании стала топология. В работе показано, что терминология топологии достаточно сложная и многовекторная, а ее различные определения значимы с точки зрения семантики. Результатом исследования стало подтверждение, что уникальное имеет полисемантический оттенок и разнообразно в контексте выстраивания синонимической цепочки. Показано, что с точки зрения единства и многообразия, каждая единичность по-своему уникальна, но при этом она часть бесконечной множественности единичностей. В выводах продемонстрировано, что сочетание физической, духовной и социальной природы человека репрезентирует его уникальную сущность. Человек, в свою очередь, способен заметить явление уникального, выделить его из других явлений, экстраполировать уникальное в плоскость индивидуального и коллективного целеполагания. Уникальное, следовательно, является сложной топологической конструкцией, метрические свойства которой определить практически невозможно ввиду того, что это абстракция.

Ключевые слова: уникальное; топология уникального; социальное конструирование; социальный виртуум.

Ю.В. Харченко

ТОПОЛОГІЯ «УНІКАЛЬНОГО» ТА ЇЇ ВПЛИВ НА КОНСТРУЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ВІРТУУМА

Вступ. Топологія унікального, його соціальна природа та суперечність із уявним кібернетичним віртуумом аналізуються в термінах онтології, трансцендентології, соціальної філософії та топології. Це стало основною метою дослідження. Ключовим методологічним підходом у даному дослідженні є топологія. У роботі показано, що термінологія топології достатньо складна і багатовекторна, а її варіативні визначення значимі з огляду на семантику. **Результатом дослідження** стало підтвердження, що унікальне має полісемантичний відтінок і є різнобарвним в контексті побудови синонімічного ланцюга. **Обговорення.** Показано, що з точки зору єдності та багатоманітності, кожна одиничність є по-своєму унікальною, але при цьому вона є безкінечною множиною одиничностей. У **висновках** продемонстровано, що поєднання фізичної, духовної та соціальної природи людини репрезентує її унікальну сутність. Людина, у свою чергу, здатна помітити явище унікального, виділити його з-поміж інших явищ, екстраполювати унікальне в площину індивідуального та колективного цілепокладання. Унікальне, як наслідок, є складною топологічною конструкцією, метричні властивості якої визначити практично неможливо через те, що це абстракція.

Ключові слова: унікальне; топологія унікального; соціальне конструювання; соціальний віртуум.

DOI: <http://doi.org/10.18372/2412-2157.31.14825>

УДК 141.7:001.101:172.1 – 029:3 (= 161.2)

З. С. Вихованець¹, М. А. Лукашук²

СУЧАСНА ДИНАМІКА РОСТУ ЗНАТЬ: ДІАЛОГІЧНОСТЬ ОСМИСЛЕННЯ

¹Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова,²Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

Анотація. У статті подана тематика трансформаційної природи сучасних знань як багатовимірний вияв соціальної реальності завдяки описовій та нормативно-ціннісній ідентифікації. Вони є складовими загальної дії механізму осмислення дійсності, а сам механізм функціонує виключно завдяки діалогічному характеру взаємодії дискретно-дискурсивної та образно-цілісної підсистем. Запропоновано аналіз процесу перетворення неповного знання на необхідно-істинне твердження за допомогою двох взаємозалежних диференційованих підходів. Зазначена динаміка осмислення відтворюється у процесі накопичення і розвитку наукового знання, а також у практиці співвідношенні чуттєвого та раціонального, емпіричного та теоретичного рівнів пізнання.

Ключові слова: людина; пізнання; сучасна система знань; раціональність; дійсність; моделі діалогічних практик; ідентифікація.

Вступ

Початок XXI ст. позначився значними світоглядно-ціннісними та технологічними зрушеннями в розвитку моделі глобальних цивілізаційних процесів. Як виявилось, такі процеси, що тривали впродовж декількох останніх десятиліть попереднього століття, не просто змінювали динаміку росту знань, але ввійшли в нову фазу: «Ці процеси не оминули жодного континенту і жодної країни – глибинне і повсюдне запровадження новітньої інформаційної техніки посилило економічні перетворення в планетарному масштабі, породило нові феномени матеріальної й духовної культури, спричинило загально-цивілізаційні трансформації. Піднесення ролі техніки ще ніколи раніше в історії людства не торкалося таких глибинних підвалів суспільного й особистісного буття людей. Сучасна мікроелектронна техніка суттєво змінює (і вже змінила) характер роботи в суспільстві, суттєво вплинула на трансформації його соціальної структури, внесла корективи в систему прийняття рішень на різних рівнях організації суспільного життя тощо» (Дротянко, 2019: 16). Ключовою основою такого динамічного розвитку став інноваційний характер перетворень, які охоплюють сьогодні всі сфери особистого, соціально-економічного, культурного життя людини і суспільства. Сучасні цивілізаційні виклики мають комплексний, інтегральний характер, охоплюючи всі сфери життєдіяльності. Вони вимагають від людини системно-цілісної підготовки для засвоєння значного обсягу знань для можливості власної самореалізації в умовах інформаційно-високотехнологічних змін сьогодення.

У сучасних соціально-економічних науках було сформовано декілька моделей функціонування капіталу знань з точки зору практичної діяльності. Прикладом може бути «економічна людина», що стала методологічним зразком класичного лібералізму. Конструктивний світовий досвід показує, що орієнтація на економіку сучасного капіталу знань у системному реформуванні суспільних відносин відповідає більш справедливому вирішенню соціально-економічних проблем та ситуації постійного громадянського вибору: «Знання в принципі не є пристосованими до того, щоб служити товаром. Затрати на їхнє виробництво дуже часто важко визначити суспільно необхідно працюю, яка була витрачена на їхнє створення. Ніхто не може визначити, де у соціальному контексті починається і де

закінчується праця з відкриття нового знання. Вона може бути творчою діяльністю, хобі, заняттям у вільний час. Крім того, не існує відношення еквівалентності між формами знань і змістом знань: одне знання неможливо замінити іншим. Кожне з них можна вважати незрівнянною унікальною цінністю» (Горц, 2007: 7).

Отже, важливою соціально-філософською проблемою сьогодні залишаються внутрішні національні потреби у забезпеченні переходу соціально-економічних структур на інноваційний тип розвитку системи сучасного наукового знання, динаміку його зростання та способи діалогічного осмислення, що створює принципові засади перебудови всього вітчизняного соціального простору України. Зазначене підтверджує актуальність теми нашої статті.

Мета дослідження

Можемо стверджувати, що в Україні не існує єдиної точки зору на зміну статусу такого важливого соціально-економічного фактору, як людський капітал, з'ясування механізму та моделей функціонування капіталу знань щодо діяльності людини у сучасному соціумі. Враховуючи актуальність та недостатню опрацьованість зазначеної тематики, ми обрали трансформаційну природу сучасних знань як багатовимірний вияв соціальної реальності метою нашого дослідження у зазначеній роботі.

Методологія дослідження

Базовими методами дослідження у зазначеній статті стали системно-логічний, історико-філософський, соціокультурний та міждисциплінарний підхід в їхній діалектичній єдності для дослідження соціально-економічних процесів. Важливим засобом соціально-економічних досліджень інноваційних програмних проєктів у національній системі сучасних знань є принцип єдності наступності та спадковості. Він виражає творчий зміст дослідницької діяльності. Було представлено унікальність потенціалу принципу синергізму, який розглядається як засіб моделювання стратегії науково-дослідної та освітньої практик, а принцип актуальності та соціальної потреби застосовувався для дослідження процесу формування сучасних інноваційних проєктів.

Результати

Системний розвиток знань і процедура їхнього осмислення складається з двох зустрічних процесів: з одного боку, відбувається рух думки від виділення

властивостей об'єкта дослідження до комплексного розуміння його певних ознак, а з іншого необхідним є зустрічний рух – від ідентифікації деякої неподільної цілісності до поступової диференціації її властивостей. На сучасному етапі формування наукової картини світу завдяки системному підходу можемо ретроспективно відслідкувати динаміку суттєвого росту знань. Вона починається з формування знання неповного, а у процесі більш об'ємного опису та більш точних визначень первинно неподільної цілісної характеристики відбувається процедура диференціації ознак загальних сутностей досліджуваних об'єктів. Необхідно зазначити, що аналітична істинність таких операцій забезпечується завдяки збільшенню описової ідентифікації на основі використання попередньо введеної нормативно-індивідуальної ідентифікації. Можемо навести такий приклад. Спочатку всі теплові явища сприймалися виключно завдяки відчуттю тепла, надалі було з'ясовано, що сутність даних явищ полягає у процесі руху молекул. У результаті ми отримуємо істинне твердження щодо тотожності терміну молекулярного руху з початковим десигнатом «тепло». Перший етап дискретно-дискурсивного осмислення забезпечує спектр накопичення описів різного роду характеристик того або іншого явища, а другий етап формує динамічну послідовність нарощування знань завдяки ототожненню постійного накопичення додаткових описів з наявним стійким десигнатом, формуючи тим самим наступні нормативи.

Отже, завдяки аналізу етапів описової та нормативно-ціннісної ідентифікації створюється можливість дослідження функціонування загального механізму осмислення дійсності, який має діалогічний характер взаємодії образно-цілісної та дискретно-дискурсивної складових. Тут ми спостерігаємо поєднання загальних та індивідуальних сутностей і відповідних способів їхньої взаємодії. Подана динамічна структура осмислення розвитку наукового знання аналогічно відтворюється в системі відношення емпіричного і теоретичного рівнів пізнання, тобто коли відбувається процес пояснення у теоретичних гіпотезах змісту отриманих фактів і спостережень. Саме логічний зв'язок між емпіричним і теоретичними рівнями пізнання забезпечує формування єдиної системи знань у сучасному світі.

Наступною складовою, яка забезпечує осмислення динаміки росту сучасного наукового знання, є аналіз співвідношення індивідуального і соціального досвіду. У зв'язку з тим, що загальна сутність процедури опису і визначення виявляється в процесі включення об'єктів у сферу соціальної практичної діяльності, відповідно, самі об'єкти набувають соціально-культурного значення.

Соціально-філософський аналіз найбільш перспективних шляхів вирішення методологічних проблем у системі сучасного формування наукового знання стикається з безперечно актуальною теоретичною ідеєю щодо аналізу динаміки росту знань у контексті соціальної комунікації. Роль дослідника в ситуації постсучасного суспільства постійно зростає у зв'язку із тим, що однією з пріоритетних сфер зазначеного буття стає пізнавально-інформаційна діяльність, а її розвиток залежить від дослідницької

праці вченого. Методологічна спрямованість зазначених механізмів спрямована на пошук певних засад соціокультурної динаміки і пов'язана з концептуалізацією складності та багатозначності культури, у межах якої визрівають фундаментальні складові простору сучасної науки та залучений до нього людський ресурс. Принциповий підхід діалогічного осмислення росту знань стосується суб'єктивної мотивації дослідника в об'єктивному процесі наукового пізнання, у той час як його методологічний характер пов'язується із дослідницьким процесом і логіко-сисловою організацією його результатів. Даний принцип є однією з домінант в аналізі сучасної наукової культури, а також має велике значення для становлення вітчизняної структури науково-дослідної сфери діяльності: «Поza культурою ні про яке оновлення суспільства не може бути й мови. Лише культура збагачує народ загальнолюдськими цінностями, прилучає людину до творчості, виховує в ній господарсько-ділові та морально-етичні якості. Саме тому розвиток культури має розглядатися в такому статусі, як і економіко-політична проблематика. На жаль, і нині в цій сфері панує залишковий принцип. Більше того, не спостерігається якихось радикальних спроб поліпшення стану справ» (Андрущенко, Михальченко, 1996: 323).

Постіндустріальна фаза розвитку суспільства істотно змінює ставлення до науково-дослідної роботи, змінюючи тим самим суспільний статус самого вченого. Головним аспектом даної ситуації стає те, що культура постмодерну виводить на перший план суспільного буття пізнавально-інформаційну працю вченого. Але паралельно із цим у суспільному середовищі з'являється велика кількість людей, які за своїми професійними обов'язками мають використовувати, розмножувати та перетворювати для подальшого практичного залучення в інших сферах і галузях здобуті вченими результати досліджень. Вони засвоюють певну суму знань та здійснюють відповідні операції у повсякденних робочих варіантах їхнього застосування. Причому значення автора-дослідника різко звужується в соціальній системі практичного застосування нових знань, з одного боку, а з іншого – ніби умовно посилює його відповідальність за наслідки, які можуть з'явитися в результаті використання його наукових доробок.

Інформаційне суспільство вирізняється з усіх попередніх саме тим, що має масове повторювання та споживання наукових знань. Завдяки такому тотальному явищу і з'являється в суспільстві постмодерністське поняття «текст без автора». Закономірним є висновок про те, що унікальність та особливість дослідника як творчої особистості стає мало помітною в інформаційному суспільстві за кількістю користувачів розмноженої дослідницької інформації. Але перетворення фактору науки на матеріально-виробничий чинник розвитку суспільства вимагає постійної розробки та появи великої маси новітніх знань, а це стає можливим тільки за умови збільшення кількості професійних науковців. Якщо раніше кожний науковець був, так би мовити, «одиницею», то тепер його діяльність носить галузевий характер і стає сегментом

народного господарства. Вона завжди повинна бути спрямована на отримання ефективного соціально-економічного результату. Пізнавальні здібності людини в ситуації такої форми споживання підпорядковуються не потребам вивчення об'єкта, а факту індивідуальності суб'єкта, зокрема стану його волі, навичок, уявлень та думок, з якими він підходить до обміну знаннями в суспільстві.

Головними характеристиками вченого-дослідника, який спрямовує свою пізнавальну діяльність на досягнення практичних результатів, стає когнітивна здатність мислення та новаторський підхід: «Практика потребує не лише «історичного», а й «живого» знання про людину і суспільство, спосіб життя і культуру, форми виробництва і спілкування, організації власності і влади, зрештою – про сенс життя й самореалізацію людини в суспільстві. Практика обумовлює й потребу в поглибленні знань до рівня осмислення сучасних життєвих реалій, розширення і прискорення пізнання, для здійснення якого потрібні новітні, а не архаїчні методи, методологія» (Луцай, 2003: 18).

Отже, можливості формування наукового освоєння світу залежать від сучасних технологій, засобів виробництва та структури капіталу. Але здатність продукувати новий комплекс знань належить безпосередньо людині, тому застосування творчих здібностей людини, а не «відображення» дійсності та закономірна виробнича необхідність, створює умови функціонування процесу наукового пізнання у відповідній структурі цінностей. Проблема розуміння, а значить вивчення тексту – завдання герменевтики, але адекватність розуміння визначається світоглядною позицією особистості, яка бере участь у виробництві та споживанні текстової конструкції. Саме цим визначається унікальний статус вченого, у якому має співвідноситися об'єктивний характер дослідження та світоглядні уявлення і моральні принципи дослідника. Але головним результатом поєднання цих двох понять стає досягнення істини. Філософія в цьому сенсі навчає розуміти багатомірність істини, чим допомагає долати однобічність сучасної спеціалізованої людини.

Кардинальні зміни у системі соціально-економічних структур тісно пов'язані з процесом креативного перетворення класичних засад суспільного розвитку на нові принципи функціонування сучасної економіки знань. Ключовими положеннями такої системи перетворень стає перехід на другий рівень значення класичних факторів основного капіталу після надання пріоритету інформаційним технологіям та постійно функціонуючої потреби **суспільного вибору інтелектуального** капіталу як головного стимулу формування економіки сучасних знань. З огляду на сутність і динаміку інформаційно-високотехнологічного прогресу та роль соціальних наук у конструюванні суспільства знань, можна запропонувати розрізнити дві взаємозалежні, але різні за змістом складові – це всезагальні зміни сучасних інформаційно-технологічних перетворень на рівні світового господарства та національно-культурна практика методології життєбудівництва певного народу, яка забезпечує формування парадигми його власного

національно-смыслового поля державного існування. Підґрунтя для механізму їхнього поступового зближення забезпечує динамічний розвиток інформаційно-комунікативних технологій, а сам зазначений процес вимагає від того або іншого інституційно-оформленого соціуму свідомого суспільного вибору саме такого способу перетворень. Методологія діалогічного осмислення динаміки росту знань забезпечує ціннісно-творчі можливості дослідницької бази вітчизняного науково-дослідного процесу в контексті становлення сучасної системи знань. Тому необхідно визначити такі якості, як креативність, ініціативу і творчість суб'єктів цього процесу. Причому в умовах формування системи сучасних знань суб'єкт будь-якого виду виробництва починає витрачати на себе отримані ресурси не для задоволення мінімальних потреб, а враховує можливість майбутнього доходу, який базується на засвоєнні нових знань та інформації.

Отже, аналіз формування сучасного капіталу знань у проблемному полі соціальної філософії визначив соціально-технологічне значення науки у виробництві різного роду соціальних винаходах, таких як технології виборчого процесу, різнопланові бізнес-платформи тощо. Практичні можливості сучасного теоретико-дослідного знання сьогодні не мають меж, а споконвічна мета наукової діяльності побудувати комфортне суспільство для життя людини набуває нового значення «суспільства знань» не тільки для західних постіндустріальних держав, а й для країн пострадянського соціалістичного простору, до яких належить Україна.

Сучасний етап суспільного визнання пріоритету науки підтверджується такою формою теоретичного аналізу, який здійснюється не тільки під впливом зовнішньої мотивації, але з інтенцією на перетворення самого об'єкта вивчення. Тому потребою стає практична реалізація міждисциплінарного синтезу цілого комплексу соціально-гуманітарних дисциплін завдяки відповідним формам діалогічних моделей. Соціальна специфіка таких моделей полягає у тому, що вони можуть мати як суспільний діалоговий характер, так і особистісний. Суспільний характер таких моделей визначається правилами, які не залежать від свідомості окремої людини, але завжди реалізуються в її діяльності. У свою чергу, особистісний тип моделей виявляє принциповий зміст людського пізнання і власного пошуку, тобто у кожний момент свого життя людина постійно перевіряє правильність способів свого існування і пізнання в суспільстві.

Отже, комплекс діалогічних способів спілкування у сучасному суспільстві знань завжди має ціннісно-орієнтований характер, оскільки створений за допомогою науково-дослідного процесу продукт споживання на замовлення конкретних соціальних груп стає інструментом для покращення якості соціально-економічного рівня життя населення своєї країни. Можемо стверджувати, що сучасний процес росту знань здійснюється за допомогою діалогічної взаємодії між вченими, владою і населенням. Такий процес спілкування забезпечує конструювання смислів всередині певного соціального або особистого контексту, що підтверджує його гуманітарну цінність та направленість.

Сучасна науково-дослідна система є злагодженим поєднанням можливостей, компетенцій, як матеріальних, так і невидимих ресурсів, цінностей та прагнень досягти ефективною результативності. У системному процесі формування сучасного проектування можливостей динаміки росту знань має приділятися особлива увага створенню міждисциплінарних програм. Це дозволить прискорити час появи нових дисциплін майбутнього, а останнє, у свою чергу, допоможе задовольнити вимогливість запитів сучасного виробництва та всієї соціально-економічної системи. Для повноцінного аналізу феномену інновацій у процесі росту знань важливо розглянути ключові соціальні детермінанти формування потреби в інноваційному розвитку науково-освітньої галузі. Сьогодні такі детермінанти носять здебільшого глобальний характер. Навіть особливості посттоталітарного розвитку нашого трансформаційного суспільства перебувають під потужним впливом глобалізаційних тенденцій, відповіддю на виклики яких і є формування інноваційного типу мислення громадян, особливо молоді. Життя у сучасному соціумі ставить перед людиною важливе завдання, що полягає в освітньому осягненні природи, структури та функціональності інноваційного стилю життєдіяльності в усьому різноманітті її вимірів. Людина просто змушена перелаштовуватися на інноваційний стиль життєтворчості, якщо вона прагне досягнути життєвого успіху і благополуччя.

Важливим, з нашої точки зору, є структурно-темпоральний характер таких інновацій – це додаткові інновації, що привносять незначні зміни у вже існуючі практики і процеси. А також радикальні інновації, що призводять до створення принципово нових способів навчання і дослідження або способів доставки продуктів науково-дослідного виробництва до споживача. Окремо можемо виділяти інновації, які мають системний характер і пов'язані з функціональною структурою організації та міжнародними. Системні інновації також використовуються для постійного підвищення ефективності і результативності самого процесу навчання, орієнтованого на повноцінне забезпечення освітніми послугами кожної людини протягом всього її життя. У свою чергу, система освіти так само змушена трансформуватися з огляду на нові вимоги суспільного розвитку. Інноваційність як стиль мислення і дієва форма поведінки людини проникає абсолютно в усі виміри соціальної та індивідуальної життєдіяльності, через що значно інтенсифікується динаміка інформації, знань, вмінь, технологій, фінансово-економічних процесів, якими має володіти людина. Підготовка до такого оволодіння може носити винятково системно-освітній характер. В умовах постійного зростання обсягу наукових знань, інформації, якісно нових технологій процес навчання потребує від людини постійних інноваційних змін і трансформацій.

З нашої точки зору, сучасну глобальну економічну матрицю можна вже визначати не як «економіку знань» чи «інформаційну цивілізацію», а як економіку інновацій та інноваційний цивілізаційний простір, адже лише нововведення в знаннево-технологічній сфері є сьогодні справжніми чинниками соціальної динаміки та перетворень. Новий соціум і новий тип

прогресу висувають достатньо складні вимоги до особистості, що прагне успіху, благополуччя та творчої самореалізації.

Обговорення

Сам термін «суспільство знання» був уведений у науковий обіг американським політологом Р. Лейном для аналізу впливу наукового знання на сферу публічної політики (Lane, 1966), а одним з перших зафіксував процес формування «суспільства знань» у своїх працях М. Вебер (Вебер, 1990). Значна кількість творів, які розкривають сутність та динаміку сучасного інформаційно-високотехнологічного процесу і роль соціальних наук у конструюванні суспільства знань, належать П. Бурдьє, Д. Беллу, Д. Д'юї, Е. Дюркгейму, М. Гайдеггеру, Н. Луману, Р. Мейсону, Х. Ортега-і-Гассету, Т. Парсонсу, Й. Шумпетеру та ін. Сучасним особливостям методології наукового дослідження присвячені праці Н. Автономової, Р. Барта, М. Бахтіна, Ю. Кристєвої, Ю. Лотмана, П. Рікера, М. Фуко, У. Еко тощо. Проблеми невідповідності сучасної науки динаміці суспільних перетворень аналізувалися У. Джонстоном, Ф. Кумбсом, Б. Саймоном.

Ідеї становлення суспільства нового знанневого типу належать Д. Беллу, О. Тоффлеру, Ф. Уебстеру, Ф. Фукуямі та ін. Відповідно, у 1969 р. термін «суспільство знань» був представлений П. Дракером у праці «Епоха дискретності», де головними критеріями розуміння «суспільства знань» стають економічні показники та вимога «навчитися вчитися» (Drucker, 1968). У свою чергу, Ф. Махлуп вважає, що проблема продукування і поширення знань виражається у зростанні виробництва знань; збільшення бюджетних асигнувань на виробництво і поширення знань; залежності значної частини цих асигнувань від державного фінансування; вдосконалення політики щодо розподілу суспільних фондів; корисності знань для суспільства і людини (Махлуп, 1966: 37-38).

Вітчизняна дослідниця проблематики інформаційної єдності І. Чайка висловлює таку думку стосовно сучасного підходу до проблем соціальної комунікації: «Розглядаючи історичні етапи розвитку теоретичних концепцій соціальної комунікації, можна простежити тенденцію, що свідчить про суттєві зміни у статусі соціокомунікативної проблематики залежно від стадії розвитку суспільства. По мірі трансформації до інформаційної стадії сучасної цивілізації поступово відбувається перехід від осмислення соціальної комунікації як допоміжного процесу, що супроводжує практичні акти соціальної взаємодії, до розуміння її як самостійного самодостатнього процесу» (Чайка, 2013: 153). Осмисленню взаємозв'язку інструментального і світоглядного знання приділяється увага у працях таких авторів як І. Бакланов, Е. Герасимова, Л. Дротянко, І. Скиба, Н. Смірнова, О. Сунгурова, В. Яковлев. Наприклад, В. Лук'янець підкреслює, що «будь-який комунікативний акт – це завжди діалог (хоча саме поняття діалогу не може бути зведене до комунікативного акту). А оскільки будь-який текст несе в собі інформацію про світ, то обмін нею в процесі комунікації означає обмін знаннями про світ, їхнє уточнення, зміну, узагальнення та відкидання. Сприймаючи текст у процесі спілкування чи

комунікації, той, хто інтерпретує текст, здійснює його зустрічне породження. Результатом комунікації або діалогу є ефект певного збігу тексту автора та тексту партнера в діалозі текстів. Тому основою такого діалогу є «багато-суб'єктність» цього процесу, а результатом – збіг «смыслових центрів» під час обміну діями породження і інтерпретації текстів. При цьому автор тексту і його партнер постійно міняються своїми ролями, що робить їх рівноправними учасниками діалогу» (Лук'янець, 2006: 118).

Особлива увага приділяється дослідженню ролі системи освіти у процесі формування і становленні такого періоду постіндустріальної епохи, як «економіка знань». Тепер ефективність та прибутковість будьяких процесів зумовлюється їхньою науково-технологічною насиченістю та обґрунтованістю, а ключовим чинником розвитку стає інтелектуально-людський капітал. «Перетворення знань і людського капіталу на домінуючий чинник цивілізаційного поступу зумовило визнання освіти – основного розповсюджувача знань – одним із головних факторів розвитку нової економіки, посилило її взаємозв'язок з економічними процесами. Динамізм сучасної цивілізації, зростання ролі особистості, інтелектуалізація праці, швидкий розвиток технологій – все це зумовлює необхідність постійної інноваційної модернізації всіх структурно-функціональних вимірів сучасної освіти» (Старовойт, 2010: 10).

Отже, дотепер усі об'єктивні умови сприяють підвищенню актуальності аналізу динаміки росту знань, механізмів та способів його якісних змін в умовах зростання глобалізаційних процесів та необхідності постійного суспільного вибору для кожної держави на міжнародному просторі світового господарства.

Висновки

Аналіз процедури сучасного вибору пріоритетів розвитку сучасного капіталу знань у проблемному полі соціальної філософії доводить положення про те, що практичні можливості науки сьогодні не мають меж, а споконвічна мета наукової діяльності побудувати комфортне суспільство для життя людини набуває нового значення «суспільства знань». Можна стверджувати, що сучасна успішна особистість – це особистість креативного мислення. Сформуватися ж така особистість може винятково під впливом педагогічно компетентного інноваційно-гуманістичного навчання і виховання. Саме тому одним із ключових завдань інноваційної освіти нового формату є надання якісних, доступних та безперервних послуг, що були б орієнтовані на виявлення в кожній людині потенціалу креативності, творчості, ініціативності, покращення індивідуального і суспільного добробуту.

Важливим методологічним підґрунтям зазначених підходів стає представлення способів описової та нормативно-ціннісної ідентифікації, які є складовими загальної дії механізму осмислення дійсності, а сам механізм функціонує винятково завдяки діалогічному характеру взаємодії дискретно-дискурсивної та образно-цілісної підсистем. Запропоновано аналіз процесу перетворення неповного знання на необхідно-істинне твердження за допомогою двох взаємозалежних диференційованих підходів. Зазначена динаміка

осмислення відтворюється у процесі накопичення і розвитку наукового знання, а також у практиці співвідношенні чуттєвого та раціонального, емпіричного та теоретичного рівнів пізнання.

Список літератури

1. Drucker P. The Age of Discontinuity. Guidelines to Our Changing Society / P. Drucker. – New York: Harper and Row, 1968. – 210 p.
2. Lane R. The decline of politics and ideology in a knowledgeable society / R. Lane // American sociological rev. – N.Y., 1966. – Vol. 31. – № 5. – P. 649-662.
3. Андрущенко В. П. Сучасна соціальна філософія: курс лекцій / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. – К.: Вид-во «Генеза», 1996. – 368 с.
4. Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер; [пер. с нем.]. – М.: Прогресс, 1990. – 804 с.
5. Горц А. Знание, стоимость и капитал. К критике экономики знаний / А. Горц // Логос. – 2007. – № 4 (61). – С. 5-64.
6. Дротянко Л. Г. Комунікації в соціальних мережах і феномен мультикультуралізму / Л. Г. Дротянко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – 2019. – № 1. – С. 16-21.
7. Лук'янець В. С. Науковий світогляд на зламі століть: монографія / В. С. Лук'янець, О. М. Кравченко, Л. В. Озадовська та ін. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2006. – 288 с.
8. Лутай В. С. Синергетична парадигма як філософсько-методологічна основа рішення головних проблем XXI століття / В. С. Лутай // Практична філософія. – 2003. – №1. – С. 10-38.
9. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США / Ф. Махлуп. – М.: Прогрес, 1966. – 462 с.
10. Старовойт О. В. Економіка знань у стратегії інноваційного розвитку освіти: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.10. Київ, 2010. – 20 с.
11. Чайка І. Ю. Феномен інформаційної єдності: соціально-філософський аналіз: [монографія] / І. Ю. Чайка. – Запоріжжя: КСК-Альянс, 2013. – 330 с.

References

1. Andrushchenko, V. P., Mykhalchenko, M. I. (1996). *Suchasna sotsialna filosofii: kurs lektsii* [Modern social philosophy: a course of lectures]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Chaika, I. Iu. (2013). *Fenomen informatsiinoi yednosti: sotsialno-filosofskiy analiz* [The phenomenon of information unity: socio-philosophical analysis]. Zaporizhzhia: KSK-Alians [in Ukrainian].
3. Drotianko, L. H. (2019). *Komunikatsii v sotsialnykh meretzakh i fenomen multikulturalizmu* [Communications in social networks and the phenomenon of multiculturalism]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 1(29): 16-21 [in Ukrainian].
4. Drucker, P. (1968). *The Age of Discontinuity. Guidelines to Our Changing Society*. NY: Harper and Row.
5. Gorts, A. (2007). *Znaniye, stoimost i kapital. K kritike ekonomiki znaniy* [Knowledge, value and capital. Toward a Critique of the Knowledge Economy]. *Logos*, 4 (61): 5-64 [in Russian].
6. Lane, R. (1966). The decline of politics and ideology in a knowledgeable society. *American sociological rev.*, 31(5): 649-662. N.Y.
7. Lukianets, V. S. (2006). *Naukovyi svitohliad na zlami stolit* [Scientific worldview at the turn of the century]. Kyiv: PARAPAN [in Ukrainian].
8. Lutai, V. S. (2003). *Synerhetychna paradyhma yak filofsfsko-metodolohichna osnova rishennia holovnykh problem XXI stolittia* [Synergetic paradigm as a philosophical and methodological basis for solving the main problems of the XXI century]. *Praktychna filosofiiia* [Practical philosophy], 1: 10-38 [in Ukrainian].
9. Makhlop, F. (1966). *Proizvodstvo i rasprostraneniye znaniy v SShA* [Knowledge production and dissemination in the USA]. Moscow: Progress [in Russian].
10. Starovoit, O. V. (2010). *Ekonomika znan u stratehii innovatsiynoho rozvytku osvity* [Knowledge economy in the strategy of innovative development of education]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
11. Weber, M. (1990). *Izbrannyye proizvedeniya* [Selected Works]. Moscow: Progress [in Russian].

З. С. Выхованець, М. А. Лукашук

СОВРЕМЕННАЯ ДИНАМИКА РОСТА ЗНАНИЙ: ДИАЛОГИЧНОСТЬ ОСМЫСЛЕНИЯ

В статье предложена тематика трансформационной природы современных знаний, как многомерное проявление социальной реальности с помощью описательной и нормативно-ценностной идентификации. Они являются составляющими общего действия механизма осмысливания действительности, а сам механизм функционирует исключительно благодаря диалогическому характеру взаимодействия дискретно-дискурсивной и образно-целостной подсистемам. Предложено анализ процессу превращения неполного знания в истинное утверждение с необходимостью при использовании более дифференциального подхода к общей сущности объекта с помощью увеличения точного описания и определения изначально неделимой целостной характеристики. Предложенная динамика осмысления воспроизводится в процессе накопления и развития научного знания, а также в соотношении чувственного и рационального, эмпирического и теоретического уровней познания.

Ключевые слова: человек; познание; современная система знания; рациональность; действительность; модели диалогических практик; идентификация.

Z. Vykhovanets, M. Lukashuk

MODERN DYNAMICS OF KNOWLEDGE GROWTH: DIALOGICAL UNDERSTANDING

From the point of view of practical activity **introduction** states that several models of the capital of knowledge functioning have been formed in the field of modern socio-economic sciences as an example of being of the "economic man", which has become a methodological example of classical liberalism. Thus, an important socio-philosophical issue today is the internal national needs to ensure the transition of socio-economic structures to an innovative type of development of the system of modern scientific knowledge, the dynamics of its growth and ways of dialogical understanding. **The aim** of the article is to identify the transformational nature of modern knowledge as a multidimensional manifestation of social reality. **Research methods.** The system-logical, historical-philosophical, socio-cultural and interdisciplinary approaches in their dialectical unity were used to study socio-economic processes. The uniqueness of the potential of the synergy principle, considered as a method of modeling the strategy of research and educational practices, and the principle of relevance and social need were presented. **Research results** substantiate that the opportunities for the formation of scientific development of the world depend on modern technologies, means of production and capital structure, but the ability to produce a new set of knowledge belongs directly to man, so the use of human creativity, not "reflection" of reality and natural production needs to create conditions for scientific value structure. **Discussion** deals with the research results of the philosophers and scientists such as P. Drucker, R. Lane, I. Chaika, V. Lukanets, O. Starovoit. The differences between the results obtained by the author of the article and the indicated researchers are shown. **Conclusion** indicates that the radical changes in the system of socio-economic structures are closely connected with the process of creative transformation of the classical principles of social development into new principles of functioning of the modern knowledge economy.

Keywords: man; cognition; modern knowledge system; rationality; reality; models of dialogical practices; identification.

DOI: <http://doi.org/10.18372/2412-2157.31.14826>

УДК (091)141.7

К. С. Гончаренко

МЕЖИ ПРИВАТНОГО ТА ПУБЛІЧНОГО В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова;
agneshka13@gmail.com

Анотація. *Визначення меж приватного та публічного в сучасному інформаційному просторі є досить нелегкою справою, якщо не сказати неможливою. Насамперед, це пов'язано з тим, що ми живемо в суспільстві «фальсифікованого» суспільного та особистого. А тому спроба розмежування приватного та публічного – це, перш за все, унаочнення і викриття симулятивної природи соціального, а, відповідно, і механізмів, які декларують подібну ситуацію. Інформаційний простір породжує, а згодом і сприяє виведенню на перший план, механізм «еліття», що дозволяє йому сформувати нову сцену, на якій розгортається нова соціальна дійсність безкінечної гри, «спектаклю». В даній статті ми спробуємо розглянути приватне та публічне крізь призму бодрійярівського поняття «обсценного», а відповідно, ґрунтуючись на цьому, з'ясуємо, що відбувається з цими сферами в умовах тотальної інформатизації.*

Ключові слова: приватне; публічне; «обсценність»; фальсифікація.

Вступ

В сучасному дослідницькому загалі існує чимало теорій та підходів до визначення приватного і публічного. Переважна їхня більшість зводиться все ж до того, що це «спустошені» поняття, або ж такі, що втратили ті змістовно-сміслові навантаження, які вони мали в межах модерного дискурсу. Насамперед, це пов'язано з тим, що між самою «публікою» та інфосферою втрачено зв'язок, що базувався на обміні, і тому самі по собі поняття публічного та приватного втрачають свою правомірність, а відтак набувають статусу обсценності, про який власне ми і будемо говорити.

Мета роботи полягає в розкритті змісту поняття «обсценного» як такого, що демонструє механізми злиття приватного та публічного в єдиному плавильному тиглі нового соціального простору.

Завдання дослідження полягають у наступному: проаналізувати особливості та специфіку підходу до визначення приватного і публічного в філософській концепції Ж. Бодрійяра; розкрити зміст поняття «обсценного» та механізми інформаційного простору, які його спричиняють.

Методологія дослідження

Методологічним підґрунтям роботи виступає метод аналізу та текстологічної реконструкції. Оскільки ми звертаємося до аналізу першоджерела Жана Бодрійяра «Фітальні стратегії», то також використовується метод інтерпретації.

Результати

Сучасність більше не перебуває в стані кризовості (ця заувага вже більше не є актуальною), акцент зміщується з кризовості на катастрофічність. Цю катастрофу складають/становлять всі ті

деструктуровані структури, що є у світі/що існують. Деїсторизація, без-подієвість/«без-со-бутійність», обсценність соціального в масах, політичного в терорі та інше, все те, що бере свій початок/розпочинається з перенасичення, перенасичення, яке призводить до катастрофи. «Перенасичення систем пам'яті, накопичення інформації, яка не підлягає обробці, перенасиченість, перепопненість..., яка віднині [є такою], що переросла власні цілі та зробилася перенасиченою» (Baudrillard 1983: 74). Катастрофа сучасності тяжіє обсценністю, якій підвладна як сцена смислу, так і сила ілюзій, а також зваба «кажимостей».

Катастрофічність сучасності також полягає в тому, що це період/час... не лише перенасичення, але й аномалій. Аномалія сучасності полягає в порушенні принципу причинно-наслідковості (можна говорити взагалі про зникнення наслідку як такого) та мутації системи. Якщо С. Жижек говорить про каву-без-кофеїну, то Ж. Бодрійяр веде мову про події без наслідків. Аномалія починається там, де не існує жодних правил, де а-нормальність не співвідноситься з жодною нормою, а порядок речей є невідомим: «... [аномальність виникає там, де] існує сумнів в самому законі, який вона уникає, в правилах, які вона порушує. [В законі], коли цей закон більше не існує, або ж він невідомий» (Baudrillard, 1983: 35). Все чим на сьогоднішній день є істина, так це позбавлення будь-якої істинності, що проявляється в роздутій пустоті, в надмірно-гіпертрофованих розмірах, що проліферує у всіх напрямках будь-якої системи. Роздування пустоти носить істерійний характер: «... примарне середовище, де у якийсь спосіб усе, що залишається для кожної клітини як при захворюванні на рак, можливість поділу, множення до безкінечності, запрудження практично всього простору лише собою, монополізація всієї інформації лише для себе... [Каждая молекула блаженствует в раю собственного формата]» (Baudrillard, 1983: 37). Аномалія такої ракової неорганічності висвітлює себе через невідповідність/недоречність...свого місцезнаходження, оскільки за таким принципом діє будь-яка структура, не лише структура людського організму. Роздування – це така собі «показуха», яка заявляє про постійне інвестування та зверх-інвестування, яке саме є примарним, як і ті об'єкти, в які відбувається вклад.

Хворобою сучасності можна вважати «культурний екзгібіціонізм». Це захворювання, яке не потребує свого виявлення, а, навпаки, саме себе виголошує, викриває та проголошує. Все те, що повинно бути «прихованим», закритим, чимось інтимним, таємничим, звабленим, тепер більше таким не є та, навіть більше того, воно не просто виставляє себе на показ, воно епатажно вивертає все назовні, демонструючи при цьому всі ті нутрощі, які (можливо) нічого не варті або є пустотою. Прагнення виставити напоказ м'язи чи будь-які інші органи людського тіла тісно переплетено/подібне з виставлянням/виведенням на поверхню мереж електропередач, телефонних дротів, каналізаційних систем, водопостачання та інше.

Ж. Бодрійяр вважає, що соціальне досягло своєї кінцевої іпостасі. Її він називає інвалідністю. «Історичні

суперечності набули патафізичної форми фізичної та розумової недостатності» (Baudrillard, 1983: 39), а згодом продовжує: «...найбільш вірогідним діагнозом буде те, що в інвалідах, як і в розумово відсталих чи товстяках, соціальне невідворотно переслідується своїм зникненням» (Baudrillard, 1983: 39). Як відомо з еволюційних теорій, природний добір стверджує, що виживають сильніші. Як зауважує нам історія, фізичні чи психічні вади призводять до вимирання всього роду/покоління. Якщо інвалідність та розумова відсталість є тотальними, то це загрожує вимиранням усього соціального. На даному етапі можна зауважити, що тут Ж. Бодрійяр потрапляє у власну «пастку», оскільки, як вже зазначалося, інвалідність теж може бути аномальною (тобто дана нашому розумінню компонента тяжіння до вимирання не досягла перенасичення). В такому контексті можна пригадати хоча б низку фільмів Роба Шмідта «Поворот не туди» («Wrong Turn»), чи ремейк Александра Ажа на фільм Уеса Крейвена «І у пагорбів є очі» («The Hills Have Eyes»), де кожен наступний сіквел (як і спін-офф) засвідчує аномальну мутацію жахів, які відбуваються в ході розгортання сюжету. З іншого боку, на даний приклад фільму жахів можна подивитися не як на «пастку» для самого Ж. Бодрійяра, а як на чергове засвідчення того шляху, який він пророкує. І побачити це можна завдяки поняттю хаотичного розростання, яке, будучи знову ж таки за своєю суттю надмірністю, призводить у кінцевому результаті до знищення/вмирання/руйнування.

Сучасні інформаційні мережі, що є метастатичними (схильними до безкінечного поділу клітин та розростання тканин), постійно антиципують – наперед-визначають/вгадують смисл, але не смисл у звичному розуміння, а «мертвий» смисл, який виступає як надлишок, доповнення, додаток якого завжди більше і тому постає таким собі «протезом». Інформація постулюється обсценною, не тому що в ній занадто багато смислу, а тому, що сама інформація стала зайвим залишком. Таке постійне породження, розростання проліферуючого мертвого смислу у Ж. Бодрійяра метафорично зображено завдяки раковому захворюванню: «тіло повстає проти своєї власної внутрішньої організації, руйнує свій власний структурний баланс. Так, начебто плоть набридла власна дефініція і її охопила органічна маячня» (Baudrillard, 1983: 44). Або клонічна меланхолія найпростіших організмів, які множаться шляхом поділу до безкінечності.

Коли мова йде про надмірність, надлишок, хаотичне збільшення, можна вважати, що будь-яка система рухається шляхом експоненційної стратегії, яка рухома відмінною від інших логікою: «...[експоненційна стратегія], коли речі, позбавлені власної фінальності чи референції, подвоюються в деякій грі mise en abyme [принцип матрьошки]». Ця гра не має власної специфіки, яка виражається у відсутності будь-яких протилежностей, але простує в бік крайнощів, а також це гра без жодних правил. Ж. Бодрійяр звертається до прикладу із заручником: «Ні живий, ні мертвий, заручник перебуває в підвішеному стані на невизначений строк. Його підстерігає аж ніяк не доля і навіть не його власна

смерть, на нього чатує анонімний випадок, який може виявитися досконалим свавіллям. Не існує навіть правил гри його життям та смертю. Ось чому він перебуває по той бік відчуження, за межею відчуження та обміну. Він перебуває у стані радикальної надзвичайної ситуації, віртуального знищення. Заручник не може навіть ризикувати власним життям: цей ризик у нього вкрадено в якості страховки...» (Baudrillard, 1983: 46-47).

У Ж. Бодрійяра постає ще одне визначення для сучасного суспільства, він називає його «страховим суспільством». Всі ризики в даному суспільстві покладено на саму людину, на яку переноситься й відповідальність. Закон страхового суспільства полягає в тому, що «всі ризики повинні бути виправданими. Ця ситуація відповідає ситуації заручника. Нас закладено суспільством, нас взяли під опіку наче під заставу. Ні життя, ні смерть – така безпека, і як би парадоксально не було, все рівно це статус заручника» (Baudrillard, 1983: 48). А, відповідно, це є статус перебування в суспільстві терору. Якщо концептуально переглянути динаміку розвитку суспільства, то можна побачити, що, виходячи з підстави відповідальності, воно пройшло декілька стадій: по-перше, це особиста відповідальність; далі – відповідальність інстанції/інституції (як ми можемо побачити це у Ж. Дельоза чи М. Фуко, які говорять про суспільство контролю, дисциплінарне суспільство та ін.), а зараз ми маємо справу з **узгальненою відповідальністю** (тобто, такого собі тероризму на суспільному рівні).

Суспільство, в якому ми живемо, складається з терористів і заручників, які більше не мають окремої назви, вони стерті, змазані, неназвані та невідомі. Ж. Бодрійяр звертає увагу та територію тероризму: «адже простір тероризму – це аеропорти, посольства та всі інші фрактальні, нетериторіальні зони... Літак – це частинка, *блукаюча молекула ворожої території*, а, отже, і сама територія, де пасажири – вже майже заручники, тому що захоплення заручників – це вихоплення когось із його території для повернення рівноваги страху (терору)» (Baudrillard, 1983: 51). І далі: «Рівновага страху (терору) означає наступне: світ став колективно відповідальним за той порядок, який в ньому панує. Якщо щось надзвичайно важливе порушить цей порядок, то і весь світ має бути знищеним» (Baudrillard, 1983: 51). Територією світового порядку виступає [no man's land] так звана *нічия територія* терору.

Щодо питання відповідальності, то тут варто більш прискіпливо оцінити ситуацію, оскільки, вона є дещо парадоксальною. Як висловлюється Ж. Бодрійяр, відповідальність, будучи всеохопною/тотальною та безвідносною, включає в себе «як терористичний акт, так і захоплення заручників». Сміслові навантаження та сенсоутворюючий зміст даного твердження розкриваються наступним чином. «Тероризм – це всього лише виконавець надзвичайного дійства [magnum opus] системи» (Baudrillard, 1983: 48), яка, з одного боку, прагне залишатися анонімною (так би мовити знаходиться в тіні), з іншого боку, вона неначебно палко та яро доводить свою причетність до кожного через відповідальність «за всіх», але

поряд з цим виносить, знову ж таки анонімно, вирок (**анонімний вирок системи**). «Принцип знищення – це не смерть, а **статистична байдужість**» (Baudrillard, 1983: 48). (В умовах сьогодення статистична байдужість проявляється повсякчасно та є майже усталеною формою суспільної гри. Чого варте «привіт-як справи-нормально». В цих фразах зяючою чорною дірою виступає те, що всім і кожному з-поміж того невизначеного «всім» абсолютно байдуже як те, «як справи», так і те, що за цими порожніми фразами не існує для них жодного смислу). Необмежена та невизначена відповідальність, за якої «всі» солідарні в своєму потягу до відповідальності є найбільш жажливим та терористичним актом за власною суттю.

У який спосіб може проявитися такий терористичний акт? Коли мова йде про **плаваючу максимальну відповідальність**, кожна нагода, яка ретельно відслідковується, іноді штучно створюється або ж віднаходиться, стає прецедентом для **істерії відповідальності** (за дію терориста-смертника змушують взяти на себе відповідальність/чи приписують її тій чи іншій організації; режисера, «всім» загалом, цькують за домагання двадцятирічної давності; за надмірну кількість безпритульних тварин «всі» звинувачують «всіх» і закликають бути відповідальними, при цьому не забуваючи виражати власну «відповідальність» палкими спічами на сторінках соціальних мереж та інше). Парадокс виникає саме тому, що плаваюча максимальна відповідальність має інший бік свого вияву, оскільки від усіх звертається до кожного окремо. «Кожен» як окрема одиниця постає у відповідальності за себе. «Нас зробили відповідальними за той порядок, який панує в нас. Якщо цей порядок виявиться під загрозою, ми психологічно запрограмовані на знищення» (Baudrillard, 1983: 52). Попри відповідальність за власний внутрішній порядок, людину, шляхом шантажу та провокації, змусили також нести відповідальність за «соціальну відповідальність», вимагаючи бути самим собою, розмовляти, працювати, реалізовувати себе та інше. Шантаж, про який йде мова, це **«шантаж ідентичністю» = «символічне вбивство**: «ви завжди не той, ким вас змушують бути» (Baudrillard, 1983: 54).

Терористичний акт та захоплення заручників на сьогоднішній день може бути представлено певною формулою: «якщо ти не зробиш/даси/вчиниш... так, то я знищу/зруйную/не буде та інше». Тероризм – заручник ЗМІ, в той час, коли самі ЗМІ є заручниками тероризму. Тероризм прямо взаємодіє з ланцюговою реакцією шантажу.

Маси – це абсолютний прототип заручників, бо саме вони є «нездатними на обмін як об'єкт» (Baudrillard, 1983: 60). Вони не мають жодної цінності, вони насправді ні на що не здатні, окрім як поглинути себе/самознищити. Якщо свого часу Х. Ортега-і-Гассет міг ще говорити про якість взаємозв'язки між масою та владою, то на сьогоднішній день поєднувати їх безглуздо: «влада, яка пронизує, але не досягає нас, влада, яку пронизуємо ми, але не досягаємо її» (Baudrillard, 1983: 61). Що це як не реалії сьогодення – **імітація влади та контрвлади**. Маси віднині, як заручники, ведуть переговори не з владою, політичним класом,

а зі ЗМІ, в той час як влада також користується ефективною імітацією діяльності ЗМІ, та, зі свого боку, веде діяльність лише в межах ЗМІ. Тільки ультимативна форма політичного виглядає у такий спосіб: «Що ви готові дати/чим ви готові пожертвувати для того, аби позбавитися від тероризму»? Ультимативність, як і шантаж, позбавляють як обценне політичного, так і маси, позбавлені мінової вартості, стають обценними, необмінними, спустошеними. «Це дещо схоже на дорогоцінність, яку неможливо збути. Те, що обпікає руки, але чим неможливо торгуватися. Те, що можна знищити, але воно буде мстити. Цю роль завжди відіграє труп. А також краса. Та фетиш» (Baudrillard, 1983: 64).

«...Заручника занадто складно конвертувати в готівковий чи політичний капітал. В цьому і полягає ілюзія терориста, – терористична ілюзія загалом: обмін ніколи не проходить, обмін неможливий...» (Baudrillard, 1983: 66). «Істеричне захоплення заручника – вимога та вимагання відповіді». Більш насильницький, ніж насилля – тероризм.

Ж. Бодрійяр в якості прикладу зіткнення цілковитої обценності та сповненої таємничості ілюзії звертається/апелює до азартної гри. «Так в азартній грі у вражаючий спосіб пов'язується і цілковита обценність, і таємнича ілюзія цінності. Гра грандіозна, тому що вона є одночасно і місцем екстазу цінності, і місцем її зникнення. Не тому, що вона трансгресує в потlach та розтрату – це все ще трансцендентна утопія Батая, остання мрія політичної економії. Гроші в грі не створюються, не знищуються, не зникають як цінність, а знову постають як видимість, повертаються до свого чистого становлення в безпосередній оберненості виграшу чи програшу. Обценність гри є тотальною, оскільки тут відсутнє звернення до будь-якої глибини чи будь-якої цінності: гроші тут оголені. Вони перетворилися на чисту циркуляцію, чисту фасцинацію, формальну пристрасть, на холодну та поверхневу транспарентну насолоду... Але таємниця гри є тотальною і вона полягає в тому, що грошей не існує..., в тому, що гроші не мають значення» (Baudrillard, 1983: 72).

На сьогодні будь-який фільм – це «повзуча обценність безперервного соціального коментаря». Що мається на увазі? Мова йде про те, що кожен фільм супроводжується низкою дискусій, коментарів, рецензій, низкою реплік, насиллям над самим фільмом при спробах втиснути його в якийсь з жанрів чи стилів. Всі ці коментування схожі на анонімне опитування (всі і ніхто в окремість): безлика маса коментує якусь кінострічку – кожен намагається долучитися до обговорення, втрачаючи голос, втрачаючи себе. Ж. Бодрійяр називає дане явище «подолання порогу мовчання» та «входження в простір комунікації» тих, хто є «безликим тілом», «обличчям без очей», «безпоглядними очима».

Для Ж. Бодрійяра порнографічний жанр відео означає вивільнення самого статевого потягу, яке позбавлене бажання, задоволення, яке здатне лише на функціонування. «Ось що таке порнографія: оргазм у кольорі і крупним планом; ні потреби, ні правдивості, оскільки воно безжально правдиве, навіть якщо не є правдою взагалі. Просто воно до мерзенності зримає» (Baudrillard, 1983: 89).

Порнографія обценна, оскільки не має сцени, для сцени потрібно хоча б мінімум ілюзії, мінімум уяви, якийсь мінімум того, що зваблює, захоплює чи обурює. А люди відповідно «вуайєристи без ілюзії», «порнографи байдужості». Все те, що намагаються втиснути в реальність, підвести під реальність – приречене на крах.

Навіть більше, самі спроби підвести щось під знаменник реальності є утопічними. Дії, які відбуваються на екрані, сприйняття екранної картини, можна порівняти з тим, що саме Ж. Бодрійяр говорив про сцену сучасного театру. «...Розцвітають всі «вибухові» форми анімації, креативності та експресії, хеппенінгу та відігравання – театр набуває форми всезагальної терапевтичної психодрами. Це вже не знаменитий аристотелівський катарсис пристрастей, а процедура обеззараження та реанімації... Всі ми актори, всі ми глядачі, сцени більше немає, вона повсюди, немає правил, кожен розігрує свою власну драму, імпровізуючи фантазмами» (Baudrillard, 1983: 86). До речі, цікавим є те, що подібна психодрама розігрується майже у всіх сферах людського життя. Зокрема, в Ж. Бодрійяра зустрічається тлумачення «психосоціального досвіду трудового процесу: «Вражаюча галюцинація модерного світу: безробітним платять за те, щоб вони, так би мовити, безкоштовно знову заохочувались до виробництва в сфері, яка тепер є цілком некорисною... Немає нічного більш обценного і водночас більш «печального», ніж ця пародія на працю. Пролетарій виявився повією в целофановій обгортці» (Baudrillard, 1983: 86-87).

Обговорення

Розмежування приватного і публічного завжди наділялося важливим значенням як суто для дослідницького формату, так і в самому практичному вияві, зокрема в комунікаційному процесі інформаційного простору. Оскільки вже на міжособистісному рівні комунікації ці обидва елементи – приватне і публічне – виступають не тільки соціокультурним фоном, але й особливим соціальним і культурним фактором, що диференціює людей залежно від їхньої соціально-ієрархічної позиції і в подальшому впливає на комунікацію між ними.

Якщо ж розглядати приватне та публічне як деяку диференціацію в площині медіасфери, то, насамперед, варто виходити з бодрійярівського тлумачення «обценного», бо саме воно дає змогу показати наскільки ці два елементи зміщуються та приховують ту саму травматичну реальність прояку власне говорить і сам Ж. Бодрійяр, і С. Жижек чи інші мислителі сучасності.

Жан Бодрійяр виходить із того, що для вивчення проблеми міжкультурної комунікації та її організації одним із найважливіших понять є поняття сцени, межі якої окреслює ще Ірвінг Гофман в роботі «Уявлення себе іншими в повсякденному житті». Звісно, що самого по собі поняття сцени в І. Гофмана ми не знайдемо, оскільки в нього воно постає в якості місця громадського впливу – закулісся. Мислитель протиставляє закулісся, де окрема група виконавців можуть обговорити вже зіграний сюжет, поділитися своїми уявленнями щодо майбутньої постанови, підготувати нові

замальовки і висловити своє ставлення до аудиторії, але при цьому вони не ризикують бути почутими широкими масами. Отже, «закулісся» постає в якості площини приватного, такого, що варте хіба вузького кола людей. Що ж до самої «сцени», на якій вже згодом демонструється та вистава, яка була продумана за лаштунками, то це публічний простір, в межах якого і відбувається вся гра. Публічне в гофманівському варіанті постає в якості гри досвідчених/не-досвідчених акторів, завданням яких є справити певне враження на аудиторію. Комунікація, згідно із цією теорією, відбувається за лаштунками. Дійство, яке презентується на сцені, має однобічний характер.

Щодо теорії Ж. Бодрійяра, то для нього сцена – це місце в просторі, де відбувається і дія, і дійство. «Те, що «все» втратило», те, що виявилось «поза сценою», варто вважати «обсценним». Втрата соціальним своєю сцени, політичним – своєї, а театральною – своєї, призвела до втрати свого місця. Сцена характерна тим, що на ній має відбуватися якесь дійство: дещо таємниче (утаємнене), дещо огорнуте ілюзорним «покривалом Майя», майстерно завуальоване низкою завіс загадковості та діюче за зрозумілими лише їй принципами в алхімічному плавильному тиглі породжуваних «кажимостей». Допоки існує можливість створення ілюзії, доти у кожного явища, процесу чи дії є власна сцена, є місце, а, відповідно, існує/є і сам цей процес/явище/дія. Допоки існує можливість створення дечого награного, штучного, доти є можливість зацікавлювати, інтригувати, зваблювати. Щойно зникає ілюзія, зникає зваба, а з неї падає завіса «кажимості», з'являється очевидність та оголена реальність, яка відштовхує силою власної відрозливість» (Гончаренко, 2018: 15).

Закулісся виходить на сцену, воно фактично знецінюється, а разом із ним знецінюється і таємничість, загадковість та цікавість зазирнути «за». Відповідно, ця тенденція до знецінення призводить до розмивання меж між публічною сценою і приватним простором, внаслідок чого «одне – вже більше спектакль, інше – вже більше не секрет» (Baudrillard, 1983: 131). Доповнюючи цю формулу в «Екстазі комунікації», Ж. Бодрійяр звертає увагу на те, що комунікація щодо організації постанови теж носить сценічний характер, а, відповідно, межі приватного в комунікації щодо її організації не зникають, просто вони відбуваються на самій сцені. Також він звертає увагу на те, що цю лінію розмежування публічного та приватного (нехай і на сцені) витримує/допомагає витримати міжкультурна комунікація, на рівні якої існує розуміння того, що належить до приватного, а що, власне, можна

відавати на поталу публіки. Ці особливості варіюються від культури до культури, роблячи актуальним їхнє визначення.

Висновки

Підсумовуючи розмисли про обсценне, варто знову ж таки звернутися до думок Ж. Бодрійяра, який приходить до висновку, що на сьогоднішній день людина переживає примусову екстраверсію «внутрішнього» та примусове вторгнення всього зовнішнього, що фактично в сучасній інформаційній площині постає таким собі «категоричним імперативом комунікації». Також, користуючись термінологією постмодерніста Ж. Дельоза, можна зробити висновок, що модерний світ мав характер параноїдальності, який досить чітко виявлявся в схибленому прагненні до структурування та організації навколишнього середовища, і, відповідно, проводив чіткі розмежування, ставив «граничні тотемі». Сучасність як така, що вже вмонтована в комунікаційні процеси, вбудована в мережевість, впаєна в інформаційність, є виявом нової «форми шизофренії». А людина, відповідно, є шизофреніком, який: «...позбавлений будь-якої сцени не з власної волі, та завдяки надзвичайній плутанині відкритий до всього. Він сам по собі є обсценним, обсценна жертва обсценного світу» (Baudrillard, 1983: 95).

Список літератури

1. Baudrillard J. Ecstasy of Communication The Anti-Aesthetic / J. Baudrillard // Essayson Postmodern Culture Ed. N. Foster. – Port Townsend: Bay Press, 1983. – P. 126-133.
2. Baudrillard J. Les stratégies fatales Coll. «Figures» / J. Baudrillard. – Paris: Grasset, 1983. – 277 p.
3. Гончаренко К. С. Обсценність «l'obscenite» як викриття банальності «labanalite» (Ж. Бодрійяр) / К. С. Гончаренко // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2018», 26-27 квіт. 2018 р.: [матеріали доповідей та виступів]. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2018. – Ч. 1. – С. 13-15.
4. Дебор Ги. Общество спектакля / Ги. Дебор. – М.: Наука, 1999. – 154 с.
5. Сеннет Р. Падение публичного человека / Р. Сеннет. – М.: Логос, 2002. – 424 с.

References

1. Baudrillard, J. (1983). Ecstasy of Communication The Anti-Aesthetic Essays on Postmodern Culture. N. Foster (Ed.). Port Townsend: Bay Press, 1983.
2. Baudrillard, J. (1983). Les stratégies fatales [Fatal Strategies]. Paris: Grasset [in French].
3. Debor, Gi. (1999). Obshhestvo spektaklya [The Society of the Spectacle]. Moscow: Nauka [in Russian].
4. Sennet, R. (2002). Padenie publichnogo cheloveka [The Fall of Public Man]. Moscow: Logos [in Russian].
5. Honcharenko, K. S. (2018). Obscennist "l'obscenite" yak vykryttia banalnosti "la banalite" (Zh. Bodri'jyar). Dni nauky filosofskoho fakultetu – 2018, Mizhn. nauk. konf., The Days of Science, Intern. scient. conf., 1: 13-15 [in Ukrainian]

Е.С. Гончаренко

ГРАНИЦЫ ЧАСТНОГО И ПУБЛИЧНОГО В ИНФОРМАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Определение границ частного и публичного в современном информационном пространстве далеко нелегким делом, если не сказать невозможным. Прежде всего, это связано с тем, что мы живем в обществе «фальсифицированного» общественного и личного. А потому, попытка разграничения частного и публичного – прежде всего иллюстрации и разоблачения симулятивной природы социального, а соответственно и механизмов, которые декларируют подобную ситуацию. Информационное пространство порождает, а затем и способствует выведению на первый план механизма «слияния», что позволяет ему сформировать новую сцену, на которой разворачивается новая социальная действительность бесконечной игры, «спектакля». В данной статье мы попытаемся рассмотреть частное и публичное сквозь призму бодрийяровского понятия «обсценное», а соответственно, основываясь на этом, выясним, что происходит с этими сферами в условиях тотальной информатизации.

Ключевые слова: частное; публичное; «обсценное»; фальсификация.

K. Honcharenko

PUBLIC/PRIVATE BOUNDARIES IN THE INFORMATION SPACE

Introduction. In modern philosophical discourse, the concepts of public and private are losing their legitimacy, and thus acquiring the status of obscenity. **The aim** of the study is to reveal the meaning of the concept of "obscene" as one that demonstrates the mechanisms of merging private and public. **The tasks** of the study are to analyse the definition, features and specifics of the private and public in the philosophical concept of J. Baudrillard and to reveal the meaning of the concept of "obscene". The **methodological basis** of the work is the analysis, textual reconstruction and interpretation methods. **Discussion.** The distinction between private and public has always been critical for the research format and practical manifestation, in particular, the communication processes of the information space. The importance of these two elements – private and public – is determined by their status of a special factor and a socio-cultural background. Jean Baudrillard proceeds from the fact that the concept of the stage, outlined by Irving Hoffmann, is one of the most important concepts to study the problem of intercultural communication and its organization. The interpretation of the "obscene" makes it possible to show how much these two elements hide the same traumatic reality that J. Baudrillard himself and S. Zysek are actually speaking about. **Research results.** In Jean Baudrillard's theory, the stage is a place in space where both action and exciting spectacle take place. Due to the fact that there is no longer a clear distinction between "stage" and "backstage", there is no clear idea of the limits of anything. Whether social, or political, or theatrical phenomenon – anything has lost its place, and its meaning. The "backstage" of all these phenomena comes on the scene being actually devalued, and along with it mystery and curiosity to look "for" depreciates too. This, in turn, leads to the fact that we are not able to determine, to distinguish reality from the show for viewers, the truth from falsification. The tendency to devalue and blur borders leads to the fact that there is no possibility to draw a line between public and private space. And as a result, as J. Baudrillard states that one is no longer a performance, the other is no longer a secret. Excessive informatization and the ubiquity of information networks contribute into the situation described above and increase obscenity. Modern information networks, being metastatic, constantly anticipate and predetermine the meaning, or rather produce a "dead" meaning, which acts as a surplus, a supplement, the addition of which is always greater and therefore it turns to be a "prosthesis". Information is postulated as "obscene", not because it is too much or too meaningful, but because the information itself has become redundant. **Conclusion.** Today, a person experiences a forced extraversion of the "internal" and a forced invasion of external, which is amplified by the information space.

Key words: private; public; "obscene"; falsification.

DOI: <http://doi.org/10.18372/2412-2157.31.14827>

УДК 502.1:141.319.8(045)

Г. М. Клешня

ЕКОЛОГІЧНИЙ ІМПЕРАТИВ ЯК ФАКТОР АНТРОПОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Національна академія державного управління при Президентові України

Анотація. В статті окреслюються напрямки трансформації екологічної свідомості в процесі формування екологічного імперативу. Наголошується на недостатньому впливі інституційних змін щодо регулювання природокористування для забезпечення подолання екологічних проблем. Зазначається, що основним інструментом для подолання негативних тенденцій в екологічній сфері є трансформація свідомості суспільства у бік її екологізації, спрямованої на досягнення оптимальної взаємодії суспільства і природи, на гармонізацію матеріального і духовного життя як реального втілення екологічного імперативу. Обґрунтовується положення, що формування екологічного імперативу повинно ґрунтуватися на зміщенні акцентів етичних засад – від антропоцентризму до екоцентризму, для відновлення рівноваги між людиною та біосферою.

Ключові слова: екологічний імператив; екологічна свідомість; глобальні проблеми сучасності; антропологічна безпека природокористування; сталий розвиток суспільства.

Вступ

Потреба у сприятливому природному середовищі, достатній кількості та якості природних ресурсів, а також в екологічній безпеці була перманентно присутньою в бутті людини протягом всього існування людства. Усвідомлення цієї потреби розпочалося з того часу, коли вчені довели, що існує незалежний від волі людини нерозривний зв'язок між людством і навколишнім середовищем. Разом із тим, ми замислюємося над станом довкілля переважно тоді, коли матеріальні потреби здебільшого задоволені. Людина починає дбати про навколишнє природне середовище тоді, коли має все необхідне для підтримки гідного рівня свого життя. Це зумовлено законом людського розвитку, який полягає у тому, що спочатку задовольняються життєво необхідні потреби, а вже потім – екологічні, культурні, моральні тощо.

Водночас, сучасний історичний період характеризується тим, що екологічні проблеми в існуванні людства поступово виходять на перше

місце. Значною мірою це викликано інформатизацією суспільства, адже, згідно з дослідженнями, чим більшою мірою особистість занурюється в інформацію про стан навколишнього середовища, тим більше підвищується її екологічна самосвідомість (Otto, Kaiser, 2014).

Складний екологічний стан навколишнього середовища суттєво впливає на економіку, яка стає заручницею стану довкілля. Екологічні зміни здатні суттєво впливати на умови життя, викликаючи непередбачені зміни клімату, руйнування екосистем, виснаження природних ресурсів, а відтак – їхню нестачу. Проблема обмеженості ресурсів при невинно зростаючому споживанні вже набула масштабу світової «пандемії». Бажання провідних країн світу вирішити свої вузькоутилітарні економічні потреби за рахунок збільшення споживання природних ресурсів, особливо в країнах «третього світу», призвело до нанесення значної шкоди здоров'ю нинішніх та непоправних наслідків для прийдешніх поколінь. Все це формує потребу в пильній увазі до вивчення екологічних проблем сучасного

суспільства, особливо у контексті усвідомлення людиною наслідків від неконтрольованого природокористування. Напрацювання нових підходів до вирішення екологічних проблем в сучасних умовах потребує нових знань про трансформацію екологічної свідомості, що й актуалізує дане дослідження.

Мета і завдання

Метою статті є аналіз напрямків трансформації екологічної свідомості в процесі формування екологічного імперативу.

Методологія дослідження

Специфікою предмета дослідження обумовлюється методологічна база, яку становить теоретичний принцип інтерсуб'єктивності в контексті розуміння взаємозв'язку і взаємопроникнення принципів об'єктивності та суб'єктивності, з подальшим усвідомленням тенденцій абсолютизації у філософському осягненні трансформації екологічної свідомості.

Результати

Природне середовище – це єдине середовище, яке є сприятливим для життєдіяльності людини. Людина перебуває у нерозривному зв'язку з природою: дихає повітрям, використовує водні ресурси, вирощує на землі продукти споживання, користується надрами, тваринними і рослинними ресурсами. Разом із тим, у ході природокористування людина безперервно знищує те, чим наділила її природа. Зокрема, вчені звертають увагу на зниження якості та родючості ґрунту внаслідок поєднаного впливу природних та антропогенних факторів. В Україні темпи виснаження ґрунту, на якому вирощують продукти харчування та технічні культури, невпинно зростають, адже для відновлення своєї родючості ґрунт потребує грамотної рекультивзації.

Натомість землекористувачі, з причини переваги економічних інтересів над екологічними, намагаються за короткий проміжок часу зібрати якнайбільший урожай, тому нехтують цією вимогою. У результаті нераціонального використання земельних ресурсів виснажується поживний верхній шар ґрунту. Іншими словами, фермери вирощують все більше продуктів у ґрунті, в якому стає дедалі менше поживних речовин, при одночасному зростанні вмісту хімічних сполук, нітратів, пестицидів, гербіцидів тощо. У результаті, ми споживаємо разом із продуктами харчування дедалі більше небезпечних і навіть отруйних речовин, які накопичуються в організмі та поступово руйнують наше здоров'я і спричиняють численні хвороби. Подібні загрозливі тенденції спостерігаються і з використанням надр, водних ресурсів, забрудненням атмосфери тощо.

На саміті ООН у 2015 році були затверджені Глобальні Цілі сталого розвитку, які стали базовими при визначенні внутрішньої політики значної кількості держав. Загроза глобальної екологічної катастрофи визначала аксіологічні засади стратегії сталого розвитку, яка знайшла своє відображення у діючій в Україні державній програмі «Стратегія сталого розвитку 2020». Водночас, у своєму дослідженні ми прагнемо віднайти ті точки дотику, які безпосередньо визначаються пріоритетом

підтримки біологічного різноманіття та здорового довкілля як у декларованих концепціях, так і в тих документах, що визначають реальний порядок реалізації «Стратегії сталого розвитку 2020».

Парадигма сталого розвитку ґрунтується на вимозі захисту довкілля, соціальної справедливості та відсутності расової й національної дискримінації. Водночас, базовим положенням Концепції є необхідність встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включно з їхньою потребою у безпечному і здоровому довкіллі.

Україна прагне стати європейською державою і, як слушно зазначає А. Фесенко, цей шлях виявився досить непростим, адже питання полягає не лише у структурних і економічних змінах. Надзвичайно важливим постає також екологічний аспект. Для країн Євросоюзу досить значимими є стан навколишнього середовища, його якість, екологічно безпечні методи ведення господарської діяльності тощо (Фесенко, 2015: 243).

Натомість, існують країни, де на державному рівні зазначені вимоги ігноруються, а в поняття сталого розвитку вкладається «зручний» зміст, тим самим вихолощується справжній. Зокрема в багатьох «перехідних» країнах «стратегія розвитку» набуває формального виміру, а «перехідність» стає певним стаціонарним станом (Орденів, 2019).

В Україні термін «сталий розвиток» застосовується для означення неухильного зростання деяких економічних показників країни та окремих галузей економіки. Інколи до цього переліку додаються здійснення поодиноких, безсистемних заходів щодо окультурення довкілля та поліпшення санітарних умов проживання й праці людей. Таке тлумачення терміну розкритикував Г. Дейлі. На його думку, подібний підхід є не лише помилковим, але й вкрай шкідливим, адже він є профанацією сталого розвитку (Daly, 1997). Необхідно на системному рівні організувати діяльність, яка б мінімізувала використання штучних речовин і технологій, що несуть загрозу для екосистеми, давала б можливість отримати продукцію з максимально природними властивостями, а сам процес виробництва не порушував би екологічної рівноваги. У вересні 2013 року в Україні був ухвалений довгоочікуваний Закон «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини». Він повинен був стати основою технологічних і організаційних зрушень у сфері органічного екологічно безпечного сільськогосподарського виробництва. Однак європейські принципи щодо органічного виробництва українські законодавці звели до формальних ознак, адже не прописали жодних дієвих механізмів щодо їх забезпечення.

Зазначений Закон є віддзеркаленням вітчизняних уявлень про європейські цінності. Косметична «перебудова», при імпліцитному прагненні залишити все по-старому, не спроможна реально покращити життя, адже прогрес потребує зміни світогляду, іншого ставлення до себе і навколишнього світу. Без таких ґрунтовних змін свідомості неможливо побудувати краще життя, навіть наслідуючи

досконалі європейські взірці. Мусимо визнати, що екологічна криза – це в основному філософсько-ідеологічна криза, світоглядна криза, яка не підпорядкована лише економічним факторам розвитку. Хочемо акцентувати увагу на тому, що із усіх всезагальних моральних законів, що ними керується людство, лише екологічний імператив виходить за межі світу людей, і має надлюдське, ноосферне значення, що «може розглядатися як відправна точка формування сучасного наукового дискурсу та розуміння його сутності (Drotianko, Yahodzinskyi, 2019: 5).

З позицій екологізації як частини цілісної системи соціально-економічного управління і духовного розвитку, в концепції сталого розвитку екологічні і соціально-економічні прагнення на світоглядному ґрунті у перспективі поєднуються. У даному контексті М. Реймерс зазначав, що оскільки людство стало глобально цілісним фізично, політично і економічно, але не соціально, відбувається поглиблення вже існуючих глобальних проблем, викликаних нерівномірністю економічного, науково-технічного і соціального розвитку розвинутих країн і країн третього світу, зокрема, екологічної кризи. Він вважав, що у таких умовах екологічна політика держав повинна стати домінуючою в усій світовій політиці, бо вона визначає можливості і шляхи виживання людства загалом, всіх і кожного. У даному випадку наука, політика та ідеологія йдуть поруч, причому «екологія виявляється інструментом, який формує світогляд екологічного етапу розвитку загальнолюдської культури» (Реймерс, 1994: 272). Це означає, що у ході формування економічної свідомості потрібно пов'язувати стратегію розвитку зі стратегією збереження довкілля, оскільки, за відсутності системи обмежень, вплив ринкових механізмів зумовлює над експлуатацію і зневагу суспільними потребами. Цей фактор повинен виступати своєрідним екологічним імперативом. У зв'язку із цим необхідно виділити державно-правовий механізм екологічного управління, який, за означених умов, може стати певним інституціалізованим засобом формалізації екологічного імперативу на системному рівні.

Постає питання, чому при такій кількості екологічних проблем, погіршенні стану навколишнього природного середовища, нерациональному використанні природних ресурсів мають місце численні порушення екологічного законодавства України? Висновок є очевидним – механізм захисту навколишнього природного середовища і раціонального природокористування не спрацьовує через відсутність належного рівня екологічної свідомості.

Встановлення стійких зв'язків між конкретними екологічними умовами, в яких реалізується система взаємоспівдії людини та природи, була визначена нашим співвітчизником В. Вернадським як ноосфера. Визначаючи ноосферу як нову, вищу стадію біосфери, пов'язану з виникненням і розвитком у ній людства, яке, пізнаючи закони природи та вдосконалюючи техніку, починає завдавати визначального впливу на хід процесів у охопленій його впливом сфері Землі, докорінно змінюючи її в ході своєї діяльності. Управління державою було і залишається найважливішим інструментом

досягнення бажаного стану, і навіть більше того – засобом приведення зовнішнього середовища у відповідність до намірів людини (Афонін та ін., 2012). У цьому сенсі прийняття екологічного імперативу поведінки людини з урахуванням реальних загроз визначає розгортання структури і напрямків соціально-економічного розвитку людства.

Вітчизняні дослідники Ю. Скалецький та Л. Яценко, розглядаючи екологічний імператив у контексті пріоритету суспільного розвитку України, слушно зазначали, що необхідною умовою збереження та відтворення навколишнього середовища є формування екологічного імперативу шляхом екологізації суспільної свідомості та моралі, формування принципово нових цінностей, пріоритетів та світоглядних орієнтирів соціально-економічного розвитку (Скалецький, Яценко, 2011: 44). Мова йде про той стан, який сформований перед початком другого десятиліття XXI ст., а саме – про екологічні ризики та небезпеки при поточному стані асиміляції людини та її технологічної діяльності у глобальну біосистему планети.

Зазначимо, що реалізація будь-якого масштабного соціального проекту повинна ґрунтуватися на цілераціональній діяльності людини. Вивчаючи проблему людини в контексті глобальних перетворень, необхідно пам'ятати про значення імперативу епохи глобалізації – мислити глобально, діяти локально. Разом із тим, низка фахівців у різних галузях застерігають, що було б великою помилкою вважати, що екологічні проблеми, зокрема глобальне потепління, забруднення водних ресурсів, зменшення площі лісів, можна подолати за допомогою лише економічних і технологічних важелів, удосконалюючи природозахисне законодавство країн. На це ж указує й негативний вітчизняний досвід.

Екологічна криза в Україні значною мірою зумовлена усталеними цінностями та категоріями технократичного суспільства, без коригування яких не можна змінити ситуацію у природоохоронній сфері на краще. Місце екології має стати визначальним у новій системі аксіологічних засад. Отже, ми знову повертаємося до важливості формування екологічної свідомості, як духовного базису подолання екологічних проблем. Необхідною умовою збереження та відтворення навколишнього середовища є формування екологічного імперативу шляхом екологізації суспільної свідомості та моралі, формування принципово нових цінностей, пріоритетів та світоглядних орієнтирів соціально-економічного розвитку.

За сучасних умов екологічна політика посідає одне з найважливіших місць у світовому розвитку. Це пов'язано з інтенсифікацією діяльності людини, наслідком якої є зміни теплового режиму планети, складу атмосфери й світового океану, фону радіоактивності, співвідношення водойм та суші в окремих регіонах. Негативні наслідки зазначеного впливу можуть спричинити екологічну кризу, що вже проявляється в забрудненні навколишнього середовища токсичними відходами, у нестачі продовольчих і енергетичних ресурсів і, як наслідок цього, – зменшенні чисельності окремих видів у популяції та зміні її структури, зміні генетичного

фонду, демографічному дисбалансі людства. Невтішні прогнози щодо накопичення цих негативних факторів зумовлюють небезпеку переходу екологічної кризи в екологічну катастрофу, що загрожує загибеллю всієї цивілізації.

Зростаюча кількість населення планети, підвищення рівня життя, збільшення споживання продуктів, товарів і послуг у світі, де природні ресурси обмежені та, переважно, є невідновлюваними, при нинішніх темпах споживання в найближчі десятиліття приведуть до незворотного екологічного та ресурсного колапсу. Зважаючи на це, український дослідник В. Буряк зазначає, що психологічна складова залежності від демонстративного та постійного споживання стала очевидна у світових масштабах після початку світової економічної кризи влітку 2008 року (Буряк, 2011). Дійсно, сучасні маркетингові стратегії, що інтегровані у потреби суспільства споживання, окрім безпосередньої мети – вимивання коштів з кишень споживачів, мають й інші «побічні» ефекти у вигляді негативного інтегративного впливу на антропосоціогенез та екологічний стан довкілля.

Британські та американські вчені М. Хурст, Х. Дітмар, Р. Бонд і Т. Кассер провели цікаве дослідження на тему впливу матеріальних цінностей особистості на її ставлення до захисту природи та рівень екологічної поведінки. Для вимірювання критерію особистого ставлення до довкілля та екологічної поведінки використовувався популярний у зарубіжних дослідженнях опитувальник *The New Ecological Paradigm* (NEP), а для вимірювання цінностей використовувалася шкала *Material Values Scale*. На підставі проведених опитувань, вченими було з'ясовано, що суб'єкти з високим рівнем домінування матеріальних цінностей демонструють більш низький рівень екологічного ставлення і екологічної поведінки, ніж суб'єкти, для яких матеріальні цінності не є пріоритетними (Hurst and other, 2013). Отже, матеріальні цінності «суспільства споживання» справляють значний вплив на афективну і дискурсивну компоненти екологічної свідомості, що, зокрема, детермінує й когнітивну складову. Прихильники матеріальної системи цінностей просто не здатні загалом усвідомити тієї шкоди, яку справляють установки «суспільства споживання» на довкілля.

Свого часу питання про взаємообумовленість проблем економічного, екологічного і соціокультурного характеру, а натомість – і про інтегративне, комплексне їхнє дослідження поставив М. Мойсеєв. Спираючись на вчення В. Вернадського про біосферу та її поступовий перехід у ноосферу на основі перетворення людиною навколишнього середовища відповідно до певних цілей і інтересів, а також, на цій підставі, про роль людини у майбутньому як основного фактору еволюції біосфери, він розробляв теорію «екології Людини» крізь призму поєднання різноманітних факторів її життєдіяльності: природних, науково-технічних, економічних, соціально-культурних, при цьому враховуючи, звичайно, наявність відмінності цілей, суперечливості устремлень, ціннісних настанов людей, які живуть у різних політичних,

соціальних і природних умовах. При цьому він вважав, що саме «екологічний імператив» змушує людей шукати і приймати відповідні рішення для забезпечення «коеволюції людини і біосфери». Останню він називає «умовою, необхідною для збереження людства у складі біосфери, тобто виживання людини на планеті» (Моисеев, 1995: 8). Визначаючи екологічний імператив як «межу допустимої активності людини, яку вона не має права переступати за жодних обставин» (Базилевич, 2010: 8), тим самим він регламентує новий принцип взаємодії людини з природою.

У найзагальнішому вигляді під екологічним імперативом найчастіше розуміють форму заборон і обмежень, що розповсюджуються на будь-яку людську діяльність, для збереження живої природи, видового різноманіття планети, захисту навколишнього середовища від надмірного забруднення як безумовних пріоритетів. Українські науковці Ю. Скалецький, В. Базилевич, Ю. Туниця, Е. Семенюк та інші досить серйозно досліджували екологічний імператив у контексті його впливу на стратегію розвитку суспільства. За аналогією з Кантовим категоричним імперативом вчені визнають вимогу дотримуватися правил охорони довкілля, комплексу пріоритетних та обов'язкових до виконання обмежень діяльності людини як таких, що можуть призвести до катастрофічних наслідків для людства. Однак, на нашу думку, така критична форма екологічного імперативу не зовсім адекватно відображає його аксіологічне значення та, відповідно, не може повною мірою окреслити його вплив на трансформації екологічної свідомості.

Ми вважаємо, що трансформації екологічної свідомості відбуваються під взаємообумовленим впливом інформаційного, світоглядного та психологічного компонентів, на які, у свою чергу, справляють вплив духовні, когнітивні та соціокультурні фактори, що домінують у суспільстві.

Американський учений-природознавець Т. Беррі, критикуючи соціальні інституції за їхню нездатність забезпечити співіснування людини в гармонії з природним середовищем, зазначав: «Довкілля не належить людській спільноті, а екологічний імператив не є категорією, похідною від людської етики. Швидше навпаки, етика людини є похідною від екологічного імперативу, адже основна етична норма полягає у забезпеченні процвітання спільноти та кожної окремої людини в ній» (Berger, 1999: 105). Ми підтримуємо таке розкриття екологічного імперативу, адже вважаємо, що він проявляється в етичній системі людства як відмова від нинішнього руйнівного курсу та прагнення до більш природної форми існування цивілізації.

Виходячи з широкого розуміння взаємозв'язку людини з природою, екологічний імператив вимагає зміщення акцентів етичних засад – від антропоцентризму до екоцентризму, що призведе до відновлення рівноваги між людиною та біосферою. У цьому контексті Г. Грін, розвиваючи ідеї Т. Беррі, зазначав: «Нам потрібні закони, що визнають права інших, окрім людини, складників біосфери Землі, та етика, що дає людським

спільнотам кодекс правил, щодо взаємодії з природним середовищем» (Green, 2000: 12).

На думку Ю. Туниці, одним із ключових чинників сталого розвитку держави і консолідації суспільства навколо вирішення екологічних та економічних проблем постає екологічний імператив, який передбачає запровадження нового способу господарювання, наближеного до законів природи та заснованому на раціональному використанні, превентивній охороні та своєчасному відтворенні якості умов природного життєвого довкілля та природних ресурсів (Туниця, 2011: 146).

У Стратегії національної безпеки України серед загроз екологічній безпеці зазначено надмірний антропогенний вплив і високий рівень техногенного навантаження на територію України. Водночас, у Стратегії відсутнє бачення розвитку базових компонентів природокористування: природних ресурсів (лісів, води, землі, тварин, надр, комплексів біогеоценозів та біогеохімічних циклів) як необхідної умови існування суспільства. Відсутня увага до проблем водних ресурсів, кліматичних викликів, катастрофічних загроз, пов'язаних з ерозією ґрунтів та їх дегуміфікацією, деградації лісів, збіднення біоресурсів водою та мінеральних ресурсів. Досить показовим є те, що у Стратегії сталого розвитку України до 2020 р. (Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020») серед визначених 25 індикаторів немає жодного, що стосувався б довкілля.

На нашу думку, екологічний імператив визначає вимоги до трансформації екологічної свідомості, формування відповідної екологічної політики і впровадження її в усі сфери життя. Разом із тим, зважаючи на загальний стан ресурсів у центрі уваги повинна перебувати навіть не людина, яка дійсно має право на здорове і плідне життя в гармонії з природою. Необхідно забезпечити рівність можливостей розвитку і збереження навколишнього середовища як для нинішнього, так і для майбутніх поколінь. Охорона навколишнього середовища повинна стати невід'ємною частиною загального соціально-економічного процесу і не може розглядатися у відриві від нього.

На відміну від існуючої практики, акцент слід перенести на здійснення заходів щодо екологізації економічної діяльності, у першу чергу, на усунення причин негативних техногенних впливів, а не їхніх наслідків. Соціально-економічний розвиток має бути спрямований на покращення якості життя людей у допустимих межах господарської місткості екосистем. Вкрай необхідно впроваджувати заходи з екологізації свідомості та світогляду людини, системи виховання й освіти. Ці вимоги відображають сутність екологічного імперативу, нерозривний та органічний взаємозв'язок соціальних, екологічних і економічних цілей сталого розвитку.

Для виживання й розвитку цивілізації стає очевидною необхідність формування принципово нового світобачення, яке б відображало органічні взаємозв'язки і залежності між людиною та природою, між суспільством і природним середовищем, тобто формування такої ідеології, яка б указувала шляхи подолання суперечностей між

економічною та екологічною системами і забезпечувала конструктивне вирішення проблем сталого розвитку.

Спируючись на ноосферне вчення нашого великого співвітчизника В. Вернадського, на нову еколого-економічну теорію й прийнятій консенсусом більшості країн світу принцип сталого розвитку, лише екологічно свідоме суспільство здатне подолати затьяжну еколого-економічну кризу й забезпечити нормальні екологічні та соціально-економічні умови життя людини в Україні. Мова йде про формування ідеології, яка відображатиме причинно-наслідкові взаємозв'язки й залежності між станом використання природних ресурсів, якістю природного життєвого довкілля, з одного боку, й соціально-економічним розвитком та здоров'ям людей, з іншого.

Надзвичайно важливим чинником, який особливо гостро виявляється в умовах деградації природного середовища й виснаження природних ресурсів, є усвідомлення спільної долі. Усвідомлення життєво необхідної потреби діяти у відповідності до екологічного імперативу є необхідною умовою подолання негативних тенденцій в екологічній сфері. Основним інструментом для реалізації цього є трансформація свідомості суспільства у бік її екологізації, спрямованої на досягнення оптимальної взаємодії суспільства і природи, на гармонізацію матеріального і духовного життя як реального втілення екологічного імперативу.

Отже, вирішення глобальних проблем не може бути простим і безболісним, адже даються взнаки історичні традиції, економічні інтереси впливових політичних сил, тиснуть застарілі стереотипи, ще спалахують різноманітні суперечності між різними країнами. Шляхи історичного руху людського суспільства до вирішення життєво важливих, а тим більше доленосних проблем складні, альтернативні і різноманітні. Для подолання існуючих та нових суперечностей глобального масштабу людству необхідно, в першу чергу, відмовитися від протистояння у мисленні, поступово виробляючи так звану глобальну екологічну свідомість, в основі якої лежить визнання гетерогенності, багатополюсності, природо вимірності та неоднозначності розвитку сучасної людської цивілізації.

Обговорення

Вже традиційно екологічні проблеми належать до комплексу глобальних проблем сучасності, які загалом є негативним наслідком індустріального розвитку доби Модерну. В. Лук'янець і О. Соболев зазначають, що «Молох модерну» – науково-технічний прогрес – зажадав грандіозних жертв у повсенні роки. Серед цих жертв вони називають появу озонових дір, кислотних і радіоактивних дощів, забруднення світового океану, отруєння ґрунту і атмосфери, Чорнобилю, СНІДу, парникового ефекту тощо, які «глобально загрожують існуванню антропоності у світі» (Лук'янець, Соболев, 1998: 43). Дослідники вважають, що названі негативні наслідки науково-технічного прогресу епохи Модерну переконали людство у згубності подальшого приборкання природи, незважаючи на ті позитивні моменти, які

модерн приніс суспільству в його економічному розвитку. У зв'язку з цим, метою сучасної постнекласичної науки повинна стати «не стільки пізнавальна цінність знань про зовнішній світ людини, скільки визначення пріоритетів соціокультурної природи» (Drotianko, Abysova, Chenbai, Shorina, 2020).

Стурбованість зростанням екологічних проблем відслідковується і у висновках А. Гора, який звертає увагу на недоліки сучасної капіталістичної системи, зазначаючи, що «гірка правда полягає у тому, що наша економічна система частково сліпа... У її розрахунках часто не враховується цінність того, що набагато важче купити чи продати: чистої води і свіжого повітря, краси гір, лісів з різноманітною флорою і фауною і т.д. Саме часткова сліпота нинішньої економічної системи і є могутньою силою, яка стоїть за ірраціональними рішеннями, які стосуються екології нашої планети» (Гор, 1999: 560). Вважаючи неприпустимим подальше забруднення навколишнього середовища, він пропонує здійснити конкретні радикальні заходи на урядовому рівні.

Враховуючи те, що екологічні проблеми, які породжені технократичною цивілізацією, мають глобальний вимір, втеча від них є неможливою, як і повернення назад «до природи». Глобальні екологічні проблеми не вирішуються на індивідуальному рівні. Не можна сказати: мені це не подобається, або мене це не стосується. Необхідна трансформація суспільної екологічної свідомості та формування нових, орієнтованих на природу, ментальності та моральності людини, що виступлять духовним базисом подолання глобальних екологічних проблем.

Висновки

Трансформація економічної свідомості повинна проходити по лінії стратегії розвитку, пов'язаної зі стратегією збереження довкілля, оскільки, за відсутності системи обмежень, вплив ринкових механізмів зумовлює над експлуатацію і зневагу суспільними потребами. Реалізація цих стратегій можлива за рахунок оптимізації цих взаємовідносин шляхом трансформації екологічної свідомості під взаємообумовленим впливом інформаційного, світоглядного та психологічного компонентів, на які, у свою чергу, справляють вплив духовні, когнітивні та соціокультурні фактори, що домінують у суспільстві. Враховуючи це, врятувати людство від глобальних екологічних загроз можливо лише за умов зміщення акцентів етичних засад від антропоцентризму до екоцентризму, що призведе до відновлення рівноваги між людиною та біосферою.

Список літератури

1. Berry T. *The Great Work* / T. Berry. – New York: Three Rivers Press, 1999.
2. Daly H. *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development* / H. Daly. – Boston, Massachusetts: Beacon Press, 1997.
3. Drotianko L. Post-non-classical science in the age of informatization of society: functional aspect / L. Drotianko, M. Abysova, N. Chenbai, T. Shorina // *E3S Web of Conferences* 157, 04003 (2020). Retrieved from: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202015704003KTTI-2019>
4. Drotianko L. V. Vernadsky: from the geochemistry of technogenesis to the scientific thought of the global society / L. Drotianko, S. Yahodzinskiy // *E3S Web of Conferences* 135,

03079. *ITESE-2019*. Retrieved from: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/201913503079>. (2019).

5. Green, H. *Thomas Berry's Great Work* / H. Green // *The Ecozoic Reader*. – 2000. – Vol. 1, 1.

6. Hurst M. The relationship between materialistic values and environmental attitudes and behaviors: A meta-analysis / M. Hurst, H. Dittmar, R. Bond, T. Kasser // *Journal of Environmental Psychology*. – 2013. – Vol. 36, P. 257-269.

7. Otto S. Florian Ecological behavior across the lifespan: Why environmentalism increases as people grow older / S. Otto, G. Kaiser // *Journal of Environmental Psychology*. – 2014. – Vol. 40. – P. 331-338.

8. Афонін Е. А. Вдосконалення державно-управлінських відносин в умовах трансформації українського суспільства / Е. А. Афонін, О. Л. Валевський, В. В. Голубь, та ін.; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова. – К.: НАДУ, 2012 р. – 298 с.

9. Базилевич В. Екологічний імператив економічної освіти у контексті глобалізаційних викликів / В. Базилевич // *Вісник Національної академії наук України*. – 2010. – № 8. – С. 15-19.

10. Буряк В. В. Динаміка культури в епоху глобалізації: ноосферний контекст / В. В. Буряк. – Симферополь: ДИАИПИ, 2011. – 462 с.

11. Гор А. Земля на чаше весов. В поисках новой общей цели / А. Гор // *Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология*. – М.: Academia, 1999. – 631 с.

12. Мельник Л. Г. Екологічна економіка / Л. Г. Мельник; [3-е вид. випр. і допов.]. – Суми: Університетська книга, 2006. – 367 с.

13. Моисеев Н. Н. Современный антропогенез и цивилизационные разломы. Эколого-политологический анализ / Н. Н. Моисеев // *Вопросы философии*. – 1995. – № 1. – С. 3-30.

14. Орденів С. С. Соціальна лімітованість як стаціонарний стан транзитивних суспільств глобалізованого світу / С. С. Орденів // *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія*. – 2019. – № 1. – С. 55-66. <https://doi.org/10.18372/2412-2157.29.14016>

15. Реймерс Н. Ф. Экология (теории, законы, правила, принципы и гипотезы) / Н. Ф. Реймерс. – М.: Россия молодая, 1994. – 367 с.

16. Скалецький Ю. М. Екологічний імператив як пріоритет суспільного розвитку України / Ю. М. Скалецький, Л. Д. Яценко // *Стратегічні пріоритети*. – 2011. – №1 (18). – С. 44-48.

17. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

18. Туниця Ю. Ю. Екологічний імператив сталого розвитку регіонів України: в пошуках чинників консолідації суспільства / Ю. Ю. Туниця // *Науковий вісник НЛТУ України*. – 2011. – Вип. 21.19 – С. 146-156.

19. Фесенко А. М. Органічне виробництво: європейські і українські підходи / А. М. Фесенко // *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. – 2015. – Вип. 156. – С. 243-250.

References

1. Afonin, E. A., Valevskiy, O. L., Holub, V. V. and others. (2012). *Vdoskonalennia derzhavno-upravlinskykh vidnosyn v umovakh transformatsii ukrainskoho suspilstva* [Improving public administration relations in the conditions of transformation of Ukrainian society]. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
2. Bazylevych, V. (2010). *Ekolohichnyi imperativ ekonomichnoi osvity u konteksti hlobalizatsiinykh vyklykiv* [The Ecological Imperative of Economic Education in the Context of Globalization Challenges]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy, Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 8: 15-19 [in Ukrainian].
3. Berry, T. *The Great Work*. (1999). New York: Three Rivers Press.
4. Buryak, V. V. (2011). *Dinamika kul'tury v epokhu globalizatsii: noosfernyj kontekst* [The dynamics of culture in the era of globalization: noospheric context]. Simferopol: DIAJPI [in Ukrainian].
5. Daly, H. (1997). *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development*. Boston, Massachusetts: Beacon Press.
6. Drotianko, L., Abysova M., Chenbai N., Shorina T. (2020). *Post-non-classical science in the age of informatization of*

society: functional aspect. Retrieved from: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202015704003KTTI-2019>.

7. Drotianko, L., Yahodzinskiy, S. (2019). V. Vernadsky: from the geochemistry of technogenesis to the scientific thought of the global society. *E3S Web of Conferences* 135, 03079. *ITESE-2019* <https://doi.org/10.1051/e3sconf/201913503079>

8. Fesenko, A. M. (2015). Orhanichne vyrobnytstvo: yevropeiski i ukrainski pidkhody [Organic production: European and Ukrainian approaches]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho hospodarstva imeni Petra Vasylenka, Bulletin of the Petro Vasylenko Kharkiv National Technical University of Agriculture*, 156: 243-250 [in Ukrainian].

9. Gor, A. (1999). Zemlya na chashe vesov. V poiskakh novoy obshhej czeli [Earth on a bowl of scales. In search of a new common goal]. *Novaya postindustrial'naya volna na zapade* [A new post-industrial wave in the west]. Moscow: Academia [in Russian].

10. Green, H. (2000). Thomas Berry's 'Great Work. The Ecozoic Reader. Vol. 1, 1.

11. Hurst, M., Dittmar, H., Bond, R., Kasser, T. (2013). The relationship between materialistic values and environmental attitudes and behaviors: A meta-analysis. *Journal of Environmental Psychology*, Vol. 36: 257-269.

12. Lukianets, V. S., Sobol, O. M. (1998). *Filosofskiy postmodernizm*. [Philosophical postmodernism]. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].

13. Melnyk, L. H. (2008). *Ekolohichna ekonomika* [Ecological economy]. Sumy: Universytetska knyha [in Ukrainian].

14. Moiseev, N. N. (1995). *Sovremennyy antropogenez i civilizatsionnye razlomy. Ekologo-politologicheskij analiz*

[Modern Anthropogenesis and Civilizational Faults. Ecological and Political Science Analysis]. *Voprosy filosofii, Problems of Philosophy*, 1: 3-30 [in Russian].

20. Ordenov, S. (2019). Sotsialna liminalnist yak statsionarnyi stan tranzytivnykh suspilstv hlobalizovanoho svitu [Social liminality as the stationary state of transitive societies in globalized world]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 1: 55-66. <https://doi.org/10.18372/2412-2157.29.14016>

15. Otto, S., Kaiser, G. (2014). Florian Ecological behavior across the lifespan: Why environmentalism increases as people grow older. *Journal of Environmental Psychology*, Vol. 40, 331-338.

16. Rejmers, N. F. (1994). *Ekologiya (teorii, zakony, pravila, principy i gipotezy)* [Ecology (theories, laws, rules, principles and hypotheses)]. Moscow: Rossiya molodaya [in Russian].

17. Skaletskiy, Yu. M., Yatsenko, L. D. (2011). *Ekolohichnyi imperativ yak priorytet suspilnoho rozvytku Ukrainy* [Ecological imperative as a priority of social development of Ukraine]. *Stratehichni priorytety, Strategic priorities*, 1 (18): 44-48 [in Ukrainian].

18. *Stratehiia staloho rozvytku «Ukraina – 2020»* [Sustainable Development Strategy "Ukraine - 2020"]. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> [in Ukrainian].

19. Tunytsia, Yu. Iu. (2011). *Ekolohichnyi imperativ staloho rozvytku rehioniv Ukrainy: v poshukakh chynnykiv konsolidatsii suspilstva* [Ecological imperative of sustainable development of regions of Ukraine: in search of factors of society consolidation]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy, Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*, 21.19: 146–156 [in Ukrainian].

А. Н. Клешня

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ ИМПЕРАТИВ КАК ФАКТОР АНТРОПОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА.

В статье рассматриваются направления трансформации экологического сознания в процессе формирования экологического императива. Указывается на недостаточность институциональных изменений по регулированию природопользования для обеспечения преодоления экологических проблем. Отмечается, что основным инструментом для преодоления негативных тенденций в экологической сфере является трансформация сознания общества в сторону его экологизации, направленной на достижение оптимального взаимодействия общества и природы, на гармонизацию материальной и духовной жизни как реального воплощения экологического императива. Обосновывается положение, что формирование экологического императива должно основываться на смещении акцентов этических принципов – от антропоцентризма к экоцентризму, для восстановления равновесия между человеком и биосферой.

Ключевые слова: экологический императив; экологическое сознание; глобальные проблемы современности; антропологическая безопасность природопользования; устойчивое развитие общества.

H. Kleshnia

ECOLOGICAL IMPERATIVE AS A FACTOR OF ANTHROPOLOGICAL SECURITY OF MODERN SOCIETY

Introduction. The article outlines the directions of ecological consciousness transformation in the process of formation of ecological imperative. The complex ecological state of the environment significantly affects the economy, which becomes hostage to the state of the environment. All the mentioned above creates the need for close attention to the study of environmental problems of present-day society, especially in the context of human awareness of the consequences of uncontrolled use of nature. **The aim and tasks** are an analysis of the directions of ecological consciousness transformation in the process of formation of ecological imperative. **Research methods.** The specificity of the subject of the study determines the methodological basis, which is the theoretical principle of intersubjectivity, in the context of understanding the relationship and interpenetration of the principles of objectivity and subjectivity. **Research results.** The natural environment is the only environment favorable for human life. Man is inextricably linked with nature. At the same time, in the course of natural resource use, man is continuously destroying what nature has endowed him with. Awareness of the common destiny is an extremely important factor, which is especially acute in the conditions of environmental degradation and depletion of natural resources. Awareness of the vital need to act in accordance with the environmental imperative is a necessary condition for overcoming negative trends in the environmental sphere. The main tool for the realization of this objective is the transformation of social consciousness towards its greening, aimed at achieving optimal interaction between society and nature, the harmonization of material and spiritual life as a real embodiment of the ecological imperative. **Discussion.** Traditionally, environmental problems belong to a set of today's global problems, which are considered to be a negative consequence of modernization. The negative consequences of scientific and technological progress and industrialization of the Modern era have convinced the mankind of the perniciousness of the way to further curb nature. They account for transformation of public environmental consciousness and the formation of new, nature-oriented, human mentality and morality, which will serve as a spiritual basis for overcoming global environmental problems. **Conclusion.** The transformation of economic consciousness has to take place along the lines of a development strategy related to the strategy of environmental protection, because, in the absence of a system of restrictions, the influence of market mechanisms determines the exploitation and neglect of social needs. Given that, it is possible to save humanity from global environmental threats only if the emphasis of ethical principles is shifted from anthropocentrism to ecocentrism, allowing to restore "man-biosphere" balance.

Keywords: ecological imperative; ecological consciousness; global problems of the present; anthropological safety of nature use; sustainable development of society.

DOI: <http://doi.org/10.18372/2412-2157.31.14828>

УДК 1:008:316(045)

І. В. Литовченко

ВІРТУАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Фаховий коледж інженерії та управління
Національного авіаційного університету;
litwanau@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5054-5653

Анотація. У статті здійснюється соціально-філософський аналіз особливостей процесу віртуалізації соціальної реальності та соціальних інститутів в умовах розвитку й поширення інформаційних та телекомунікаційних технологій, що охоплюють всі сфери суспільного життя. Показано, що в інформаційному суспільстві за допомогою технологій віртуальної реальності відтворюються образи інституціонального обміну, який здійснюється як симуляція – віртуальний аналог реальної соціальної дії та взаємодії. В нових умовах віртуальної взаємодії виникають та інституціоналізуються відповідні цінності, норми, знаки, символи, практики, особливості комунікації, які конструюють гіперреальність, трансформуючи її під елементи віртуальної реальності.

Ключові слова: віртуалізація; віртуальна реальність; соціальна реальність; інформатизація; соціальний інститут; комп'ютеризація; інформаційно-комунікаційні технології; інформаційне суспільство.

Вступ

В умовах розвитку сучасного суспільства у науковому соціально-філософському дискурсі на особливу увагу заслуговує проблематика віртуалізації соціальної реальності, соціальних взаємовідносин та процесів інституціоналізації суспільства. Розвиток і функціонування сучасного суспільства характеризуються трансформацією соціальних взаємовідносин та перенесенням комунікаційних процесів у площину інформаційно-комунікаційних мереж. Такі тенденції позначаються на функціонуванні соціальних інститутів: виникають нові цінності, норми і правила; певні елементи структури інститутів втрачаються або наповнюються іншим змістом; виникають нові завдання і функції, створюються образи, що можуть впливати на формування світогляду та моделей поведінки індивіда. Масштабні соціальні трансформації, обумовлені такими змінами у функціонуванні соціальних інститутів суспільства, актуалізують питання наукового осмислення проблеми взаємозв'язку та взаємодії соціальної і віртуальної реальностей.

Мета і завдання

Метою даної статті є здійснення соціально-філософського аналізу процесу віртуалізації соціальної реальності та соціальних інститутів в умовах розвитку інформаційного суспільства.

Методологія дослідження

Аналіз процесу віртуалізації соціальної реальності та соціальних інститутів в умовах розвитку інформаційного суспільства ґрунтується на засадах комплексного застосування методологічних підходів і методів соціально-філософського дослідження. Основними методологічними засобами дослідження особливостей віртуалізації процесів інституціоналізації стали соціокультурний і системний підходи в їхній діалектичній єдності. Структурно-функціональний метод дав можливість здійснити цілісний аналіз особливостей процесу віртуалізації суспільного життя, соціальних практик та соціальних інститутів під впливом інформаційно-комунікаційних технологій, що перетворюють реальні соціальні дії і взаємодії на їхні віртуальні аналоги. Принцип взаємозв'язку використано для встановлення взаємозв'язку між розвитком комп'ютерних технологій та інформаційних мереж, зокрема розширення можливостей глобальної мережі Інтернет, і віртуалізацією соціальної

реальності і соціальних інститутів у сучасному суспільстві. Теоретичний аналіз особливостей віртуалізації соціальної реальності та соціальних інститутів заснований у роботі на принципі єдності історичного й логічного.

Результати

Передумови вивчення феномена віртуальної реальності, а також особливостей її «впливу» на різні сфери соціального, економічного, культурного і політичного життя суспільства формуються у період становлення інформаційного суспільства. Найвідомішими представниками наукової думки, що зробили вагомий внесок у розробку теорії інформаційного суспільства є: Д. Белл, З. Бжезинський, Ю. Габермас, Е. Гідденс, П. Дракер, М. Кастельс, М. Маклюен, Д. Мартін, Г. Молітор, Е. Тоффлер, А. Турен, Ф. Уебстер та ін.

Дослідження теорії віртуалізації суспільства та різних сфер суспільного життя здійснювали у своїх наукових пошуках К. Омае, А. Бюль, М. Паетау, А. Крокер, М. Вайнштейн, П. Віріліо, В. Ємелін, Д. Іванов, Н. Носов, О. Одаренко, С. Хоружий, В. Дупак та ін. Соціально-філософські ідеї особливостей віртуалізації суспільного життя представлені в основному у контексті концепції симуляції Ж. Дельоза і Ж. Бодріяра (Литовченко, 2017: 55). Актуальність дослідження особливостей віртуалізації соціальних інститутів в умовах розвитку інформаційного суспільства викликана стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій та їхнім проникненням в усі сфери суспільного життя, що повсякчасно створює нові образи і можливості у віртуальній реальності, змінюючи особливості реальної соціальної діяльності та взаємодії.

Соціально-філософське осмислення особливостей віртуалізації соціальної реальності та соціальних інститутів сприяє формуванню наукових засад для глибинних пошуків та активізації нових досліджень процесів інституціоналізації суспільного життя, віртуалізації соціальної реальності тощо, що створює нові можливості для розвитку нової актуальної стратегії адаптації індивіда, соціальних груп і спільнот до нових вимог, потреб та викликів суспільства.

Обговорення

Початок ХХІ століття характеризується стрімким зростанням масштабів застосування інформаційно-

комунікаційних технологій, що супроводжується віртуалізацією соціальної діяльності та взаємодії. В сучасній науковій думці віртуалізація, як соціальне явище, розглядається в якості універсальної, атрибутивної особливості сучасного інформаційного суспільства, що має свою специфіку впливу на різні сфери та елементи його функціонування. У своїх дослідженнях співвідношення соціальної і віртуальної реальності Ю. Кравцов зазначає, що віртуалізація соціальної реальності є закономірним етапом історичного розвитку соціальності, який пов'язаний із ускладненням і глобалізацією комунікативних зв'язків та відносин. Основною характеристикою цього етапу вчений називає перехід до домінування культурно-символічних, не прив'язаних безпосередньо до матеріально-фізичного аспекту існування, форм і способів підтримання та відтворення соціальності (Кравцов, 2008). Д. Соколова зауважує, що віртуалізація є досить складним процесом, який неможливо однозначно визначити й оцінити. У даному контексті дослідниця пропонує розуміння даного поняття як сукупності взаємопов'язаних та взаємозалежних явищ. Вона виокремлює такі основні аспекти віртуалізації соціального в інформаційному суспільстві: віртуалізація розглядається як, по-перше, заміщення реальності образами й символами; по-друге, створення альтернативного соціального простору; по-третє, «накладення» віртуальної реальності на соціальну реальність (Соколова, 2008). Це дозволяє говорити про беззаперечний вплив віртуальної реальності на повсякденне життя та соціальні практики індивідів, взаємозалежність віртуальної та соціальної реальностей, що трансформує світогляд, соціальну діяльність та визначає, певним чином, процеси розвитку і функціонування суспільства в цілому.

Сучасні комп'ютерні технології та інформаційні мережі стають невід'ємними символами нового типу суспільства. Активно розвивається і стрімко примножує свої можливості глобальна мережа Інтернет, що значно впливає на можливості індивідів, соціальних груп і спільнот у комунікації, взаємодії, задоволенні певних соціальних, культурних, економічних та інших потреб. Мережеві структури, що виникають і активно розвиваються в таких умовах, стають основою сучасного суспільства (Алиева, Івушкіна, 2008). Досліджуючи особливості інформаційної ери, Л. Дротянко справедливо зауважує, що «інтенсивне застосування віртуальних технологій виявляє не стільки технічний, скільки соціальний зміст: з'являються нові типи соціальних груп, нові види діяльності, стилі комунікації, нові соціальні класи, нові форми політичної влади, ідеології, нові види мистецтва тощо» (Дротянко, 2008: 115). Такі тенденції обумовлюють процеси становлення і розвитку нових форм і трансформації існуючих соціальних інститутів суспільства.

Процеси розвитку й поширення інформаційних та телекомунікаційних технологій охоплюють всі сфери суспільного життя, що обумовлює суттєві зміни суспільної взаємодії, виробництва, дозвілля соціальних груп, соціалізації і виховання індивідів, а також соціальної структури суспільства, соціально-економічних, культурних, політичних відносин тощо. Людина має можливість активно брати участь у

політичному, державному, економічному, освітньому, соціальному житті товариств за допомогою мережі Інтернет (Алиева, Івушкіна, 2008). Віртуалізація, як соціальне явище інформаційного суспільства, обумовлює зміни у характері соціальної взаємодії, спрямовуючи в інтерактивний мережевий режим, що розширює кількісний склад її учасників, стираючи просторові, часові, соціокультурні кордони.

В нових умовах розвитку суспільства глобальна мережа Інтернет, як важливий засіб комунікації, перетворюється, на думку Д. Іванова, в середовище віртуалізації самого суспільства, оскільки віртуальна реальність має справу не з реальним об'єктом, а з образами – симуляцією (Іванов, 2000). Явище комп'ютеризації повсякденного життя впроваджує у соціальні практики віртуальну реальність як комп'ютерні симуляції реальних речей і вчинків. За допомогою технологій віртуальної реальності відтворюються образи інституціонального обміну. Обмін здійснюється як симуляція – віртуальний аналог реальної соціальної взаємодії. Інформаційно-комунікаційні технології дозволяють реальним соціальним діям та взаємодіям здійснюватися в якості їх віртуальних аналогів. При цьому відбувається певне заміщення реального виконання соціальних ролей симуляцією, створюється образ реальних атрибутів та ознак процесу інституціональності.

Віртуальні співтовариства, спільноти симулюють явище присутності в комунікації та соціальну близькість людей, між якими вона відбувається. У даному контексті інституційна будова суспільства також симулюється, а не ліквідується, зберігаючи особливості та атрибутику соціальної реальності, що, за визначенням Д. Іванова, є своєрідною операційною системою, в якій зручно створювати та демонструвати образи, символи, зразки, моделі поведінки тощо. Сучасні технології віртуальної реальності є ефективним інструментом симуляції соціальної реальності, трансформуючи всі сфери життєдіяльності суспільства. Високий ступінь інтенсивності використання в сучасному суспільстві технологій віртуальної реальності наповнюється соціальним змістом – соціальна реальність заміщується її комп'ютерними симуляціями (Іванов, 2000). В нових умовах віртуальної взаємодії виникають та інституціоналізуються відповідні цінності, норми, знаки, символи, практики, особливості комунікації, які конструюють гіперреальність, трансформуючи її під елементи віртуальної реальності. Механізми віртуалізації в інформаційному суспільстві є важливою і невід'ємною складовою сучасних соціокультурних, політичних та економічних процесів.

Висновки

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та можливостей глобальної мережі Інтернет у сучасному, інформаційному, суспільстві створює підґрунтя для формування і розвитку віртуальної мережевої реальності. Інтернет стає важливим чинником віртуалізації соціальних практик індивідів, соціальних груп, що обумовлює певні зміни і в процесах функціонування соціальних інститутів: держави, економіки, політики, освіти, медицини, культури тощо. Виконання соціальних ролей учасниками соціальних інтеракцій стають віртуальними, а соціальні

інститути, відповідно, стають певними образами, перетворюючись на свого роду віртуальну реальність.

Список літератури

1. Алиева Н. З. Становление информационного общества и философия образования [Электронный ресурс] / Н. З. Алиева, Е. Б. Ивушкина, О. И. Лантратов. – М.: Академия Естествознания. – 2008. – 168 с. – Режим доступа: URL: <https://monographies.ru/ru/book/view?id=23>.
2. Дротянко Л. Г. Полілог культур як феномен інформаційної ери / Л. Г. Дротянко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: зб. наук. праць. – К.: НАУ, – 2008, Вип. 2 (8). – С. 112-116.
3. Иванов Д. В. Виртуализация общества [Электронный ресурс] / Д. В. Иванов. – СПб. – 2000. – 96 с. – Режим доступа: URL: http://read.newlibrary.ru/read/ivanov_d_v_/page3/virtualizaciya_obshestva.html.
4. Кравцов Ю. С. Про парадокс феноменологічної інтерпретації співвідношення реальності соціальної і віртуальної [Електронний ресурс] / Ю. С. Кравцов // Мультиверсум. – 2008. – Вип. 75. – С. 13-23. – Режим доступу: <http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/77240/02-Kravcov.pdf?sequence=1>.
5. Литовченко І. В. Віртуалізація як чинник трансформації соціальних інститутів: соціально-філософський аналіз / І. В. Литовченко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: зб. наук. праць. – К.: НАУ, – 2017, Вип. 2 (26). – С. 55-58.
6. Соколова Д. М. Основные тенденции виртуализации социального в информационную эпоху [Электронный ресурс] / Д. М. Соколова // Известия Саратовского университета. Серия: Философия. Психология. Педагогика. – 2013. – Т. 13. – Вып. 2. –

Режим доступа: URL: https://www.sgu.ru/sites/default/files/journals/izvestiya/pdf/2013/12/13/2-2013_filosofiya_61.pdf.

References

1. Alyeva, N. Z., Yvushkyna, E. B., Lantratov, O. Y. (2008). Stanovleniye informatsionnogo obshchestva i filosofiya obrazovaniya [The formation of the information society and the philosophy of education]. Retrieved from: [https://monographies.ru/ru/book/view?id=23\[in Russian\]](https://monographies.ru/ru/book/view?id=23[in Russian]).
2. Drotianko, L. H. (2008). Poliloh kultur yak fenomen informatsiinoi ery [Polylogue of cultures as a phenomenon of the information age]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 2(8): 112-116 [in Ukrainian].
3. Kravtsov, Yu. S. (2008). Pro paradoks fenomenolohichnoi interpretatsii spivvidnoshennia realnosti sotsialnoi i virtualnoi [On the paradox of the phenomenological interpretation of the relationship between social and virtual reality], *Multyversum*, 75: 13-23 [in Ukrainian].
4. Lytovchenko, I. V. (2017). Virtualizatsiia yak chynnyk transformatsii sotsialnykh instytutiv: sotsialno-filosofskyi analiz [Virtualization as a factor in the transformation of social institutions: a socio-philosophical analysis]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 2(26): 55-58 [in Ukrainian].
5. Sokolova, D. M. (2013). Osnovnyye tendentsii virtualizatsii sotsialnogo v informatsionnuu epokhu [The main trends of social virtualization in the information age]. Retrieved from https://www.sgu.ru/sites/default/files/journals/izvestiya/pdf/2013/12/13/2-2013_filosofiya_61.pdf.
6. Yvanov, D. V. (2000). Vyrtualyzatsiia obshchestva [Society virtualization]. Retrieved from: http://read.newlibrary.ru/read/ivanov_d_v_/page3/virtualizaciya_obshestva.htm [in Russian].

И. В. Литовченко.

ВИРТУАЛИЗАЦИЯ СОЦИАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ И СОЦИАЛЬНЫХ ИНСТИТУТОВ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

В статье осуществляется социально-философский анализ особенностей процесса виртуализации социальной реальности и социальных институтов в условиях развития и распространения информационных, телекоммуникационных технологий, которые охватывают все сферы общественной жизни. Показано, что в информационном обществе с помощью технологий виртуальной реальности воспроизводятся образы институционального обмена, который осуществляется как симуляция – виртуальный аналог реального социального действия и взаимодействия. В новых условиях виртуального взаимодействия возникают и институционализируются соответствующие ценности, нормы, знаки, символы, практики, особенности коммуникации, которые конструируют гиперреальность, трансформируя ее под элементы виртуальной реальности.

Ключевые слова: виртуализация; виртуальная реальность; социальная реальность; информатизация; социальный институт; компьютеризация; информационно-коммуникационные технологии; информационное общество.

I. Lytovchenko

VIRTUALIZATION OF SOCIAL REALITY AND SOCIAL INSTITUTIONS IN THE DEVELOPMENT OF THE INFORMATION SOCIETY

Introduction. Features of the development of modern society are characterized by the transformation of social relations and the transfer of communication processes in the area of information and communication networks. Such tendencies affect the functioning of social institutions: new values, norms and rules appear, certain elements of the structure of institutions are lost or filled with other content, new tasks and functions appear, images are created that can influence the formation of worldview and patterns of individual behavior. **The aim and tasks.** The aim of this article is a socio-philosophical analysis of the process of virtualization of social reality and social institutions in terms of development of the information society. **Research methodology.** The main methodological means of studying the features of virtualization of institutionalization processes were sociocultural and systemic approaches in their dialectical unity, as well as the structural-functional method, the principles of interconnection and unity of historical and logical. **Research results.** Studies of the theory of virtualization of society and various spheres of public life were carried out in their scientific research by K. Omae, A. Bull, M. Paetau, A. Crocker, M. Weinstein, P. Virilio, V. Yemelin, D. Ivanov, N. Nosov, O. Odarenko, S. Khoruzhiy, V. Dupak and others. Socio-philosophical ideas of the peculiarities of the virtualization of social life are presented mainly in the context of the concepts of simulation by J. Deleuze and J. Baudrillard and others. The most famous representatives of scientific thought who have made a significant contribution to the development of information society theory are: D. Bell, Z. Brzezinski, J. Habermas, E. Giddens, P. Drucker, M. Castells, M. McLuhan, D. Martin, G. Molitor, E. Toffler, A. Touraine, F. Webster and others. **Discussion.** Modern computer technologies and information networks are becoming integral symbols of a new type of society. The global Internet network is actively developing and rapidly increasing its capabilities, which significantly affects the ability of individuals, social groups and communities to communicate, interact, meet certain social, economic and other needs. The processes of development and dissemination of information and telecommunication technologies cover all spheres of public life, which causes significant changes in social interaction, production, leisure of social groups, socialization and education of individuals, as well as the social structure of society, socio-economic, cultural, political relations and more. The phenomenon of computerization of everyday life introduces virtual reality into social practices as computer simulations of real things and actions. With the help of virtual reality technologies, images of institutional exchange are reproduced. The exchange is carried out as a simulation - a virtual analogue of real social interaction. Information and communication technologies allow real social actions and interactions to be carried out as their virtual analogues. At the same time, there is a certain replacement of the real performance of social roles by simulation, the image of real attributes and signs of the institutional process is created. In the new conditions of virtual interaction, the corresponding values, norms, signs, symbols, practices, features of communication that construct hyperreality, transforming it into elements of virtual reality, arise and are institutionalized. **Conclusions.** In terms of development of modern information society, the Internet virtualizes social practices of individuals, social groups that causes certain changes in processes of functioning of social institutions: the state, the market, education, medicine, culture, etc. The implementation of social roles by participants in interactions becomes virtual and social institutions accordingly become certain images, turning into a kind of virtual reality.

Key words: virtualization; virtual reality; social reality; informatization; social institution; computerization; information and communication technologies; information society.

DOI: <http://doi.org/10.18372/2412-2157.31.14829>

УДК: 111.6 + 316.42

А. О. Макарова

ЦІННІСТЬ ЯК ІНТЕГРАЛ ДІЯЛЬНІСНОГО ТА АРХЕТИПНОГО ПІДХОДІВ

Житомирський державний університет імені Івана Франка;
e-mail: Makarova_AO@ukr.net, ORCID: 0000-0001-7270-0135

Анотація. Статтю присвячено розглядові значення ціннісної ланки у ланцюгу детермінацій діяльності. На відміну від діяльнісного підходу, який на передній план висуває зв'язку «дія-мотив-потреба», автор вводить як смисловий конструкт зв'язку «настаново-цінність-ідея», апелюючи до архетипного підходу. Цінність уявляється необхідною проміжною ланкою між глибинно-іраціональним та буденно-раціональним пластами діяльності, сполучною складовою, що уможливорює їх плавну взаємодію у процесі формування діяльності у будь-якому її форматі: чи то акт, чи то дія, чи то процес.

Ключові слова: цінність; діяльність; детермінація; архетип; ідеал; настанова; потреба; мотив; діяльнісний підхід; архетипний підхід.

Вступ

Поняття цінності є одним із інтегральних понять гуманітарної науки, завдяки яким здійснюється міждисциплінарний дискурс. Воно є предметом аналізу не лише психології, філософії та соціології, а й педагогіки, політології, етнолінгвістики, культурології, філософії права, релігієзнавства, економічної теорії. У ньому, як на перехресті доріг, зустрічаються, трансформуються і розвиваються важливі концептуальні тези людського буття; до нього рано чи пізно приходять будь-який роздум про внутрішні джерела чи зовнішні структури людської поведінки. Не можна оминати його у міркуваннях про межі можливого і досяжного, наявного та належного, видимого та істинного. Часто як інструмент вияву реального стану окремого соціуму у певній градації його часово-стратифікаційних та просторово-ментальних симптомів використовують саме методики виявлення ціннісного ставлення, і з них роблять далекосяжні висновки, як, наприклад, у дослідженні «Служба або служіння? Мотиваційні патерни російських вчених» (Shmatko, Volkova, 2017: 54-66). І все ж самі по собі цінності – у будь-якій спробі їхньої класифікації – на духовні чи моральні, термінальні чи вічні, індивідуальні чи соціальні – без урахування їхнього зв'язку не лише із потребами, інтересами та мотивами, а й з традиціями, ритуалами, соціальними сценаріями – є лише одним з елементів мозаїки антропологічних термінів. Його припасовують до будь-якого дискурсу як прикрасу, метафору, суто орнаментальним чином, у той час коли вона має концептуальне значення для пояснення не просто людської поведінки, а діяльності взагалі.

Мета і завдання

Метою даного дослідження є виявлення значення концепту «цінність» як такого, що несе смислове навантаження необхідної ланки формування та здійснення діяльності, – поряд із архетипом, ідеалом, настановою, потребою та мотивом. Для реалізації цього завдання автор зіставляє традиційний діяльнісний підхід, у якому акцент зроблено на раціоналістичному зв'язку потреб і мотивів, та підхід архетипний, в якому враховано роль іраціональних чинників, таких як ідеал та настанова.

Методологія дослідження

Людська діяльність – явище настільки багатогранне, що навіть ґрунтовний дослідник із першого погляду губиться у методологічних

тонкощах його аналізу. Звичайно, легко слід за Девідом Кларенсом Макклелландом ствердити, що свідомий намір ґрунтується як на мотивах особистості, так і на інших не менш важливих детермінантах поведінки, які перш за все «можуть бути віднесені або до мотиваційних змінних, або до змінних індивідуальних можливостей і властивостей, або до когнітивних змінних (переконань, очікувань або інтерпретацій)» (Макклелланд, 2007: 26-27). І все ж навіть такого «набору» явно недостатньо – постають питання: «звідки ж узятися інтерпретаціям, якщо мотиви – настільки примітивне і буденне явище?», і «що ж саме мається на увазі під «іншими важливими детермінантами»? Одрозу ж пригадуються версії Ф. Ніцше, М. Бердяєва, Вол. Соловійова, Е. Фромма, для яких мотивація – це лише «поверхня» більш глибинного ціннісного вибору, чогось, детермінованого самою підсвідомістю, а не реальними життєво-побутовими викликами: не механіка, а магія. Згадуються постаті Титанів, які крізь ці життєві «виклики», потреби і мотиви власного тіла і ситуації не згорнули, наприклад, інтелектуально-просвітницької діяльності: під страхом смерті Т. Шевченко, І. Франко, М. Грушевський, П. Сорокін, В. Стус і безліч інших робили вибір на користь неволі і недолі із можливістю продовжити бути Інтелігентом. Інші ж люди, виїжджаючи за кордон у пошуках заробітку, з легкістю кидають Батьківщину, яка потребує їхньої допомоги, твердо переконані, що саме в цьому і полягає єдино правильна діяльність. Об'єднані спільним словом «емігрант», трансплюють зовсім різний ціннісно-світоглядний смисл тимчасовий заробітчанин і репресований інтелектуал. Більше того, це явище має стійкий, понадчасовий характер, наскрізний як своєрідна матриця, на якій народжуються Герої та Антигерої Нації.

Для ілюстрації алогічності змалювання картини мотивації як виключно фізично (матеріально) детермінованої, наведемо два твердження з одного і того ж соціологічного дослідження, які, будучи поставленими поряд, змушують задуматися: 1. «Як видно, матеріальні мотиви просто не являються основними при виборі наукової кар'єри – їх недостатнє задоволення навіть не виявляється головною причиною відтоку кадрів з академічної сфери, хоча й ускладнює реалізацію ними свого наукового потенціалу. Це заново підтверджує

пріоритет особистісної та соціальної мотивації над зовнішньою матеріальною, котрий властивий науці як автономному соціальному полю», і тут же, на наступній сторінці, вперте повернення до 2. «Основні умови реалізації вченими свого потенціалу однакові для всіх вікових груп: достойна заробітна платня, фінансове забезпечення дослідницьких проектів, закупка (наладка) сучасного обладнання і матеріалів. Матеріальні ресурси грають значну інструментальну роль на всіх етапах наукової кар'єри і розглядаються ученими як важлива умова вирішення наукових задач [Гохберг и др., 2010]» (Шматко, Волкова, 2017: 53-54). Очевидно, що «дещо не співпадає», і витоки такої ситуації неможливо пояснити з позицій суто діяльнісного підходу, потрібен інший, альтернативний підхід, який врахує роль ціннісного вибору у людській діяльності як історії і як повсякденні. З нашої точки зору, таким підходом є архетипний. Якщо для В. Ревеля «сама мотивація є тією життєво важливою ланкою, завдяки якій виникає зв'язок між знанням та діяльністю, між думкою і дією, між здатністю та виконанням» (Клибанівська, 2015: 61), то, на наше переконання, зв'язок між знанням та діяльністю, між думкою і дією, між здатністю та виконанням забезпечує **цінність**.

Результати

Огляд результатів пошуковика Google показує, що найбільш популярним підходом до діяльності (тим, що знаходиться у верхніх позиціях пошуковика і посилається на прізвиська науковців однієї школи) лишається народжений ще у ХХ столітті психологічний діяльнісний підхід – хоча теорії діяльності є також складовою паспорту спеціальності «соціальна філософія». Це при тому, що «сучасні підходи передбачають побудову комплексних моделей, наприклад, метатеорії мотивації (Ryan, 2014), а спільною тенденцією являється перехід від вивчення окремих елементів – до створення універсальних теорій, які об'єднують внутрішні і зовнішні фактори зі змінністю мотивації у часі [Brabander, Martens, 2014; Ryan, Deci, 2000; Kanfer, Ackerman, 2000; Леонтьєв, 1996]» (Шматко, Волкова, 2017: 55). Представниками «діяльнісного підходу» називають послідовників наукової школи психологічних досліджень діяльності (Л. Виготський, А. Леонтьєв, А. Лурія, П. Гальперін, А. Запорожець, Д. Ельконін, В. Давидов та інші). Ідеї цього підходу розвиває, зокрема, професор В. Рубцов, президент «Загальноросійської громадської організації «Федерація психологів освіти Росії». Однак при спробі застосувати положення цього підходу до аналізу діяльності у тексті виникає тавтологія, яка не дозволяє видимо відділити чи зблизити його концептуальні засади із концептуальними засадами соціально-філософського аналізу. Той же ефект «неспівмірного накладання» логічних смислових кіл утворюється при зіставленні понять «активність» та «діяльність» (activity), «мета» і «задача» (goal) в перекладі, наприклад, англійською мовою (Rubtsov, 2014: 11). Ті ж самі термінологічні проблеми зводять поняття діяльності до активності. Якщо діяльність ні більше, ні менше дорівнює активності, то

справедливим є твердження: «Усі форми активності, незважаючи на різницю у специфічному змісті, мають просту структуру, яка включає послідовність основних елементів (див. А. А. Леонтьєв): 1. потреби та мотиви; 2. завдання; 3. дії; 4. операції» (Rubtsov, 2014: 11). На нашу ж думку, механічність цієї «простої» послідовності **неодмінно повинна бути опосередкована ланкою цінностей та архетипів**, що їх транслюють, які є основою «айсбергу» діяльності, її ідеальним, глибинним сенсоутворюючим підніжжям. Саме цінність, покладена в основу дії, а не окрема дія, є інтегралом для різних форм діяльності в усій різноманітності їхнього специфічного змісту. Ця думка в іншій формі підкреслена Є. Золотухіною-Аболіною: «На питання людини «навіщо жити?» відповідають вищі цінності. Цінності – це позитивні зразки поведінки, світовідношення, стани, взяті в «чистому вигляді», це те, що притягує людину, викликає її стремління, те, перед чим схилиються і чому служать» (Золотухіна-Аболіна, 2017: 75). Іншими словами, цінності є базисом, без цінності неможливо було б відповісти на питання «навіщо жити» (діяти).

Обговорення

Мотиви та потреби спільної чи індивідуальної діяльності, як її зовнішня виразна оболонка, тривалий час вважалися чи не єдиною детермінантною діяльності. Більше того, часто вони отожднювалися. Однак якщо потреба виражає позачасову орієнтацію суб'єкта на отримання матеріального чи соціального блага (самореалізація, розвиток, благоустрій, самовираження), то мотив має тимчасовий характер і виражається у постановці конкретно досяжних цілей: кар'єра, багатство, успіх у протилежної статі, перемога у конкурентній боротьбі з конкретною особою тощо. Мотив є породженням потреби (мотивація успіху у професійній сфері породжена потребою у визнанні; нею ж породжений і мотив досягнення успіху на любовному фронті). Очевидно також, що самої зв'язки «потреба-мотив» недостатньо, щоб сформувані діяльність.

Навіть маючи потребу, індивід може не здійснювати жодних операцій для її реалізації, а мотив до діяльності не завжди реалізується у дії. Мотив може бути і негативним, наприклад, страх, і тоді він спричиняє відмову від діяльності, або ж такий її вид, як «бездіяльність», недіяння. Навіть при суто механістичному тлумаченні діяльності як зовнішньої активності самі по собі і мотив, і потреба втрачають силу детермінант. Окрім того, щоб виникнув мотив, або навіть потреба, необхідна наявність певної ідеї – нехай у якості «зразка», «еталону», «настанови» – дуже неточно і приблизно визначаючи, «ідеалу бажаного або належного», омріяного або вподобаного. Адже симпатія та антипатія відіграють одну з найважливіших ролей у колективній діяльності, і ніяка механічна боротьба з ними навіть на рівні антикризового менеджменту при глибоких ідейних суперечностях як об'єднавчий інструмент не спрацює. Таким є сценарій розпаду і великих, і малих груп – від імперій до сімей: нездоланні внутрішні суперечності, які можна пояснити наявністю «комплексних, глибинних утворень», але аж ніяк не тимчасовими мотивами.

Дуже промовисто звучить у цьому контексті фраза П. Сауха: «Будь-яка культура розглядає свої базові цінності як універсальні (якщо вона перестане це робити, то просто зникне як самостійна культура!)». Дійсно, там, де при наявності «простих мотивів» завжди можна домовитися – при зіткненні ціннісних світоглядних суперечностей неодмінно саме з причини їхньої безвихідної «зацікленості» постійно виникатиме конфлікт. Вихід із цього становища П. Саух вбачає у оперті на націоконсолідуєчі цінності: «В тканині духовності, як відомо, завжди існують значущі для усіх цінності, які не тільки не викликають суперечностей між представниками різних національностей, а й знаходять серед них розуміння і підтримку. Такими націо-консолідуєчими цінностями мають бути саме ті, в яких стверджуються визначальні для більшості загальнокультурні цінності як, наприклад, відраза до несвободи, захист гідності і прав кожної людини, прагнення до самореалізації тощо (які, до речі не піддаються часовій ерозії). Лише на цій основі можуть вибудовуватися механізми смислової доповнювальності, взаємного обміну цінностями й порозуміння» (Саух, 2015: 275). Саме цю серед виділених ним для сучасної освіти методологічних стратегій учений ставить на перше місце. Хоча, якщо зіштовхуються протиставні цінності, – як любов і смерть; вбивство і дарування життя; жорстокість або милосердя; свобода чи рабство; обожнення речей чи повага до людей, – то неминучою є боротьба, і шанс для спілки, хай і тимчасової, лишається мізерним.

З огляду на останнє, якщо розглядати діяльність процесуально, тобто як ланцюг операцій, то до нього повинна включатись передусім не ідея, а вольове рішення, і план реалізації, що передуватиме самій реалізації. Проте в цьому варіанті ланцюга ланка «цінність» виявляється втраченою або зламанною, її значення нівелюється, її вплив незаслужено ігнорується. Це призводить до бунтів та громадянських воєн, оскільки власне цінності є показником індивідуалізації, особистісної (або ж колективної, якщо йдеться про колективний суб'єкт) самоідентифікації. Проте навіть цінності не можуть ґрунтуватися на порожнечі. Вони можуть кардинально різнитися, структуруватися, розгалужуватися, отже, повинні мати спільну, ширшу, абстрактнішу основу. Е. Золотухіна-Аболіна вказує поміж іншим і на таке: «Сенс життя... не являє випадковістю та винятково індивідуальним винаходом. Основу, канву для сенсожиттєвих орієнтирів задають нам культура та суспільство» (Золотухіна-Аболіна, 2017: 74). Саме цією основою, цим «полем» і є архетип як позасвідоме ірраціональне поле смислів, функцію яких, на наш погляд, помилково, представники діяльнісного підходу приписують мотивам (Шматко, Волкова, 2017: 55).

Справді, такі явища, як релігійний екстремізм, гомофобія, расизм засновані, передусім, на системі «переконання (настанови) – цінності – ідеали», серед яких настанови є найбільш раціонально виразними (у вигляді конкретних гасел), цінності ж відбивають межі прийняттого та неприйнятного у конкретній реальності взагалі, а ідеали – образи бажаного, не обов'язково наявного в конкретній реальності. Слідування у

комплексі детермінаційних чинників діяльності суб'єкта йде, отже, від фізичного (видимого, досяжного) до ідеального (невидимого, недосяжного) і від раціонального до ірраціонального (від конкретного мотиву до ідеалу) – від «поверхні вглиб», і при запиті про вибір дії «активує», «звіряє» ці глибинні пласти: сягає ідеалу, відштовхується від нього, проходить ціннісно-настановчо-потребнісні етапи раціоналізації і відбивається у «поверхневому» мотиві. Дуже цікавим є висновок із дисертації «Ціннісно-смілова детермінація управління навчальним закладом», який необхідно тут навести цілком: «Генетичним аналізом доведено, – пише автор, – що ціннісно-смілова детермінація інтегрується у нову цілісність на підставі того, що ціннісна складова – є колективним об'єктивованим, а смілова – індивідуально суб'єктивованим субстратом. У єдності вони утворюють якісно новий морфологічний орган – гомеостат, що виконує функцію саморегуляції соціального організму... і забезпечує його самодостатність і самовідтворювальний характер; ціннісна детермінація забезпечує його гомеостаз, а смілова – гомеорез, тобто розвиток зі збереженням основних параметрів соціального тіла; перша консервує... систему, а інша – рухає її уперед до більш організованого і динамічного стану» (Семененко, 2007: 6). Тобто цінність має не лише об'єднувачий чи роз'єднувачий потенціал, а й «цементує» усю систему діяльності індивіда, соціуму, змушуючи їх формуватись у певному напрямку; а вже рухати її окремі елементи дозволяє маніпулювання мотивами, які породжені цінністю, а не навпаки. Різноспрямовані базові ціннісні вектори творять не просто діяльність, а долю людини, яка не може обрати нічого окрім того, що підказує їй власна сутність.

Величезну роль у цій послідовності тому відіграє феномен установки (рос.) або настанови (укр.) або pattern (англ.). Фактично при зіставленні з мотивом стає ясно, що настанова – не просто раціональне нав'язливе гасло, яке переслідує діяча протягом його життя; це образ його думок, зафіксований у словах, фразах, відбитий у поведінці, манерах, ставленні – квінтесенція його ціннісної позиції, яка може перетворитися на мету діяльності. Для ілюстрації нашого твердження дозволимо собі провести аналіз однієї з найвідоміших літературних пам'яток ХХ століття - антиутопії О. Хакслі «О чудовий новий світ!» (Хакслі, 2017). Діяльність персонажів як конфлікт мотивів, настанов та цінностей у ній автор подає у вигляді (інфраструктурі) двох соціокультурно контрверсійних, інвертованих середовищ та діячів, належних до цих середовищ. При зіставленні моделі поведінки Герберта Маркса, «бракованої альфи» з моделлю поведінки Дикона Джона стає очевидним, що ступені їхньої життєвої трагедії відрізняються саме мірою мотивації відстоювати певні ціннісні комплекси. Якщо діяльність Герберта Маркса базується на мотивах покращення власного реноме в рідному соціальному середовищі, і при їхньому задоволенні виявляється, що цей герой повністю поділяє цінності свого світу, то мотиви Дикона Джона реформувати чуже середовище базуються на чужих цьому середовищу цінностях і не вимірюються

амбіціями (бажаннями) чи конкретними завданнями. Світ задовольняє пермагає у боротьбі зі світом випробувань у випадку Дикуну Джона лише завдяки навалі адептів, і це своєрідне полювання не на життя, а на смерть, тоді як для Герберта Маркса протистояння зі світом задоволення полягає у шулерській грі з відстоювання власного престижу і не більше, тому і трагедія його іграшка.

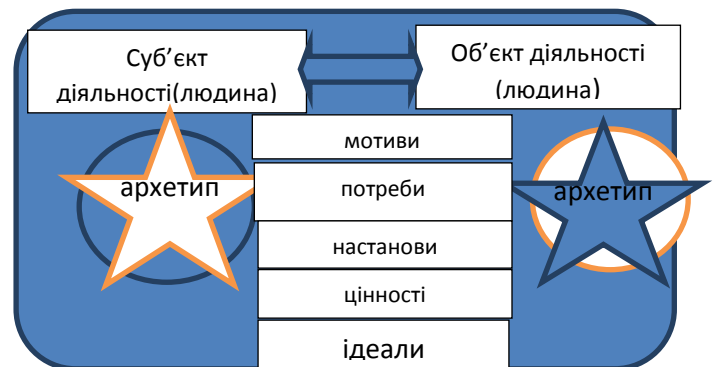
Реальна ціннісна детермінація діяльності даних героїв є непомітною, якщо розглядати її як сукупність слів на початку, окремих дій всередині їхньої інтеракції, і стає очевидною лише наприкінці, у фіналі їхніх життєвих історій. У такий спосіб складається життєвий сценарій, а не просто сукупність операцій. У цьому життєвому сценарії кінець-кінцем визначаються культурно-архетипові ролі героїв: один – Блазень (Герберт Маркс), інший – Бунтар (Дикун Джон). Вони поступово *проявляються* як Концептуальні персонажі, що несуть в собі багаж не лише суспільного виховання, а й боротьби ціннісних світів всередині власних персон (Дикун Джон має палке бажання і мотив для возз'єднання з Лінаїною, але категорично відмовляється від концепції «взаємористування», аж до вчинення фізичного насильства над собою і над об'єктом своїх бажань). З точки зору простої послідовності така складна заплутана мотивація алогічна, що відбито у сценах спроб діалогу Джона з представниками «нового чудесного світу». Виникає банальне непорозуміння на рівні буквального значення, що нагадує спілкування сліпого з глухим. В героях говорять, як імперативні накази, **праобразні психомоделі культур-антагоністів**, змушуючи їх приймати чи відкидати «потреби та мотиви, завдання, дії та операції» актуального часу. Їхню поведінку можна пояснити тільки враховуючи цю архетипну «базу», відносно автономну від поточного свідомого «Я» героїв, вписуючи у ланцюг детермінант діяльності «цивілізацію» та «природу» як концептуальні ціннісні матриці їхнього способу екзистенції.

Отже, архетипний підхід, як врахування колективного несвідомого, доповнює підхід діяльнісний, як акцент на персональному свідомому, органічно пов'язуючи суб'єкта та світ, в якому він *viris*. На нашу думку, суб'єкт діяльності є фізичною вершиною комплексу «несвідоме – свідоме», і слідування «від ідеального позачасового до матеріального сьогочасного» повинне бути представлене як «складна послідовність» **ідеалу (архетипу) – цінності – настанови – потреби – бажання – мотиву – завдання – дії – операції**. Архетипи закону і благодаті (творчості, свободи, істини, краси, порядку, комфорту...) – інтегральні ціннісні «місця зустрічі» метафізичного сенсу та культурного символічного Персонажа як прикладу для наслідування у діяльності – здатні вести до формування мотивації, постановки цілей і здійснення операцій цілими поколіннями. На нашу думку, дане уточнення може бути інтегровано у структуру цитати В. Рубцова: «Відтак, пропорція дій та операцій узгоджується за певним принципом: коли дія втрачає свою **цінність** - А.М.) мету, вона перетворюється на операцію, і навпаки – коли операція знаходить **своє обґрунтування у**

цінності – А.М.) мету, вона перетворюється на дію (Rubtsov, 2017: 11)

Погоджуючись із думкою Л. М. Балецької, що «цінність виступає своєрідним співставленням мотивів, що виникають в умовах цього світу, саме вона і «розмежує» різні спрямування внутрішніх тенденцій» (Балецька, 2012: 36), ми пропонуємо представити **схему діяльності** (в гранично узагальненому вигляді) як певне «проростання» з глибин підсвідомості, із середовища позаситуативного – ірраціональних ідеалів, праобразів, правідчуттів, що оформлюються через поетапне раціоналізування/конкретизацію та «наближення» до емпірики як поштовх до дії або й сама дія (Рис. 1). Чим далі від абстрактного «бажання жити» (або рівномірно – від конкретного «бажання вижити»), тим, з одного боку, вагомішою є наявність цінностей у структурі діяльності, і, з іншого, тим визначенішими стають мета і смисл емпіричної, сьогочасної діяльності. Цей ланцюг функціонує у вигляді спочатку абстрактних ідеалів, що групуються як ірраціональні цінності, які, у свою чергу, потім набирають вигляду закодованих настанов, які, далі, виявляються як напівсвідомлені потреби, що в кінцевому підсумку породжують конкретні сигнали, «реакції» на виклики сьогодення – мотиви. Все це відбувається на тлі постійної присутності у підсвідомому людини здобутків колективного минулого – архетипів, як сценаріїв, за якими для людини вже прокладено шлях до діяльності, його лише треба розпізнати, зусиллям власної роботи зі свідомістю «декодувавши», трансформували минуле у сьогодення.

Рис. 1. Схема діяльності як ланцюга раціонально-ірраціональних детермінант

Висновки

Отже, інтеграційний потенціал концепту цінності, що здатен поєднати логіку діяльнісного та архетипного підходу, є потенціалом вкладення у наукову картину діяльності необхідного елемента, за наявності якого ця картина стає цілісною і репрезентативною. Ціннісно забарвлені системи маркерів «архетипний сенс – архетипний образ – архетипний символ» здатні прояснити архетипний мотив діяльності індивіда як представника спільноти, роду, культурного середовища, а не «просто» одинака-операнта. Тоді діяльність постає як процес активації культурно-архетипних сенсів, закладених минулим як традиції і модернізації традицій у новаціях, подолання розриву між світами або окреслення їхньої чіткої різниці. Більш

того, теоретично, знаючи конкретний мотив діяльності суб'єкта, можна окреслити спрямованість його ідеалів і, навпаки, можливо спрогнозувати мотив діяльності, знаючи, які ідеали є вагомими для даної свідомості. Цим ланцюговим зв'язком успішно користуються у своїй професійній роботі слідчі-криміналісти, політологи, економісти, антропологи тощо.

Список літератури

1. Rubtsov V. V. Activity approach to learning and the problem of creating digital learning aids. *Tätigkeitstheorie: E-Journal for Activity Theoretical Research in Germany*, 2014. Vol. 12, no. 1, pp. 11-24.
2. Shmatko N. Service or Devotion? Motivation Patterns of Russian Researchers / N. Shmatko, G. Volkova // *Foresight and STI Governance*. – 2017. – vol. 11, no 2, pp. 54–66. DOI: 10.17323/2500-2597.2017.1.54.66
3. Балецька Л. М. Детермінанти соціального уявлення про атрибути професійного успіху / Л. М. Балецька // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Економіка. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. – Вип. 2 (36). – С. 35-39.
4. Золотухина-Аболина Е. Бытие человека: ключевые экзистенциалы / Е. Золотухина-Аболина. – М.; Берлин: Директ-Медиа, 2017. – 219 с.
5. Клібанівська Т. М. Мотивація як детермінанта навчальної діяльності студентів вищих закладів освіти / Т. М. Клібанівська // Наука і освіта. – 2015. – №10.
6. Макклелланд Д. Мотивація человека / Д. Макклелланд. – СПб.: Питер, 2007. – 672 с.
7. Саух П. Ю. Толерантність як цінність в системі полікультурної освіти / П. Ю. Саух // Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності: Міжнародна науково-теоретична конференція, 1-2 жовтня 2015 року: [матеріали доповідей та виступів]. – С. 273-278.
8. Семененко Л. Н. Ціннісно-смилова детермінація управління навчальним закладом. – Автореферат дис. канд. філос. наук зі спеціальності 09.00.10 – філософія освіти. Національний педагогічний університет М.П. Драгоманова, Київ, 2007. – 22 с.
9. Хаксли О. О дивный новый мир / О. Хаксли; [пер. с англ. О. Сороки]. — М.: Издательство АСТ, 2017.
10. Шматко Н. Служба или служение? Мотивационные паттерны российских ученых / Н. Шматко, Г. Волкова // *Форсайт*. – 2017. – № 2. – Т.11. – С. 54-66.

References

1. Balets'ka, L. M. (2012). Determinanty sotsial'noho uyalennya pro atributy profesijnogo uspihku [Determinants of social perception of the attributes of professional success]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu: Seriya: Ekonomika*. Uzhhorod: VydavnytstvoUzhNU «Hoverla», 2 (36): 35-39 [in Ukrainian].
2. Huxley, A. (2017). O divnyy novyy mir: roman [Brave New World]. O. Soroky (Trans). Moscow: Yzdatel'stvo AST [in Russian].
3. Klybaniv's'ka, T. M. (2015). Motyvatsiia yak determinanta navchalnoi diialnosti studentiv vishchyykh zakladiv osvity [Motivation as a determinant of educational activity of students of higher educational institutions]. *Nauka i osvita Science and Education*, 10 [in Ukrainian].
4. Makklelland, D. (2007). Motivatsiya cheloveka [Human motivation]. SPb.: Pyter [in Russian].
5. Rubtsov, V. V. (2014). Activity approach to learning and the problem of creating digital learning aids. *Tätigkeitstheorie: E-Journal for Activity Theoretical Research in Germany*, Vol. 12, no. 1: 11–24 [in Russian].
6. Saukh, P. YU. (2015). Tolerantnist yak tsinnist v systemi polikulturnoi osvity. *Tolerantnist yak sotsiohumanitarna problema suchasnosti [Tolerance as a socio-humanitarian problem of today]: 273-278* [in Ukrainian].
7. Semenenko, L. N. (2007). Tsinnisno-smyslova determinatsiia upravlinnia navchalnym zakladom [Value-semantic determination of educational institution management]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
8. Shmatko N., Volkova, G. (2017). Service or Devotion? Motivation Patterns of Russian Researchers. *Foresight and STI Governance*, Vol. 11, no 2: 54-66.
9. Shmatko, N., Volkova, H. (2017). Sluzhba ili sluzheniye? Motivatsionnyye patterny rossiyskikh uchenykh [Employment or Service? Motivational patterns of Russian scientists]. *Forsayt, Foresight*, Vol. 11, no 2: 54-66 [in Russian].
10. Zolotukhyna-Abolyna, E. (2017). Bytie cheloveka: klyuchevyye ekzistsentsialy [Human Being: Key Existentials]. Moscow; Berlyn: Dyrekt-Medya [in Russian].

A. O. Makarova

ЦЕННОСТЬ КАК ИНТЕГРАЛ ДЕЯТЕЛЬНОСТНОГО И АРХЕТИПНОГО ПОДХОДОВ

Статья посвящена рассмотрению значения ценностного звена в цепи детерминаций деятельности. В отличие от деятельностного подхода, на передний план выдвигающего связь «действие-мотив-потребность», автор вводит как смысловой конструкт связь «установка-ценность-идея», апеллируя к архетипному подходу. Ценность, как связующая составляющая, представляется необходимым промежуточным звеном между глубинно-иррациональным и обыденно-рациональным пластами деятельности. Это делает плавным их взаимодействие в процессе формирования деятельности в любом ее формате: будь то акт, действие или процесс.

Ключевые слова: ценность; деятельность; детерминация; архетип; идеал; установка; потребность; мотив; деятельностный подход; архетипный подход.

A. Makarova

VALUE AS AN INTEGRAL OF ACTIVITY AND ARCHETYPICAL APPROACHES

A necessity of studying and elaborating a clearer determination of the role and place of value in the chain of determinations of activity has been justified in this study. In the **introduction** the author describes the situation in science, when the long-term popularity of activity theory, which prioritizes motivation, still remains an unresolved issue of activity "contrary" to pure superficial motivation. **The aim** of the study is to identify the meaning of the concept of "value" as one that carries the semantic load of the necessary link in the formation and implementation of activities – along with the archetype, ideal, pattern, need and motive. The author reconstructs the chain broken, in her opinion, as a result of simplification and mechanization by the activity approach, taking into account the deep, unconscious determinants of human activity. **The task** is to prove that "value" can serve as a connecting methodological construct (integral), which will not only reconcile the position of the two research approaches, but also explain and possibly normalize the course of human activity. **Research method** is comparison of semantic meanings, appeal to the results of sociological research, use of literary illustration, delineation of the visual scheme. **Research results:** The author proposes to present the scheme of activity (in a very generalized form) as a certain "sprouting" from the depths of the subconscious, from the environment of non-situational – irrational ideals, prototypes, preconceptions, formed through gradual rationalization / concretization and "approach" to empirics or action and the action itself. This chain functions in the form of initially abstract ideals, irrational values, taking the form of coded pattern guidelines, which, in turn, manifest as semi-conscious needs that ultimately generate concrete signals, "responses" to today's challenges – motives. All this takes place against the background of the constant presence in the human subconscious of the achievements of the collective past – archetypes as scenarios, according to which the path to activity has already been paved for man. As a result, the subject of activity is represented as the physical top of the complex "unconscious – conscious". And the sequence from the ideal timeless to the material present must be represented as a complex sequence of **ideal – value – pattern – need – motive – task – action – operation**. **Conclusions.** The integration potential of the concept of value is able to combine the logic of activity and archetypal approaches, to invest the necessary element into the scientific picture of activity, in the presence of which this picture becomes integral and representative.

Keywords: value; activity; determination; archetype; ideal; pattern; need; motive; activity approach; archetypal approach.

DOI: <http://doi.org/10.18372/2412-2157.31.14830>

УДК 001+165: 316

М. В. Онопрієнко

ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КРИПТОГРАФІЇ

Інститут досліджень науково-технічного потенціалу
та історії науки імені Г.М. Доброва НАН України;
onopriyenko.m@gmail.com

Анотація. Те, що інформація має цінність, люди усвідомили давно - не дарма листування сильних світу цього здавна було об'єктом пильної уваги їх недругів і друзів. Тоді й виникло завдання захисту цього листування від надмірно цікавих очей. Стародавні намагалися використовувати для вирішення цього завдання найрізноманітніші методи, і одним із них був тайнопис – вміння складати повідомлення у такий спосіб, щоб його зміст був недоступним нікому, крім посвячених у таємницю. В наш час інформація набула самостійної комерційної цінності і перетворилася на поширений, майже звичайний товар. Її виробляють, зберігають, транспортують, продають і купують, а значить, – крадуть і підробляють - і, отже, її необхідно захищати. Широке застосування комп'ютерних технологій та постійне збільшення обсягу інформаційних потоків викликає постійне зростання інтересу до криптографії. Пріоритетним завданням криптографії є вдосконалення способів кодування значних масивів інформації, що динамічно оновлюється, змінюючи статус шифрування з активного індивідуального на пасивне масове. Системи захисту шифру корелюють із домінуючими світоглядними парадигмами та напрямками наукової та філософської рефлексії. В сучасному інформаційному просторі переважає інформаційно-образне мислення, виникли нові можливості трансляції, реплікації та діджиталізації знакових систем не тільки у фізичній, але й у віртуальній реальності. В епоху цифрових комп'ютерних технологій значно розширюється сфера застосування криптографічного кодування як у науково-технічних галузях, так і в широкому контексті людської життєдіяльності (засоби масової інформації, реклама, економічні розрахунки, Інтернет-комунікації, повсякденне життя тощо).

Ключові слова: криптографія; код; знак; шифр; тайнопис; пізнання як творчість; інформація; медіа; віртуальна реальність; безпека даних; інформаційне суспільство.

Вступ

Уявлення про криптографічні коди має дуже давнє походження, ще з доісторичних часів, коли почав застосовуватися тайнопис у листуванні та різні системи охорони повідомлень. Це сприяло різним формам удосконалення криптографічних систем за рахунок використання математичних та логічних методів. Одночасно криптографія пов'язана з релігійно-езотеричною культурою таїнств, що теж сприяло розвитку її інструментальних засобів.

Сучасний стан науково-технічного розвитку створює попит на поглиблене вивчення феномену криптографії. В інформаційну епоху суспільство зіштовхнулось із важливими проблемами захисту й безпечної трансляції інформації. Розбудова системи криптографічних знаків органічно пов'язана із формами репрезентації смисло-життєвих засад людського буття, сприяючи появі нових варіантів їхніх науково-філософських інтерпретацій. Розвиток технічних засобів персоналізації та ідентифікації створює попит для інновацій, поступово переносючи особистість у віртуальний світ медіа: комунікація в Інтернеті, GRID-мережі, смарт-мережі, брейн-мережі та різноманітні додатки є нічим іншим як трансформацією форм обробки та запису інформації на основі криптографічних кодів.

Мета та завдання

Метою статті є дослідження філософсько-методологічних аспектів криптографії та розкриття специфіки криптографічного кодування у процесі діджиталізації.

Методологія дослідження

У наукознавчому дискурсі проблематика розвитку криптографії та безпеки інформаційних даних визріває як значимий об'єкт для дослідження та філософського переосмислення з точки зору методології сучасної науки. Поняття «криптографія», яке традиційно трактувалося у багатьох аспектах,

потребує сучасного переосмислення. У філософсько-релігійному аспекті воно означає шифрування та інтерпретацію знаків «священного письма» з метою збереження сокровенності сакрального і водночас адресного донесення та розкриття його потаємного змісту посвяченим в традицію. У філософсько-антропологічному контексті розвиток криптографії відображає зміну світоглядних домінант людського світовідношення і його символічної репрезентації. У семіотичному аспекті криптографія базується на зв'язку між знаком (символом) та його референтами, що дозволяє інтерпретувати значення в площині семіотичного трикутника «знак-об'єкт-сенс». У герменевтичному аспекті передбачає застосування відповідних форм дешифрування, інтерпретації та адекватного розуміння криптографічних кодів.

Результати досліджень

Мій інтерес до проблем криптографії виник не, як зазвичай, з внутрішніх потреб, а з того, що мене призначили в дисертаційній раді Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України офіційним опонентом кандидатської дисертації А. О. Михальчука «Феномен криптографії в контексті розвитку європейської науки» (Михальчук, 2019) (я професійно займаюсь сучасними мегатехнологіями). Тому що захист дисертації здійснювався за спеціальністю 09.00.09 – філософія науки, головний зміст мого виступу на захисті був присвячений тому, що сучасна філософія науки базується на новій концепції епістемології науки.

Сучасна епістемологія науки трактує пізнання як філософську категорію, що описує процес побудови ідеальних планів діяльності та спілкування, створення знаково-символічних систем. Пізнання – це самостійна реальність, яка пронизує всі аспекти людського світу і лише в абстракції може бути виділена з нього. Стосовно науки пізнання слід розуміти як процес, що супроводжує діяльність і спілкування людей і виконує функцію їхнього

забезпечення в ідеальний спосіб. Пізнання – не стільки відображення, скільки має справу із вмістом колективної діяльності і спілкування, які потребують для своєї організації ідеальних, тобто можливих, пробних, приблизних, варіативних моделей.

Знання як результат пізнання в прямому сенсі виникає з незнання, тобто з інших контекстів досвіду, які потребують знання. Динаміка породження знання носить векторний характер, пов'язана з дослідницькою, пошуковою установкою на розширення сфери ідеальних конструктів.

Шлях пізнання – це рух від стандартних, локальних контекстів досвіду до все більш різноманітних і універсальних, причому чуттєві і розумові елементи присутні на кожному етапі. Функція пізнання полягає в накладанні на світ мережі позначень – наукових формул, моральних норм, художніх образів, магичних символів, що дозволяють людині впорядкувати своє буття в світі і так структурувати свою психіку, щоб надати їй мобільність і варіабельність, забезпечуючи тим самим можливість діяльності та спілкування.

Головна риса людського пізнання, на відміну від аналогічної психіки тварин, – конструктивність. Пізнання не є копіюванням реальності, воно є внесенням сенсу в реальність, створенням ідеальних моделей, що дозволяють спрямовувати діяльність і спілкування і систематизувати акти свідомості. Конструктивна перебудова пізнавальних структур дозволяє здійснювати перехід від одних стандартів людського досвіду до інших, надавати динамічність і творчий характер пізнавальному процесу (Онопrienko, 2019). Це дає можливість розкрити більш ґрунтовно, на сучасному рівні, головні здобутки дисертаційного дослідження.

Це зауваження аж ніяк не відміняло зміст дисертаційного дослідження, навпаки сприяло більш адекватному його аналізу. Дисертація вдало пройшла процедуру захисту і затверджена ДАКО.

В цій статті можна назвати головні риси новизни дисертаційного дослідження А. О. Михальчука.

Криптографія є сукупністю методів кодування/декодування інформації, що забезпечують захист, конфіденційність та аутентифікацію процесів передачі, обробки та зберігання даних. В різні епохи системи криптографічного кодування корелювали із засадничими принципами наукового пізнання. В кожну історичну епоху поставали нові форми і функції криптографії у відповідності до еволюції способів передачі інформації і змін світоглядно-наукової парадигми. В результаті дослідження феномену криптографії виокремлено її основні функції: кодування та захист інформації; збереження, трансляція та реплікація значень; кореляція знаків та знакових систем; інтерпретація знаків; функція заміщення (заміна одних знаково-символічних структур іншими); функція моделювання; функція аутентифікації, діджиталізація (оцифровування криптографічних кодів, їх віртуалізація).

Становлення криптографії пов'язане із появою писемності. В процесі історичної зміни епох та світоглядних систем еволюціонували способи та методи шифрування, змінювалися функції криптографії. В Античності та Середньовіччі її

головним завданням було забезпечення сокровенності й незмінності сакральних текстів за допомогою ієрогліфічного та анаграмного шифрування. В епоху Ренесансу традиційні криптографічні способи кодування отримують нові імпульси для трансформації в зв'язку з поширенням ідей гуманізму та антропоцентризму, розширюючи при цьому власні функціональні можливості та соціальну базу застосування; із становленням механістичної картини світу на зміну ручним технологіям шифрування приходять машинні так звані «логічні машини»). У Новий час криптографічні коди отримують, здебільшого, не філософсько-релігійне, а наукове обґрунтування залежно від об'єктно-орієнтованого стилю кодування та емпіричних методів наукового пізнання. В новітню епоху пріоритетним завданням криптографії є вдосконалення способів кодування значних масивів інформації, що динамічно оновлюються, змінюючи статус шифрування з активного індивідуального на пасивне масове.

В процесі історичного розвитку змінюється статус криптографії: в Античності та Середньовіччі криптографія використовується як сукупність методів кодування/декодування для захисту конфіденційних повідомлень та сокровенності сакральних текстів; в період від епохи Відродження до середини ХХ століття в контексті становлення європейської науки – як сукупність технологічних методів, що використовувалися різними науками та паранауками; із середини ХХ ст. в період переходу від постіндустріального суспільства до інформаційного криптографія трансформується з технології в галузь дослідження криптології як міждисциплінарної науки, яка складається з криптографії та криптоаналізу на основі синтезу фундаментальної й прикладної математики, фізики (квантової, лазерної, молекулярної, статистичної), лінгвістики, теорії інформації, інформаційної безпеки тощо.

Системи захисту шифру корелюють із домінуючими світоглядними настановами та напрямками наукової та філософської рефлексії. В постіндустріальну добу вплив криптографії яскраво виражений у когнітивних процесах трансформації наукової медіа-інфраструктури. З появою та розвитком квантової науки відбувається становлення нового розділу криптографії – квантової криптографії. Внесення до коду будь-якого числового або лінгвістичного параметру дозволяє розширити спектр можливостей інтерпретації знакових систем, прогножуючи таким чином нові технологічні виклики науці. Процес кодування/декодування даних на теоретичному та частково на емпіричному рівнях застосовується у процедурах наукового пізнання, формує нові методи роботи з «бітовою» кластерною інформацією і впливає на мислення та світогляд людини, змінюючи у такий спосіб загальну наукову інфраструктуру.

В сучасному інформаційному просторі переважає інформаційно-образне/візуальне мислення. Поняття «криптографії» вийшло за рамки матеріального розуміння специфіки коду як виключно матеріального об'єкта (шифрувального пристрою), отримавши нові можливості трансляції, реплікації та діджиталізації знакових систем не тільки у фізичній,

але й і у віртуальній реальності. Інформаційне середовище є частиною реальності у її різноманітних вимірах (у тому числі, віртуальному). При цьому комбінована реальність, як поєднання фізичної та віртуальної реальності, конструює комфортні умови для існування людини, яка легко може одночасно перебувати у різних вимірах. В цифровому інформаційному гіперпросторі функції реплікації та трансляції інформації дають змогу людині переосмислити онтологічну картину світу, створюючи таким чином не тільки нову синтезовану реальність, а й нові можливості її сприйняття.

В інформаційному суспільстві специфіка кодування зазнала суттєвих змін: моноканальний зв'язок трансформувалася в поліканальний, шифрування даних змінило базові принципи та підходи щодо запису інформації (використовуючи сучасні підходи математичних законів аналітичної алгебри та формальної логіки). Криптографія розширила поле наукових досліджень і сферу їхнього практичного застосування, розвиваючи не тільки інформаційне середовище для передачі повідомлень, а й апаратне забезпечення, трансформуючи інформацію від аналогової до цифрової. Базові концепції криптографії відіграють важливу роль у розвитку інформаційного суспільства. Інформаційні знаки та кодові системи стають пріоритетними об'єктами інформаційно-комунікаційної теорії і практики у вимірі сучасної науки (Михальчук, 2019: 16-17).

До цього треба додати ще й такі аргументи: криптографія розширила поле наукових досліджень і сферу практичного застосування, розвиваючи не тільки інформаційне середовище для передачі повідомлень, а й апаратне забезпечення, трансформуючи інформацію від аналогової до цифрової. Процес кодування/декодування даних на різних рівнях визначає зміст наукового пізнання, формує нові методи роботи з «бітовою» кластерною інформацією, її трансляцією та реплікацією в медіа-середовищі, змінюючи характер наукової комунікації. Базові концепції криптографії відіграють важливу роль у розвитку інформаційного суспільства.

В наш час інтенсифікується наукова комунікація завдяки можливостям швидкого обміну значними обсягами інформації та захищеності каналів зв'язку, забезпеченню адресності та конфіденційності наукової комунікації (Михальчук, 2015; Михальчук, 2017; Михальчук, 2018).

Обговорення

Сучасні системи захисту інформації поступово переформують математичні методи шифрування даних, переходячи від класичного способу кодування даних до квантового. На квантовому типі кодування базується теорія сингулярної послідовності, суть якої: декомпозиція структур – математично-семіотичний метод, який використовує запрограмовану структуру знакових систем з метою подальшої її заміни більш простими підструктурами. У такий спосіб здійснюються мікропроцеси перетворення матричних систем в кванти, що забезпечує зв'язок між підструктурами. Відповідно до трансформації методів кодування

змінюються й параметри кореляції між кодами-символами та інструментальними знаками.

Вдосконалення й повсюдне поширення криптографічних систем захисту інформації справляють значний вплив на розвиток науки та інтелектуальних процесів. Розширюються не тільки комунікаційні, але й операційно-технічні можливості наукових досліджень практично у всіх науках – природничих, гуманітарних, технічних. Інтенсифікується наукова комунікація завдяки можливостям швидкого обміну значними обсягами інформації та захищеності каналів зв'язку, забезпеченню адресності та конфіденційності. Збагачується проблематика сучасної філософії науки за рахунок переосмислення традиційного розуміння категорії «реальність» і проблематизації онтологічного статусу віртуальної реальності та криптографічного коду. Слід також відзначити стрімкий розвиток медіафілософії, яка модифікує традиційну філософію техніки, а також зростання інтересу до філософського осмислення проблем безпеки даних і кодування інформації. У постструктуралістській семіотиці зазнала критики структуралістська ідея пошуку метаструктури, універсального метакоду.

Розглядаючи історію криптографії, треба було б головний акцент зробити на драматичних сторінках Першої і Другої світових воєн, змаганні держав у галузі шифрування інформації, виникненні перших логічних та обчислювальних машин. Це б сприяло більш ґрунтовному підходу до наслідків інформатизації суспільства і науки.

Висновки

Криптографічні системи корелюють із домінуючими світоглядними парадигмами і напрямками наукової та філософської рефлексії. Сучасні системи захисту інформації поступово переформували математичні методи шифрування даних, переходячи від класичного способу кодування до квантового. Визначено і проаналізовано функції криптографії в їхній історичній динаміці. В еру цифрових комп'ютерних технологій значно розширюється сфера застосування криптографічного кодування як в науково-технічних областях, так і в широкому контексті людської життєдіяльності (засоби масової інформації, реклама, економічні розрахунки, Інтернет-комунікації, повсякденне життя і так далі). Посилення наукового контексту криптографії сприяє філософському дискурсу про науку як цінність (Башляр, 1987).

Список літератури

1. Башляр Г. Научное призвание и душа человека / Г. Башляр // Новый рационализм / Пер. с франц. – М.: Прогресс, 1987. – С. 328-346.
2. Михальчук А. О. Вплив окультизму на розвиток криптографії XV-XVI ст. / А. О. Михальчук // Вісник ХПНУ ім. Г. С. Сковороди «Філософія» «Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди». – Харків: ХНПУ, 2018. – Вип. 50. – С. 115-125.
3. Михальчук А. О. Проблема криптографії: семіотичний аспект / А. О. Михальчук // Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник». – К.: Видавництво «Гілея», 2015. – Вип. 101 (10). – С. 298-300.
4. Михальчук А. О. Системи кодування інформації в античну добу (філософсько-семіотичний аспект) / А. О. Михальчук // «Актуальні проблеми філософії та соціології» «Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2017. – Вип. 18. – С. 90-93.

5. Михальчук А. О. Феномен криптографії в контексті розвитку європейської науки / А. О. Михальчук. – Дис... канд. філос.наук. 09.00.09 «Філософія науки». – Інститут філософії імені Г. С. Сковороди. – К., 2019. – 26 с.

6. Оноприенко В. И. Методологические ресурсы новой эпистемологии науки / В. И. Оноприенко // Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія. – 2019. – № 2 (30). – С. 22-31.

References

1. Bashlyar, G. (1987). Nauchnoye prizvaniye i dusha cheloveka [Scientific vocation and human soul]: 328-346. Moscow: Progress [in Russian].

2. Mikhalchuk, A. O. (2015). Problema kryptografii: semiotychnyi aspekt [The problem of cryptography: a seven-dimensional aspect]. *Zbirnik naukovih prats, Gilea: naukovyy visnik*, 101 (10), 298-300. Kyiv [in Ukrainian].

3. Mikhalchuk, A. O. (2017). Systemy koduvannia informatsii v antychnu dobu (filosofsko-semiotychnyi aspekt)

[Systems of codification of information in ancient history (philosophical and semiotic aspects)]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii, Natsionalnyi universytet Odeska yurydychna akademiia*, 18: 90-93. Odessa [in Ukrainian].

4. Mikhalchuk, A. O. (2018). Vplyv okultyzmu na rozvytok kryptografii XV-XVI st. [Having infused occultism on the development of cryptography XV-XVI cc.]. *Bulletin of KhPNU im. G.S. Skovorodi "Philosophy"*, 50: 115-125. Kharkiv [in Ukrainian].

5. Mykhalchuk, A. O. (2019). Fenomen kryptografii v konteksti rozvytku yevropeiskoi nauky [The phenomenon of cryptography in the context of the development of European science]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

6. Onopriyenko, V. I. (2019). Metodologicheskiye resursy novoy epistemologii nauki [Methodological resources of the new epistemology of science]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 2(30): 22-31 [in Russian].

М. В. ОНОПРИЕНКО

ФИЛОСОФСКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КРИПТОГРАФИИ

То, что информация имеет ценность, люди осознали очень давно. Недаром переписка сильных мира сего издавна была объектом пристального внимания их недругов и друзей. Тогда-то и возникла задача защиты этой переписки от чрезмерно любопытных глаз. Древние пытались использовать для решения этой задачи самые разнообразные методы, и одним из них была тайнопись – умение составлять сообщения таким образом, чтобы его смысл был недоступен никому, кроме посвященных в тайну. В наше время информация приобрела самостоятельную коммерческую ценность и превратилась в распространенный, почти обычный товар. Ее производят, хранят, транспортируют, продают и покупают, а значит – воруют и подделывают. Следовательно, ее необходимо защищать. Широкое применение компьютерных технологий и постоянное увеличение объема информационных потоков вызывает постоянный рост интереса к криптографии. Приоритетной задачей криптографии является совершенствование способов кодирования значительных массивов информации, которые динамически обновляются, меняя статус шифрования с активного индивидуального на пассивное массовое. Системы защиты шифра коррелируют с доминирующими мировоззренческими парадигмами и направлениями научной и философской рефлексии. В современном информационном пространстве преобладает информационно-образное мышление, возникли новые возможности трансляции, и репликации знаковых систем не только в физической, но и в виртуальной реальности. В эру цифровых компьютерных технологий значительно расширяется сфера применения криптографического кодирования как в научно-технических областях, так и в широком контексте человеческой жизнедеятельности (средства массовой информации, реклама, экономические расчеты, Интернет-коммуникации, повседневную жизнь и т.д.).

Ключевые слова: криптография; код; знак; шифр; тайнопись; познания как творчество; информация; СМИ; виртуальная реальность; безопасность данных; информационное общество.

М. Onopriyenko

PHILOSOPHICAL-METHODOLOGICAL ASPECTS OF CRYPTOGRAPHY

Introduction. The fact that information has value, people have realized a long time ago. No wonder the correspondence of the high and mighty has long been the object of attention of their foes and friends. It was the time the problem of the protection of that correspondence from the prying eyes arose. The ancients tried to use to solve this problem, a variety of techniques, and one of them was the cipher the ability to compose a message so that its meaning was inaccessible to anyone except the initiated to secrecy. In our time information acquired commercial value and has become widespread, almost a commodity. It is produced, stored, transported, bought and sold, which means - to steal and fake - and therefore it must be protected. Wide application of computer technology and the constant increase in information flows causes a continuous growth of interest in cryptography. **The aim and the tasks.** The priority task of cryptography is the improvement of the ways of encoding significant amounts of information which are dynamically updated, changing the status of the encryption of the active individual on the passive mass. **Research methodology.** System cipher security correlate with dominant ideological paradigms and directions of scientific and philosophical reflection. In the modern information space is dominated by information-creative thinking, new possibilities arose of translation, replication and Djilas sign systems not only in physical but also in virtual reality. **Results of the research.** Reality in its multiple dimensions (including virtual) contains the information environment in which people can be labeled using code that represents her personal data. In this combined reality design a comfortable environment for human existence, which can easily simultaneously be in different dimensions, in particular in the physical dimension of reality and virtuality. This means that the information hyperspace, where the replication and transmission of information enable the person to rethink the ontological picture of the world, thus creating not only a new synthesized reality, but also new possibilities of perception. Today, the code became a subject of interdisciplinary scientific research. Significant changes have occurred in the philosophical and semiotic approaches to its analysis. Discussion. In the information society the value of scientific approaches to the improvement of cryptographic data protection systems will continue to grow. This study provides for the development of this perspective in the following directions: an elaboration of quantum cryptography in the modern information society; signativ aspect of the code in certain areas of operation (media, society, art, science, etc.). **Conclusions.** Cryptographic systems are correlated with the dominant worldview paradigms and directions of scientific and philosophical reflection. Modern information security systems are gradually redefining mathematical methods of data encryption, moving from the classical method of encoding to quantum. The functions of cryptography in their historical dynamics are defined and analyzed. The era of digital computer technology is expanding the scope of cryptographic coding both in the scientific and technical fields and in the broader context of human life (media, advertising, economic calculations, Internet communications, daily life, etc.).

Key words: cryptography; code; sign; cipher; mystery; cognition as creativity; information; media; virtual reality; data security; information society.

DOI: <http://doi.org/10.18372/2412-2157.31.14831>

UDC 316.64:364-787.86(045)

S. Ordenov

SOCIAL MEMORY TRANSFORMATIONS UNDER THE CONDITIONS OF POSTMODERN SOCIETY MOBILIZATION

National Aviation University;
e-mail:ordenov@nau.edu.ua, ORCID: 0000-0002-2572-8300, Researcher ID: Q-7658-2018

Abstract. *The article deals with the postmodern transformations of social memory in the context of postmodern society mobilization. The study is based on the fact that the mobilization of society in the postmodern culture acquires negative, marginal and asocial form of mass mobilization. In respect that postmodern consciousness fragmentation prevents unification on general, universalistic principles, therefore, a globalized society is rapidly united in regressive and marginal forms of cohabitation, which deny social in its essence. With regards of this, postmodern society mobilization passes through the archaic installations establishment based on right-wing populism and the “politics of fear”. Against the background of isolationistic existing tendencies, postmodern society mobilization takes the form of a nationalist and chauvinistic movement, and is aimed at the national-political incorporation of the population, supported by a “spiral of silence”, that is the forced humility of the disagreeable part of the population. Being out of real ties with the present and the past, social memory becomes fragmentary, selective and split which impedes the objective society’s self-reflection in the historical perspective.*

Keywords: social memory; forms of mobilization; postmodern culture; political populism; “politics of fear”; “spiral of silence”.

Introduction

In scientific and humanitarian discourse, the attitude to the past and its interpretation has always occupied an important place. The connection of historical and social memory with political power is being permanently relevant from ancient times. The glorifying of the acting authorities and crowning its memory was one of the political tasks that have been always addressed to history since ancient times. Also, the authorities have always been interested in creating of the “right” image of the past through “rewriting” the history by means of the destruction or correction of the information (“the memory”) about certain people or events from the past. In the XX century, the connection between the history and politics has only intensified, and recently new types of “the politicization of history” have emerged, when various forms of symbolic reality and identification are created artificially with the help of constructive function. Given that these factors have a global manifestation with the participation of a variety of social groups, the processes of transformation of social memory need to be examined in this study.

Aim and tasks

The article is aimed at analyzing the postmodern transformations of social memory under the conditions of postmodern society mobilization. In order to achieve the aim, there is a need for solving the following tasks: to differentiate the structural components of social memory; to reveal a set of stable relationships between social memory elements and sociocultural markers of the postmodern society; to consider them in the integrated dimension of human being, within the context of the relationship between a person and a globalized society, the nature of postmodern culture and the type of typical mobilization.

Research methods

The methodology of the study is based on the structural-functional, sociocultural and comparative approaches in their dialectical unity. The principles of systemacity, objectivity, ascension from the abstract to the concrete, general scientific principles of conformity and relativity are also used to solve specific problems of the study.

Research results

Social memory is characterized by continuity as an important characteristic of it, which indicates a certain

heritability of the historical path and, accordingly, of the socio-cultural progress. Thanks to social memory, society can not only make self-reflexion into the present but also create projections of the future, which allows outlining prospects, building plans and developing acceptable strategies for development. The continuity and heritability of social memory is also a sign of the organic changes in society, which are dominated by endogenous developmental factors immanently leading to a positive form of socio-cultural dynamics. And though development involves a continuous flow of changes leading to a transition from one form of social organization to another, thus becoming a kind of break with the past, nevertheless, the new that emerged in the course of development also contains the integration of the one that overcomes in this process.

In traditional societies, the period for reviewing the historical content begins with the introduction of modernization. In order to understand the peculiarities of social memory in the postmodern society, which eclectically combines communitarian and individualistic settings, we need to consider its retrospective forms in the endogenous-modernistic and traditionalist societies which went through the overcoming modernization at due time. In our opinion, these factors greatly affect the specifics of the interpretation of memorable events and the type of mobilization.

The role of tradition is to pass the institutional order to the next generation with maximum preservation of the of social relations structure. However, in the conditions of continuous socio-cultural changes that are produced by the dynamics of civilization, traditions, in traditionalist societies, lose their function of legitimizing and the transmission is carried out by partial loss or distortion of content. Consequently, social memory in the process of overtaking modernization becomes fragmentary, selective and split. In such a case, social consciousness becomes associatively sensual and prone to various forms of social amnesia. This factor speaks of discontinuity and inorganic development, where any purposeful creative activity becomes completely meaningless because of the barbaric attitude to its results. If the basis of modernism is, first of all, the desire to improve and

multiply the existing things, which collectively defines the concept of development, then traditionalist consciousness understands development as a radical revolution and the destruction of foundations.

The specificity of individualist societies is that people are mobilized around universalistic principles there. They are social, open and humanistic at the same time, since they are based not on disagreements but on the one that unites people together. K. Deutsch laid this feature of individualistic societies in his definition of social mobilization. He defined it as "a process in which the basic clusters of old social, economic and psychological inclinations undergo erosion or destruction, and people become open to new patterns of socialization and behavior" (Deutsch, 1961: 494-495). Liberal values, human rights or the values of the United States of Europe are examples of it.

In contrast, traditionalist principles are based on division and restriction. They are local, closed and of a conservative and reactionary nature, therefore, in the modern world, they acquire an asocial and marginal character. It should be noted that the principles of a closed society used to be not only permissible but also socially necessary in the community in the past. However, they are archaic and destructive for the modern differentiated world. At the same time, these principles continue to determine the form of mobilization of non-individualized societies as they are supported by the population and rely on the established system of relations.

It should be noted that in the globalized world, it is quite difficult to draw a clear demarcation between communities for their membership of traditionalist or individualist societies, given the layering of cultures, the interpenetration of ideas and the interplay of socio-cultural regulations. However, if we reject the exogenous factors imposed for us by various ideologists in the form of calculated indicators of economic or technological development, territorial proximity to the "center of Europe", common ancestors, of spiritual intimacy, etc., and turn to the structural endogenous factor such as produced system of relations, the level of social consciousness, the presence of certain axiological systems and sustainable social practices in society, then it will become apparent that individualist societies, in their classical sense, are countries which have long been determined by the liberal-democratic way of development. According to I. Wallerstein, these countries form the core of the global capitalist system and determine world politics. Most of the peripheral countries are essentially pre-bourgeois societies. Being in the fair way of the emerging countries and their economies, they are transformed to the requirements of the global capitalistic system from the outside only, while structurally staying changeable.

On the other hand, one cannot help but mention the postmodern processes of cultures hybridization. This is a phenomenon that is universal in nature and covers all countries and penetrates into all relations. So, individualism or traditionalism in a globalized world can only be conditionally treated. These concepts that determined the specifics of social relations in the modern period inevitably acquire the prefix "post" in the realities of the Postmodern culture which, in fact, may mean a change in form, content, and sometimes even

the meaning to the opposite one. And if we add here the problem of discrepancy associated with the postmodern ideological confrontation of all against all along with the produced globalized counterculture, the simulacration of the meaning; then it is not necessary to speak of certain set-up values based on the correlation of rationally grounded phenomena. Under these conditions, indeterminism with its ambiguity and nonlinearity becomes a norm, which is quite permissible in the existing cognitive model and fits into the contemporary world picture.

The connotational palette of hybrid concepts with the prefix "post" or "neo" produced by the postmodern culture may range from the deviation of its "autochthonous" content to the acquisition of the opposite value. In the modern world, the same happened with the key social Modern regulations such as liberalism, democracy, the state and the right, capitalism and so on. Postmodern consciousness interprets them in a different from the original, hybridized, distorted meaning. Liberalism, for example, is conceived as the uncontrollable will for enrichment and the material welfare of the selected people but not as the recognized autonomy of the individual and the equal rights for everyone; democracy is interpreted as a form of a good governance but not as a power of the people; the state and law are understood as tools for ensuring the rule of great capital but not freedom; capitalism becomes as the labor usurpation and a forced form of social violence but not as social relations that arose during the interpenetration on the liberal basis of competition and co-operation.

It is clear that in the postmodern consciousness, against the background of manipulations related to the substitution of concepts, the hybridization of cultures and the mutual influence of socio-cultural factors, there was an eclectic mixture of the premodern-communitarian and the modern-individualistic regulations. In this regard, M. Lypovetskyi correctly noted that, "in practice, postmodernism rebuilds binary and hierarchical orders of traditional culture into more complex but less stable forms of symbolic organization, generating dynamic, non-hierarchical, non-binary, unstable, hybrid, openly controversial and autoreflective "orders" which are built in the game of the signified and united by the rejection of "transcendental signifiers" as the inevitable source of repression" (Липовецкий, 2008: 25).

Proceeding from the fact that the postmodern culture positions further development as being associated with the deconstruction and rethinking of the existing things, then a peculiar Postmodern Program is getting rid of the axiological foundations of the Modern culture. This program can be regarded as an appropriate tribute to communitarianism, since the supra-localized model of vertically regulated capitalism is formed on its basis which provides with relations between elements based on the formal hierarchy. In our opinion, within the framework of the international regime concept, the model of the vertical organizational structure proposed as a necessary tool of global politics reduces democratic and liberal-legal values at the local level.

It would seem that capitalism which gave rise to liberalism in the West had inevitably to lead to universal liberalization in its global manifestation. As it turned

out, the primacy of the relations economization or, in a modern language, the liberalization of the economy does not lead to the emergence of a liberal society. Modern “capitalist” China, Russia, India and a number of other traditionalist countries confirm this thesis. The “liberal economy” which means, in essence, the utilitarianism of economic expediency that was put to the absolute fully coexists with the preserved paternalism of relations and the distribution of goods in society on the caste principles. Moreover, these countries are already demonstrating what the global world order will be like in the nearest future. A hybrid “capitalistic” model declared as a neo-liberal economy in the shell of the illiberal, closed society, which is replacing the present world order, obviously, will not have any signs of liberalism. Liberalism, as a socially oriented modern society holdover, will not even be declared! Present-day Ukraine can be an example of it, where under the auspices of the struggle against the communist past, such concepts-attributes of the rationally ordered and open society as public administration, a rule-of-law state, a social state, and the rights of a person are gradually withdrawing from the political discourse. And a part of concepts such as liberalism, democracy, competition, market economy, etc. obtains completely opposite meanings.

How did it happen that the global integration of capitalism along with the programs of general modernization and liberalization of relations turned into something completely opposite? The answer to this question lies in the very essence of the Postmodern culture. The ideologist of the Postmodern culture P. Kozłowski formulated its basic principles:

- dispelling the “general dictatorship” and establishing the diversity of plural formations. “One contradiction, consensus, history, progress, evolution are replaced by contradictions, stories, agreements, progresses and evolutions of historical processes and their phenomena in the mirror of reason” (Козловски, 1987);

- distancing from “the ideas imposed by the present, from the worldwide confrontation between the West and the East on the correct interpretation of the Hegel’s philosophy of the history,” (Козловски, 1987) or the accepted way of life in society;

- leveling up due to uncertainty “the steel chains of philosophy with its three-part division: Antiquity - the Middle Ages - the New time, thus giving a real temporary delay <...> for the fourth epoch” (Козловски, 1987);

Consequently, the Postmodern program by means of supposing a departure from Logocentrism substitutes the modern concept of the development by coexistence, and the universalist “general dictatorship” replace with the primacy of diversity. It seems to allow for traditionalist societies to “leap” immediately into Postmodernity, that is, into a globalized, highly differentiated technogenic world, passing the whole historical periods and stages of social, scientific, technical, industrial, economic and cultural development.

The ideological Modern foundations came up with a certain monistic, systematic order of things in its conceptual integrity, which appealed for the complete and final liberation of humanity within the concept of justice with both moral and basic social content (Honneth, 2001). Instead, the main feature of all

Postmodern concepts was the recognition of the ontological uncertainty which led to the loss of the objective order of values, moral relativism and the primacy of the pluralistic world recognition as a cultural dominant of coexisting universes conglomeration. In this paradigm, “post-ideology” is interpreted as a global rejection of the ideological dimension of reality, its transition to another mode of functioning, that is, to the world without ideology. In particular, it states that the ideological cliché no longer takes the place of the main principle of sensing reality. The usage of this concept is almost completely ignored in the texts of poststructuralist thinkers, and the ideological struggle with the so-called “ultraliberal ideology” is almost rejected (Stiegler & Petit, 2013). Despite the postulatory principle of ideology abandoning, the postmodern “postideology” forms its ideological socio-political palette (Пода, 2019) based on the principles of irrationalism, misinformation and manipulation.

In this regard, P. Virilio points out that “the globalization of telecommunications that is happening in real time ... and the informational revolution are leading to systematic denunciations that cause panic rumors and suspicions and are capable to eradicate the professional ethics of “the truth” and, therefore, and freedom of the press. The doubts about the facts being declared/denied, the uncontrolled manipulation of sources and public opinion foretells that the revolution of real information will also be a revolution in the virtual misinformation and history that is being written now” (Вирилю, 2009). It should be noted that the ultimate goal of this post-ideological misinformation is to form a single metropolis that has global leadership in the world.

Summarizing the conceptual vision of the postmodern ideological policy, modern scholars such as E. Brighi and L. Giugni distinguish the following constitutive elements as, “Strategic undertaking of ideologies like “old” ways of politics understanding against “new” ways of pragmatic problems solution; the passion for technical but not basic decisions, and the extreme personalization that borders on populism; the adoption of the late interconnection of capitalistic logic and neo-liberalism as undeniable facts” (Brighi & Giugni, 2016: 27). We believe that the ideological factors of post-ideology correlate with the ideological foundations of neo-liberalism, destructively acting on the development of culture in general and minimizing a human role in it. We agree with Barry’s point of view that, “It views economic growth as an ideology and structural interest of the capitalist state, one that serves the interests of a particular class or the elite rather than, beyond the threshold, the interests of a majority in society.” (Barry, 2020) Consequently, neoliberal ideology as a form of post-ideology does not correspond to the interests of society and a human role in it.

The mentioned above enables us to outline the key characteristics of society mobilization and social memory of the Modern and Postmodern periods. We summarize these characteristics in Table 1, for clarity.

Postmodern culture postulates that with the disappearance of the dichotomous criteria of modern culture such as reasonable/not reasonable; rational/sensuous; developed/undeveloped; right/wrong; moral/immoral; traditional/modern, in the global world, the confrontation will also disappear.

Table 1. Comparative characteristics of society mobilization and social memory within the Modern and

Postmodern cultures		
	Modern culture	Postmodern culture
Society mobilization	- is based on interaction of social actors' functioning characteristics	- is based on disunity and restriction
	- mobilization "for" (takes place on the grounds of universalist social attitudes, the common things shared by people)	- mobilization "against" (takes place on the grounds of local, closed and conservative-reactionary attitudes, dictated by the "primacy of diversity")
	- is based on the involvement of all man's vital forces and resources of society in the progressive movement of the social mechanism, totally shaped the human order of life and consciousness	- is based on universal marginalization, asociality and transhumanism
	- ideological constructivism is an instrument of society mobilization	- "post-ideology", based on irrationalism, misinformation and manipulation, which eliminates man's role in society
Social memory	- is characterized by the principle of historicism, heredity, continuity and organicity of change	- is characterized by historical fragmentation, discontinuity and inorganic changes
	- has a projective form	- has an aggressive, artificially created form;
	- is a tool for development	- is an instrument of ingress (Maffesoli, 1996)
	- is based on universalism, anthropo-sociocentrism and rationalism	- is based on Dionysus principle, the pursuit of narrowly utilitarian goals and local interests of individual groups
	- logical and consistent historical heritage as an object of cognition	- accentuation, dogmatism, and suppression of critical thinking
	- is responsible for the constructive form of socio-cultural dynamics	- is responsible for deconstructivism and destructive hybridization of historical events
	- represents a narrative system of frameworks portraying historical events	- represents the interpretation of historical events, depending on the current situation

At the same time, the postmodern world is not an integral entity where the liberal democratic institutions effectively operate and capitalistic relations with a high standard of living are established everywhere etc. Therefore, when it comes to the distribution of resources as well as the place and role in the system of global capitalism, modern progressive regulations remain relevant. As a result, confrontation in postmodern society is only intensifying by gaining a global manifestation. If "the issue about the correct interpretation of the history of philosophy", in fact, divided modern world into two halves, then the postmodern world shattered into countless pieces of the ripples, desires, aspirations, whims, temporary interests, local demands and mini-narratives, thus obtaining the form of ideological opposition of everyone versus all. This situation allows for "the core countries" to concentrate money and power in their hands, while exporting chaos and uncertainty in the global dimension.

On the one hand, while modern universalism mobilized all people "to be in favor of" and united different people in life-giving activity around common social goals and interests by structuring consciousness, then, on the other hand, the relativistic postmodern diversity can mobilize only "to be against of" by producing deconstructivism of sociality. In practice, it leads to the negation of even the instincts of self-preservation as the principal anthropological foundations of the existence of society. It is a characteristic feature of postmodern mobilization, which acquires a negative (Comroff, 2011), marginal and asocial form of mass mobilization. It serves not as constructive programs, but as a destructive and ghostly past-oriented agenda, that much "contributed to the partial merger of populism with nationalism." (de Cleen, 2017)

To support these statements let us give examples of what the modern world wants to unite behind – ultra-right nationalism and chauvinism; intolerance of all forms and manifestations of sociality and adequacy (the criterion of allowed "pluralism" now only means a deviation from the norm which is clearly regulated), as well as universalism; mutual confrontation; home-grown fanaticism and groundless subjectivism and voluntarism. All of these mentioned are distorted communitarian regulations that, firstly, in the process of overcoming modernization and subsequently, in postmodern hybridization lost their social and anthropological foundations. It turned man-made civilization into a globalized tribal "life with its customs, emotions, collective passions symbolizing Dionysian hedonism, the importance of the icon of the body and pleasurable leisure, the revival of modern nomadism and all that accompanies tribalism in the age of postmodernism" (Маффеicoli, 2018).

As E. Morin rightly states, "Nation cannot resist planetary expansion rather than by closing down in its own regressive manner, its religions and its nationalism" (Морен, 2011).

Seeing the salvation from postmodern relativism in the artificial homogeneity and total localization, societies massively slip into the extremes of isolationism and nationalism by ethnic, linguistic, religious and cultural features based on the ideologies of either right or left populism. This leads to separatist

moods, fragmentation of countries, disintegration of unions and the intensification of conflicts.

It should be noted that during the modern period, the unification on a discriminatory basis by language, ethnic or racial characteristics was predominantly inherent in pre-liberal societies. Thus, they sought to preserve the integrity destroyed by the transformations of the traditionalist social organization. Unlike them, Western societies united around universalistic and liberal values. They rather represented civil-political unions under the protection of the state power sovereignty than homogeneous ethno-national communities.

In the modern world, the collapse of modern regulations of social organization inevitably entails a crisis and the breakdown of political and civil unions that we are observing now. Despite the fact that these processes are global in nature, the peripheral countries are experiencing a postmodern social crisis much deeper. A thin cultural layer and unstable liberal relations as well as individualistic regulations simplify going back to the past, thus reviving half-forgotten archaic forms of consciousness and coexistence (Ordenov, 2020). The acquired practice of "rewriting" the history in the context of prevailing ideological doctrines becomes a good ground for the unreflective perception of hybrid "neo" and "post" values ruling now. In view of this, the mobilization of the peripheral countries passes along the line of establishing regulations that are primitive but at the same time very effective for the unstable consciousness. These regulations are based on right-wing populism and the "low-level fear" (Massumi, 1993). They can be called the "reptilian" regulations, since they, bypassing the rational and limbic schemes, appeal immediately to what psychologists called the "reptilian brain", or "R-complex", that is the oldest part of our brain responsible for the instinctive behavior.

R. Wodak in his work "The Politics of Fear" argues that, recently, the right-wing parties appealing to instincts successfully construct fear in societies associated with various real or imaginary dangers. In connection with this, "throughout the European Union and behind its limits there are the tendencies of renationalization; in the heart of the ideology of right-wing populists there is the desire to constantly create new borders (or even walls), to unite the national state and citizenship (naturalization) with the nativistic (often gender and fundamental religious) policy of the body. Obviously, in the separatist rhetoric of the right-populist parties, for example in Ukraine, Russia, Greece as well as in Hungary we are witnessing the revival of the "people" and the "people's body" (Водак, 2018). We believe that the tendencies described by R. Wodak have the character of returning to the archaic community-based relations established on the ethological "alien/mine" dichotomy. For this purpose, nationalistic markers are being constructed in the field of the "political imaginary" and various narratives of identity are introduced into social memory.

Acquiring forms of a nationalist and chauvinist movement, mobilization in the peripheral countries is more directed at the national-political incorporation of the population supported by the "spiral of silence", that is the forced humility of the part of the population disagreeing with fear of isolation. E. Noelle-Neumann describes this

process as a method of social enslavement, "The one who was convinced of the correctness of the new ... policy felt general approval. Therefore, he expressed his point of view loudly and confidently. Those who rejected the new <...> policy, felt in isolation, locked up, were silenced. It was this kind of people behavior to contribute to the fact that the former felt stronger than they actually were and the latter were weaker" (Нозль-Нойман, 1996). For example, in Ukraine, non-governmental organizations under the auspices of the state law enforcement agencies of the country (the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (MIA), the Security Service of Ukraine (SSU), etc.) were created for the realization of similar tasks. The purpose of such organizations is to collect and publicize information concerning persons who, in the opinion of representatives of these organizations, endanger the national interests or security of Ukraine by their actions or statements. These include the public database of Myrotvorets website (lit. Peacemaker), which is an Internet site that contains an open database of people's personal data, public actions, statements, positions whose views are contrary to existing political doctrine.

In his interview for the Ukrainian edition, Israeli media-historian Y. N. Harari noted that "there are states that prefer people to feel constant anxiety, dependence, self-doubt and, accordingly, hatred of others: immigrants, ethnic minorities who were assigned to the role of the enemy. Such states govern by the promise of protecting their citizens from those whom they do not like. Such states driven by fear and anxiety save on good education, access to qualitative medicine and other social benefits, because their strength is in the misery of their citizens. Misery is enough to rule" (Харари, 2019). A lengthy reform process that included Post-Soviet countries gaining independence confirms his words. The inherent basis of this process is the long-term destruction of the public administration system, as a complex of political management of the distribution system of goods and resources, the result of which is the formation of a number of structural entities, which together serve as an institutionalized mechanism of purposeful oppression of the population for the unconditional exercise of external superpower. In these circumstances, the most effective mechanism of governance is the "politics of fear" supported by the "spiral of silence".

Consequently, the integrated integration of mass management technologies such as the "politics of fear" and the "spiral of silence" allows for the oligarchic elite and populists to gain new victories not only in the peripheral countries, but also in global politics. That is not surprising, since under the fall of the foundations, any investments in fear-mongering are quite effective. All this greatly contributes to the transformation of social memory towards its fragmentation and selectivity, and as a result - the intensification of indoctrination of the population, which allows for more effective management of mass consciousness, strengthening the hegemony of ruling oligarchic groups in a global dimension.

Discussion

Researchers characterize social memory as "the information accumulated in the course of the socio-historical development that is recorded in the results of

practical and cognitive activity, passed from generation to generation through socio-cultural means" (Rebane, 1955: 100). It is largely responsible for the integrity of the historically developed socio-cultural community and for the sustainability of social ties and principles of action established in society. It normatively defines and at the same time legitimizes them in the system of social relations. In this respect, T. Parsons rightly noted that one side of the interpretation of social action is inextricably linked with the cultural content with its complexes of symbolically meaningful standards. These standards have normative values for the actor and in various ways determine what he must do by differentiating in a certain way the ways of his actions (Parsons, 1964: 140). Thus, from a social point of view, social memory acts as a value-normative mechanism of the human activity regulation and is responsible for the processes of stability, equilibrium and sustainability in society.

The understanding of the historical representation largely depends on the forms of discourse chosen by contemporaries, as well as on the level of social consciousness and dominant commemorative practices in each society. Generally, this is more like socio-political order than the impartial consideration of historical facts. That is why the historical past is periodically reviewed to the benefit of changing requirements for the image of identity in many societies. The urgency of such a revision in the conditions of socio-cultural dynamics is growing rapidly.

In the Western world, the modernist project of a thorough rethinking of traditions and the degeneration of consciousness in its genesis was based on the anthropocentrism and the humanism of the Renaissance philosophy which, in its turn, reached the roots of the times of Antiquity. In this period, due to the beginning of the historical movement and the emergence of the historical subject in the world politics, there becomes a need for the unbiased comprehension of the past in a modern society, as well as for the disclosure of the true historical meaning of events and the understanding of their true significance.

The orientation of the Western modern consciousness to personal freedom and autonomy largely determined the way of Modern being by "rationalizing" a human and by bringing the entire civilization process to the action. The emergence of a modern subject destroyed the patriarchal integrity of the collectivistic way of life. This led to the formation of a new social integrity based on individualistic values. Such metamorphosis of social relations became possible due to the rethinking of the social memory content on the volitional and rational principles. The various active forces of the Western society gathered around these principles. They operated in different social spheres, in order to achieve common goals in progress, differentiation and modernization.

In view of the above, we can consider social mobilization as a phenomenon of a modern society that combines the anthropological desire of a human to solidarity, constructivism, initiative and individualism of capitalistic relations based on descriptive interaction of social actors' functioning characteristics. We argue that the modern society produces its own type of mobilization which is characterized by the universal

involvement of all human vital forces and society resources to the progressive movement of a social mechanism that totally organizes the order of life and consciousness. In his work "Total Mobilization", E. Jünger noted, "It is enough to have a look at our life in its perfect emancipation and ruthless discipline, the heat and soot of its industrial regions, the physics and metaphysics of its movements, its engines, planes and millions of cities and you will surprisingly understand that there is not a single atom that would not have been in work and we ourselves are swallowed up by the same crazy vortex. The total mobilization is carried out not by people but rather by itself; in wartime and peacetime, it is an expression of a hidden and obedient requirement that our lives are subject to in the era of masses and machines" (Юнгер, 2000). Such mobilization totally permeates all relations. By monologizing the life of society, it also forms the psychological portrait of the individual. An emancipated and purposeful subject who is determined in his actions by a rational principle appealing to continuous social modernization is the example of the total mobilization in the modern period.

It should be noted that a number of authors also considered the notion of mobilization in the context of social changes, processes of modernization and integration (Apter, 1965; Lerner, 1958). So, A. Etzioni in his work "Mobilization as a Macrosociological Conception" developed the concept of mobilization in the systemic and evolutionary tradition and pointed to the existing interconnection and the interplay between these social phenomena and processes (Etzioni, 1968).

Given that the driving force of modernization is the integrated development of reason, science and education resulting from the development of economic relations, social memory in individualistic societies acquires a dynamic form and as an object of knowledge demonstrates its continuity with the past. Such a double character of social memory in individualistic, modern societies was associated with the secularization of consciousness and the penetration of the principles of criticality in everyday thinking on this ground.

In traditionalist societies, social memory is largely an instrument of influence and has a passive form. Under the passive form, we understand the lack of sustainable development and dogmatism against the suppression of critical thinking. This does not mean that the content of social memory in traditionalist societies is always stable and not subjected to revision. On the contrary, social memory represents a peculiar interpretation of historical events there in the context of prevailing ideological doctrines. For example, the fact that was shown in a good light yesterday can now be in disgrace and vice versa. The dictate of will and incident along with the ever-changing conjuncture dominate the rationality with its unsubjective logocentrism and the desire for realism in such societies. This destructively acts on everything created, producing new rules and restrictions at the same time.

Conclusions

The research has shown that the transformation of social memory in the conditions of postmodern society

mobilization contributes to the negative, marginal and asocial form of mass mobilization. In view of the distancing from rationalism, postmodern consciousness is forced to appeal to the subconscious and unconscious, uniting around limbic schemes and associative fields and finding the basis for thinking in them. The fragmentation of the postmodern consciousness does not promote the unification on the general principles. In this connection, the regressive and marginal forms of coexistence are unifying forces. They deny the social in its basis indicating the onset of the barbarism era in the technogenic civilization. Under the conditions of prevailing isolationism, mobilization takes place through the restoration of archaic regulations based on right-wing populism and the "politics of fear".

Acquiring forms of a nationalist and chauvinist movement, mobilization in the peripheral countries is more directed at the national-political incorporation of the population supported by the "spiral of silence", that is the forced humility of the part of the population disagreeing with fear of isolation. This is conditioned by the transformation of social memory into an instrument of manipulative influence capable of interpreting historical events in the context of prevailing ideological doctrines. Being out of real ties with the present and the past, social memory becomes fragmentary, selective and split which impedes the objective society's self-reflection in the historical perspective of events and the finding of adequate ways of social development.

Literature

1. Apter D. The Politics of Modernization / D. Apter. – Chicago, London: University of Chicago Press, 1965.
2. Barry J. A Genealogy of Economic Growth as Ideology and Cold War Core State Imperative / J. Barry // Journal: New Political Economy. – 2018: DOI: 10.1080 /13563467. 2018. 1526268
3. Benjamin De Cleen Populism and nationalism / De Cleen Benjamin. Vrije Universiteit Brussel; VUB Department of Communication Studies Centre for the Study of Democracy; Signification and Resistance. – Oxford: Oxford University Press, 2017.
4. Brighi E. Foreign Policy and the Ideology of Post-ideology: The Case of Matteo Renzi's Partito Democratico / E. Brighi, L. Giugni // The International Spectator: Italian Journal of International Affairs. – 2016. – Vol. 51. – № 1. – P. 13-27.
5. Comaroff J. Populism and Late Liberalism: A Special Affinity? / J. Comaroff // The Annals of the American Academy of Political and Social Science. – 2011. – Vol. 637: Race, Religion, and Late Democracy. – P. 99-111.
6. de Cleen, B. Populism and Nationalism. In C. R. Kaltwasser, P. Taggart, P. O. Espejo, & P. Ostiguy (Eds.), Handbook of populism. – 2017. – 1. P. 342-362. doi: 10.1093/oxfordhb/9780198803560.013.18
7. Deutsch K. Social Mobilization and Political Development / K. Deutsch // American political science rev. Cambridge. – 1961. – Vol. 55. – № 3. – P. 494-495.
8. Etzioni A. Mobilization As a Macrosociological Conception / A. Etzioni // Journal: The British Journal of Sociology. – 1968. – Vol. 19. – № 3.
9. Honneth A. Recognition or Redistribution?: Changing Perspectives on the Moral Order of Society / A. Honneth // Theory Culture & Society. – 2001. – № 18 (2-3). – P. 43-55.
10. Lerner D. The Passing of Traditional Society / D. Lerner. – N.Y.: The Free Press, 1958.
11. Massumi B. Everywhere You Want To Be: Introduction To Fear. In B. Massumi (Ed.) The Politics of Every Day Fear. Minneapolis. University of Minnesota Press, 1993. – P. 3-37.
12. Ordenov S. Clarification of problems in modern society in the processes of informatization and globalization / S. Ordenov, O. Polishchuk, I. Skyba, T. Shorina // E3S Web of Conferences. – 2020. – 164, 11037. doi.org/10.1051/e3sconf/202016411037

13. Parsons T. Recent trends in structural-functional theory. Fact and Theory in Social Science. E.W. Count and G.T. Bowles eds., N.Y., 1964. – P. 140-157.
14. Stiegler B. Pharmacologie du Front National / B. Stiegler and V. Petit. – Paris: Flammarion, 2013.
15. Вирилио П. Низвержение в пустоту / П. Вирилио // Кризис сознания: сборник работ по философии «кризиса». – М.: Алгоритм, 2009. – 272 с.
16. Водак Р. Политика страха. Что значит дискурс правых популистов? / Р. Водак; [пер с англ.]. – Х.: изд. «Гуманитарный центр», 2018. – 404 с.
17. Козловски П. Культура постмодерна: Общественно-культурные последствия техн. развития / П. Козловски; [пер. с нем.]. – М.: Республика, 1997. – 240 с.
18. Липовецкий М. Паралогии: Трансформации (пост)модернистского дискурса в русской культуре 1920-2000-х годов / М. Липовецкий. – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – xxix + 848 с., ил.
19. Маффесолі М. Час племен. Занепад індивідуалізму у постмодерністському суспільстві / М. Маффесолі; [пер. з франц. В. Плющ]. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2018. – 264 с.
20. Морен Э. К пропасти? / Э. Морен. – СПб.: Алтейя, 2011. – 136 с.
21. Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение. Открытие спирали молчания / Э. Ноэль-Нойман; [пер. с нем.]. – М.: Прогресс-Академия, Весь Мир, 1996. – 352 с.
22. Пода Т. А. Феномен соціальних мереж та їхній вплив на суспільно-політичні процеси у глобалізованому світі / Т. А. Пода // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – 2019. – № 1. – С. 141-145.
23. Ребане Я. Принцип социальной памяти / Я. Ребане // Философские науки. – 1977. – № 5. – С. 94-104.
24. Харари Ю. Мы живем в мире, который пытается тебя хакнуть [Электронный ресурс] / Ю. Харари // Новое Время Интервью с историком Ювалем Ноем Харар 23 сентября 2019. – Режим доступа: <https://nv.ua/world/countries/yuval-noy-harri-intervyu-novosti-ukrainy-50043929.html>
25. Юнгер Э. Рабочий. Господство и гештальт. Тотальная мобилизация / Э. Юнгер. – Санкт-Петербург: Наука, 2000. – 539 с

References

1. Apter, D. E. (1965). *The politics of modernization*. Chicago, Ill.: University of Chicago Press.
2. Barry, J. (2020). A Genealogy of Economic Growth as Ideology and Cold War Core State Imperative. *New Political Economy*, 25(1): 18-29. doi: 10.1080/13563467.2018.1526268
3. Benjamin De Cleen Populism and nationalism / De Cleen Benjamin. Vrije Universiteit Brussel; VUB Department of Communication Studies Centre for the Study of Democracy; Signification and Resistance. – Oxford: Oxford University Press, 2017.
4. Brighi, E., & Giugni, L. (2016). Foreign Policy and the Ideology of Post-ideology: The Case of Matteo Renzi's Partito Democratico. *The International Spectator*, 51(1): 13-27. doi: 10.1080/03932729.2016.1121688
5. Comroff, J. (2011). Populism and Late Liberalism: A Special Affinity? *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 637(1): 99-111. doi: 10.1177/0002716211406079
6. de Cleen, B. (2017). Populism and Nationalism. In C. R. Kaltwasser, P. Taggart, P. O. Espejo, & P. Ostiguy (Eds.), Handbook of populism, 1: 342-362. doi: 10.1093/oxfordhb/9780198803560.013.18
7. Deutsch, K. W. (1961). Social Mobilization and Political Development. *American Political Science Review*, 55(03): 493-514. doi: 10.2307/1952679
8. Etzioni, A. (1968). Mobilization as a Macrosociological Conception. *The British Journal of Sociology*, 19(3): 243-253. doi: 10.2307/588830
9. Honneth, A. (2001). Recognition or Redistribution? *Theory, Culture & Society*, 18(2-3): 43-55. doi: 10.1177/02632760122051779
10. Jünger, E. (2000). *The worker: Dominion and form*. Sankt-Peterburg: Nauka [in Russian].
11. Kharari Yu. (2019). *My zhivem v mire, kotoryj*

py'taetsya tebya khaknut' An interview with historian Yuval Noah Harari. *Novoe Vremya*, (34). Retrieved from <https://nv.ua/world/countries/yuval-noy-harri-intervyu-novosti-ukrainy-50043929.html> [in Russian].

12. Koslowski, P. (1987). *Kul'tura posmoderna: Obshchestvenno-kul'turny'e posledstviya tekhn. razvitiya*. Moskva: Respublika [in Russian].

13. Lerner, D. (1958). *Passing of traditional society: Modernizing the middle east*. New York, NY: Macmillan Publishing Company.

14. Lipovetsky, M. (2008). *Paralogies: Transformations (post) of modernist discourse in Russian culture of the 1920-2000s*. Moscow, Russia: Novoe literaturnoe obozrenie [in Russian].

15. Maffesoli, M. (2018). *The time of the tribes: The decline of individualism in mass society*. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia [in Ukrainian].

16. Massumi, B. (1993). *Everywhere You Want To Be: Introduction To Fear*. In B. Massumi (Ed.), *The Politics of Every Day Fear* Minneapolis: University of Minnesota Press: 3-37.

17. Moren E. (2011). *K propasti? [To the abyss?]*. SPb: Aletyya [in Russian].

18. Noelle-Neumann, E. (1996). *Obshchestvennoe mnenie. Otkry'tie spirali molchaniya*. M.: Progress-Akademiya, Ves' Mir [in Russian].

19. Ordenov, S., Polishchuk, O., Skyba, I., Shorina, T. (2020). Clarification of problems in modern society in the processes of informatization and globalization. *E3S Web of Conferences* 164, 11037. doi.org/10.1051/e3sconf/202016411037

20. Parsons, T. (1964). Recent trends in structural-functional theory. In E. W. Count & G. T. Bowles (Eds.), *Fact and Theory in Social Science* Syracuse, New York: Syracuse University Press: 140-157.

21. Poda, T. (2019). Fenomen sotsialnykh mrezh ta yikhni vplyv na suspilno-politychni protsesy u hlobalizovanomu sviti [Social networks phenomenon and its impact on social and political processes in globalized world] *Visnyk Natsionalnoho aviaitsiynoho universytetu. Seriya: Filosofiia. Kulturolohiia*, 1: 141-145. [in Ukrainian].

22. Rebane, J. (1955). The principle of social memory. *Russian Journal of Philosophical Sciences*, (5): 94-104. [in Russian].

23. Stiegler, B., & Petit, V. (2013). *Pharmacologie du Front national*. Paris: Flammarion.

24. Virilio, P. (2005). *The information bomb*. M.: Algoritm [in Russian].

25. Wodak, R. (2018). *The politics of fear: What right-wing populist discourses mean*. Kh. izd. Gumanitarny'j tsentr [in Russian].

С. С. Орден

ТРАНСФОРМАЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ ПАМЯТИ В УСЛОВИЯХ МОБИЛИЗАЦИИ ПОСТМОДЕРНОГО СОЦИУМА

В статье рассматриваются трансформации социальной памяти в контексте мобилизации постмодерного социума. В исследовании обосновывается тезис, что мобилизация общества в культуре постмодерна приобретает негативную, маргинальную и асоциальную форму массовой мобилизации. Учитывая раздробленность постмодерного сознания, объединение на общих, универсалистских основах представляется невозможным, а глобализованное общество стремительно объединяется вокруг регрессивных и маргинальных форм общежития, которые по своей природе являются асоциальными. В связи с этим, мобилизация постмодернистского социума проходит по линии установления архаичных установок, основанных на правом популизме и «политике страха». На фоне существующих тенденций изоляционизма, мобилизация постмодернистского социума принимает формы националистического и шовинистского движения, и направлена на национально-политическую инкорпорацию населения, подкрепленную «спиралью молчания» – вынужденной покорностью несогласной части населения. Находясь вне реальных связей с настоящим и прошлым, социальная память становится фрагментарной, избирательной и раздробленной, что мешает объективной саморефлексии общества и осознанию своей исторической перспективы.

Ключевые слова: социальная память; формы мобилизации; культура постмодерна; политический популизм; «политика страха»; «спираль молчания».

С. С. Орден

ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В УМОВАХ МОБІЛІЗАЦІЇ ПОСТМОДЕРНОГО СОЦІУМУ

Вступ. Влада завжди була зацікавлена у створенні «правильного» образу минулого за допомогою «переписування» історії – знищення чи коригування відомостей («пам'яті») про певних людей або події минулого. У ХХ ст. зв'язок між історією і політикою лише посилювався, а останнім часом виникли нові види «політизації історії», коли, за допомогою функції конструювання, штучно створюються різноманітні форми символічної реальності та ідентифікації. **Мета і завдання.** Стаття спрямована на аналіз трансформацій соціальної пам'яті в умовах мобілізації постмодерністського соціуму. **Методологія дослідження:** методологія дослідження базується на структурно-функціональному, соціокультурному та порівняльному підходах у їхній діалектичній єдності. **Результати дослідження.** У класичному розумінні, соціальна пам'ять значною мірою відповідає за цілісність соціокультурної спільноти, що склалася історично, та за стійкість встановлених у суспільстві соціальних зв'язків і принципів дії, нормативно визначаючи, і, разом із тим, легітимуючи їх в системі суспільних відносин. Водночас, в умовах релятивістського різноманіття, культура постмодерну здатна мобілізувати лише «супроти», продукуючи при цьому деконструктивність соціальності, що на практиці призводить до заперечення навіть інстинктивної самозбереження, як принципових антропологічних засад існування соціуму. В цьому виявляється характерна властивість постмодерної мобілізації, яка набуває негативної, маргінальної й асоціальної форми мобілізації мас. Вона слугує не конструктивним програмам, а деструктивному і орієнтованому на примарне минуле порядку денному. За допомогою інтегративного об'єднання таких технологій управління масами, як «політика страху» і «спіраль мовчання», транснаціональна еліта та політики здобувають все нові перемоги у глобальному політикумі. Все це значною мірою сприяє трансформації соціальної пам'яті у бік її фрагментарності та вибіркової, і, як наслідок, інтенсифікації індоктринації населення, що дозволяє ефективніше управляти масовою свідомістю, посилюючи гегемонію правлячих олігархічних груп у глобальному вимірі. **Обговорення.** Незважаючи на постулюєми принцип відказу від ідеології, постмодерна «постідеологія» формує свою ідеологічну палітру, засновану на принципах ірраціоналізму, дезінформації та маніпуляції. Ідеологічні чинники «постідеології» корелюють з ідеологічними засадами неолібералізму, деструктивно діючи на розвиток культури загалом та нівелюючи місце людини в ній. **Висновки.** Трансформація соціальної пам'яті в умовах мобілізації постмодерного соціуму сприяє негативній, маргінальній і асоціальній формі мобілізації мас. З огляду на відхід від раціоналізму, постмодерна свідомість змушена апелювати до підсвідомого і несвідомого, об'єднуючись навколо лімбічних схем і асоціативних полів, знаходячи в них основи для мислення. Роздробленість ідеологічного свідомості не сприяє об'єднанню на загальних засадах, у зв'язку з чим об'єднуючими виступають регресивні і маргінальні форми співжиття, які заперечують у своїй основі соціальне, що свідчить про настання епохи варварства техногенної цивілізації. В умовах пануючого ізоляціонізму мобілізація відбувається по лінії відновлення архаїчних установок, що ґрунтуються на правому популізмі й «політиці страху».

Ключові слова: соціальна пам'ять; форми мобілізації; культура постмодерну; політичний популізм; «політика страху»; «спіраль мовчання».

DOI: <http://doi.org/10.18372/2412-2157.31.14832>

УДК 327

T. Poda

THE DEVELOPMENT OF "NETWORK DIPLOMACY" AS A NEW FORM OF INTERNATIONAL INTERACTION

National Aviation University;
podatetiana@nau.edu.ua, Research ID: R-8153-2018, ORCID: 0000-0001-9662-1204

Abstract. *The article is devoted to the new traditional diplomacy branch analysis, which emerged as a result of scientific and technological progress - network diplomacy. The main purpose of the study is to analyze the term base field of this phenomenon. The article examines different ways of the network diplomacy phenomenon understanding, outlines the main directions and main tasks performed by "network diplomacy" as a new form of international cooperation. The author also analyzes the negative side of the information and communication technologies spread, in particular, emphasizes that information is not only an important factor in development, it becomes a tool for achieving certain goals, manipulation, political intolerance.*

Keywords: diplomatic activity; Internet; virtual diplomacy; network diplomacy; digital communication; network society; network.

Introduction

In contemporary world we are observing, that the new world order, formed under the influence of globalization and informatization, is gradually acquiring a certain stable structure. Not only states but also other actors play an active role in international relations. Relationships between different actors on the world stage can be defined as network interaction - an extensive system of relationships within which there are contacts, exchanges, cooperation and conflicts.

Not only states but also other actors play an active role in international relations. Relationships between different actors on the world stage can be defined as network interaction - an extensive system of relationships within which there are contacts, exchanges, cooperation and conflicts.

One of the modern information society features is the growing popularity of social networks operating in the information space. Constantly expanding and covering more and more segments (from economics, politics, science to higher education), the network society directly affects the formation of multilevel globalization, including the work through social networks.

We agree with researchers who have used the concept of rhizome in their analysis of "networks": G. Deleuze, F. Guattari (Делез &, Гваттари, 2010) and others. Among the scholars, who emphasize the growing role of networks in the functioning of modern society, there is M. Castells, who introduced the concept of "network society". L. Pai, F. Hanson, G. Gerbner, J. Grunig, have been engaged in digital diplomacy issues.

Among Ukrainian researchers, who are interested in the features of various network society aspects, we can name T. Savelieva (Савельєва, 2012), who refers to the "network society" definition in her study; O. Dzoban and O. Sosnin, who study the network communication systems effects in the globalization process on the horizontal and vertical segments and societies structures (Дзьобань, & Соснін, 2015). T. Bielska analyzes the factors (determinants), that affect the relationship between civil society and public authorities and communication between them (Бельська, 2012). N. Pipchenko addresses the issue of providing the state's foreign policy interests with digital diplomacy tools and comes to the conclusion, that international communication is changing under the Internet technologies influence, which in turn requires the

development of a legal mechanism for interaction between states and world communities (Піпченко, 2015). In general, such scientists as B. Humeniuk, O. Kulyk, O. Sagaidak, P. Sardachuk, K. Buleha, O. Shcherba, I. Skyba, S. Ordenov, N. Chenbai (Скиба та ін., 2019) and others prove in their scientific publications the need to adapt diplomatic work to the modern globalized society demands. In the context of the theme, it is worth highlighting the research of Ukrainian analysts L. Litra and Y. Kononenko on the latest technologies usage possibilities to strengthen Ukraine's international position.

The aim and tasks

The aim of the article is to analyze the current information phase of post-industrial society development, in particular its transition to the network level and determine the network interaction influence level on diplomacy.

The task of the research is to systematize domestic and foreign experience in determining the components that influence the "network diplomacy" phenomenon formation, as well as outlining the main network interaction features.

Research methods

To achieve the goal set in the article, a set of basic principles and methods of scientific knowledge was used, among which the leading ones are: system analysis, structural functionalism, dialectics and synergetics, comparison, critical analysis.

Research results

The scientific and technological or as it also known "information" revolution has become a catalyst for globalization and the accompanying processes, that are still continuing and covering almost all public life spheres, including the sphere of diplomacy. In nowadays, as J. Habermas notes, "worldwide media, networks and systems contribute to the symbolic and social relations consolidation" (Хабермас, 2001), resulting in the mutual influence of local and distant events, that is a hallmark of the modern world.

The modern system of international relations can be defined as polycentric, in which traditional forms of diplomacy are replaced by network diplomacy. The main catalyst for networking and intensification of various international cooperation forms is

informatization. Social processes increasingly depend on the virtual world, not the real one.

M. Castells defines the information society as a network, in which the network is the system-forming society basis. He argues that the impetus for the transformations, that the modern world is experiencing, are information-processing technologies and communication (Кастельс, 2000).

Ukrainian researcher T. Savelieva, looking for grounds for defining modern society as a networking, outlines the following decisive factors in the formation of the latter: increasing the information role in society, increasing the computer communications share, creating a global information (communicative) space, and, accordingly, social reality change, in which all major areas of life are based on "network logic" (Савельєва, 2012: 91).

We also agree with the opinion of I. Devterov, who notes that "Many areas of social life have undergone changes with the advent of global digital networks in our lives," the political sphere and the diplomacy are not inclusive (Девтеров, 2019: 5).

As it was noted in our previous study: "Network society is a specific form of social structure defined by researchers as an integral feature of the information age, a modern historical period characterized by extremely rapid development of information and communication technologies with a clear dominance of information exchange and production of new knowledge" (Пода, 2019: 141).

As the American political scientist Joseph Nye aptly points out, modern politics is "played out" on a "three-dimensional chessboard", where the first traditional state dimension is organized according to the classical principles of a state-oriented system; the second dimension (flows) reflects the world of business, and the third dimension reflects networks (Nye, 2002).

The network form of organization is reflected in such relatively new concepts as "multilevel diplomacy" and "hybrid organizations". Multilevel diplomacy involves the interaction of various governmental and non-governmental organizations, actors. "Hybrid organizations" is a modern phenomenon, that involves close cooperation between intergovernmental organizations and non-governmental and network organizations, which together form common structures.

Therefore, it is necessary to highlight certain features that are typical for a network structures based society. Firstly, there is the lack of a clear distinction between "center" and "periphery". Secondly, there is no strict hierarchy of problems being solved or discussed. Third, the specific features of the different network actors interaction is the presence of different channels, space openness, its boundaries mobility, and so on.

We can define that network interaction is an extensive communication system, within which there are contacts, information exchange, cooperation and conflicts. In international relations, networking primarily includes diplomacy, which undergoes significant changes and transformations under the informatization influence.

The informatization process has made international communication available to different participants. They carry out different types of communicative interaction at different levels (local, regional, global). As a result, new

types of diplomacy emerged: public diplomacy, regional diplomacy, e-diplomacy, network diplomacy, etc.

The term "network diplomacy" often refers to the need for nations to form temporary coalitions to achieve their foreign policy goals. Such coalitions can be considered as networks with each coalition member.

As N. Pipchenko emphasizes: "The relationship between digital diplomacy and international relations takes place on several levels: personal, intergroup, collective, resulting in increased non-traditional international actors influence on government or non-governmental institutions and attracting public attention to existing global problems" (Піпченко, 2015).

It is worth noting that diplomacy is an important component of soft power. In his works, Nye J., revealing the phenomenon of "soft power" noted, that "the state can get the desired result in world politics, when other states want to follow it, admire its values, follow its example, and strive for its level of prosperity and openness" (Nye, 2002: 14). Modern networking is a set of connections made by matching values and finding common ground, goals and interests. The common interests and goals of the actors are based on common values and can sometimes be placed above their own values. However, the opposite situation can also be observed, when value conflicts arise, when the victory of one of the actors means the loss of the other.

Scientists note that network interaction is characterized by a certain chaos, uncertainty. At the same time, there is a profound transformation of the international relations system, in which "multilevel" players "who have become an integrated part, no longer complement and serve bilateral relations between states, but become a key element of the system itself" (Воронков, 2013). Ukrainian researcher M. Abysova while exploring the communicative possibilities of the multi-modular form of the modern world, rightly notes that "thanks to new information technologies, the principle of the network can be provided in all types of processes and organizations. The growing and consolidation of public communication encourages openness of society and strengthens the dialogical processes in it (Абисова, 2018: 42).

One of the components of "soft power" is public diplomacy, which involves not only governments, but also, above all, non-governmental organizations and individuals. The scholars point out that over the last twenty years public diplomacy has begun to play a key role, becoming a foreign policy influential tool. This type of diplomacy is defined as "new public diplomacy" (Концевая, 2013).

Scientists characterize the "new world order" as a communication network that crosses borders and even replaces a traditional state structure. American researcher K. Fitzpatrick emphasizes that these networks can be perceived as agents of power. And thanks to them the nation's relations with foreign audiences become extremely important. "Nowadays, diplomats have to involve a large number of players from another country. The outdated "club model" of diplomacy gave way to a less hierarchical and strict "network model" (Fitzpatrick, 2007).

In the scientific community there is no consensus as to the term of "public diplomacy", but most scholars use

the following definition: "The new public diplomacy is no longer confined to messaging, promotion campaigns, or even direct governmental contacts with foreign publics serving foreign policy purposes. It is also about building relationships with civil society actors in other countries and about facilitating networks between non-governmental parties at home and abroad" (Melissen, 2005: 22). One of the key characteristics of modern public diplomacy is the dialogue between different social communities, such as youth movements, national diasporas and others.

Analyzing modern research, we can find out that F. Hanson, an analyst at the Brookings Institution (USA) and a researcher at the Lowy Institute for International Policy (Australia) defines e-diplomacy as "the use of the Internet and information and communication technologies (ICT) to achieve diplomatic goals" (Hanson). Speaking of e-diplomacy subspecies, it is necessary to single out "twiplomacy", social media diplomacy, Internet-diplomacy etc. Video conferencing and electronic negotiation systems are also increasingly used.

Modern Ukrainian researchers L. Litra and Y. Kononenko recently presented a thorough analytical study "Twitter-diplomacy". They defines Twitter - diplomacy as a form of traditional diplomacy that uses technologies and networks of the XXI century to achieve foreign policy goals. Meanwhile, they distinguish two main features of Twitter diplomacy: first, the use of the latest ICT (social media, software for Internet telephony, video channels); secondly, the Twitter diplomacy functioning as a powerful and important addition to traditional diplomatic relations forms, which can accelerate and improve diplomatic contacts, as well as expand their scope (Litra).

All this leads to global interdependence, to the new political life areas creation, such as "media policy", "cyber policy" and "noopolitics", etc., which operate in the network space, resulting in the fact, that social networks become a powerful tool for influencing public opinion, the cultural life of people" (Скиба, 2019: 175). Analyzing the architecture of global information networks, which according to Ukrainian researchers L. Drotianko and S. Yagodzynskiis not being reduced to either a formal or a meaningful network component as a structure, in their study they conclude that "The informational and technological revolution in the formation of contours of social reality of the late 20th - early 21st centuries... is not the last one and only prepares foundation for further sociocultural changes" (Drotianko, Yagodzynski, 2019: 13).

Discussion

Researcher E. Grebenkina studying the interaction between actors of international relations issue defines it as a network interaction, within which there are contacts, cooperation and conflicts. The researcher also identifies the following network diplomacy features: 1) network diplomacy is opposed to traditional, "bloc" diplomacy; 2) it is based not on the participants hierarchy, but on their interdependence; 3) it is aimed at forming the collective participants leadership; 4) the main motive for the participants actions is their precise overlapping goals; 5) network diplomacy operates within a polycentric international system; 6) it is under the influence of different

worldviews and value systems (cultural and civilization diversity) (Гребенкина, 2014).

Modern models of diplomacy: electronic, digital, Twitter diplomacy, public, etc., each of them has its own values, which will be strengthened in the world network structure compiling process:

- for public diplomacy can be defined such values as active public dialogue and its openness, exchange of cultural, scientific and other values between representatives of different countries, peoples, cultures;

- for e-diplomacy the values will be knowledge and information, the degree of their availability, communication openness, high speed of response to events;

- for network diplomacy – communication flexibility and transparency, reduction of its formal and hierarchical components, expansion of the participants' circle at different levels of government, their active.

Thus, with the emergence of new diplomacy types, it is transformed from within, towards larger and more diverse interaction and openness. The new species emergence indicates the international relations network structure formation, which, despite political, economic and other differences, will gradually include more and more countries and regions of the world. Such a structure is a result of the globalization process.

It should be noted that in recent decades there has been a significant increase in the number and importance of formal and informal international intergovernmental and non-governmental forums, institutions and organizations that serve these processes and are their unique infrastructure (Воронков, 2013: 62).

It is obvious that the global information society and information and communication technologies development will continue. The components that will be important for international communication in the information society and are already manifesting themselves, include the following:

- 1) information correspondence to real facts and events;

- 2) the value of open dialogue between actors and their actions clarity;

- 3) the speed of response to events.

It is possible that these values, to which all participants in international communication should strive, will become the basis for a new international relations system in which the dialogue between the participants will be interactive and constant, and their conflict potential will be minimal. But at the same time we need to remember the threats posed by information technology, and as N. Chenbai notes "a prerequisite for further society progressive development should be the introduction of strict state control over the introduction into the new social media technologies environment, strengthening the personal creators' responsibility to society in order to reduce the risks that will bring the latest technologies in the future" (Ченбай, 2019: 160). Т. Mershchii agrees with the researcher, saying that "Interaction under the influence of information and communication technologies is being created in a complex and contradictory way in nowadays. On the one hand, they promote, expand opportunities, generate new channels of communication; on the other hand - have a distorting effect, changing the way of thinking and communicating" (Мерщій, 2019: 60).

Conclusions

Network diplomacy is in demand in the modern world as it provides flexible participation forms in multilateral structures. The role of network diplomacy is growing under the modern digital technologies influence and the growing "soft power" role and other hybrid forms influence.

Recently, governments have increasingly used e-diplomacy to achieve foreign policy goals. Unlike traditional diplomacy, where government officials sit opposite each other and communicate exclusively with each other, e-diplomacy professionals perform dialogue (using social networks, webinars, online Skype conferences, etc.) not only with official foreign representatives, governments, but also with international organizations and NGOs representatives, etc.

In the context of networking, the diplomacy role will continue to change. Network diplomacy is a successful example of interaction that does not depend on the distances between the subjects. Modern diplomacy successfully overcomes barriers in the hierarchies' form, other values and the actors' affiliation to other cultures. The network structure and network interaction that the world has come to as a result of globalization is an example of nature's self-organization. It is likely that networking between various actors - states, international organizations, NGOs and even individuals involved in international communication - will be a determining factor in the development of international relations in the coming decades.

Literature

1. Deloz, Zh., Gvattari, F. (2010). Tyisyacha plato: kapitalizm i shizofreniya [Thousand plateau: capitalism and schizophrenia] Ekaterinburg: U-Faktoriya [in Russian].
2. Savelyeva, T. (2012). Suchasne merezheve suspilstvo: problemy vyznachennya [Modern Network Society: Problems of Definition]. *Suchasne suspilstvo*, 1 [in Ukrainian].
3. Dzoban, O., Sosnin, O. (2015). Informatsiyne suspilstvo yak merezhevo-komunikatyvnyi prostir upravlinnya [Information society as a network-communication space of control]. *Viche*, 10. 7-13 [in Ukrainian].
4. Belska, T. (2012). Komunikatsiyna vzaemodiya vlady ta gromadskosti v informatsiynomu suspilstvi. [Communication interaction between government and the public in the information society]. *Derzhava i suspilstvo*, 3: 163-169 [in Ukrainian].
5. Pipchenko, N. O. (2015). Tsyfrova dyplomatiya yak instrument zovnishnopolitychnoi diialnosti SSHA. [Digital diplomacy as a tool of US foreign policy]. *Mizhnarodni vidnosyny. Seriya «Politychni nauky»*, 5: 15-26 [in Ukrainian].
6. Skyba, I.P., Ordenov, S.S., Chenbai, N.A. (2019). Fenomen informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii [The phenomenon of information communication technologies]. *Filosofski obrii: Nauk-teoret. Zhurnal. Poltava*, 42: 62-67 [in Ukrainian].
7. Habermas, J. (2001). Vovlechenye drugoho. Ocherky politicheskoi teorii. [The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory]. SPb.: Nauka [in Russian].
8. Castells, M. (2000). Informatsionnaya epokha: ekonomika, obshchestvo i kultura [The Information Age: Economy, Society and Culture]. Moscow: GU VSE [in Russian].
9. Devterov, I. (2019). Fenomenolohiya sotsyokulturnykh praktyk tsyfrovoy noosfery [The phenomenology of socio-cultural practices of the digital noosphere]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 2(30): 5-9 [in Ukrainian].
10. Poda, T. A. (2019). Sotsiokulturnyi aspekt fenomena internet-zalezhnosti [Social networks phenomenon and its impact on social and political processes in globalized world]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 1 (29): 141-9 [in Ukrainian].
11. Nye, Josef S. (2002) *The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone*. Oxford: Oxford University Press.

12. Voronkov, L. S. Mezhdunarodnye orhanyzatsyi i sovremennye mezhdunarodnye otnosheniya [International organizations and modern international relations]. <https://interaffairs.ru/jauthor/material/951> [in Russian].

13. Abysova, M. (2018) *Komunikatyvnyi potentsial kulturnykh vidminnostei v informatsiynomu suspilstvi* [Communicative potential of cultural differences in the information society]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu*. [in Ukrainian] Seriya: *Filosofiiia. Kulturolohiia*, 1 (27): 39-43 [in Ukrainian].

14. Kontsevaya, N. A. (2013) *Pablik ryleishniz v sisteme pablychnoi dyplomatii* [Public relations in the system of public diplomacy]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Ser. 10. Zhurnalistika*, 1: 52-64 [in Russian].

15. Fitzpatrick, K. (2007). *Advancing the New Public Diplomacy: A Public Relations Perspective*. *The Hague Journal of Diplomacy*, 2(3): 187-211.

16. Melissen, J. (2005) *The New Public Diplomacy*. *Soft Power in International Relations* New York: Palgrave Macmillan. Retrieved from www.Culturaldiplomacy.org/academy/pdf/research/books/soft_power/The_New_Public_Diplomac.

17. Hanson, F. *Baked In and Wired: e Diplomacy @ State*. Retrieved from <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/baked-in-hansonf-5.pdf>

18. Litra, L. and Kononenko, Yu. *Twitter-dyplomatiya. Yak novitni tekhnolohii mozhut posylyty mizhnarodni pozytsii Ukrainy?* [Twitter diplomacy. How can the latest technologies strengthen Ukraine's international position?]. Retrieved from http://iwp.org.ua/img/policy_brif_1_01_23_ok.pdf

19. Skyba, O. P. (2019) *Internet-komunikatsii v informatsiynomu suspilstvi: sotsiokulturnyi aspekt* [Internet communications in the information society: socio-cultural aspects]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 2 (30): 113-117 [in Ukrainian].

20. Drotianko, L. and Yahodzynskiy, S. *Digitalization of educational environment: tendencies and perspectives*. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 2 (30): 9-13.

21. Grebenkina, E. (2014) *Problema setevogo vzaimodeystviya v mezhdunarodnykh otnosheniyah* [The problem of network interaction in international relations]. *Idey i idealy*, 3(21), vol. 2: 134-142 [in Russian].

22. Voronkov, L. S. (2013) *Mezhdunarodnye organizatsii i sovremennye mezhdunarodnye otnosheniya tendentsii i perspektivy razvitiya* [International organizations and modern international relations: Trends and development prospects]. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnye-organizatsii-v-sisteme-mezhdunarodnyh-otnosheniy-tendentsii-i-perspektivy-razvitiya> [in Russian].

23. Chenbai, N. *Mediatekhnolohii v kulturi informatsiinoi epokhy (sotsialno-filosofskiy aspekt)* [Media technologies in the culture of information era (social and philosophical aspect)]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 1 (29): 158-163 [in Ukrainian].

24. Mershchii, (2019) *Mistse informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii v interaktsii v informatsiynomu suspilstvi* [Place of information and communication technologies in interaction in the information society]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 2 (30): 56-61 [in Ukrainian].

References

1. Abysova, M. (2018) *Komunikatyvnyi potentsial kulturnykh vidminnostei v informatsiynomu suspilstvi* [Communicative potential of cultural differences in the information society]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu. Seriya: Filosofiiia. Kulturolohiia*, 1 (27): 39-43. (In Ukrainian).
2. Belska, T. (2012). *Komunikatsiyna vzaemodiya vlady ta gromadskosti v informatsiynomu suspilstvi*. [Communication interaction between government and the public in the information society]. *Derzhava i suspilstvo*, 3: 163-169. [in Ukrainian].
3. Castells, M. (2000) *Informatsionnaya epokha: ekonomika, obshchestvo i kultura* [The Information Age: Economy, Society and Culture]. Moscow: GU VSE. (In Russian).
4. Chenbai, N. *Mediatekhnolohii v kulturi informatsiinoi epokhy (sotsialno-filosofskiy aspekt)* [Media technologies in the culture of information era (social and philosophical aspect)].

Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriya: Filosofiia. Kulturolohiia, 1 (29): 158-163. (In Ukrainian).

5. Deloz, Zh., Gvattari, F. (2010) Tyisyacha plato: kapitalizm i shizofreniya [Thousand plateau: capitalism and schizophrenia] Ekaterinburg: U-Faktoriya. (In Russian).

6. Devterov, I. (2019) Fenomenohyia sotsyokulturnykh praktyk tsyvrovoi noosfery [The phenomenology of socio-cultural practices of the digital noosphere]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriya: Filosofiia. Kulturolohiia*, 2(30): 5-9. (In Ukrainian).

7. Drotianko, L. and Yahodzynskyi, S. Digitalization of educationa lenvironment: tendenciesandperspectives. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriya: Filosofiia. Kulturolohiia*, 2 (30): 9-13. (In English).

8. Dzoban, O., Sosnin, O. (2015). Informatsiine suspilstvo yak merezhevo-komunikatyvnyi prostir upravlinnya [Information society as a network-communication space of control]. *Viche*, 10: 7-13. (In Ukrainian).

9. Fitzpatrick, K. (2007). Advancing the New Public Diplomacy: A Public Relations Perspective. *The Hague Journal of Diplomacy*, 2(3): 187-211.

10. Grebenkina, E. (2014) Проблема сетевого взаимодействия в международных отношениях [The problem of network interaction in international Relations]. *Idey i ideally*, 3(21), vol. 2: 134-142. (In Russian).

11. Habermas, J. (2001) Vovlechenye drugoho. Ocherky politicheskoi teorii. [The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory]. SPb.: Nauka. (In Russian).

12. Hanson, F. Baked In and Wired: e Diplomacy @ State. [Electronic resource]. - Available at: URL: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/baked-in-hansonf-5.pdf>

13. Kontsevaya, N. A. (2013) Pablik ryleishnzz v sisteme publichnoi dyplomatii [Public relations in the system of public diplomacy]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Ser. 10. Zhurnalistika*, 1: 52-64. (In Russian).

14. Litra, L. and Kononenko, Yu. Ttwitter-dyplomatiia. Yak novitni tekhnologii mozhat posylyty mizhnarodni pozytsii Ukrainy? [Twitter diplomacy. How can the latest technologies strengthen Ukraine's international position?]. [Electronic resource]. - Available at: – URL : http://iwp.org.ua/img/policy_brif_1_01_23_ok.pdf

15. Melissen, J. (2005) The New Public Diplomacy. Soft Power in International Relations New York: Palgrave Macmillan, 2005. [Electronic resource]. – Available at: URL: www.culturaldiplomacy.org/academy/pdf/research/books/soft_power/The_New_Public_Diplomacy.

www.culturaldiplomacy.org/academy/pdf/research/books/soft_power/The_New_Public_Diplomacy.

16. Mershchii, T. (2019) Mistse informatsiino-komunikatsiinykh tekhnologii v interaktsii v informatsiinomu suspilstvi [Place of information and communication technologies in interaction in the information society]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriya: Filosofiia. Kulturolohiia*, 2 (30): 56-61. (In Ukrainian).

17. Nye, Josef S. (2002) The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone. Oxford: Oxford University Press.

18. Pipchenko, N. O. (2015). Tsyvrova dyplomatiia yak instrument zovnishnopolitychnoi diialnosti SShA. [Digital diplomacy as a tool of US foreign policy]. *Mizhnarodni vidnosyny. Seriya «Politychni nauky»*, 5: 15-26. (In Ukrainian).

19. Poda, T. A. (2019) Sotsiokulturnyi aspekt fenomena internet-zalezhnosti [Social networks phenomenon and its impact on social and political processes in globalized world]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriya: Filosofiia. Kulturolohiia. № 1 (29)*: 141-9. (In Ukrainian).

20. Savelyeva, T. (2012) Suchasne merezheve suspilstvo: problemy vyznachennya [Modern Network Society: Problems of Definition]. *Suchasne suspilstvo*, 1. (In Ukrainian).

21. Skyba, I.P., Ordenov, S.S., Chenbai, N.A. (2019) Fenomen informatsiino-komunikatsiinykh tekhnologii [The phenomenon of information communication technologies]. *Filosofski obrir: Nauk.-teoret. Zhurnal. Poltava*, 42: 62-67. (In Ukrainian).

22. Skyba, O. P. (2019) Internet-komunikatsii v informatsiinomu suspilstvi: sotsiokulturnyi aspekt [Internet communications in the information society: socio-cultural aspects]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriya: Filosofiia. Kulturolohiia*, 2 (30): 113-117. (In Ukrainian).

23. Voronkov, L. S. (2013) Mezhdunarodnyie organizatsii i sovremennyye mezhdunarodnyie otnosheniya tendentsii i perspektivy razvitiya [International organizations and modern international relations: Trends and development prospects]. [Electronic resource]. – Available at:– <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnye-organizatsii-v-sisteme-mezhdunarodnyh-otnosheniy-tendentsii-i-perspektivy-razvitiya>

24. Voronkov, L. S. Mezhdunarodnyie orhanyzatsyi i sovremennyye mezhdunarodnyie otnosheniya [International organizations and modern international relations]. <https://interaffairs.ru/jauthor/material/951> (In Russian).

T. A. Пода

РАЗВИТИЕ «СЕТЕВОЙ ДИПЛОМАТИИ» КАК НОВОЙ ФОРМЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Статья посвящена анализу нового ответвления традиционной дипломатии, которое возникло в результате научно-технического прогресса – сетевой дипломатии. Главная цель исследования заключается в анализе терминологического поля данного явления. В статье рассмотрены различные способы понимания феномена сетевой дипломатии, определены основные направления и главные задачи, которые выполняет «сетевая дипломатия» как новая форма международного взаимодействия. Автор также анализирует негативную сторону распространения информационно-коммуникационных технологий, в частности отмечает, что информация становится не только важным фактором развития, она превращается в инструмент достижения определенных целей, манипуляций, политической нетерпимости.

Ключевы слова: дипломатическая деятельность; Internet; виртуальная дипломатия; сетевая дипломатия; цифровая коммуникация; сетевое общество; сеть.

T. A. Пода

РОЗВИТОК «МЕРЕЖЕВОЇ ДИПЛОМАТІЇ» ЯК НОВОЇ ФОРМИ МІЖНАРОДНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Вступ. Однією з особливостей сучасного інформаційного суспільства є зростання популярності соціальних мереж, що функціонують в інформаційному просторі. Постійно розширюючи і охоплюючи все нові і нові сегменти (від економіки, політики, науки до вищої освіти), мережеве суспільство безпосередньо впливає на формування багаторівневої глобалізації, у тому числі, і через роботу соціальних мереж.

Метою статті є аналіз сучасного інформаційного етапу розвитку постіндустріального суспільства, зокрема його переходу на рівень мережевого та визначення рівня впливу мережевої взаємодії на дипломатію. **Завдання** систематизувати вітчизняний та зарубіжний досвід щодо визначення складових, що впливають на формування феномену «мережевої дипломатії», а також окреслення основних ознак мережевої взаємодії. **Результати.** Досліджено різні способи розуміння феномену мережевої дипломатії, окреслено основні напрями та головні завдання, що виконують «мережева дипломатія», як нова форма міжнародної взаємодії. На відміну від класичної дипломатії, де представники урядів сидять один навпроти одного і контактують виключно один з одним, фахівці в галузі електронної дипломатії ведуть діалог (використовуючи соціальні мережі, вебінари, онлайн конференції в скайпі і т.п.) не тільки з офіційними представниками іноземних урядів, а й з представниками міжнародних організацій і громадських організацій тощо. **Обговорення.** Вказано на негативний бік поширення інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема авторка наголошує, що інформація стає не тільки важливим фактором розвитку. Вона перетворюється на інструмент досягнення певних цілей, манипуляцій, політичної нетерпимості. **Висновки.** Роль мережевої дипломатії все більше посилюється під впливом сучасних цифрових технологій, а також в процесі зростання ролі «м'якої сили» та інших форм гібридного впливу. Швидше за все, саме мережева взаємодія між різними акторами – державами, міжнародними організаціями, громадськими об'єднаннями та окремими людьми, які беруть участь в міжнародному спілкуванні, – стане визначальним фактором розвитку міжнародних відносин у наступні десятиліття.

Ключові слова: дипломатична діяльність; Internet; віртуальна дипломатія; мережева дипломатія; цифрова комунікація; мережеве суспільство; мережа.

DOI: <http://doi.org/10.18372/2412-2157.31.14833>

УДК 1 (091)

Г. А. Поперечна

МОРАЛЬНИЙ ТА ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ СВОБОДИ В ФІЛОСОФІЇ П. ЮРКЕВИЧАТернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка;
e-mail: poperechna.h.a.1982@gmail.com

Анотація. В статті здійснено аналіз розуміння П. Юркевичем категорії свободи в контексті його морально-етичного вчення та філософії права. Показано, що філософ розглядає проблему свободи людини у зв'язку із соціально-політичними і духовно-релігійними особливостями різних епох, акцентуючи увагу на значенні християнства у відкритті духовності людської особистості. Виходячи з положення мислителя про те, що людині як розумній істоті властива автономія. Продемонстровано відмінності у поглядах на ідею автономії І. Канта і П. Юркевича. Розкрито зміст основних видів свободи та специфіку пов'язаних із нею аспектів відповідальності. З'ясовано, що для П. Юркевича ідея моральної рівності повинна лежати в основі вчення про право, а засадничою підставою правового аспекту свободи повинен стати її моральний аспект.

Ключові слова: свобода; мораль; право; особистість; автономія; відповідальність.

Вступ

Свобода є одним із сутнісних вимірів людського буття, тому не дивно, що вона постає в центрі уваги багатьох гуманітарних наук. Проте співвідношення її морального і правового аспектів має виняткове значення, позаяк охоплює внутрішній і зовнішній вияви людської поведінки. Ця проблема не є новою, але й не може мати остаточного вирішення; спосіб і характер її осмислення в різні епохи набирає специфічного відтінку залежно від суспільно-політичної та духовно-культурної ситуації. В історії української філософської думки вона вперше була піднята вихованцем Київської духовної академії, видатним українським філософом П. Юркевичем.

Загалом, на сучасному етапі творча спадщина П. Юркевича досліджена найбільше зі всіх представників Київської духовної академії (Мозгова, 2018: 17). Фундаментальні основи її аналізу були закладені ще наприкінці XIX – поч. XX ст. А. Ходзинським, Г. Шпетом, Д. Чижевським, В. Зеньковським, Г. Флоровським. В останні десятиліття їй присвячено низку дисертацій, зокрема А. Арістової, С. Єлістратова, В. Думцева, Л. Кудрик, С. Кузьміної та ін. Істотний внесок у вивчення філософських ідей мислителя здійснили Р. Піч, А. Тихолаз, М. Запорожець, А. Абрамов, М. Ткачук, В. Гусев, В. Пронякін та ціла плеяда сучасних науковців, які цікавляться генезою української філософської думки. Новий інтерес у сучасних дослідників викликала філософія права П. Юркевича (у 2000 р. було здійснено її україномовне видання). Аналізу філософсько-правового аспекту творчості мислителя присвячено деякі праці Г. Боровської, Г. Чередніченко, В. Тихонова, проте морально-правовий вимір свободи у філософії П. Юркевича ще не знайшов належного висвітлення.

Мета і завдання дослідження: розкрити зміст морального і правового аспектів свободи в філософії П. Юркевича та встановити особливості зв'язку між ними.

Методологія дослідження

Для реалізації поставленої мети використовувалися загальнометодологічні принципи історико-філософського аналізу, а також комплекс

методів, що охоплює системно-структурний підхід, який дозволяє розглядати означену проблему в якості одного з напрямків цілісної системи мислителя; метод текстологічного аналізу; направлений на встановлення латентного сенсу авторських текстів, герменевтичні засоби тлумачення та метод категоріально-понятійного аналізу для окреслення змісту основних концептів.

Результати

Перш за все варто зауважити, що означений спектр проблеми не можна розглядати поза його зв'язком зі всією системою поглядів мислителя, передовсім його антропологією, етикою та філософією права. Вихідним пунктом міркувань ученого постає питання про сутність людини. Розуміючи її як істоту, створену за образом і подобою Бога, він наголошує на єдності в ній тілесного і духовного та акцентує увагу на значенні людського Я, сутність якого виявляє себе у трьох формах – діяльності розсудку, прагненнях волі і почуваннях серця. Метафізика людини передбачає визначення необхідної і розумної її мети. Для П. Юркевича людина, як духовна істота, покликана невпинно здійснювати моральний закон та прагнути до самовдосконалення. В цьому полягає не лише мета, але й унікальна особливість її існування і поклонання. Виходячи з цього, проблему вимірів людської свободи філософ розглядає у тісному зв'язку з проблемою її духовної природи.

Згідно з П. Юркевичем, повноцінне значення духовного елемента в житті людини вперше в історії людської культури було розкрито християнством. Християнська релігія запропонувала чітку систему цінностей, в результаті чого стало можливим розмежування моралі і права. Античний світ не акцентував уваги на властивостях особистого внутрішнього буття, а цінував людину передовсім як громадянина полісу: «Особистість людини та її права визнавалися настільки, наскільки це було необхідно для держави. Вона терпіла людину тільки під прикриттям громадянина, тільки як громадянин вона здобувала права в державі. ... Ця основа надала античній державі міцності, але вона ж і привела її до падіння... незалежної, самостійної особистості там не було...» (Юркевич, 2000: 289).

Це означає, що людина отримувала право лише в державі, а поза її межами вона була безправна. Водночас навіть у випадку зі ставленням до людини як до громадянина не завжди йшлося про цінність і свободу особистості та про розуміння її як моральної істоти. Так, Спарта взагалі не допускала вільного розвитку індивідуальності (за висловом Сократа, в Спарті держава вільна, а людина – її раб). Проте і сам Сократ, сконцентрувавши увагу на необхідності пізнання власної душі, все-таки ставив інтереси держави вище за інтереси і потреби окремої людини. Учень Сократа Платон, зазнавши ідейного впливу свого вчителя та спартанської організації держави, вважав, що моральне єство людини визначає її місце в суспільстві і у зв'язку з цим визнавав можливість свободи в межах притаманної їй чесноти (філософ вільний в сфері мудрості, воїн – мужності тощо). Але і це, зазначає П. Юркевич, ще не передбачало зміни ставлення до особистості; як і в інших мислителів того часу, в Платона «людина, взята окремо, поза державою, не мала вищого морального значення як людина; вона була людиною тому, що була громадянином» (Юркевич, 2000: 62).

Важливим кроком на шляху до розуміння значення внутрішнього єства людини стало вчення Аристотеля. Як відомо, Стагірит розрізняв практичну і теоретичну доброчесності, маючи на увазі під ними мету людського життя та розумове споглядання. Характеризуючи практичну доброчесність, він особливо наголошував на ролі пристрастей і поганих схильностей у її здійсненні. Пов'язуючи з ними життєві проблеми й негаразди, філософ у такий спосіб привернув увагу до значення внутрішнього світу людини в досягненні чесноти. Однак, не вбачаючи у ньому головної рушійної сили поведінки особи, Аристотель так само був переконаний, що тільки держава здатна розробити закони і норми, які дозволять за допомогою виховання зменшити вплив негативних схильностей. Звідси його висновки: людина – це політична істота; доброчесне, а значить і щасливе життя можливе лише в державі.

Не зуміли у належний спосіб поцінувати людську індивідуальність і стоїки, – зазначає П. Юркевич, хоча й визнає, що деякі їхні ідеї мали важливе значення для сприйняття християнського погляду на особу. Зокрема, вони наголосили, що гідність людини полягає в її моральній свободі, а своїм закликом до повного морального самовладання через зосередження на загальному принципі акцентували увагу на людині як громадянину світу, індивідуальна сторона якого виражає приналежність до певної держави, а універсальна (розумна) вказує на єдність з іншими розумними істотами космосу.

Характеризуючи правовий бік становища людини в античному світі, П. Юркевич підсумовує, що всі аспекти тогочасного життя людини (сімейне, господарське, суспільне, політичне) ґрунтувалися на засадах пригнічення прав особи. З приходом християнства цей принцип втратив своє значення. Гнобленню і утиску особи, розділенню народів нова релігія протиставила становище людини як співучасника всього людства, відкрила в ній

сторони, що не допускають ставлення до неї як до певної речі. Наголосивши на цінності та богоподібності людини, вона акцентувала на необхідності забезпечення їй простору, в межах якого особа сама стає для себе державцем і діє відповідно до власної волі. Якщо космополітизм стоїків нехтував індивідуальністю, то в християнстві «людина стає громадянином весвітньої держави не внаслідок заперечення індивідуальності, а за допомогою її розвитку» (Юркевич, 2000: 435). Філософ підкреслює, що словами «Віддайте кесарю кесарево, а Боже Богові» Спаситель розмежував цивільну і релігійну царини, відокремив сферу волі і сумління від світської влади. Цими словами Він також вказав на безпосереднє ставлення внутрішньої людини до Бога.

Середньовіччя змінило акценти у ставленні до людини. Якщо Античність поглинала особистість, то Середньовіччя побачило в ній уже не громадянина, а особу з її приватними інтересами і на цій підставі вибудувало стосунки, що ґрунтувались на особистій відданості й особистій чесноті. Суперечність між ідеєю людини і людиною-громадянином була гостро усвідомлена у Новий час. Однак ні наука, ні реформи не привели до її вирішення, а енциклопедисти XVIII ст. остаточно підірвали моральні засади держави й суспільства: «Нині виникла потреба в тому, щоб, з одного боку, людина так само входила в державу, як еллін, а з другого – щоб вона була такою ж незалежною, як у середні віки... з огляду на це пояснюються всі революції, весь хаос явищ теперішнього часу» (Юркевич, 2000: 291).

Характеризуючи людину, П. Юркевич виділяє в якості її істотної ознаки здатність до спілкування, а розум вважає засадничою основою спілкування та будь-якої моральної взаємодії. Якщо взаємодія матеріальних речей у світі природи підлягає незмінним законам, то людська ґрунтується на істині розуму, в основі яких лежить положення про цінність та гідність людської особистості. На відміну від тварин, дії яких не можуть бути самостійними і вільними через вплив невідворотних мотивів, людина достоєнно володіє моральною свободою. «Або ми повинні трактувати себе й інших як речі, позбавлені господаря, і тоді буде діяти закон насильства, або ж ми повинні трактувати себе й інших як розумні істоти, – і тоді буде панувати закон розуму однією своєю вартісністю. Таким чином, ми приходимо до положення особливо важливого, що людині як розумній істоті, властива автономія, яка полягає в тому, що людина підкоряється законові, який сама собі встановила на підставі пізнаної гідності, – встановила як придатний для всякої розумної істоти. Тому людина має значення законодавця в царстві розумних істот. Необхідність цієї ідеї автономії відкривається з того, що крім закону сили й розуму в існуючому нема третьої форми законів» (Юркевич, 2000: 183).

Як бачимо, позиція київського мислителя виглядає близькою до позиції І. Канта, тим паче, що він неодноразово звертається до його практичної філософії і вважає відкриття людської автономії «неспростовним відкриттям Канта» (Юркевич, 2000: 186). Однак у поглядах обох мислителів на цю

проблему є певні відмінності. І. Кант спирається на здоровий глузд, який підказує, що метою для розуму є не щастя і самозбереження, а внутрішня добра воля. Відтак, розум прагне створити волю, яка є доброю самою по собі. Автономна воля не мотивується нічим, окрім поваги до того, що є законним, і має внутрішню гідність. Тому, згідно з І. Кантом, мета вчинку не визначає його вартості; справжню моральну цінність має лише той вчинок, який здійснений з доброї волі та усвідомлення обов'язку. П. Юркевич вважає таке визначення людської автономії недостатнім. На його переконання, виконання людиною морального закону залежить від цілої низки чинників, серед яких, звісно, вирішальну роль відіграє воля. Крім розуму, на моральний вибір суб'єкта впливають і його емоційно-почуттєвий стан, прагнення, душевна діяльність загалом.

Важливе значення мають і такі моменти, як мотив, самовладання, вибір, переконання та свобода, які теж носять автономний характер. Тому будь-який моральний вчинок є результатом індивідуального вибору людської особистості. Здійснюючи вибір, людина демонструє власну незалежність від зовнішнього впливу, причому, ця незалежність, вказує П. Юркевич, визначається не лише розумом, а духом людини загалом. Люди не перебувають на однаковому рівні морального розвитку, тому у вільному виборі кожної окремої особи також проявляється і її виховання, погляди, пристрасті та інші чинники природного і суспільного характеру. Згідно філософа, ступінь свободи залежить від рівня розумового і морального розвитку та зростає пропорційно з ним: «в міру зростання освіти посилюється суб'єктивність вчинків. Дикун у своїх вчинках мотивується зовнішніми спонуканими, а освічена людина – внутрішніми. Тому вона вимагає простору для своєї індивідуальної волі, що виявляє всю її сутність, адже у волі діє вона сама і вся вона. Коли людина перебуває посередині між двома різними цілями, до яких ведуть два різні шляхи, вона, вільна, намагається досягнути однієї з них, або ж замість них обрати щось третє. Отож, у цьому вчинку вона виявляє вільність дій, унаслідок якої здійснює вчинок, який обирає її воля. Отже, людина вільна, коли вона діє так, як хоче. Отож, у виборі людина вільна» (Юркевич, 2000: 193). Правила людської волі не даються готовими чи нав'язаними зовні; воля встановлює їх для себе самостійно. Це ще раз вказує на її автономність.

Оскільки на вибір людини впливає цілий спектр чинників, то і свобода є різною. У зв'язку із цим П. Юркевич виділяє такі види свободи: свобода емпірична, розумова, моральна та метафізична. Перша є найпростішим видом свободи (певною мірою, це «свобода від»), який передбачає усунення перешкод чи обставин, що обмежують людину і її дії. Так як свобода окремої людини завжди перебуває в певній залежності від загальної свободи, то, вказує П. Юркевич, завданням суспільства є забезпечення умов досягнення індивідуальної свободи. Другий вид свободи – розумова або інтелектуальна свобода – визначається діяльністю розуму і означає здатність вибирати мотив вчинку та діяти свідомо. Цей вид свободи є дуже важливим для досягнення людиною

моральної свободи. В свою чергу, ступінь моральної свободи засвідчує рівень і силу духу людини через дотримання нею моральних переконань і здійснення добродетельності: «моральна свобода є здатність вивиситися над вимогами і звабою природи для того, щоб безперешкодно йти услід за моральними переконаннями; у стані чистої свободи ні афекти, ні схильності неспроможні звабити людину й змусити її ухилитися від моральності. Тут панує моральне переконання: знаю добре, хочу доброго і можу досягнути доброго. Але така свобода можлива тільки у волі» (Юркевич, 2000: 195). На шляху здійснення добродетельності чи не найбільшу перешкоду становлять пристрасті. Уміння людини вгамовувати їх і діяти згідно зі своїми моральними переконаннями вказує на ступінь її моральної свободи.

Особливий акцент здійснює П. Юркевич на поясненні категорії метафізичної свободи. Вона вимагає, передовсім, засвоєння таких понять, як «свобода вчинку» та «свобода волі». Перше, згідно з мислителем, є достатньо простим для сприйняття, оскільки передбачає здійснення того, що людина хоче, обирає і схвалює; вчинок, здійснений із певним наміром, є свободним. Щодо другого, то в європейській філософській думці набуло популярності кантове трактування автономії людської волі, в якому йдеться не про відношення вчинку до волі, а про властивості самої волі, її незалежність від мотивів і здатність самостійно визначати себе до дії. Однак, вказує київський філософ, таке визначення містить внутрішню суперечність, бо у ньому воля виступає одночасно як пасивне і діяльне, рухоме і рушій. Насправді, при свободному виборі і наявності здатності до самовизначення людина не може не керуватися мотивом, інакше її вибір буде байдужим, а переконання непрактичними. Так, не можна чинити чесно, не мотивуючись поняттям про честь, робити добро, не керуючись ідеєю добра і т. д. «Вся наша гідність у шляхетних учинках полягає у схильності до гарних мотивів, але за такого погляду на вільний вибір неможливе ніяке удосконалення людини, жодний моральний прогрес, бо людина однаково владна, вольова, вільна робити добро і зло» (Юркевич, 2000: 198), підсумовує П. Юркевич. Водночас він наголошує, що вільна людина завжди діє за свідомими мотивами: «Вчинки є вільні, коли вони залежать від волі, а воля перебуває в залежності від свідомих мотивів. Що розумніші ці мотиви, то людина вільніша. Людська свобода, таким чином, завжди пропорційна твердості характеру й ступеню його розвитку. Ця вільність робить його володарем самого себе і водночас обставин; вона виявляється в легкості, з якою людина дотримується своїх переконань. Тому тільки той вільний, хто має можливість іти за обраним мотивом. Тож вільного вибору немає, хоч і є вільність учинків» (Юркевич, 2000: 199). Отже, автономія передбачає усвідомлення і визнання закону як цінності, а відтак є принципом обов'язку і права. Свобода в такому випадку виступає показником зрілості моральної сфери людини і є водночас істотною характеристикою особистості.

Простір свободи робить вчинок вільним і є підставою для визначення відповідальності людини. Останню П. Юркевич розглядає у трьох аспектах: зовнішньому, внутрішньому і міжлюдських стосунків в суспільстві (правовий аспект). Зовнішній стосується людини самої в собі, вказує на її одвічну сутність і означає, що вона, як духовна істота, наділена трансцендентальною свободою, за якою «визнає себе у своєму сумлінні відповідальною за свої вчинки» (Юркевич, 2000: 226). Внутрішній аспект стосується її емпірично-моральної сторони, що передбачає внутрішню здатність розрізняти добро і зло. Завдяки цій здатності людина має або не має свободи дотримуватись моральних ідей. В третьому випадку йдеться про те, що кожен із нас є представником певного суспільства, юридичною особою, що має юридичну свободу і діє в правовому просторі.

Оскільки людина перебуває в певному суспільстві, то її поведінка визначається прийнятими у ньому нормами і правилами, соціальним становищем тощо. Це накладає на неї певні обмеження. Тому, на відміну від моральної свободи, яка ґрунтується на свободі вибору, право звужує горизонт цього вибору і потребує примусу. Однак воно є необхідним для розумного впорядкування людського життя. Людина, як розумна істота, відзначається здатністю свідомо підпорядковуватись праву. Остання тісно пов'язана з моральною свідомістю, людським сумлінням. Отже, основою вчення про право повинна стати ідея моральної рівності, а засадничою підставою правового аспекту свободи – її моральний аспект, який, згідно з П. Юркевичем, зароджується в глибині людського ества і лише згодом знаходить своє раціональне оформлення у праві. У зв'язку із цим філософ категорично не погоджується з мислителями, які пов'язують виникнення права з угодою. Так, він критикує ідею Ж.-Ж. Руссо про верховенство народу, яке той виводить з суми окремих воель, і на цій підставі робить її джерелом права. Для П. Юркевича таке вчення передбачає деспотизм маси та грубе насильство: «Визнання моральної гідності особистості є абсолютною умовою одвічного права; і там, де право ігнорує цю умову, воно виступає у формі відстороненого, формального, немилосердного» (Юркевич, 2000: 397). Людина, як розумна і моральна істота, відзначається здатністю свідомо підпорядковуватись праву. Завданням держави є виховання в людини поваги до закону і усвідомлення необхідності його дотримання, а також забезпечення умов досягнення індивідуальної свободи.

Обговорення

Для широкого кола науковців П. Юркевич є відомим як автор оригінальної концепції «філософії серця». Водночас, при розгляді окресленої теми, ми свідомо не зачіпали проблему впливу кордоцентризму на морально-правовий вимір свободи, адже вважаємо цю концепцію в філософії мислителя суперечливою. Загалом П. Юркевичу, як і більшості представників київської духовно-академічної традиції, є притаманним наголос на «стійких, свідомих властивостях людського ества» (Поперечна, 2012: 32) та акцентування на значенні розуму і освіти в становленні духовно-особистісних

засад. Йдеться про універсальність підходу філософа до феномену людини, згідно з яким усі форми її духовної діяльності поєднуючись складають єдине і неповторне Я. До цього є близькою позиція Г. Боровської, яка пропонує розглядати філософсько-правову спадщину мислителя як певну світоглядно-методологічну парадигму, в основі якої лежить метафізика «ідеї» та позитивізм «розуму» (Боровська, 2009).

Зауважимо, що діяльність філософа проходила в непростих умовах поширення матеріалістичних та нігілістичних тенденцій в студентських і інтелектуальних колах Росії 50-70-тих роках XIX ст. Більша частина тогочасного студентства перебувала під потужним впливом «передової» російської інтелігенції (після десятирічної заборони викладання філософії) та була неготовою сприймати ідеї про неприпустимість практичного підходу до науки і життя, «про настійну потребу людського духу у вищому синтезі наукових, філософських і релігійних істин в єдиний цілісний світогляд» (Поперечна, 2018: 9). Після декількох невдалих спроб донести свої філософські ідеї, мислитель зосередився на розробці педагогічних проблем та серйозно зайнявся філософією права, щоб у такий спосіб втілювати та розвивати ідеї гуманізму, протистояти егоїзму й позиції жорсткого заперечення одвічних цінностей. Цим обумовлена специфіка поєднання моралі та права ученого. До схожого висновку доходять і Т. Подковенко, який стверджує, що в філософії П. Юркевича спостерігається поєднання правових норм з нормами моралі в контексті пошуку гармонізації індивідуального та колективного життя (Подковенко, 2017).

Висновки

На підставі викладеного матеріалу можна зробити висновок, що в основі розуміння П. Юркевичем морального і правового аспектів свободи покладені ідеї християнського гуманізму й універсалізму. Обравши вихідним началом цінність людського буття і автономію особистості, він акцентує на необхідності поваги до свободи і прав людини. В філософії мислителя свобода виступає, з одного боку, невід'ємним елементом людського існування, а з іншого – показником зрілості моральної сфери людини, істотною характеристикою особистості. В основі невідповідності морального і правового аспектів свободи лежить суперечність між ідеєю людини і людиною-громадянином. Як ідея людини є первинною щодо людини-громадянина, так само і моральний аспект свободи повинен стати засадничою підставою її правового виміру.

Список літератури

1. Berlin Isaiah. Two Concepts of Liberty/ Isaiah Berlin. – Oxford: Clarendon Press, 1958.
2. Мозгова Н. Г. Київська духовна академія 1819 – 1820: Філософський спадок / Н. Г. Мозгова – К.: Книга, 2004. – 320 с.
3. Ходзинский А. Профессор философии Памфил Данилович Юркевич / А. Ходзинский. – Харьков: Епархиальная типография, 1915. – 107 с.
4. Юркевич Памфил. 3 науки про людський дух / Памфил Юркевич. Вибране. [пер. з російської В.П. Недашківського; упорядкування, передмова й примітки А. Г. Тихолаза]. – К.: «Абрис», 1993. – С. 115-222.

5. Юркевич П. Історія філософії права. Філософія права. Філософський щоденник / П. Юркевич. – К. : Ред. журналу «Український Світ», 2000. 756 с.
6. Юркевич Памфіл. Мир з ближніми як умова християнського співжиття / Памфіл Юркевич. Вибране. [пер. з російської В. П. Недашківського; упорядкування, передмова й примітки А. Г. Тихолаза]. – К. : «Абрис», 1993. – С. 222-230.

References

1. Berlin, I. (1958). *Two Concepts of Liberty*. Oxford: Clarendon Press.
2. Mozhova, N. H. (2004). *Kyivska dukhovna akademiia 1819-1920: filosofskyi spadok [Kyiv Theological Academy 1819-1820: the philosophical legacy]*. Kyiv: Knyha [in Ukrainian].

3. Khodzinskiy, A. (1915). *Professor filosofii Pamfil Danilovich Iurkevich [Professor of Philosophy Pamfil Danilovich Yurkevich]*. Kharkov: Eparkhialn. tip. [in Russian].

4. Yurkevych, P. (1993). *Z nauky pro liudskyi dukh [From the science of the human spirit]*. (V.P. Nedashkivskiy, Trans). A. H. Tykholaz (Eds.). Kyiv: Abrys [in Ukrainian].

5. Yurkevych, P. (2000). *Istoriia filosofii prava. Filosofiia prava. Filosofskyi shchodennyk [History of philosophy of law. Philosophy of law. Philosophical diary]*. Kyiv: Ukr. svit [in Ukrainian].

6. Yurkevych, P. (1993). *Myr z blyzhnyimi yak umova khrystyianskoho spivzhytia [Peace with others as a condition of Christian coexistence]*. (V.P. Nedashkivskiy, Trans). A. H. Tykholaz (Eds.). Kyiv: Abrys [in Ukrainian].

Г. Ф. Поперечная.

МОРАЛЬНИЙ І ПРАВОВОЙ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ СВОБОДИ В ФІЛОСОФІЇ П. ЮРКЕВИЧА.

В статті здійснено аналіз розуміння П. Юркевичем категорії свободи в контексті його нравственно-етического учіння і філософії права. Показано, що філософ розглядає проблему свободи в зв'язі з соціально-політичними і духовно-релігійними особливостями різних епох, акцентуючи увагу на значенні християнства в відкритті духовності людської особистості. Виходячи з положення мислителя про автономію людини, продемонстровано відміння між розумінням людської автономії І. Кантом і П. Юркевичем. Розкрито зміст основних видів свободи і специфіку зв'язаних з нею аспектів відповідальності. Установлено, що для П. Юркевича ідея морального рівності повинна становити основу учіння про право, а основоположним підґрунтям правового аспекту свободи повинен бути її моральний аспект.

Ключові слова: свобода; мораль; право; людина; автономія; відповідальність.

H. Poperechna

MORAL AND LEGAL ASPECTS OF THE CONCEPT OF FREEDOM IN P. YURKEVYCH'S PHILOSOPHY

Introduction. The problem of correlation between the moral and legal aspects of freedom has been topical at all times. Its modern consideration is impossible without taking into account the heritage of previous generations of thinkers. For the first time in the history of Ukrainian philosophical thought the problem of freedom was raised by P. Yurkevich, a student of the Kyiv Theological Academy. **The aim and tasks** are to reveal the content of the moral and legal aspects of freedom in the philosophy of P. Yurkevich and to establish the features of the correlation between them. **Research methods** are general methodological principles of historical philosophic analysis, system-structural approach, method of textual analysis, hermeneutic means of interpretation and the method of categorical-conceptual analysis. **Research results.** It is shown in the article that P. Yurkevich reviews the problem of human freedom in connection with the socio-political and spiritual-religious features of different epochs, accentuating the importance of Christianity associated with the discovery of the spirituality of the human person. **Discussion.** Since the Ukrainian philosopher considers the autonomy of human's will to be the basis of man's moral freedom, the differences in the views of I. Kant and P. Yurkevich on the idea of autonomy are demonstrated. The content of the main types of freedom and responsibility is revealed. It was found out that for P. Yurkevich the idea of moral equality should be the basis of the doctrine of law, and the fundamental basis of the legal aspect of freedom should become its moral aspect. **Conclusion.** The basis of P. Yurkevich's understanding of the moral and legal aspects of freedom is grounded on the ideas of Christian humanism and universalism. In the thinker's philosophy, the freedom is, on the one hand, a necessary element of human existence, and, on the other, an indicator of the maturity of the moral sphere of human being, an essential characteristic of the individual. At the core of the inconsistency between the moral and legal aspects of freedom there is the contradiction between the idea of human and human-citizen. Just as the idea of human being is primary to the human-citizen, so the moral aspect of freedom must become the fundamental basis of its legal dimension.

Keywords: freedom; moral; law; personality; autonomy; responsibility.

DOI: <http://doi.org/10.18372/2412-2157.31.14834>

УДК 656.7.071.7:351.814.263.2:378:168.522 (045)

О. М. Сідоркіна

САМОТНІСТЬ У КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

Національний авіаційний університет

Анотація. У статті розглядаються соціально-філософські аспекти сучасних проявів феномену самотності, аналізуються нові умови її включення до соціально-комунікативних процесів, сучасна специфіка феномену самотності, зокрема «самотності у мережі» перш за все як частини соціально-комунікативних процесів. Феномен самотності виступає однією з ознак, що притаманні сучасному комунікативному середовищу. Все більше виникає явищ самотності індивідів у соціумі, в електронних соціальних мережах із драматичними, психологічними переживаннями, що зумовлює необхідність вивчення особливостей інформаційного простору, його поширення і вплив на умови індивідуальної та соціальної комунікації.

Ключові слова: людина; особистість; суспільство; відчуження; індивід; самотність; соціальні мережі; соціально-комунікативні процеси.

Вступ

Проблеми самотності індивіда проходять крізь усю культурну історію людства, становлять важливу складову соціокультурного досвіду суспільства, виступають предметом науково-філософських та

художніх рефлексій. Не залишається осторонь і сучасна епоха бурхливого розвитку комунікативного середовища і тотального поширення нових засобів комунікації. За таких умов спадає на думку важкість усамітнення, подолання якого принаймні технічними

засобами, докорінно б змінило ситуацію у сфері міжособистісних контактів і спілкування.

Проте реальність демонструє інші приклади, які примушують більш уважно підійти до специфіки сучасного феномену самотності. Останній не лише не зник, але й отримав нові форми прояву, нерідко досить парадоксальних, які полягають у розширенні поля прояву зазначеного феномену, попри наявність потужних та ефективних засобів комунікації. Тобто, феномен самотності виступає однією з ознак, що притаманні сучасному комунікативному середовищу. Все більше виникає явищ самотності індивідів у соціумі, у електронних соціальних мережах із драматичними психологічними переживаннями (Вишне夫斯基, 2009), що зумовлює необхідність вивчення особливостей інформаційного простору, його поширення і вплив на умови індивідуальної та соціальної комунікації.

Проблема самотності та її прояви є одним із аспектів аналізу у філософських традиціях різних течій екзистенціалізму, філософської антропології, сучасної комунікативної філософії у контексті дискурсу постмодерну (Козловски, 1997; Кьеркегор, 1993; Ситниченко, 1996; Шопенгауэр, 2017). Важливе значення у осягненні витоків та багатоманіття аспектів прояву феномену самотності належить у тому числі соціально-філософському аналізу.

Мета і завдання

Метою статті є аналіз сучасної специфіки феномену самотності, зокрема «самотності у мережі», перш за все, як частини соціально-комунікативних процесів.

Методологія дослідження

Теоретичною базою дослідження слугували праці з комунікативної філософії, екзистенціалізму та філософської антропології, філософські ідеї діалектичного розуміння феномену відчуження, співвідношення людини, особистості і суспільства, а також роботи, присвячені різним аспектам формування свідомості, соціалізації, комунікації в умовах постмодерну та розвитку інформаційного суспільства (Дротянко, 2011; Ороховська, 2010; Ченбай, 2018, Ягодзинський, 2015).

Результати

Соціально-філософські аспекти сучасного прояву феномену самотності передбачають розгляд її перш за все як соціального явища. Зокрема, аналізується ситуація самотності індивіда не в умовах граничної ізолюваності, а у людському суспільстві, яке у парадоксальний спосіб може виступати в якості середовища для формування подібних феноменів.

Головні герої роману Я. Вишневського спілкуються в мережі Інтернету, формуючи певні відносини, розвиток яких показується автором на тлі їхнього реального життя «поза мережею». Тривала віртуальна комунікація переходить у реальне спілкування, яке і виявляється у кінцевому підсумку справжнім. Воно приносить реальні випробовування «мережевій» моделі міжособистісної комунікації і позначається на подальшій еволюції життя і взаємовідносин героїв.

Осягнення цієї проблеми може бути здійснене через зв'язок з такими важливими філософськими поняттями, як буття, відчуження, людина, особистість, колектив (соціум), духовність.

Соціальні мережі є продуктом розвитку науково-технічного прогресу, зокрема засобів комунікації, що дозволяють наблизити віддалені об'єкти, спростити та прискорити процес спілкування. За таких умов відбувається трансформація традиційних функцій колективу, механізмів соціалізації індивіда, формування його особистості і духовності.

Сучасне інформаційне суспільство з його постнекласичною наукою відзначається появою нових мотивів і у традиційному змісті соціальних комунікацій. Відповідні комунікативні процеси здійснюються в умовах якісних змін технологій функціонування інформації в суспільстві. Це проявляється, перш за все, у розширенні сфери комунікації, швидкості отримання та кількісних параметрів інформаційних потоків, а також у явищі демасифікації і персоналізації засобів масової інформації, переходу на новий рівень діалогічного спілкування через інформаційні мережі (Дротянко, 2011: 6).

Тобто, спостерігається формування нових форм комунікативної взаємодії і комунікативних процесів. За таких умов сучасна людина стає більш «доступною» технічно для підтримання соціальних контактів у мережевому просторі, навіть будучи відірваною від центрів цивілізації у фізичному плані, а з іншого боку, по-новому актуалізується екзистенційна проблема самотності буття людини у світі, гострота його індивідуального відчуття і сприйняття.

Важливу роль у формуванні особливостей індивідуальної свідомості відіграють також процеси урбанізації, що сприяє поширенню специфічної урбаністичної культури. Місто трансформувало традиції, віддалило людину від природи, вмістивши її у світ оточуючих антропогенних предметів (т. зв. «другої природи»), спричинило анонімність та нетривалість контактів, що сприяло трансформації традиційних моделей поведінки у соціокультурному середовищі та характеру усвідомлення власного місця у соціумі.

Внаслідок процесів формування індустріалізованого та урбанізованого суспільства були істотно трансформовані старі форми комунікації, відбулася загальна релятивізація культури як середовища, оскільки сьогодні інформація і різноманітність засобів її передачі сприяють посиленню абстрактної раціоналізації колективного життя загалом. Усе це призвело до «створення досить ефективного світу думок – нової фігури культури як горизонту» (Полікарпов, 1990: 207). На нашу думку, така абстрактна раціоналізація колективного буття знаходиться у підґрунті виникнення феномену самотності у мережі.

З іншого боку, для сучасної духовної сфери, втягнутої у виробництво завдяки розширеному колу інституціоналізації та програмування, характерним стає горизонт видовища з такими його рисами, як рухливість, споглядальність без внутрішнього проникнення в сутність явищ, необхідність існування різного роду посередництва між культурою як середовищем, та культурою як горизонтом. Середовище буття людини набуває рис

відносності, а горизонт видовища стає рухливим із швидким плином подій, сформувалася мозаїчна, конгломератна культура, що складається з несталих моделей поведінки, без точок опори у середовищі (Полікарпов, 1990: 211-2).

На цій підставі доцільно вести мову про роль і місце феномену мережевої самотності у соціальній і міжособистісній комунікації, виявлення певного типу соціально-комунікативних процесів та характеру їхнього прояву, що, у свою чергу, формує новий спосіб життя, заснований на динамічному типі мислення, спрямованому на постійне оновлення соціокультурного та особистого стилю життя.

Комунікативні процеси для конкретно-історичного індивіда виступають засобом відображення пануючих ідеалів і цінностей певної епохи у сукупності із рівнем розвитку засобів і каналів ретрансляції інформації. В цьому проявляється сутнісний вимір соціальної людини відповідної епохи. Сутнісний вимір людини сучасного інформаційного суспільства, як людини соціальної, вказує на зростаючу залежність індивіда від соціуму, певних правил гри, що встановлені в ньому, який непомітно перестає бути самою собою, вдаючись до акторської гри соціальних ролей (Ороховська, 2010: 54).

Із зміною форм комунікативної взаємодії остання, постійно виступаючи в ролі соціальної новації, виробляє відповідні соціокультурні практики, «...які покликані зняти первинні конформістські настрої та продемонструвати переваги й потенціал нововведень» (Ягодзинський, 2015: 89).

Обговорення

Ключовим для розуміння проблеми сучасної самотності виступає соціальний її аспект.

Глибокий аналіз відчуження людини у контексті психології індивідуалізму і як наслідок – її самотності, самотності як відповідного усвідомлення і відчуття конкретного індивіда стосовно до буття зроблений у традиції екзистенціальної філософії. В умовах пануючої психології індивідуалізму з принципами утилітаризму у міжлюдських стосунках кожний індивід схильний розглядати себе як ціль, а інших тільки як засіб (А. Шопенгауер). Тому за таких умов психологія індивідуалізму неминуче призводить до формування гострого відчуття самотності, покинутості та взаємного відчуження індивідів (Спиркин, 1988: 470).

На шляху до мети всебічного звільнення (емансипації), до подолання самотності у духовному плані в ролі основної перешкоди постають різні форми відчуження, коли об'єктивовані форми життєдіяльності людини починають протистояти їй як пригноблювальна та безособова сила. «Соціальна сила...уявляється даним індивідам не як їхня власна об'єднана сила, а як чужа...влада, про походження і тенденції розвитку якої вони нічого не знають» (Маркс, 1974: Т. 2: 31). Соціальність виявилася невичерпно терплячою, щодо перетворення майже кожної діяльності людини в джерело її страждань. Явище відчуження як продукт процесу опредметнення людиною власних сутнісних сил призводить до фетишизації суспільних

відносин, які є невідконтрольними людині, сприймаються нею як чужі з формуванням почуття ізольованості та самотності. Подолання відчуження знаходиться у площині ствердження принципів справжньої соціальності, здійснення високих гуманістичних ідеалів життя, а також розвитку духовності, особливо її активно-особистісного характеру, котра виступає засобом самостворення особистості і конститування у вигляді покликання її носія (Кримський, 1992: 21-8).

Висновки

Особливості сучасного прояву самотності індивіда, у тому числі феномену самотності у мережах розглядаються як частина соціально-комунікативних процесів, їхньої соціальної обумовленості економічними відносинами, соціально-психологічним кліматом, культурою, технічним рівнем засобів комунікації.

Міжособистісна комунікація у вигляді «мережевої» моделі стикається із реальною моделлю спілкування індивідів, що приносить непорості випробування їхнім взаємовідносинам та життю кожного з учасників комунікативного процесу.

Відбувається зміна форм комунікативної взаємодії, в якій проявляється сутнісний вимір соціальної людини відповідної епохи. Сучасна людина стає більш «доступною» для підтримання соціальних контактів у мережевому просторі з технічного боку, навіть будучи відірваною від центрів цивілізації у фізичному плані, але водночас по-новому актуалізується екзистенційна проблема самотності буття людини в світі, гострота його індивідуального відчуття і сприйняття. Подолання відчуження знаходиться у площині ствердження принципів справжньої соціальності, здійснення високих гуманістичних ідеалів життя, а також формування багатого і змістовного внутрішнього духовного світу людини.

Список літератури

1. Дротянко Л. Г. Інформаційний простір і діалог культур в інтер'єрі XXI століття / Л. Г. Дротянко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – 2011. – № 1 (13). – С. 5-8.
2. Козловски П. Культура постмодерна / П. Козловски. – М.: Республика, 1997. – 236 с.
3. Крымский С. Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации / С. Б. Крымский // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С. 21–28.
4. Кьеркегор С. Страх и трепет / С. Кьеркегор. – М.: "Республика", 1993. – 383 с.
5. Маркс К. Избранные сочинения: в 9 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Политиздат, 1984. – Т. 2. – 574 с.
6. Ороховська Л. А. Сутнісний вимір соціальної людини / Л. А. Ороховська // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – 2010. – № 2 (12). – С. 54-58.
7. Полікарпов В. С. Лекції з історії світової культури / Полікарпов В. С. – Харків: Вид-во «Основа» при ХДУ, 1990. – 223 с.
8. Ситниченко Л. А. Першоджерела комунікативної філософії / А. Г. Ситниченко. – К.: Либідь, 1996. – 176 с.
9. Спиркин А. Г. Основы философии: Учеб. пособие для вузов / А. Г. Спиркин. – М.: Политиздат, 1988. – 592 с.
10. Ченбай Н. А. Трансформації духовної культури особистості в умовах становлення інформаційного суспільства / Н. А. Ченбай // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – К.: НАУ. – 2018. – № 1(27). – С. 129-132.

11. Шопенгауэр Артур. Афоризмы житейской мудрости. Пер. Ю. Айхенвальд. / А. Шопенгауэр. – М.: АСТ, 2017. – 251 с.
12. Ягодзінський С. М. Формування глобальної свідомості як соціокультурна практика // С. М. Ягодзінський // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – 2015. – № 1 (21). – С.88-93.
13. Януш Леон Вишневский. Одиночество в сети / Вишневский Януш Леон. – М.: Азбука-классика, 2009. – 416 с.

References

1. Droyanko, L. (2011). Informatsiinyi prostir i dialoh kultur v interieri XXI stolittia [The informations pace and the dialogue of cultures in the context of XXI century]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 1(13): 5-8 [in Ukrainian].
2. Kozlovsky, P. (1997). *Kultura postmoderna* [Culture of postmodern]. Moscow: Republic [in Russian].
3. Krymskij, S. B. (1992). Kontury dukhovnosti: novyye konteksty identifikatsii [Contours of spirituality: are new contexts of authentication]. *Voprosy filosofii [Philosophy Issues]*, 12: 21-28 [in Russian].
4. Kierkegaard, S. (1993). *Strakh i trepet* [Fear and Awe]. Moscow: Respublika [in Russian].
5. Marx, K., Engels, F. (1984). *Izbrannyye sochineniya: v 9 t.* [Selected Works]. Moscow: Politizdat. Vol. 2: 574 [in Russian].
6. Orokhovska, L. (2010). *Sutnisnyi vymir sotsialnoi liudyny* [The essential dimension of social man]. *Visnyk*

Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University, 2(12): 54-58 [in Ukrainian].

7. Polikarpov, V. (1990). *Lektsii z istorii svitovoi kultury* [Lectures on the History of World Culture]. Kharkiv: Publishing House "The Basis" at KSU [in Ukrainian].
8. Sitnichenko, L. (1996). *Pershodzherela komunikativnoi filosofii* [The primary sources of communicative philosophy]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
9. Spirkin, A. (1988). *Osnovy filosofii: Ucheb.posobiye dlya vuzov* [Fundamentals of Philosophy: Textbook. manual for universities]. Moscow: Politizdat [in Russian].
10. Chenbai, N. (2018). *Transformatsii dukhovnoi kultury osobystosti v umovakh stanovlennia informatsiinoho suspilstva* [Transformations of the spiritual culture of the individual in the conditions of formation of the information society]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 1(27): 129-132 [in Ukrainian].
11. Schopenhauer, A. (2017). *Aforizmy zhiteyskoy mudrosti* [Aphorisms of worldly wisdom]. Moscow: AST [in Russian].
12. Yahodzinskyi, S. (2015). *Formuvannia hlobalnoi svidomosti yak sotsiokulturna praktyka* [Formation of global consciousness as a sociocultural practice]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 2(12): 88-93 [in Ukrainian].
13. Vishnevsky, J. (2009). *Odinochestvo v seti* [Loneliness in the network]. Moscow: ABC classic [in Russian].

Е. Н. Сидоркина

ОДИНОЧЕСТВО В КОММУНИКАТИВНОМ ПРОЦЕССЕ СОВРЕМЕННОГО ЧЕЛОВЕКА

В статье рассматриваются социально-философские аспекты современных проявлений феномена одиночества, анализируются новые условия включения его в социально-коммуникативные процессы, анализируется современная специфика феномена одиночества, а именно «одиночества в сети» как части социально-коммуникативных процессов. Феномен одиночества является одной из особенностей, которая присуща современной коммуникативной среде. Все больше появляется явлений одиночества индивида в социуме, в электронных сетях с драматическими, психологическими переживаниями, что обуславливает необходимость изучения особенностей информационного пространства, его распространение и влияние на условия индивидуальной и социальной коммуникации.

Ключевые слова: человек; личность; общество; отчуждение; индивид; одиночество; социальные сети; социально-коммуникативные процессы.

O. Sidorkina

LONELINESS IN MODERN MAN'S COMMUNICATION PROCESS

Introduction. The problem of loneliness of an individual has passed through the entire cultural history of the mankind, making up an important part of the sociocultural experience of society. The phenomenon of loneliness is the subject of scientific, philosophical and artistic reflections. The modern era with rapid development of the communicative environment and the total spread of new communication means is not remaining uninvolved. Today, the phenomenon of loneliness of individuals is increasingly manifested in society, in electronic social networks with dramatic psychological experiences, which makes it necessary to study the characteristics of the information space, its prevalence and impact on the conditions of individual and social communication. **Aim and tasks.** The aim of the article is to analyze the current specifics of the phenomenon of loneliness, in particular, "loneliness in the network" primarily as an integral part of social and communicative processes. **Results.** Socio-philosophical aspects of the modern manifestation of the phenomenon of loneliness provide for its consideration primarily as a social phenomenon. In this case, the situation of an individual's loneliness is analyzed not in conditions of utter isolation, but in human society, which paradoxically can act as a medium for the formation of such a phenomena. On the one hand, one can observe the formation of new forms of communicative interaction and communicative processes, in which the modern person becomes more "technically accessible" to maintain social contacts in the network space, regardless of his direct presence. On the other hand, the existential problem of the loneliness of human being in the world, the acuity of his individual sensation and perception, is being updated in a new way. **Discussion.** In the social aspect, the problem of modern loneliness is associated with the phenomenon of alienation of a person and with the search for ways to overcome it. The phenomenon of alienation as a product of the process of objectification by man of his own essential forces leads to a fetishization of social relations that are not controlled by man, they are perceived as alien with the formation of feelings of isolation and loneliness. **Conclusions.** Features of the modern manifestation of an individual's loneliness, including the phenomenon of loneliness in networks, are considered as a part of social and communicative processes. There is a change in the forms of communicative interaction, which corresponds to a historical change in the social nature of man. The "network" model of interpersonal communications is confronted with a real model of communication between individuals, creating contradictions. Overcoming these contradictions should be connected with the issue of humanization of social relations and the growth of the spiritual level of participants in communicative processes.

Keywords: person; personality; society; alienation; individual; loneliness; social networks; social and communicative processes.

DOI: <http://doi.org/10.18372/2412-2157.31.14835>

УДК165.161(045)

О. П. Скиба

ВІРТУАЛЬНА ІГРОВА РЕАЛЬНІСТЬ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНТЕКСТНаціональний авіаційний університет;
ORCID: 0000-0001-5751-0026

Анотація. Статтю присвячено дослідженню соціально-філософського контексту комп'ютерних ігор, які з'явилися ще у середині минулого століття, але не набули великого поширення і, відповідно, особливої залежності від них не виникало. В останні роки швидкий ріст інформаційних технологій зробив комп'ютери невід'ємною частиною нашого життя. Саме тоді процеси комп'ютеризації і поява мережі Інтернет склали новий етап у розвитку комп'ютерних ігор. У статті досліджуються негативні і позитивні аспекти впливу комп'ютерних ігор на людину. Як негативні наслідки розглядається випадки виникнення комп'ютерної залежності, і, як частковий випадок, Інтернет-залежності тощо. Якщо ж говорити про комп'ютерні ігри, що містять сцени насильства та жорстокості, то негативний ефект від цих ігор ще більш посилюється. З огляду на все вище зазначене, очевидно, що в суспільстві виникає потреба у створенні механізму цензури, що займатиметься фільтрацією інформаційного та ігрового простору.

Ключові слова: віртуальний простір; ігрова реальність; кіберпростір; Інтернет-комунікації; комп'ютерні ігри; інформаційно-комунікаційні системи; Інтернет-залежність.

Вступ

Невід'ємною частиною життя людей є ігри. Для людей нормально грати, особливо для дітей, бо саме ігрова форма є найбільш доступною для пізнання світу. Люди старшого покоління дивляться, як онуки не «відлипають» від моніторів комп'ютерів чи то різноманітних гаджетів, як грають у комп'ютерні ігри чи спілкуються в мережі з ранку до вечора і згадують, як самі розважалися у свій час. Як нетерпляче бігли на вулицю гратися з ровесниками, коли ще не було комп'ютерів і екрани телевізорів не могли надовго утримати біля себе. У сучасному ж світі інформаційні технології заповнили всі сфери нашого життя, починаючи від освіти, науки, роботи і закінчуючи дозвіллям. В той же час дуже часто ми зустрічаємося з інформацією про те, що надмірне захоплення комп'ютерними іграми негативно впливає на стан здоров'я, розвиток психіки, формування світогляду людей, особливо підлітків та молоді. Розглянемо детальніше, як саме впливають на розвиток людини комп'ютерні ігри та чи можуть вони приносити користь.

У сучасному суспільстві, коли «змінюється не лише сутність інформації, а й формуються відносини нового типу "людина-машина"» (Скиба, 2015), поряд із застереженнями про те, що віртуальна ігрова реальність затягує людей, особливо молодих, у свій світ і вони втрачають інтерес до життя, перестають цікавитися зовнішнім світом, дуже часто звучать думки про те, що захопленість комп'ютерними іграми – це не так і погано. Що є набагато гіршим, коли підліток цікавиться наркотиками чи алкоголем, а старше покоління значно перебільшує небезпеку комп'ютерних ігор і шкоду від них, бо дорослішало у світі, де їх не було. Що як у свій час наукове знання стало «інструментальним у тому плані, що, використовуючи, його людина змогла реально впливати на практику, досягати значних результатів у матеріальній діяльності, керуючись при цьому як потребами суспільства, так і відповідними світоглядними орієнтирами» (Скиба, 2011). Так і комп'ютерні ігри можуть слугувати корисним інструментом для навчання, розвитку уваги, швидкості реакції, логічного мислення, пам'яті тощо.

Як на мій погляд, такий підхід є дещо однобоким. У свій час в якості ліків від кашлю і наркотичної залежності аптеках продавали героїн. І такі «ліки» допомагали, залежність від інших наркотиків зникала, але виникала нова, більш важка, залежність від самого героїну. «Ліки» виявилися гіршими за хворобу. Не хотілося б щоб щось подібне сталося через недооцінку шкоди від комп'ютерних ігор, адже даремно вже з'явилися терміни «комп'ютерна залежність», і, як, частковий випадок, «Інтернет-залежність» тощо. Вперше термін «Інтернет-залежність» пропонує І. Гольдберг, під яким розуміє негативні зміни у поведінці в результаті користування Інтернетом і комп'ютером (Goldberg, 1996: 405). На сьогодні окремі учені (Варламова, 2015) навіть виділяють такі вимірювані показники Інтернет-залежності:

- кількість часу проведеного в Інтернеті;
- способи проведення вільного часу;
- кількість/якість сну, його порушення через використання мережі;
- прояви агресії, дратівливості при неможливості скористатися Інтернетом;
- погіршення робочих/навчальних показників у зв'язку з використанням мережі.

Виходячи з названих показників та ставлення до соціальних мереж і комп'ютерних ігор, виділяють сильну та помірну Інтернет-залежність. На сьогоднішній день існує досить багато дослідників, які займаються вивченням основних ознак Інтернет-залежності (Goldberg, 1996; Hamburger, 2000; Orzack, 1998; Davis, 2001) і т.д. Серед них слід відмітити Кімберлі Янг, яка виділяє п'ять основних видів Інтернет-залежності, серед них кіберкомунікативну залежність (cyber-relational addiction) – залежність від спілкування в соціальних мережах, форумах, чатах, групових іграх і телеконференціях, яка може призвести до заміни реальних членів сім'ї і друзів віртуальними (Янг, 2017).

С. Сидорова також відмічає, що діяльність сучасної людини важко уявити без комп'ютера, мережі Інтернет та комп'ютерних програм. Основні різновиди діяльності, що здійснюється через посередність мережі Інтернет, такі як спілкування, пізнання, ігри (розваги), мають властивість

захоплювати свідомість людини цілком, при цьому практично не залишаючи їй часу на інші види діяльності (Сидорова, 2014: 294).

Застосування інформаційно-комунікаційних технологій призвело до виникнення нових суспільних феноменів для позначення яких вводять нові терміни чи вживають традиційні але в переносному значенні. Так, наприклад, це стосується терміну «простір». Це вже не геометричний і навіть не географічний образ світу, а, скоріше, метафора, якою можна позначити що завгодно, в тому числі й віртуальну реальність, «кіберпростір», «інформаційний простір» (Дротянко, 2011: 5). Так з'являється і поняття ігрового простору віртуальної реальності, особливості функціонування якого потребують подальших досліджень.

В умовах швидкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, як справедливо зауважує Н. Ченбай, «розширюються можливості дистанційного навчання і акцент у викладанні переноситься на самостійну роботу студента» (Ченбай, 2013: 76). У цьому випадку слід відмітити зростання пізнавального потенціалу деяких жанрів ігор, наприклад, симуляторів. Адже досить багато навчальних програм побудовано саме на їхній основі. Наприклад, для вивчення іноземної мови людина знаходить гру, де герой потрапляє в іншу країну і починає з основ вивчати мову.

Мета і завдання

Поява і розвиток у житті людства нових форм інформаційно-комунікаційних технологій стає причиною створення віртуальної реальності, яка суттєво змінює форми взаємовідносин між людьми. Все частіше замість особистих зустрічей і безпосереднього спілкування люди звикають здійснювати комунікацію у віртуальному просторі, за допомогою різноманітних месенджерів у соціальних мережах, різноманітних форумах, що позначається як на їхньому особистому житті, так і роботі. Новітні форми Інтернет-комунікацій сприяли також розповсюдженню комп'ютерних ігор, що не лише відкривають перед людством унікальні можливості для розвитку і творчої самореалізації людини, а й створюють нову віртуальну ігрову реальність, яка впливає на розвиток і становлення особистості людини не завжди у найкращий спосіб. Саме тому виникає необхідність дослідити механізм впливу різноманітних жанрів комп'ютерних ігор (**екшен, симулятори, стратегії, рольові ігри, квести**) на світогляд, психіку, інтелект, пізнавальні можливості, здоров'я людини.

Методологія дослідження

Теоретико-методологічною основою даного дослідження виступають загальнонаукові та спеціальні методи і підходи, за допомогою яких досліджуватиметься різноманітні жанри комп'ютерних ігор і їхній вплив на розвиток людини. Одним із таких підходів є системний підхід. Його використання зумовлене складністю і мінливістю об'єкта дослідження і дасть можливість простежити і врахувати такі важливі аспекти онлайн-ігор, як анонімність гравців, дистанційність їхньої комунікації, швидкість доступу до інформації, високий рівень

зворотного зв'язку тощо. Методологічна роль системного підходу полягає в тому, що він дозволяє виявити і проаналізувати як окремі складові ігрової реальності, так і забезпечує вивчення об'єкта як єдиного цілого, певної системи. Не зайвим також буде застосування синергетичного підходу, оскільки для окремих видів нових онлайн-ігор характерні синергетичний та діалогічний аспекти.

Результати

Відомо, що найпростіші комп'ютерні ігри були розроблені ще у середині минулого століття, але не набули значного поширення і, відповідно, особливої залежності від них не виникало. В останні роки швидкий ріст інформаційних технологій зробив комп'ютери невід'ємною частиною нашого життя. Саме тоді процеси комп'ютеризації і поява мережі Інтернет склали новий етап у розвитку комп'ютерних ігор.

На думку деяких учених «людство вступило в «епоху користувачів» і можна сміливо говорити, що в недалекому майбутньому людина уже не зможе повноцінно жити без комп'ютера..», (Дроздикова-Зарипова, 2012; Польгаева, 2015). Дійсно, в останні десятиліття «всесвітня павутина» стала невід'ємною частиною життя багатьох людей. І кількість користувачів, у тому числі і молодих, зростає з кожним роком. За даними сайту Web-Sapare, на початок 2020 року близько 4,5 млрд., людей користуються мережею Інтернет, і майже 60% з них є онлайн. Із кожним роком серед цієї аудиторії збільшується частка дітей і підлітків, що володіють навичками роботи з різноманітними програмами і грають в онлайн-ігри. В першу чергу, це пов'язано з тим, що з появою і поширенням комп'ютерів і різноманітних гаджетів суттєво змінилась організація дозвілля дітей. З того часу, як комп'ютер отримав ігрові функції, в індустрії розваг він є одним із найбільш поширених засобів відволіктися від проблем. Користувачі мають можливість спілкуватися в соціальних мережах з іншими людьми, дізнаватися останні новини, слухати музику, дивитися фільми, грати в онлайн-ігри з реальними і віртуальними суперниками. І це дає можливість виходу в Інтернет на вулиці, в метро, в автобусах, у поїздах тощо. Така наявність зручних смартфонів, планшетів у використанні не лише приносить користь, полегшуючи життя людям, а й приводить до виникнення залежності, іноді дуже глибокої, від віртуального джерела насолод.

Найбільш негативний вплив ця залежність здійснює саме на соціально-психічний розвиток підлітків та молоді, які є найбільш незахищеними перед небезпеками і спокусами «всесвітньої павутини». Комп'ютер перед підлітком відкриває безмежний світ можливостей і інтересів, який «відключає» від реального світу, «переключаючи» на себе. Однак виникає питання: чи замінить віртуальне спілкування реального співбесідника, чи не стане віртуальний світ гри більш жаданим, ніж реальний світ з його проблемами?» (Дроздикова-Зарипова, 2012). Тобто не слід забувати, що один із найпоширеніших варіантів використання павутини пауком – це пастка, тенета, щоб упіймати жертву. І зовсім не хочеться, щоб підлітки і молодь, які є

найбільш беззахисною віковою категорією, спокушені приладами віртуального світу, потрапили у тенета «всесвітньої павутини».

Комп'ютер приваблює підлітків не лише як технічний засіб, а й як друг, посередник, провідник у новий таємничий світ віртуальної реальності. У цьому світі самотні можуть знайти друзів; ті, хто відчуває труднощі у спілкуванні з ровесниками, отримують змогу спілкуватися у мережі, при цьому змінюючи свої особисті дані: як вік, так і соціальний статус. Невпевнені і несміливі у комп'ютерній грі можуть відчути себе героями, досвідченими винахідливими мандрівниками і т.д. Отже, віртуальний простір ігрової реальності здійснює визначальний вплив на розвиток і становлення особистості сучасної людини і стає одним із важливих аспектів культури інформаційного суспільства.

Обговорення

Для більш обґрунтованої оцінки позитивного та негативного впливу комп'ютерних ігор на формування і розвитку світогляду та психіки підлітків та молоді проводяться соціологічні дослідження, зокрема опитування у вигляді різноманітних онлайн-анкет (Сікорська, 2017). Провівши аналіз близько 100 відповідей респондентів, учені побачили, що більшість опитуваних зробили акцент саме на негативних наслідках впливу онлайн-ігор на формування світогляду молоді та підлітків, хоч відмічалися і окремі позитивні наслідки. Серед позитивних наслідків називали:

- багато дітей можуть знайти себе у цій сфері – 3,1%;
 - дитина розвивається, йде в ногу з часом – 8,4%;
 - доступ до великої кількості інформації – 6,2%;
 - розвиток інтелекту – 18,2%;
 - швидке опанування інформації – 11,1%;
 - розвиток стратегічного мислення – 10,4%;
 - вміння орієнтуватися в інформаційному просторі – 36,4%;
 - розуміння у сучасній техніці – 6,2%.
- Серед негативних наслідків відмітили:
- вплив на психіку – 5,1%;
 - залежність від Інтернету – 34,6%;
 - виникнення асоціальності – 3,1%;
 - зниження розвитку дитини – 20,3%;
 - погіршення стану здоров'я дитини (зір, осанка, нервова система) – 23,3%;
 - життя у віртуальному середовищі – 13,6%.

Проаналізувавши отримані дані, можна побачити, що більшість опитаних респондентів схиляється до думки про шкідливий вплив комп'ютерних ігор на формування світогляду і розвиток психіки підлітків та збереження їхнього фізичного здоров'я.

Зокрема В. Котлярова до вище перерахованих негативних наслідків впливу ігор на підлітків додає ще маніпулювання свідомістю людини. Адже в ХХІ столітті, епоху повсюдної інформатизації і комп'ютеризації, традиційні конфлікти перемістились із матеріального простору в принципово новий інформаційний (кіберпростір), в якому маніпулятивні технології отримують все більш широке

застосування. Завдяки їм ведуться інформаційні війни, знищуються опоненти, здійснюється вплив на маси і багато інших дій (Котлярова, 2015: 622). Яскравим прикладом таких маніпулятивних технологій є реклама, яка заповнила не лише екрани телевізорів, а й мережу.

Також серед негативних наслідків впливу комп'ютерних ігор слід відмітити зміну інтересів і мотивів підлітків, неоднозначний вплив на емоційну сферу, на здатність до соціалізації і пізнавальні здібності (Котлярова, 2017). Як бачимо, на сьогодні проблема впливу віртуального простору на людину є однією з актуальних і є предметом дослідження багатьох учених. Досліджується вплив на людину соціальних мереж, комп'ютерних онлайн-ігор, пізнавальний потенціал мережі Інтернет тощо. Звичайно, найбільш вразливими до негативного впливу комп'ютерних ігор підлітки, у яких тільки формується світогляд і відбуваються вікові зміни у психіці. На думку І. Нежебицької, сучасні підлітки – це деяке «цифрове покоління», чие дорослішання відбувається невід'ємно від технологій, адже багато хто з них отримує доступ до гаджетів і Інтернету ще в дошкільному віці (Нежебицкая, 2017: 259). Тобто, приваблені спокусами віртуального світу, підлітки і молодь проводять у мережі значну частину свого часу, тому і виникає необхідність у дослідженні засобів і механізмів впливу онлайн-ігор, онлайн-спілкування на формування їхнього світогляду, психічне і фізичне здоров'я. Якщо детальніше говорити про шкідливий вплив комп'ютерних ігор на розвиток світогляду і психіки дітей та підлітків, слід одразу відмітити, що найбільш негативний вплив мають такі ігри, як різноманітні «стрілялки», «бродилки» тощо. Характерною рисою цих ігор є те, що геймер не може припинити гру протягом тривалого проміжку часу. Саме такі ігри сприяють появі і розвитку ігрової залежності у підлітків. Геймери фактично починають жити у віртуальному світі і втрачають орієнтири у реальному світі і відчуття часу. Звільнити не лише дітей, а й дорослих від такої патологічної залежності іноді дуже важко, а часом неможливо взагалі.

Так, наприклад, чого лише варта соціальна проблема «хікікоморі» (в перекладі «знаходження в самоті»), що виникла в Японії внаслідок технічного прогресу. Цей термін означає людей, які відмовляються від суспільного життя і прагнуть до крайнього ступеня соціальної ізоляції внаслідок різних особистих і соціальних факторів. Переважно мова йде про 15 річних підлітків-юнаків із забезпечених сімей, які кидають школу і місяцями, а то і роками сидять у своїх кімнатах сам на сам з комп'ютером, уникаючи контактів зі світом. Зараз таких підлітків в Японії як мінімум мільйон (Польгаева, 2015).

Отже, як бачимо, деякі зміни у різних сферах суспільного життя обумовлені впливом Інтернету і викликали інтерес і увагу дослідників головним чином через неоднозначність впливу і прояву як позитивних, так і негативних соціальних наслідків активного користування Інтернетом. Як справедливо зауважує Т. Пода, при Інтернет-залежній поведінці руйнується соціабельність,

виникає соціальне відокремлення через неповноту участі окремих людей і груп в житті суспільства. Спостерігається відхід у бік соціальної ізоляції. Суспільство втрачає свої історичні функції, пов'язані з процесом соціалізації індивіда. Формується цілий клас людей, які проводять в Інтернеті значно більше часу, ніж у реальній дійсності (Пода, 2018: 110). Такі групи людей вже називалися вище, зокрема це геймери, «хікікомори» тощо.

Висновки

Якщо пригадати, то не так давно (а насправді минуло не менше 20-30, а то й 40 років) діти грали в «хрестики-нолики», «морський бій», «класики», «зипований телефон», «міста», «війнушки», організували пошуки скарбів тощо. І це ще не рахуючи такі різноманітні рухомі ігри, як «квач», «піжмурки», «козаки-розбійники», безліч ігор з м'ячем, таких як футбол, волейбол тощо. Ці ігри розвивали у дітей кмітливість, спостережливість, винахідливість, забезпечували належний фізичний розвиток, давали підліткам необхідні навички безпосередньої соціальної комунікації з однолітками. Але з того часу, як комп'ютер поєднав можливості телевізора, відеомагнітофона, музичного центру, книги, ігрової приставки, більшість дітей, підлітків і навіть дорослих багато часу проводять саме за монітором комп'ютера. Як на мій погляд, очевидно, що різноманітні «стрілялки» і «бродилки» мають більше негативний вплив на стан здоров'я і психіки людини, ніж позитивний, і навряд чи можуть сприяти розвитку якихось корисних навичок чи вмінь. Єдине вміння, яке при цьому у людини з'являється, це вміння натискати на необхідну кнопку. Та потрібно пам'ятати, що кнопка «перезавантаження», яка дуже часто використовується в таких іграх, в реальному житті для нас є недоступною. Допустивши помилку в реальному світі, людина не виправить її натиском кнопки «перезавантажити». Звичайно, є винятки, в першу чергу, це ігри, які пов'язані з навчанням, чи з розвитком логічного мислення, уваги, інтелекту тощо. Але, на жаль, саме ці ігри користуються найменшою популярністю серед підлітків.

Якщо ж говорити про комп'ютерні ігри, що містять сцени насильства та жорстокості, то негативний ефект від ігор ще більше посилюється. Діти, маючи обмежений життєвий досвід, дуже часто сприймають віртуальний світ як реальність. У них починає формуватися викривлене уявлення про жорстокість життя та можливість вирішення життєвих проблем лише шляхом насильства. Духовний розвиток у таких дітей сповільнюється і вони вороже ставляться до усього світу. З огляду на все вище зазначене, очевидно, що в суспільстві виникає потреба у створенні механізму цензури, яка займатиметься фільтрацією інформаційного та ігрового простору. Інформаційні технології дарують людині безмежну могутність і можливості, але ми не можемо прийняти їх «без почуття своєї відповідальності за життя на Землі, без формування таких духовних орієнтирів, які забезпечать виживання людства» (Sidorkina, 2019).

Список літератури

1. Davis R. A. A cognitive-behavioral model of pathological Internet use // Computers in Human Behavior. – 2001. – V. 17. №2. – 187–195.

2. Goldberg I. Internet addiction disorder / I. Goldberg // CyberPsychol. Behavior. – 1996. – V. 3. №4. – P. 403–412.

3. Hamburger Y. A. The relationship between extraversion and neuroticism and the different uses of the Internet / Y. A. Hamburger, E. Ben-Artzi // Computers in Human Behaviour. – 2000. – V. 16. – P. 441–449

4. Orzack M. H. Computer addiction: What is it? / M. H. Orzack // Psychiatric Times. – 1998. – V. 15. № 8. <http://www.psychiatristtimes.com/internet-addiction/computer-addiction-what-it>

5. Sidorkina O. Environmental issues resulting from scientific and technical progress / O. Sidorkina, O. Skyba, N. Sukhova, T. Poda // International science conference «Innovative Technologies in Environmental Science Education» (ITSE-2019) Divnomorskoe village, Russian Federation, September 9-14, 2019). E3S Web of Conferences. Volume 135 (2019). – Article Number: 03074. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/201913503074>.

6. Варламова С. Интернет-зависимость молодежи мегаполисов: критерии и типология / С. Варламова, Е. Гончарова, И. Соколова // Мониторинг общественного мнения. – 2015. – №2 (126). – С.165-182.

7. Дроздикова-Зарипова А.Р. Педагогическая коррекция компьютерной зависимости у подростков группы риска: теория, практика / А.Р. Дроздикова-Зарипова, Р.А. Валева, А.Р. Шакурова. – Казань: Издательство «Отечество», 2012. – 280 с.

8. Дротянко Л.Г. Інформаційний простір і діалог культур в інтер'єрі ХХІ століття / Л.Г. Дротянко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – К.: НАУ. – №1 (13) – 2011. – С. 5-8.

9. Котлярова В.В. Компьютерные игры. Влияние на развитие сознания/ В.В. Котлярова, Е.С. Люсова, Е.С. Шитова / Молодой ученый. – 2017. – № 1 (135). – С. 574-576.

10. Котлярова В.В. Феномен информационного терроризма: аксиологические аспекты / В.В. Котлярова // Молодой ученый. – 2015. – № 14 (94). – С. 622-625.

11. Нежебицкая И.А. Влияние виртуальной реальности на подростков / И.А. Нежебицкая // Молодой ученый. – 2017. – № 51 (185). – С. 259-262.

12. Пода Т.А. Соціокультурні аспекти феномена Інтернет-залежності / Т.А. Пода // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – К.: НАУ. – №2 (28) – 2018. – С. 107-111.

13. Польшаева Д., 2015. Новые затворники: Почему молодые люди выбирают жизнь в четырех стенах. <https://www.the-village.ru>

14. Сидорова С.Н. Особенности влияния компьютерных игр на личность / С.Н. Сидорова, В.С. Ельчанинов, Н.К. Габдулхакова // Молодой ученый. – 2014. – №7(66). – С. 294-296.

15. Сікорська У.В. Вплив сучасних комп'ютерних технологій на дітей / У.В. Сікорська, К.В. Усик, С.С. Федущко – 2017 – <https://moluch.ru>

16. Скиба І.П. Знання як інструмент діяльності людини / І.П. Скиба // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – К.: НАУ. – №2 (14) – 2011.

17. Скиба О.П. Наукове пізнання в епоху інформаційних технологій / О.П. Скиба // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – К.: НАУ. – №1 (21) – 2015. – С. 74-77.

18. Ченбай Н.А. Технічний університет в інформаційну епоху: проблема автономії (соціально-філософський аналіз) / Н.А. Ченбай // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – К.: НАУ. – №1 (17) – 2013. – <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU>

19. Янг К. Диагноз – Интернет-зависимость / Янг К. – 2017. – <http://cyberpsy.ru/articles/young-internet-addiction>

References

1. Davis R. A. A cognitive-behavioral model of pathological Internet use // Computers in Human Behavior. – 2001. – V. 17. №2. – 187–195.

2. Goldberg I. Internet addiction disorder / I. Goldberg // CyberPsychol. Behavior. – 1996. – V. 3. №4. – P. 403–412.

3. Hamburger Y. A. The relationship between extraversion and neuroticism and the different uses of the Internet / Y. A. Hamburger, E. Ben-Artzi // Computers in Human Behaviour. – 2000. – V. 16. – P. 441–449

4. Orzack M. H. Computer addiction: What is it? / M. H. Orzack // *Psychiatric Times*. – 1998. – V. 15. № 8. <http://www.psychiatrytimes.com/internet-addiction/computer-addiction-what-it>
5. Sidorkina O. Environmental issues resulting from scientific and technical progress / O. Sidorkina, O. Skyba, N. Sukhova, T. Poda // International science conference «Innovative Technologies in Environmental Science Education» (ITSE-2019) Divnomorskoe village, Russian Federation, September 9-14, 2019). E3S Web of Conferences. Volume 135 (2019). – Article Number: 03074. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/201913503074>.
6. Varlamova, S., Honcharova, E., Sokolova, Y. (2015). Internet-zavisimost molodyozhi megapolisov: kriterii i tipologiya [Internet addiction of youth in megacities: criteria and typology]. *Monitoryng obshchestvennogo mneniya, Public Opinion Monitoring*, 126: 165-182 [in Russian].
7. Drozdikova-Zarypova, A., Valeeva, R., Shakurova, A. (2012). Pedagogicheskaya korrektsiya kompyuternoy zavisimosti u podrostkov gruppy riska: teoriya, praktika [Pedagogical correction of computer addiction in adolescents at risk: theory, practice]. Kazan: Yzdatelstvo «Otechestvo» [in Russian].
8. Drotianko, L. (2011). Informatsiyni prostir i dialoh kultur v interieri XXI st. [Information space and dialogue of cultures in the interior of the XXI c.]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 1(13), 5-8 [in Ukrainian].
9. Kotliarova, V., Liusova, E., & Shitova, E. (2017). Kompyuternyye igry. Vliyaniya na razvitie soznaniya [Computer games. Impact on the development of consciousness]. *Moloday ucheniy, Young scientist*, 135: 574-576 [in Russian].
10. Kotliarova, V. (2015). Fenomen informatsionnogo terrorizma: aksiologicheskie aspekty [The phenomenon of information terrorism: axiological aspects]. *Moloday ucheniy, Young scientist*, 94: 622-625 [in Russian].
11. Nezhebytskaia, Y. (2017). Vliyaniye vrytualnoi realnosti na podrostkov [The effect of virtual reality on adolescents]. *Moloday ucheniy, Young scientist*, 185:259-262 [in Russian].
12. Poda, T., (2018). Sotsiokulturni aspekty fenomena Internet-zalezhnosti [Socio-cultural aspects of the phenomenon of Internet-deposits]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 2(28), 107-111 [in Ukrainian].
13. Polyigaeva, D. (2015). Novyye zatvorniki: Pochemu molodye lyudi vybirayut zhizn v chetyrYoh stenah [The New Recluses: Why Young People Choose Life Within Four Walls]. Retrieved from <https://www.the-village.ru> [in Russian].
14. Sydorova, S., Elchaninov, V., Gabdulhakova, N. (2014). Osobennosti vliyaniya kompyuternykh igr na lichnost [Features of the influence of computer games on the personality]. *Moloday ucheniy, Young scientist*, 66: 294-296 [in Russian].
15. Sikorska, U., Usyk, K., Fedushko, S. (2017). Vplyv suchasnykh kompiuternykh tekhnolohii na ditei [The infusion of the latest computer technologies for children]. Retrieved from <https://moluch.ru> [in Ukrainian].
16. Skyba, I. (2011). Znannia yak instrument diialnosti liudyny [Knowledge of the Instrument of Humanity]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 2(14), 93-97 [in Ukrainian].
17. Skyba, O. (2015). Naukove piznannia v epokhu informatsiynykh tekhnolohii. [Science at the age of information technology]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 1(21), 74-77 [in Ukrainian].
18. Yanh, K. (2000). Dyahnoz – Ynternet-zavysymost [Diagnosis - Internet Addiction]. Retrieved from <http://cyberpsy.ru/articles/young-internet-addiction>
19. Chenbai, N. (2013). Tekhnichnyi universytet v informatsiynu epokhu: problema avtonomii (sotsialno-filosofskyi analiz) [Technical University in the Information Age: the problem of autonomy (social-philosophical analysis)]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 1(17), 74-77 [in Ukrainian].

О. П. Скиба

ВИРТУАЛЬНАЯ ИГРОВАЯ РЕАЛЬНОСТЬ: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ КОНТЕКСТ

Статья посвящена исследованию социально-философского контекста компьютерных игр, которые появились еще в середине прошлого века, но не получили большого распространения и, соответственно, особенной зависимости от них не возникало. В последние годы бурный рост информационных технологий сделал компьютеры неотъемлемой частью нашей жизни. Именно тогда процессы компьютеризации и появления сети Интернет составили новый этап в развитии компьютерных игр. В статье исследуются негативные и позитивные аспекты влияния компьютерных игр на человека. Как негативные следствия рассматриваются случаи возникновения компьютерной зависимости, и, как частный случай Интернет-зависимости и т.д. Если же говорить о компьютерных играх, содержащих сцены насилия и жестокости, то негативный эффект от этих игр еще более усиливается. Глядя на все выше сказанное, очевидно, что в обществе возникает потребность в создании механизма цензуры, который будет заниматься фильтрацией информационного и игрового пространства.

Ключевые слова: виртуальное пространство; игровая реальность; Интернет-коммуникации; компьютерные игры; информационно-коммуникационные системы; Интернет-зависимость.

O. Skyba

VIRTUAL GAME REALITY: SOCIO-PHILOSOPHICAL CONTEXT

Introduction. The article is devoted to the study of the socio-philosophical context of computer games in modern society, which in the years of rapid growth of information technologies and Internet development have become widespread. **The aim and tasks.** New virtual game reality affects the personal becoming uneasily. That is why there is a need to study the mechanism of influence of various genres of computer games (action, simulators, strategies, role-playing games, quests) on the worldview, psyche, intelligence, cognitive abilities, human health. **Research methodology.** The theoretical and methodological basis of this study are general and special methods and approaches. In particular, the use of the systems approach is justified by the complexity and variability of the object of study, aimed at identifying and analyzing both individual components of the game reality and its study as a whole system. **Research results.** Since the computer got its gaming features, it has been one of the most common distractions in the entertainment industry. Users can communicate on social networks, share the latest news, watch movies, play online games with real and virtual opponents, and more. And the ease of use of gadgets and the availability of the Internet not only bring benefits, making people's lives easier, but also lead to computer addiction, sometimes very deep, to a virtual source of pleasure. The most negative impact of this dependence is on the socio-mental development of adolescents and young people. **Discussion.** Young people spend a significant part of their time online, so there is a need to study the mechanisms of the impact of online games, online communication on the formation of man's worldview, mental and physical health. It should be noted at once that the most negative impact on human development is connected with the sort of games that the gamer can not stop for a long time. Such games provoke gambling addiction. It is sometimes very difficult, or even impossible for both children and adults, to get rid of their pathological dependence. **Conclusion.** In view of all the above, it is obvious that there is a need in society to create a censorship mechanism filtering of information and game space.

Keywords: virtual space; game reality; cyberspace; Internet communications; computer games; information and communication systems; Internet addiction.

DOI: <http://doi.org/10.18372/2412-2157.31.14836>

УДК 1(091):101.1:101.3:111.852

Т. Д. Суходуб

ЭСТЕТИКА КАК «ФОРМА ФИЛОСОФИИ»

Центр гуманитарного образования Национальной Академии наук Украины

Аннотация. В статье раскрывается понимание эстетики как формы развития культуры философского мышления. Обосновывается, что такой подход требует преодоления закрепившейся с XVIII в. трактовки эстетики исключительно как дисциплины, с однозначно очерченным предметом и задачами. Сделан вывод, что иное понимание эстетики требует обращения к понятию «форма философии», которое интерпретируется в статье двояко: во-первых, как термин, позволяющий понять эстетику как одну из традиций философии (от античности и до современности); во-вторых, как термин, характерный для концептуализации историко-философского процесса Я. Э. Голосовкером (1890-1967), работы которого актуализировали проблему творческого воображения (имагинации) и позволили представить смысл эстетики как собственно философской традиции.

Ключевые слова: история философии; эстетика как дисциплина; эстетика как философская традиция; творческое воображение; культура как цель творчества.

Введение

Со времени первой публикации «Эстетики» А. Г. Баумгартена (1750 г.), труда не оконченного, тем не менее, давшего концепту чувственного познания такой обновлённый и мощный импульс развития, что стало возможным говорить о становлении нового дисциплинарного научного направления – философской теории прекрасного, эстетики. Согласно задумке автора, гносеология, несущая в себе два измерения бытия духа – логическое (рациональное познание) и эстетическое (чувственное познание), в единстве позволяющие постигать действительность, нуждается в выяснении специфических особенностей каждого из указанных «горизонтов» созерцания человеком своего собственного мира.

В этом смысле введённый философом в научный обиход термин «эстетика» (от гр. αἰσθητικός – чувствовать; αἴσθησις – воспринимаемый чувствами) (см.: Бычков В., Бычков О., 2010: 456) позволил развить теоретическую дисциплину, в первую очередь нацеленную на феномен искусства как воплощение идеала (совершенства), каким и служит категория «прекрасного». Познание прекрасного как закона творческого созидания и одновременно закона, раскрывающего восприятие человеком прекрасного в самых разных предметах – вещах, мышлении, искусстве, стало той основной задачей выделенного таким образом эстетического вида познания.

Иначе говоря, первично чувственное познание в эстетике понималось расширительно, ставя задачу, наряду с логикой, этикой, раскрыть всю гамму чувственных связей человека с миром. Однако со временем эстетическое познание как дисциплинарное направление, ориентируясь в значительной степени на анализ искусства как воплощённого идеала прекрасного, постепенно суживало сферу понимания эстетики (как части философии!), невольно прививая ей «статус» философско-искусствоведческого знания.

Стоит отметить, что дисциплинарность как принцип существования научного знания – характерная черта «времени картины мира» (согласно терминологии М. Хайдеггера), эпохи становления науки в качестве социального института, формирования гносеологического идеала как приоритетного начала культуры. Конечно, подобная тенденция эпохи Нового времени не могла не

затронуть и, собственно, философское знание. В качестве научной дисциплины эстетика, безусловно, достигла значимых результатов, пройдя путь – не только концептуальных разработок основополагающих для неё категорий, таких как прекрасное и безобразное, возвышенное и низменное, трагическое и комическое, эстетическое и эстетический идеал, но и по-своему самоопределяясь в культуре. Дисциплинарность эстетического знания позитивно сработала, в частности, и в аспекте понимания эстетического процесса как определённого измерения культуры, позволив выделить следующие периоды развития эстетики, обобщая их достижения и особенности – доклассический, классический и неклассический (современный).

Тем не менее, позитивно оценивая сложившуюся в истории культуры тенденцию развития эстетического знания, стоит обратить внимание и на иное, несколько исторически подзабытое, понимание эстетики – как части, собственно, философии, как традиции, определяющей её развитие, вплоть до современной культуры, в том числе и культуры философствования.

В попытке определённого теоретического восстановления этой «иной» эстетики мы будем опираться на работы Я. Э. Голосовкера («Имагинативный Абсолют») и А. С. Канарского («Диалектика эстетического процесса. Диалектика эстетического как теория чувственного познания»). Выводы, касающиеся понимания эстетики в современном аспекте, полученные А. Джаннарасом («К оправданию эстетики через сомнение»), Г. А. Завальком («Философские проблемы эстетики»), Н. А. Корминим («Как возможна эстетика? Ответы раннего Вл. Соловьёва») и другими исследователями, будут поданы в ходе обсуждения проблемы эстетики как формы философии.

Цель и задачи

Цель данной статьи – воссоздать понимание эстетики как историко-философской традиции, исходящей из идеи творческого воображения (имагинации). Таким образом, поставленная цель требует решения следующих исследовательских задач: во-первых, проанализировать концепцию историко-философского процесса Я. Э. Голосовкера, в которой актуализирована проблема эстетики как формы

становления и развития культуры философского мышления; во-вторых, представить интерпретацию эстетики как формы философии, особенности имажинативного мышления в истории философии.

Методология исследования

В данном исследовании применены методологические установки философской герменевтики, а именно: связь феномена понимания с человеческим бытием; рассмотрение опыта понимания как способа отношения человека к миру. Используются также историко-философский метод познания в соединении с методологическими подходами семантико-текстологического анализа и культурно-исторического.

Результаты

Прежде всего, отметим, что сделав краткий экскурс в историю дисциплины «эстетика» во введении к исследованию, мы не ставили перед собой задачу представить свою концептуализацию этой истории. Не коснёмся мы и чётко очерченной в своих устоявшихся дисциплинарных параметрах понимаемой эстетики. Для нас было важно другое – с самого начала исследования зафиксировать интеллектуальную «точку» разлома в развитии философского знания, а именно – дробление философии по определённым дисциплинам и соответственно – трансформацию самой философии как исторически вырабатываемой культуры мышления, в том числе и эстетической. Отсюда, в исследовании для нас важно сделать акцент на эстетике как собственно «форме философии», как одной из линий традиционного философского развития.

В связи с этим важно подчеркнуть, что историко-философский процесс в истории культуры рассматривается в первую очередь как становление традиций (от лат. *traditio* – передача, рассказ, пересказ). Традиции хранят и передают опыт философствования и соответственно – понимания бытия, осмысления человеческой истории от поколения к поколению, усвоения устоявшихся способов мышления, открывающих, тем не менее, новые образы мира. Так, современный человек, конечный, как и все его предшественники, вопрошая о сути и смыслах бытия, благодаря традициям вовлекается в историческое многообразие возможных ответов на его вопросы, сокращая, тем самым, путь к пониманию себя, мира и условий существования в нём.

Противоречие между конечностью человека в его бытии «здесь» и «теперь» и бесконечностью порождающих «мир человека» причин (осознаваемых или не вполне осознаваемых) порождает множество традиций метафизического осмысления человеческого опыта быть. Это эмпиризм и рационализм, рационализм и иррационализм, светское и религиозное, диалектическое и метафизическое философствование, материализм и идеализм, философия сущности и существования, «классическая» и «постклассическая» философии и т.д. Благодаря традициям в человеческое самосознание входят опыты поиска «первопричин» бытия, увязываемые с собственно человеком, его субъективной реальностью; с трансцендентными началами, которые вне человека, или с «миром людей», создающим исторические, нравственные,

правовые и другие законы, идеалы, утопии, в общем всё то, что принято называть культурой и цивилизацией. Должно бы в этой череде вопрошаний осознать место и эстетического опыта человеческого бытия, переходящего от эпохи к эпохе. Неоценённый во многом вклад в понимание этого опыта сделан Я. Э. Голосовкером.

Прежде всего, подчеркну, что эстетику Я. Э. Голосовкер определяет как форму философствования. Опираясь в своих выводах на эллинскую культурную традицию, где «... эстетика была онтологией», философ не сомневается в том, что эстетика остаётся и в последующей культурной истории одной «... из форм философии и может быть и основной формой философии» (Голосовкер, 2010: 217). Наряду с ключевой для эстетики категорией прекрасного, важное для Я. Э. Голосовкера значение имеет и категория «интересное», которую, как отмечает, не стоит рассматривать в качестве «теоретического термина», ибо имеет «интересное» гораздо более глубокий эстетический смысл. Последний он поясняет, в частности, на примере жанра «авантюрного романа». По его мнению, категория «интересное» «... как смысл и восприятие должна охватить одновременно “интересное предмета” (романа), “интересное-как-вкус” и “интересное-как-влечение”. Во всех трёх своих моментах оно есть нечто эстетически интересное, т.е. оно эстетически интересно и в своих элементах, и в своём целом в один и тот же момент» (Голосовкер, 2010: 218).

Тесно связано с толкованием философом эстетики и его понимание философии: «философия есть искусство» (Голосовкер, 2010: 218), – таков его вывод. Но вот какая, собственно, форма философствования оформляет её в качестве искусства? Действительно, в философии, как сфере творческой деятельности, новизна подходов, свободное изложение идей, эстетическая ценность языковых средств выражения метафизических смыслов, художественная образность философского мышления ценится не меньше, чем, собственно, в искусстве. Стоит при этом отметить и то, что отдельные философские произведения становятся образцами мировой художественной культуры.

Иначе говоря, формой произведения задаётся содержательная полнота не только искусства, но и философии, их смысл и жизненность, Гераклитов Логос бытия. Понятно, что речь здесь идёт не о внешней, а о «внутренней форме» (в терминологии Г. Гегеля), которая представляет собой закон организации некоторого содержания, точнее – построения, выстраивания, творения выношенного замыслом автора произведения. Если же мыслить о форме конкретно, то тут возникает проблема поиска жанра, под которым мыслится определённое «единство» композиционной структуры того или иного, художественного или метафизического произведения. Философская история в этом плане демонстрирует развитие многих (не менее, чем литература) жанров. Это и исповеди, и трактаты, и диалоги, и разговоры, и критики..., а также опыты, дневники, письма, речи... Имели место и более

претенциозные жанровые поиски философствования – «... логики», «науки о ...».

Не чужд этим поискам и Я. Э. Голосовкер. Интересуясь типологическими способами, традиционными линиями развития философии, он, по сути, выделял два вида философского ума – «отвлечённый разум», проявляющий и утверждающий себя в качестве *ratio*, и «разум воображения». Для понимания этих «умов», следовательно – и способов философствования, важно было и умение осознавать их философские языки. Что касается языка философствования самого Я. Э. Голосовкера, очень тонко по этому вопросу высказывается Е. Б. Рашковский, подмечая, что «сам философский язык Якова Эммануиловича – язык именно философа-поэта: высокая и научно-теоретическая лексика перемежается с бытовой, подчас даже просторечной (даже “лингвистический” опыт воркутинского концлагеря 1936-1939 гг. не прошёл для него даром); в его текстах нередко неологизмы: не заранее заготовленные, но, скорее всего, именно сымпровизированные в моменты раздумий» (Рашковский, 2013: 154-155).

Особенность философского языка Я. Э. Голосовкера наблюдается, на наш взгляд, особенно ярко в его размышлениях, посвящённых осмыслению феномена культуры. Мыслитель крайне негативно оценивает место культуры в современном общественном бытии, проявление духовно-культурной составляющей в индивидуальном образе жизни современников: «Сегодня сдвиг культуры слишком стремителен, – подмечает он. – Табель высших духовных ценностей, вся система идеалов, подтреснутая во многих местах, рухнула и разбилась в осколки. Само слово “дух” стало непонятным. Слишком обнажились низшие инстинкты – вегетативный и сексуальный. Слишком уверенно заговорил логический механизм рассудка (по сути своей всегда технический аппарат сознательности, ограниченного поля зрения), претендуя на то, чтобы свою машинообразность дать в качестве руководства инстинкту. Дух, отвергнутый, кое-где грубо изгнанный, кое-где нестерпимо оболганный, скитался каким-то отверженным чужеземцем, изгоем, укрываясь в катакомбах и в норах одиночек» (Голосовкер, 2010: 447). Решение поднятых проблем предполагает, по мысли философа, только один выход из сложившегося цивилизационного тупика – культивирование понимания законов природы и законов культуры как законов «духа как высшего инстинкта». Без такой человеческой настроенности на отношение с миром, иначе говоря – без напоминания или, скорее, «припоминания» изначального исторического принципа единения человека с природой цивилизация омертвит культуру и создаст все условия для саморазрушения. Ведь «... природа и культура не два начала, а одно: они – одно, осуществляемые через человека его духом» (Голосовкер, 2010: 447).

Подчеркнём, что именно целостность «мира человека», несущая в себе духовное, человеком определяемое единство культуры и природы – условие рождения и философии как особой культуры мышления, способной отвечать на вызовы времени.

Форма, которую находит Я. Э. Голосовкер для реализации своих творческих замыслов, получила устойчивость в понятии «мифотема». Специфику такого, по сути, жанрового мышления, способа собственного философствования, «художественного» оформления произведений, реализации идейных замыслов, завершающегося композиционно выстроенным целым (произведением), мыслитель разъясняет следующим образом: «То она (мифотема – Т. С.) скользит волной среди волн, а ещё чаще скользит под волной, как автобиографический подтекст, то она вычерчивается предметно. Она становится заглавием, лозунгом. Наконец, она воплощается в полное творение: возникает развитие мифотемы. Теперь мифотема становится целью и смыслом. Она получает лицо, она материально живёт как форма-творение. Она тело» (Голосовкер, 2010: 443).

Не так ли и философы Эллады, понимая эстетику как «онтологическую реальность», согласно Я. Э. Голосовкеру, в своих содержательно не совпадающих, но озаглавленных одинаково – «О природе» – произведениях, находили свой вариант философского размышления о природе, эстетически воспринятой и представшей предметом познания. Оформленный таким образом «мир познания»... – не был ли он той исходной онтологической «мифотемой», которая и явилась «жанром» античного философствования? А, возможно, первыми философами явленный предмет познания, можно было бы воспринять и как эстетически оформленное «тело» философской культуры (как «форму-творение»), если несколько перефразировать слова мастера?

В этом отношении мыслитель не раз подчёркивал свою близость к Гераклиту, в частности, к его пониманию философии как «искусства познания» (см.: Гераклит, 2012: 192-194). Да и чувственная образность гераклитова мышления, безусловно, может быть отнесена к важному для Я. Э. Голосовкера «разуму воображения», вдохновенно соединяющего природу и культуру, пусть и не осознавая последнюю как «отдельное» начало бытия: «В один и тот же поток ты дважды не вступишь. И пределов души ты в пути не отыщешь, пускай ты по всякой дороге прошёл, столь глубоко её речение (*логос*). <Ведь> у души – речение, само себя растящее... В потоки те же они (души) входят, воды <ж> всё новые и новые <к ним> притекают» (Гераклит, 2012: 207). Древний философ, как видим, мыслит значимую и для современного мыслителя связь нового и традиционного, на чём зиждется философское познание.

Подчёркивая такую традиционность мышления, Я. Э. Голосовкер рассматривает философию, стоит ещё раз обратить на это внимание, как «... особое искусство (*suí generis*), в противовес общепринятой склонности видеть в ней науку и даже наукоучение»; именно философия как «искусство Мысли создаёт культуру» (Голосовкер, 2010: 174, 173). Этим, как считает мыслитель, и определяется подлинное место философии в социокультурном бытии человека, её незаменимость и ценность: «философия потому и нужна, – утверждает Я. Э. Голосовкер, – что она вкладывает смысл в

существование, превращая существование в культуру» (Голосовкер, 2010: 181).

Однако нельзя не подчеркнуть и то обстоятельство, что философии бывают разными. Тогда о какой философии рассуждает и, пожалуй, мечтает Я. Э. Голосовкер? Первым условием на пути к пониманию того, какую же философию он считает подлинной, является, как мы уже отмечали в статье, различие в историко-философском процессе действия двух, противоположного свойства, «разумов». Это, напомним, в терминологии философа, обозначается как «отвлечённый разум» и «разум воображения».

Анализируя «ratio как *отвлечённый разум*», Я. Э. Голосовкер утверждал, что это «разум-теоретик», оперирующий абстрактными понятиями, связан деятельностью своей с рассудком, что развился такой разум «... вместе со *словом* и чувственным опытом, а также вместе с формально логическим мышлением...» (Голосовкер, 2010: 176). Логично предположить, что размышление философа о кантовских антиномиях и связанных с ними неразрешимых противоречиях, о ложных выводах и основанных на них человеческих поступках на примере философского переосмысления художественных образов, созданных Ф. М. Достоевским, касалось, в общем-то, закономерностей существования именно такого «ума» (см.: Голосовкер, 1998: 173-174, 178). Философ, таким образом, доказывал, что познание, выстроенное по образцу естественнонаучного знания, имеет свой собственный предел, не пытаясь утверждать, конечен ли этот мир или бесконечен, прост или сложен, существует ли он по причине или свободно, необходимая ли сущность определяет мировое развитие или всё – случайно.

Действие такого «ума», рождённого определённой традицией, не могло не быть разрушительным для культуры, природы, общества, ибо: «Возомнив себя высшим разумом человека и даже его „духом“, этот „ratio“, теоретический отвлечённый разум, гордо озирая свои научные победы, стал пренебрежительно трактовать воображение, отождествляя его с пустой фантазией и приписывая ему ограниченную деятельность по созданию образов, а не идей и смыслообразов, – именно только образов, но не их „смыслов“». Создание же „смыслов“ „ratio“ поставил в заслугу всецело себе, отвлечённому разуму, полагая, что это он, отвлечённый разум, вкладывает смыслы в образы, создаваемые якобы только невинной игрой фантазии» (Голосовкер, 2010: 182-177).

Иное действие у «разума воображения», который создаёт, согласно мысли философа, «... культуримагинации – высшие символы культуры и их конкретные воплощения, т.е. культурные ценности. В основе культуры и её культуримагинаций лежит нравственное начало» (Голосовкер, 2010: 178). Отсюда, как поясняет Я. Э. Голосовкер, «воображение (*imaginatio*) я противопоставляю, – отвлечённому разуму (*ratio*) – как разуму науки» (Голосовкер, 2010: 174), настаивая при этом, что если «... высшим даром – искусством Мысли – обладает прежде всего воображение, то разуму науки надо иметь мужество это познать и принять» (Голосовкер, 2010: 173). Такого рода разум,

выказывающий прежде всего действенность «имагинативного Абсолюта», создаёт и иную логику, а именно – «диалектическую логику воображения», в которой «... законы или энигмы – скрытые законы эстетики» (Голосовкер, 2010: 210).

Если выделить из установленных философом шести законов несколько особо значимых, на наш взгляд – принципиальных, положений, разъясняющих в целом совершенно иной, противоположный вышеозначенному, стиль и смысл философствования, то важно назвать следующие. Пожалуй, важнейший из законов, сформулированный как будто в противовес известному формально-логическому закону, определяется Я. Э. Голосовкером как «закон *осуществлённого противоречия*» – это закон «гармонии и смысла», выражаемый в эстетике категорией трагического. Вспоминая, вероятно, кантовскую антиномию о простоте и сложности космологически мыслимого мира, философ формулирует «закон *сложности простоты*», тем самым создавая, по сути, новую философско-эстетическую категорию. Представленные в конкретных воплощениях культуримагинации сложность (за которой – простота) или, напротив, простота (за которой – сложность) являют собой, согласно философу, искомое в культуре начало – то «третье», которое «дано» и которое особенно отчётливо и полно выражается «в лирике, особенно в мелике эллинов». Назову ещё два голосовкерских закона. Один устанавливает «общий закон эстетики», проявляющийся через «единство в многообразии», причём философ подчёркивает, что выявлен этот закон ещё античной философией; другой – предлагает учитывать «*изменчивость в постоянстве*» как «энигму культуры вообще» (см.: Голосовкер, 2010: 210).

Я. Э. Голосовкер же, несмотря на то, что также традиционно исходит из понимания воображения как «высшего инстинкта познания» (Голосовкер, 2010: 174), тем не менее, мыслит воображение (имеющее в феноменальном аспекте множество измерений – эстетическое, этическое, гносеологическое, поэтическое, социокультурное и т.д.) всё-таки онтологической категорией. Причина такой «онтологизации» воображения – делаемый философом акцент именно на феномене культуры как истинно человеческом человеческом бытии. Отсюда воображение, согласно Я. Э. Голосовкеру, выступает прежде всего как «мерило культуры» (Голосовкер, 2010: 96-98). При этом, «*воображение*, – как утверждает философ, – раскрывается одновременно как *энергия* и как *субстанция*, т.е. как субстанциональная форма – образно. Выраженный образ есть смысл. В целом он смыслообраз» (Голосовкер, 2010: 207). Отсюда же, философское мышление Я. Э. Голосовкера опирается на «имагинацию» или «разум воображения», а не на «отвлечённый разум», характерный для «классического» философского рационализма.

Разница между этими философскими «умами» колоссальная. Если разум «абстрактный», порождая идеи, на них и останавливается, то разум «имагинационный», согласно Я. Э. Голосовкеру, «... порождает *идеи*, заложенные в *смыслообразы*,

которыми живёт человечество» (Голосовкер, 2010: 174). И ещё один момент нельзя не отметить. Философ, как представляется, именно в традиции мышления о всегда данном «третьем» мыслит не антиномически (т.е. как неразрешимый «конфликт» законов) об этих разумах, а пытается находить их возможную в культурном развитии взаимосвязь. Так, утверждается, что в ситуациях, «когда воображение воззревает (т.е. созерцает), оно есть уже подлинно теоретический разум...» (Голосовкер, 2010: 180). Складывающаяся закономерность может быть выражена и несколько иначе: «Когда воображение *понимает*, оно есть тоже теоретический разум: не отвлечённый разум, не “ratio”, а воззрительный, имагинативный разум» (Голосовкер, 2010: 181).

Уже древнегреческие философы, по мнению философа, «... мир воспринимали и познавали разумом воображения, а не только отвлечённым разумом как ratio. Они не рационалисты, – утверждал он. – Платон, именуемый основоположником объективного идеализма, был величайший имагинист, обладающий самым гениальным имагинативным разумом...» (Голосовкер, 2010: 217), так как «его идеи истины, подобно произведениям искусства, до сих пор удивляют весь мир культуры...» (Голосовкер, 2010: 218). Среди тех, кто владел искусством имагинативного философского мышления, Я. Э. Голосовкер называет Гераклита, Плотина, Лукреция, Джордано Бруно, Г. Лейбница, Ф. Шеллинга, С. Кьеркегора, Ф. Ницше, А. Бергсона и других мыслителей. Лучшими образцами философских произведений, по его мнению, подпадающих под характерное для данной линии философствования, понимание (философии-как-искусства), являются «Этика» Б. Спинозы, «Монадология» Г. Лейбница, «Наукоучение» Й. Фихте, «Феноменология духа» Г. Гегеля, даже «Критика чистого разума» И. Канта. Почему? Да потому, что эти образцы философской мысли, как считал Я. Э. Голосовкер, «стимулированы имагинативным разумом», представляют собой «высокие смыслообразы в культуре» (Голосовкер, 2010: 187, 186). При этом, на всякого рода возражения в отношении такой позиции, предполагая реакцию критиков, философ отвечал с лёгкой иронией: «– Как, – воскликнет читатель. – Да ведь это рационалисты! Какой же Лейбниц имагинист? / В таком случае я добавлю к списку ещё и Спинозу, хотя бы его “Этику”» (Голосовкер, 2010: 186).

Таким образом, выделенная мыслителем, имагинативная, по сути – трансисторическая, линия философствования, демонстрирует понимание философии как искусства, что, конечно, сближает и собственно искусство с философией. Если говорить конкретнее, то объединяет философию и искусство («художество», согласно терминологии Я. Э. Голосовкера) – как знание – «смыслообраз, в котором они себя воплощают», а разница между ними в том заключается, что «в искусстве акцент в слове “смыслообраз” делается на вторую часть – “образ”, а в философии – на “смысл”» (Голосовкер, 2010: 175).

Такой позицией философ, по сути, заново переоткрывает историю философии, понимая её с иной, непривычной, особенно для культуры

философского модерна, стороны. Хотя, если попытаться посмотреть на историко-философский процесс повнимательней, в том числе и на традицию «классического» рационализма, то и в ней далеко не всё так уж однозначно (трансцендентально, панлогически, предельно рационалистически) прочитывается. Неслучайно, проблема воображения как тема философствования рассматривалась, и довольно многоаспектно, и в ней.

По сути, немецкие философы-классики стояли на позиции, что за воображением скрывается потенциальная продуктивность человеческих творческих усилий, возможностей человека созидать, служащих его личностному «росту» и творению культуры как основы и условия существования собственно человеческого мира. Поэтому понятно, почему, несмотря на то, что «... на каждом шагу мы обманываемся, – подмечал Кант, – в своих ожиданиях; между тем воображение, несмотря ни на что, продолжает своё дело и без усталости строит всё новые планы, пока смерть, всё ещё кажущаяся далёкой, не кладёт внезапно конец всей этой игре» (Кант, 1964: 54).

Именно И. Кант внёс и заметные изменения в понимание воображения, различив его виды, рассмотрев особенности воображения не только в познании, но и в творчестве – художественном, поэтическом – дающем полную свободу воображению. Эти идеи философа особенно ценили немецкие романтики, для которых художник (в широком смысле этого слова) мыслится не только творцом прекрасного, но и действительного. Согласно Г. Гегелю, свойственная человеку «высшая способность воображения», значимая, к примеру, в «поэтической фантазии», способна быть, по мысли философа, «... на службе не случайных состояний и определений души, а на службе *идей* и истины духа вообще» (Гегель, 1973: 156). В контексте имагинативного мышления воображение позволяет мастеру (не важно, художнику, мыслителю) – его слову, чувству, руке, жесту – сделать для человека явленным «... то средоточие, в котором всеобщее и бытие, собственное и найденное, внутреннее и внешнее всецело претворены в одно» (Гегель, 1973: 412).

Обсуждение

Проблема эстетики как формы развития определённой культуры философского мышления, опирающейся на «разум воображения», поставленная Я. Э. Голосовкером, получает в той или иной степени отклик и в среде современных философов, особенно тех, кто ставит вопрос о критическом анализе предшествующего пути эстетического развития, о новом самоопределении эстетики в контексте современной философской культуры. В частности, как отмечает Г. А. Завалько, эстетика, как и в предыдущие эпохи, как «пожалуй, ни одна область философии не испытывала таких трудностей с определением своего предмета» (Завалько, 2011: 7). Правда, современный исследователь, скорее, негативно оценивает усилия А. Г. Баумгартена, создавшего сам термин «эстетика», считая, что в его концепции «порочно ... понимание эстетического как чувственно-

воспринимаемого... Тем самым, – по его мнению, – из сферы эстетического исключается, например, трагическое и комическое, но включаются данные осязания и обоняния, свойственные – вот мы и подошли к этому моменту – не только человеку, но и животным» (Завалько, 2011: 15). Но, возможно, речь должна идти не о чувственном как таковом, а о человеческой чувственной культуре?

Достойным ответом в этом плане является позиция В. С. Соловьёва, на что обращает внимание исследователь его творчества Н. А. Кормин. Философ связывает эстетическое с «метафизическим» в человеке, выполнением им символически сложно создаваемого «философского акта», с онтологией особого вида, считая фундаментальными проблемами эстетики проблемы гармонии, красоты, символа, в целом порождающих «понимательную материю эстетического мира» (см.: Кормин, 1998: 85, 88, 89).

Необходимость оппозиционного отношения к традиционной эстетике отстаивает А. Джаннарас, так как та рассматривала «прекрасное с точки зрения той общей сущности, которую она называет идеей или идеалом», в отличие от таких течений, как, например, семиотическое, психоаналитическое, языково-аналитическое (см.: Джаннарас, 2000: 104). Сложность такого явления как «восприятие» в эстетическом процессе подчёркивает Р. Мак-Грегор, считая, что такие компоненты как «мотивы, цели и интересы наблюдателя», его заинтересованность в объекте восприятия, внимание, «свойства или аспекты наблюдаемого объекта» – всё это играет существенную роль в формировании эстетического отношения, неполного, как можно понять, вне чувственного переживания указанных составляющих (см.: Мак-Грегор, 2000: 89).

Наиболее близка к пониманию смысла эстетического у Я. Э. Голосовкера, как представляется, концепция А. С. Канарского, считающего своей задачей «... осмыслить диалектику эстетического процесса как теорию познания феномена чувственного вообще...» (Канарский, 1979: 8); рассматривающего эстетическое отношение свободным от всякой «грубой практической потребности», так как эстетический объект является предметом исключительно духовного отношения и переживания человека, его удивления, восхищения, хотя может быть и предметом осмеяния, презрения и т.д.

Философ понимает эстетическое как безразличное, а эстетику – как теорию становления и развития чувственной культуры человека: «Если история человеческих знаний выработала понятие эстетического (прекрасного, возвышенного, величественного и т.д.) для обозначения явления в высшей мере безразличного, – утверждает он, – то вопрос о самодвижении жизни, взятой со стороны её непосредственного, человечески чувственного выражения, может и должен стать узловым вопросом всей эстетической проблематики» (Канарский, 1979: 17-18). Отсюда следует, что подлинно человеческие чувства не могут не быть эстетическими, так как несут в себе безразличное, различимость человеком всего того, что ему дорого, что составляет жизненно значимый для него чувственно переживаемый образ другого.

Выводы

Рассмотрение эстетики как «формы философии» позволило теоретически представить её как особую традицию в истории развития философии, опирающуюся на «разум воображения». Историко-философская концепция Я. Э. Голосовкера характеризуется выделением двух линий философствования: первая связана со становлением и развитием «отвлечённого разума», лежащего в основе такого философского мировоззрения как рационализм; вторая – выказывает культурно-исторический путь «имагинативного мышления» или иначе – «разума воображения». С последней связано понимание философии в эстетическом контексте. Если, условно говоря, первая традиция философствования выковывает науку, то с традицией эстетического философствования связано развитие культуры, создание «культуримагинаций», т.е., символов культуры, творение культурных ценностей.

Таким образом, указанные философские традиции исходят из противопоставления «воображения» и «отвлечённого разума», эстетического разума и разума научного. Понимание философии как искусства, прежде всего как «искусства мысли», или, иначе говоря, как имагинативного мышления (в отличие от трактовки философии как науки или как наукоучения) закладывалось ещё в античности. Платон, в частности, видел в воображении особую познавательную способность человека, занимающую срединное положение между чувственностью и разумом. Позже эта линия в истории философии пролегла через творчество Лукреция, Бруно, Спинозы, Лейбница, Кьеркегора, Ницше и др. Не чужда этой традиции оказалась и «классическая» философия, анализирующая, в частности, «продуктивное воображение», способность представлять предмет в его созерцании (Кант); воображение – как «деятельную силу» (Гегель). Понятно, что воображение – это и источник искусства, в задачи которого входит найти «кратчайший путь к совершенству», то есть к прекрасному. Однако главная ценность постановок вопроса о воображении, заключается, пожалуй, в том, что воображение способно создавать особого порядка реальность – реальность бытия культуры, что и было показано историко-философской традицией, исходящей из целесообразности развития «имагинативного разума» или эстетики как одной из основных форм философствования.

Список литературы

1. Бычков В. В. Эстетика / В. В. Бычков, О. В. Бычков // Новая философская энциклопедия; [в 4-х томах; Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд; Научно-ред. совет: предс. В. С. Стёпин, заместители предс.: А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов]. – М.: Мысль, 2010. – Т. IV. – С. 456-466.
2. Гегель Г. В. Ф. Эстетика / Г. В. Ф. Гегель; [в 4-х томах]. – М.: Издательство «Искусство», 1973. – Т. 4. – 676 с.
3. Гераклит Эфесский. Всё наследие: на языках оригинала и в русском переводе: краткое издание / Гераклит; [подгот. С. Н. Муравьёв]. – М.: ООО «Ад Маргинем Пресс», 2012. – 416 с.
4. Голосовкер Я. Э. Имагинативный Абсолют / Я. Э. Голосовкер // Избранное. Логика мифа. – М.; СПб.: Центр гуманитарных инициатив, 2010. – С. 7-222.

5. Голосовкер Я. Э. Засекреченный секрет автора (Достоевский и Кант) / Я. Э. Голосовкер // Засекреченный секрет. Философская проза. – Томск: Издательство «Водолей», 1998. – С. 146-223.

6. Голосовкер Я. Э. Миф моей жизни (Автобиография) / Я. Э. Голосовкер // Избранное. Логика мифа. – М.; СПб.: Центр гуманитарных инициатив, 2010. – С. 441-448.

7. Джаннарас А. К оправданию эстетики через сомнение / А. Джаннарас // Некоторые проблемы современной зарубежной эстетики (Сборник переводов и рефератов); [сокр. перевод с нем. Р. Баскиной]. – М.: ИФ АН СССР, 1976. – Часть I. – С. 103-123.

8. Завалько Г. А. Философские проблемы эстетики / Г. А. Завалько. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. – 400 с.

9. Канарский А. С. Диалектика эстетического процесса. Диалектика эстетического как теория чувственного познания / А. С. Канарский. – К.: Издательство при Киевском государственном университете издательского объединения «Вища школа», 1979. – 214 с.

10. Кант Иммануил. Сочинения в шести томах / Им. Кант; [под общ. ред. В. Ф. Асмуса, А. В. Гулыги, Т. И. Ойзермана]. – М.: «Мысль», 1964. – Т. 2. – 511 с.

11. Кормин Н. А. Как возможна эстетика? Ответы раннего Вл. Соловьёва / Н. А. Кормин // Человек и искусство; [отв. ред. К. М. Долгов]. – М.: ИФРАН, 1998. – Вып. I: Антропос и поэзия. – С. 85-97.

12. Мак-Грегор Р. Искусство и эстетическое / Роберт Мак-Грегор; [сокр. перевод с англ. Е. Фединой] // Некоторые проблемы современной зарубежной эстетики (Сборник переводов и рефератов); [ред. В. И. Самохвалова; отв. ред. З. В. Смирнова]. – М.: ИФ АН СССР, 1976. – Часть I. – С. 82-102.

13. Рашковский Е. Б. Яков Эммануилович Голосовкер: философия в поисках человека / Е. Б. Рашковский // Соловьёвские исследования. – 2013. – вып. 2 (38). – С. 146-174.

References

1. Bychkov, V. V., Bychkov, O. V. (2010). Estetika [Aesthetics]. *Novaya filosofskaya enciklopediya* [New Philosophical Encyclopedia]. Moscow: Mysl', IV: 456-466 [in Russian].

2. Geraklit Efesskiy. (2012). Vsyo nasledie: na yazykah originala i v russkom perevode: kratkoe izdanie [The whole legacy: in the original languages and in the Russian translation: short edition]; [Ed. S.N. Murav'yov]. Moscow: ООО «Ad Marginem Press» [in Russian].

3. Golosovker, Ya. E. (2010). Imaginativnyy Absolyut [Imaginative Absolute]. *Izbrannoe. Logika mifa* [Favorites. The logic of myth]. Moscow; SPb.: Centr gumanitarnykh iniciativ, 7-222 [in Russian].

4. Golosovker, Ya. E. (1998). Zasekrechennyj sekret avtora (Dostoevskij i Kant) [The confidential secret of the author (Dostoevsky and Kant)]. Tomsk: Izdatel'stvo «Vodolej»: 146-223 [in Russian].

5. Golosovker, Ya.E. 2010. Mif moej zhizni (Avtobiografiya) [Myth of My Life (Autobiography)]. *Izbrannoe. Logika mifa* [Favorites. The logic of myth]. Moscow; SPb.: Centr gumanitarnykh iniciativ: 441-448 [in Russian].

6. Dzhannaras, A. (1976). K opravdaniyu estetiki cherez somnenie [To justify aesthetics through doubt]; [sokr. perevod s nem. R. Baskinoj]. *Nekotorye problemy sovremennoj zarubezhnoj estetiki (Sbornik perevodov i referatov)* [Some problems of modern foreign aesthetics (Collection of translations and abstracts)]; [Ed. V.I. Samohvalova]. Moscow: IF AN SSSR, I: 103-123 [in Russian].

7. Zaval'ko, G.A. (2011). Filosofskie problemy estetiki [Philosophical problems of aesthetics]. Moscow: Knizhnyj dom «LIBROKOM» [in Russian].

8. Kanarskiy, A.S. (1979). Dialektika esteticheskogo processa. Dialektika esteticheskogo kak teoriya chuvstvennogo poznaniya [Dialectics of the aesthetic process. Dialectics of aesthetic as a theory of sensory cognition]. Kyiv: Izdatel'stvo pri Kievskom gosudarstvennom universitete izdatel'skogo ob'edineniya «Vishcha shkola» [in Russian].

9. Kormin, N. A. (1998). Kak vozmozhna estetika? Otvety rannego VI. Solov'yova [How is aesthetics possible? Answers of early VI. Solovyov] *Chelovek i iskusstvo*; K.M. Dolgov (Ed.). Moscow: IFRAN, I: Antropos i poezis: 85-97 [in Russian].

10. Mak-Gregor, R. 1976. Iskusstvo i esteticheskoe [Art and aesthetic]; [sokr. perevod s angl. E. Fedinoj]. *Nekotorye problemy sovremennoj zarubezhnoj estetiki (Sbornik perevodov i referatov)* [Some problems of modern foreign aesthetics (Collection of translations and abstracts)]; [Ed. V. I. Samohvalova; Z. V. Smirnova]. Moscow: IF AN SSSR, I: 82-102 [in Russian].

11. Rashkovskiy, E.B. (2013). Yakov Emmanuilovich Golosovker: filosofiya v poiskah cheloveka [Yakov Emmanuilovich Golosovker: philosophy in search of man]. *Solov'yovskie issledovaniya*, 2 (38): 146-174 [in Russian].

12. Hegel, G.W.F. (1973). Estetika [Aesthetics]; (Vol. 1-4). Moscow: Izdatel'stvo «Iskusstvo», 4 [in Russian].

13. Kant, I. (1964). Sochineniia, *Works*. (Vols. 1-6). Moscow: Mysl' [in Russian].

T. D. Sukhodub

ЕСТЕТИКА ЯК «ФОРМА ФІЛОСОФІЇ»

У статті розкривається розуміння естетики як форми розвитку культури філософського мислення. Обґрунтовується, що такий підхід вимагає подолання трактування естетики, яке закріпилося з XVIII ст. виключно як дисципліни з однозначно окресленим предметом і завданнями. Робиться висновок, що інакше розуміння естетики вимагає звернення до поняття «форма філософії», яке інтерпретується у статті двоюко: по-перше, як термін, що дозволяє зрозуміти естетику як одну з традицій філософії (від античності і до сучасності); по-друге, як термін, характерний для концептуалізації історико-філософського процесу Я. Е. Голосовкером (1890-1967), роботи якого актуалізували проблему творчої уяви (імагінації) і дозволили представити сенс естетики як, власне, філософської традиції.

Ключові слова: історія філософії; естетика як дисципліна; естетика як філософська традиція; творча уява; культура як ціль творчості.

T. Sukhodub

AESTHETICS AS A "FORM OF PHILOSOPHY"

The **introduction** of the article substantiates the relevance of considering aesthetics as a tradition of philosophy, based on imaginative reasoning. **The aim** of the study is to recreate a conception of aesthetics emanating from the idea of creative imagination. **The tasks** of the study are: to present the concept of the history of philosophy after Ya. Golosovker, the interpretation of aesthetics as a form of philosophy and features of imaginative thinking. The **research methodology** is philosophical hermeneutics, which considers the experience of understanding as a way of human relations with the world. The **research result** is a conceptual assessment of the aesthetics of Ya. Golosovker as ontology, in contrast to its traditional understanding as a scientific discipline. The article argues that this approach makes it possible to actualize the problem of interpreting aesthetics both as the most important form of philosophy and as the art of thought. The categorical structure of this aesthetic is constituted by the terms "imagination", "mind of the imagination", "creativity", "imaginative thinking", "interesting" ("interesting subject", "interesting-as-taste", "interesting-as-attraction"). **Discussion.** The scientific interest was the work of A. Giannaras, G. Zavalk, A. Kanarskiy, N. Cormin, R. MacGregor, who raised the question of a critical analysis of aesthetics development trends; of the aesthetics search for "new" self-determination in culture; of conceptualization of aesthetic knowledge as the formation and development of human sensory culture. **Conclusion:** aesthetics as a form of philosophy does not emanate from the concept of abstract mind, the mind of science, but from the "imaginative reason". In this regard, philosophy is regarded as the art of thought. "The imaginative reason" creates the symbols of culture, but their concrete embodiment are cultural values. The line of "imaginative reason" is represented in the history of philosophy by Heraclitus, Plato, Lucretius, Bruno, Spinoza, Leibniz, Kierkegaard, Nietzsche and others.

Keywords: history of philosophy; aesthetics as a discipline; aesthetics as a philosophical tradition; creative imagination; culture as the goal of creativity.

DOI: <http://doi.org/10.18372/2412-2157.31.14837>

УДК 130.2:716.77

Н. А. Ченбай

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ГЛОБАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

Національний авіаційний університет;
e-mail: chenbai@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3744-3166

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей впливу інформаційно-комунікаційних технологій на свідомість як окремої людини, так і суспільства загалом в умовах глобальних перетворень усіх сфер суспільного буття, що відбуваються на зламі тисячоліть. Показано, що означені технології є нейтральними за своєю природою, проте залежно від мети тих, хто має доступ і можливості їх використовувати, ці технології можуть нести людству як благо, так і зло. Відмічено, що маніпуляція масовою свідомістю як спосіб управління людьми досягає більшого ефекту за умови зниження загальнокультурного рівня людей у суспільстві. Альтернативним сценарієм подальшого розвитку суспільства визнано пріоритетне використання інформаційно-комунікативних технологій у гуманітарній сфері, оскільки лише рух шляхом відродження духовної сфери та контроль технологічного прогресу може призвести до якісного життя людства в майбутньому.

Ключові слова: глобалізація; глобальне суспільство; комунікація; інформаційно-комунікаційні технології; інформація; інформаційний вплив; масова свідомість.

Вступ

В умовах сучасної глобалізації, яка впливає на всесвітній простір комунікацій, проникаючи у повсякденність, формується новий соціальний устрій. Однією з найголовніших характеристик цього процесу фахівці вважають комп'ютеризацію міжособистісних взаємин як окремих індивідів, соціальних груп, так і суспільства загалом у планетарному масштабі. У зв'язку з постійним зростанням обсягу інформації протягом усієї історії людства існувала потреба у засобах для її передачі й поширення. В сучасному світі, в якому інформація почала відігравати ключову роль, ефективність комунікаційних технологій прямо залежить від інтенсивності впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в усі соціальні практики. Піднесення ролі комп'ютерних систем, систем зв'язку, телекомунікацій у житті соціуму суттєво вплинуло на комунікативну сферу, через що остання зазнала істотної перебудови: не тільки збільшилася кількість комунікативних практик, але й змінилися цілі та зміст самої комунікації через домінування в ній маніпулятивної складової.

Більшість досліджень впливу комунікаційних технологій на людську свідомість вирізняються проблемою обмеження свободи особистості й зводиться до висновку, що даний вид технологій сприяє стандартизації, масифікації, дегуманізації, фрагментації і т. ін. сучасної культури, що призводить до зміни характеру взаємовідносин між людиною та суспільством, а також містить загрозу втрати особистості. На нашу думку, не зважаючи на досить тривалу історію дослідження проблеми, наявність чисельних публікацій, у яких висвітлювалися різні аспекти впливу комунікаційних технологій на масову свідомість, досі не отримав рефлексії аспект впливу інформативно-комунікаційних технологій на індивіда в якості не об'єкта, а суб'єкта масової комунікації. Це зумовлює необхідність проведення соціально-філософського дослідження інформаційно-комунікаційних технологій як соціокультурного феномену шляхом виявлення як позитивних, так і негативних наслідків їхнього впливу і на окрему людину, соціальну групу, і на суспільство загалом у світовому масштабі.

Мета дослідження

Метою даного дослідження є осмислення інформаційно-комунікаційних технологій як соціокультурного феномену, висвітлення їхньої ролі в якості посередників між реальністю як такою і тим, як людина її сприймає. Здійснюється філософська рецепція соціокультурних наслідків впливу новітніх комунікаційних технологій на свідомість як окремого індивіда, соціальну групу, так і суспільства загалом.

Методологія дослідження

Відповідно до мети у процесі дослідження буде застосовано соціокультурний методологічний підхід, який дозволить виявити особливості комунікативних процесів, які відбуваються в глобальному суспільстві на початку нового тисячоліття, а також окреслити як позитивні, так і негативні наслідки застосування інформаційно-комунікаційних технологій. Метод порівняльного аналізу дозволяє виявити зміни, які відбулися в комунікативній сфері впродовж останніх десятиліть.

Результати

Не зважаючи на те, що сучасні інформаційно-комунікаційні технології з'явилися порівняно недавно і не встигли гармонічно влитися в традиційну культуру, вони майже одразу стали об'єктом всебічного дослідження фахівців різних галузей науки. Така увага зумовлена тим, що протягом нетривалого часу за допомогою означених технологій відбулося проникнення в усі сфери життя людей, спричинивши його докорінну перебудову через вплив на їхню свідомість. Фахівці констатують, що на початку ХХІ століття значно прискорилися процеси руйнування традиційних культур різних народів, що супроводжуються зміною традиційних комунікацій і заміщенням їх професійно вибудованими за допомогою посередництва засобів масової інформації та комунікації.

До розуміння сутності комунікації в науці й філософії сформувалися декілька підходів. Так, К.-О.Апель та Ю. Габермас, у межах розробленої ними етики дискурсу, вирізняють дві форми повсякденної комунікації – комунікативну дію та дискурс. На їхню думку, саме комунікація є універсальною формою соціальності, що змінюється в історичному контексті. Зокрема, Ю. Габермас обстоював тезу щодо

історичності людської природи, відкинувши ідею про її незмінність, коли писав, що «люди живуть і діють кожен у своєму життєвому світі і ніколи в світі» (Габермас, 2001). При цьому особливості цінності набуває «комунікативна компетенція» як здатність вести дискурс, у процесі якого досягаються згода та взаєморозуміння учасників, відновлюється «вільна від примусу комунікація», продуктивна сила якої є важливою засадою теоретичного розуміння соціального життя, що створює соціальну мережу, забезпечує «поступальну раціоналізацію життєвого світу» та втілюється в інституціях демократичної правової держави, якій властивий лише примус кращого аргументу (Габермас, 2001: 195).

У наш час поняття комунікації інтерпретується як: 1) засіб зв'язку будь-яких об'єктів матеріального і духовного світу, тобто як певна структура; 2) спілкування, у процесі якого люди обмінюються інформацією; 3) передача і масовий обмін інформацією з метою впливу на суспільство і на його складові компоненти (Колеснікова, 2007). Метою комунікаційного процесу завжди було і є забезпечення взаємозв'язку, обміну інформацією між людьми, для досягнення якої його учасники використовують різні канали реалізації взаємодії (особисті контакти, публічні виступи, ЗМІ і т. ін.). Сьогодні його ефективність більшою мірою залежить від інтенсивності впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, поява яких «викликає до життя інший тип взаємозв'язку між людьми, етнічностями й народами, зумовлений, за словами З. Баумана, девальвацію «простору», відмінним від модерного способом мислення та комунікацій, новим способом ідентифікації подій, явищ та самих людей» (Носова, 2016 : 80). Так, уже розроблені й активно використовуються спеціальні програми, які без відома користувача можуть включати відеокамеру або мікрофон на його комп'ютері. Через мобільні пристрої зв'язку можна в будь-який момент встановити місцезнаходження телефону, його власника і т. ін.

Більшість Інтернет-сайтів примушують користувачів зареєструватися, залишити про себе якомога більше інформації, яку згодом обробляють і використовують зацікавлені особи з певною метою. Таке зростання ролі інтернет-ресурсів у соціальних комунікаціях, підвищення авторитетності й впливу соціальних мереж, поширення on-line спілкування між їхніми користувачами дозволяє стверджувати, що в соціальних медіа нині відбуваються революційні зміни. За словами М. Кастельса, «онлайн мережі стають формами «спеціалізованих спільнот», тобто, формами комунікабельності, побудованими навколо специфічних інтересів...» (Кастельс, 2007: 132). Користувачами різних соціальних мереж уже стали сотні мільйонів людей з усіх країн світу. Взв'язавши до уваги ситуацію, що склалася в світі в останні місяці, можна припустити, що аудиторія соціальних мереж збільшилася в рази. З огляду на зазначене вище, аргументовано видається думка тих дослідників, які вважають, що в світі відбулася загальна зміна форм соціальності, що визначається комунікативним характером самої соціальної реальності.

Активне впровадження і використання інформаційно-комунікаційних технологій породжує низку проблемних питань і неоднозначних оцінок наслідків їхнього впливу на людську свідомість. Так, значна кількість дослідників небезпідставно вважають, що ці технології здатні формувати нові форми соціального примусу та прихованої маніпуляції. Зокрема, Н. Постман переконує, що приватне життя людей стало більш доступним для маніпуляцій владними інститутами та комерційними структурами. Свого часу американський дослідник активно виступав проти надмірного захоплення комп'ютерною технікою, особливо в школах, які, на його думку, повинні залишатися місцем спільного навчання. Н. Постман стверджував, що персональні комп'ютери віднімають у людей живе спілкування (Постман, 2003). Ж. Бодріяр не випадково вважав засоби комунікації системою соціального контролю. Серед сучасних постановок питання імпує позиція вітчизняного дослідника М. Титаренко, який пише: «Не можна інформувати, не впливаючи на свідомість, так само, як не можна формувати світогляд, не інформуючи» (Титаренко, 2006: 121). Саме тому, розвиває далі думку мислитель, у кожному суспільстві необхідно сформувати нове, а точніше – реконструювати старе, «органічне світомислення», шляхом повернення до своїх джерел, але з урахуванням нових реалій. «Питання слід ставити інакше: як посприяти його відновленню, як оберегти від мутацій, від маніпуляцій, від сучасних клонованих стереотипів, ідеологем й квазіістин, від ін'єкцій маскульту, мамони й законів ринку (чит. джунглів), що призводять до одноразового звикання пересічних обивателів? Як налаштувати їх душевні приймачі на хвилі світоглядної інформації та космічного мислення? Простої відповіді годі знайти, як і рецепту для лікування цієї прикрої часткової «амнезії»» (Титаренко, 2006: 118). Ситуацію ускладнює той факт, що сучасні методи інформаційного впливу постійно удосконалюються. Природно, що бачення перспектив їхнього подальшого розвитку сучасними дослідниками є різноманітним. Так, у цьому контексті Т. Пода, досліджуючи сутність інформаційних війн та особливості їхнього впливу на політичну свідомість, підкреслює, що «раніше пропаганда була направлена на захоплення і маніпулювання всією свідомістю людини, то сьогодні відбувається маніпулювання тільки однією зі сторін особистості, тоді як людина загалом залишається абсолютно нормальною і тверезо оцінює навколишню реальність» (Пода, 2014: 68).

Погодимось з такими прикінцевими висновками дослідників, проте досі залишається відкритим питання: «Що саме сприятиме формуванню нового світомислення, завдяки якому людина набуде здатність протистояти негативному впливу нових інформаційно-комунікаційних технологій?». Деякі фахівці вважають, що споживання креативної, світоглядної, творчого характеру інформації з надійних джерел, а не «штучної, викривленої внаслідок фрагментарності...», без зв'язку з минулим чи майбутнім, з іншими подіями, поза контекстом (Носова, 2016: 87) сприятиме формуванню нового, «космічного світомислення». Наслідком ігнорування такої вимоги часу може стати формування

спотвореного сприйняття людиною світу, що, у свою чергу, може призвести до непередбачуваних дій і вчинків з її боку. До аналогічних висновків у 90-х роках минулого століття прийшли вчені Гордон Драйден та Джаннетт Вос у праці «Революція в навчанні», через що закликали людство перейти від технологій до повторного відкриття власного ества. За їхніми словами, саме наприкінці ХХ ст. нарешті відбувся перехід «до усвідомлення й використання величезного потенціалу людського мозку» (Драйден, Вос, 2005: 73). Проте, як показав час, повернення до дослідження внутрішнього світу людини виявилось значно складнішим і тривалим процесом.

Обговорення

Соціальні комунікації, вплив різних інформаційно-комунікаційних технологій на людську свідомість із метою її зміни, як уже було зазначено вище, є перманентною темою як філософського, так і загальнонаукового дискурсу. Своїх особливостей набуває вона і у ХХІ ст. Адже, за словами Г. Почепцова, більшість технологій впливу на масову свідомість і пов'язані з ними професії з'явилися ще в минулому столітті, а у ХХІ – отримали подальший розвиток й удосконалення (Почепцов, 1999: 5). В останні десятиліття максимально загострилася проблема інтернет-залежності (інтернет-адикції), пошукам шляхів вирішення якої присвятили низку праць як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники в усьому світі. Вона виникає внаслідок нав'язливого прагнення деяких людей (їхня кількість стрімко збільшується - Н. Ч.) постійно використовувати інтернет, проводячи майже увесь свій час у мережі. Віртуальна комунікація формує свою субкультуру: власні норми, заборони, свою власну емоційну атмосферу, етикет в має свої особливості, на відміну від безпосереднього спілкування в реальному житті (Скиба, 2019: 176). Особливо привабливим віртуальне життя для залежних людей стає тоді, коли традиційне спілкування з якихось причин стає складним процесом і поступово втрачає свою необхідність і цінність. Із часом реальний світ для таких користувачів мережі замінюється віртуальним, у якому, за словами Г. Носової, «реальний суб'єкт не помічає того моменту, коли він витісняється віртуальним, бо після витіснення цього уже нікому помітити: витіснений суб'єкт не реальний» (Носова, 2016: 85). Так, згідно з дослідженнями американських учених, близько 8% користувачів інтернету вже мають таку патологію (Мартинова, 2002: 28).

Для характеристики особливостей ситуації, що склалася, фахівці все частіше почали використовувати термін «ескапізм», яким позначають різні способи втечі людини від реальності, що репрезентуються сучасними технологіями і масовою культурою. Особливий інтерес соціологів і психологів викликає феномен онлайн-рольових ігор, коли гравці повністю занурюються у вигаданий світ (Шапинская, 2013). Масштабність проблеми зростає, коли мова заходить про дитячі та підліткові групи, оскільки в такому віці психіка дитини ще не сформована і схильна до будь-якого зовнішнього впливу. Чисельні розвідки науковців виявили, що інтернет-адикція виявилася набагато глибшою

проблемою, ніж здавалася спочатку. Не випадково деякі дослідники порівнюють її з наркотичною залежністю, яку людина з міцним здоров'ям може не усвідомлювати і не відчувати її негативних наслідків протягом тривалого часу. Дискомфорт не відчувається, доки особа має є вільний доступ до мережі, але, за умови його втрати, майже одразу з'являються відчуття тривоги і страху, що виникають на фоні самотності й бездіяльності. Такий стан є закономірним, оскільки такі люди не готові залишитись наодинці з реальним світом, сприймаючи його як небезпечне середовище для життя.

Свого часу К. Ясперс писав, що протягом усієї історії людства самотність була «коренем справжньої діяльності», але при цьому уточнював, що «ця самотність особистості мала певне відношення до народу, якому вона історично належала. Сьогодні ж необхідно прожити життя так, ніби людина є абсолютно самотньою і починає все спочатку; здається, що її життя нікого не цікавить, вона не оточена ні атмосферою дружби, ні атмосферою ворожнечі» (Ясперс, 1991: 366). В одній із попередніх робіт ми досліджували один із аспектів цієї проблеми, зазначаючи, що самоізоляція, самотність людини є наслідками довготривалого перебування у віртуальному світі, що негативно впливає на мовлення людини і спричиняє складності діалогу (Ченбай, 2019: 98). З часу публікації праці К. Ясперса минуло понад сімдесят років, проте його висновки не втратили актуальності й повною мірою відповідають опису проблеми, з якою зіткнулися суспільства різних країн світу на зламі тисячоліть. Отже, з огляду на зазначене вище, можна припустити, що за умови подальшого її ігнорування, або недостатності докладених зусиль щодо її подолання, в недалекому майбутньому над кожним суспільством нависне цілком реальна загроза втрати цілого покоління повноцінних членів.

Слід відмітити, що важливу роль у поширенні інформаційно-комунікативних технологій відіграє комерційний чинник. Так, активне застосування PR-технологій різними компаніями означає, по суті, їхню систематичну діяльність, спрямовану на зміну думки певної цільової аудиторії щодо будь-якого продукту задля досягнення маркетингових цілей. Про такий підхід ще в 70-х роках минулого століття писав Ж. Бодрійяр, коли підкреслював, що реклама затверджує і регулює спосіб поведінки з речами (сьогодні до неї додаються маркетингові комунікації і PR - технології - Н. Ч.), метою якої є не стільки сприяння продажу товарів, скільки формування в свідомості людей цілісного образу суспільства, що «обдаровує» своїх членів матеріальними благами (Бодрійяр, 1995). Задля досягнення поставленої мети сучасні маркетологи та PR - технологи в своїй практиці спираються на різноманітні нераціональні компоненти поведінки, соціально-психологічні мотиви й цілі споживача. Наприклад, враховується бажання людини (соціальної групи) об'єднатися з іншими людьми з метою: наслідувати стиль життя іншої, привабливої для неї соціальної групи; слідувати моді; виділятися з натовпу; бути «не такою, як усі» і т. ін. Тут, зазвичай, береться до уваги так званий ефект «сноба», який детально описав американський

економіст і соціолог Т. Веблен у праці «Теорія дозвольного класу: економічне дослідження інституцій». Згідно з Т. Вебленом, це величина, на яку зростає попит завдяки збільшенню ціни на продукт, через те, що споживання цього продукту є «демонстративною марністю» (Веблен, 1984).

Отже, як доводить зазначене вище, сучасні інформаційно-комунікаційні технології, залишаючись самі по собі нейтральними, надають величезні можливості для впливу на масову свідомість тим, хто має змогу ними скористатися. В подальшому все ще більше залежатиме від моральних якостей їхніх користувачів, оскільки цей вид технологій може привнести як благо, так і зло в життя людей. В означенні тенденцій осмислення майбутнього розвитку суспільства не можна не звернути увагу на думку М. Назарова, який пише: «Мінімізуючи можливості прояву критичних настроїв в суспільстві, комерційні засоби масової комунікації опосередковано, проте ефективно перешкоджають розвитку реального критичного світогляду» (Назаров, 2003: 252). У свою чергу, досліджуючи вплив комунікаційних технологій на традиційне суспільство, наслідком якого стала трансформація ідентичності, О. Ревуцька та О. Назаров відмічають, що сучасні комунікаційні технології «можуть транслювати як міфи минулого, так і міфи сьогодення. За їхньою допомогою люди, які мають таку можливість, можуть вселити в нас те, чого немає в реальності, можуть підправити, підретушувати реальність. Як наслідок, ідентичність може бути сильно ослабленою або навіть зруйнованою і надалі заміненою іншою» (Ревуцька, Рязанов, 2012: 34). У підсумку дослідники попереджають про небезпеку будь-якого втручання в традиційну культуру або спроб її переробки.

Висновки

Виходячи з проведеного дослідження, можна говорити про неоднозначний характер впливу використання інформаційно-комунікаційних технологій на людську свідомість. Цей короткий огляд міркувань сучасних дослідників щодо проблеми дозволяє висвітлити лише частину існуючих запитувань. Так, значний потенціал «паблік рилейшнз», які активно ввійшли в сучасний інформаційний простір і володіють характеристиками та статусом мультикомунікаційної технології, дає право в подальшому дослідити як їхні можливості і переваги, так і негативні наслідки від їхнього використання. Проте вже зараз можна стверджувати, що потужний потенціал сучасних інформативно-комунікаційних технологій приваблює все більше комерційних та політичних структур, які розглядають особистість в якості об'єкта прагматичної маніпуляції. Причин такого стану декілька, проте головною з них залишається низький загальнокультурний рівень значної кількості людей у різних суспільствах, яких «сильні світу цього» за допомогою означених технологій відволікають від нагальних соціальних і політичних проблем, скеровуючи їхні думки і дії у потрібне маніпуляторам русло. Саме тому особливо важливим видається нині використання інформаційно-комунікаційних технологій у гуманітарній сфері, оскільки такий шлях у кінцевому підсумку може привести до покращення життя людей у всьому світі. Тобто, лише рухаючись шляхом

відродження духовної сфери, взявши під повний контроль технологічний прогрес, людство отримає шанс на якісне життя в майбутньому. Адже лише спільними зусиллями критично мислячих людей, зі здоровим глуздом можна не допустити того, щоб справдилися слова відомої авторки наукової фантастики В. Журавльової: «Прикро, коли речі є розумнішими за людей!»

Список літератури

1. Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну /Ю. Габермас; пер. з нім. В. Купліна. – К.: Четверта хвиля, 2001. – 424 с.
2. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории / Ю. Хабермас; [перев. с нем. Ю. С. Медведева под редакцией Д. В. Складнева]. – СПб.: Наука, 2001. – 417 с.
3. Колесникова И.А. Коммуникативная деятельность педагога / И.А. Колесникова; под. ред. В.А. Сластенина. – М., 2007.
4. Носова Г.Ю. Невизначеність соціального процесу: навколо ідентичності / Г.Ю. Носова. – К.: Стило, 2016. – 112 с.
5. Кастельс М. Інтернет-галактика / М. Кастельс. – К.: Ваклер, 2007. – 304 с.
6. Постман Н. Інформіруємося до смерті / Н. Постман [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://neilpostman.ucoz.ru/publ/1-1-0-37>.
7. Бодрийяр Ж. Реквием по масс-медиа / Ж. Бодрийяр [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Vodr/Rekviem.php
8. Титаренко М. Світоглядна публіцистика: спроба полемічного дискурсу / М. Титаренко // Вісник Львівського університету. Серія журналістики. – Львів. – Вип. 28. – 2006. – С. 118-134.
9. Пода Т.А. Інформаційна війна як стратегія формування політичної свідомості (соціально-філософський аналіз). / Т.А. Пода // Вісник Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – К.: НАУ. – № 1 (19) – 2014. – С. 67-70.
10. Драйден Г., Вос Д. Революція в навчанні / Г. Драйден, Д. Вос; пер. з англ. М. Олійник. – Львів: Літопис, 2005. – 542 с.
11. Почепцов Г. Коммуникативные технологии двадцатого века / Г. Почепцов // Ваклер, серія – 1999. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: з сайту «Інформація, управління, бізнес» (www.iub.at.ua).
12. Скиба О.П. Інтернет-комунікації в інформаційному суспільстві: соціокультурний аспект / О.П. Скиба // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – К.: НАУ. – № 2 (30) – 2019. – С. 173-177.
13. Мартынова О.С. Критерии оценки Интернет-зависимости // Психотерапия и консультирование. – М., 2002. – № 3. – С. 27 – 30.
14. Шапинская Е.Н. Массовая культура: теории и практики / Е.Н. Шапинская. – М.: Согласие, 2017. – 386 с.
15. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс; пер. с нем. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с. (Мыслители XX в.).
16. Ченбай Н.А. Трансформації ідентичності в умовах інформаційно-технологічної революції (соціокультурний аспект) / Н.А. Ченбай // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – К.: НАУ. – № 2 (30) – 2019. – С. 95-100.
17. Бодрийяр Ж. Система вещей / Ж. Бодрийяр; пер. с фр. С. Зенкина. – М., 1995. – С. 135-163.
18. Веблен Т. Теория праздного класса: экономическое исследование институций / Т. Веблен; пер. сангл. Вступительная статья к. эконом. н. С. Сорокиной; общая ред. д. эконом. н. В. Мотылева. – М., 1984. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Центр гуманитарных технологий: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/5890>
19. Назаров М.М. Массовая коммуникация и общество. Введение в теорию исследования / М.М. Назаров. – М.: Аванти плюс, 2003. – С. 252.
20. Ревуцька Е.А., Рязанов А.В. Современные коммуникативные технологии и традиционное общество / Е.А. Ревуцька, А.В. Рязанов // Журнал «Власть». – 2012. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-kommunikativnye-tehnologii-i-traditsionnoe-obschestvo>

References

1. Habermas, Yu. 2001. *Filosofskiyi dyskurs Modernu* [Philosophical Discourse Modern]. Kiev: Chetverta khvyliia.
2. Habermas, Yu. 2001. *Vovlecheniye drugogo. Ocherki politicheskoy teorii* [Involvement of another. Essays on Political Theory]. SPb.: Nauka.
3. Kolesnykova, Y. 2007. *Kommunykatyvnaia deiatelnost pedahoha* [The communicative activity of the teacher]. Moscow.
4. Nosova, H. 2016. *Nevyznachenist sotsialnoho protsesu: navkolo identychnosti* [Uncertainty of the social process: around identity]. Kiev: Stylos.
5. Kastels, M. 2007. *Internet-halaktyka* [Internet galaxy]. Kiev: Vakler.
6. Postman, N. *Ynformyruemsia do smerty* [Informed to death]. Access mode: <http://neilpostman.ucoz.ru/publ/1-1-0-37>.
7. Baudrillard, J. *Requiem in Media* [Requiem for the media]. Access mode: http://www.Gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Bodr/Rekvier.php
8. Tytarenko, M. 2006. *Svitohliadna publitsystyka: sprobha polemichnoho dyskursu* [Informed to death]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya zhurnalistyky*, 28: 118-134.
9. Poda, T. 2014. *Informatsiina viina yak stratehiia formuvannia politychnoi svidomosti (sotsialno-filosofskiy analiz)*. [Information warfare as a strategy for the formation of political consciousness (socio-philosophical analysis)]. *Visnyk Natsionalnoho aviatyinoho universytetu. Seriya: Filosofiia. Kulturolohiia*, 1 (19): 67-70.
10. Draiden, H., Vos D. 2005. *Revoliutsiia v navchanni* [Revolution in teaching]. Lviv: Litopys.
11. Pocheptsov, H. *Kommunykatyvnye tekhnolohyy dvadtsatoho veka* [20th Century Communicative Technologies]. Access mode: "Informatsiia, upravlinnia, biznes" (www.iub.at.ua).
12. Skyba, O. 2019. *Internet-komunikatsii v informatsiionomu suspilstvi: sotsiokulturnyi aspekt* [Internet-communication in informational suspension: social and cultural aspect]. *Visnyk Natsionalnoho aviatyinoho universytetu. Seriya: Filosofiia. Kulturolohiia*, 2 (30): 173-177.
13. Мартынова, О. 2002. *Krytery otsenky Yninternet-zavysymosti* [Internet Addiction Assessment Criteria]. Moscow: Psykhoterapiya y konsulytirovanye.
14. Shapynskaia, E. 2017. *Massovaia kultura: teoryy y praktyky* [Mass Culture: Theories and Practices]. Moscow: Sohlasye.
15. Iaspers, K. 1991. *Smysl y naznachenye ystoryy* [The meaning and purpose of history]. – Moscow: Polytyzdat.
16. Chenbai, N. 2019. *Transformatsii identychnosti v umovakh informatsiino-tekhnolohichnoi revoliutsii (sotsiokulturnyi aspekt)* [Transformation of identity in the minds of the information and technological revolution (social and cultural aspect)]. *Visnyk Natsionalnoho aviatyinoho universytetu. Seriya: Filosofiia. Kulturolohiia*, № 2 (30): 95-100.
17. Bodryiia, Zh. 1995. *Systema veshchei* [System of things]. – Moscow.
18. Veblen, T. 1984. *Teoryia prazdnogo klassa: ekonomycheskoe yssledovanye ynstytutsyi* [Idle Class Theory: An Economic Study of Institutions]. Moscow. Access mode: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/5890>
19. Nazarov, M. 2003. *Massovaia kommunykatsiia y obshchestvo. Vvedeniye v teoryiu yssledovaniia* [Mass communication and society. Introduction to Research Theory]. – Moscow: Avanty plus.
20. Revutskaia, E., Riazanov, A. 2012. *Sovremennyye kommunykativnye tekhnolohyy y tradytsyonnoe obshchestvo* [Modern communication technologies and traditional society]. Access mode: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennyye-kommunikativnye-tehnologii-i-traditsionnoe-obshchestvo>.

N.A. Ченбай

ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ГЛОБАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА

Статья посвящена исследованию особенностей влияния информационно-коммуникативных технологий на сознание как человека, так и общества в целом в условиях глобальных преобразований всех сфер общественного бытия, происходящих на изломе тысячелетий. Показано, что данные технологии нейтральны по своей природе, но в зависимости от целей тех, кто имеет доступ и возможности использовать эти технологии, они могут стать источником как блага, так и зла. Отмечено, что манипуляция массовым сознанием как способ управления людьми достигает большего эффекта при условии снижения общекультурного уровня людей в обществе. Альтернативным сценарием дальнейшего развития общества признано приоритетное использование информационно-коммуникативных технологий в гуманитарной сфере, поскольку только движение путем возрождения духовной сферы и контроль технологического прогресса может привести к качественной жизни человечества в будущем.

Ключевые слова: глобализация; глобальное общество; коммуникация; информационно-коммуникационные технологии; информация; информационное влияние; массовое сознание.

N. Chenbai

INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES OF GLOBAL SOCIETY

The article is devoted to the study of the peculiarities of the influence of information and communication technologies on the individual and social consciousness in the conditions of global transformations of all the spheres of society's life, which take place at the turn of the millennium. These technologies have been shown to be neutral in nature, but depending on the purpose of those who have access to and the ability to use these technologies, they can bring both good and evil to humanity. It is noted that the manipulation of mass consciousness as a way of managing people achieves a greater effect on the basis of the decrease of the general cultural level of people in the society. **Introduction** In the conditions of modern globalization, which affects the world space of communications, penetrating into everyday life, a new social system is being formed. The effectiveness of communication technologies directly depends on the intensity of the introduction of information and communication technologies in all social practices. In our opinion, the aspect of the impact of information and communication technologies on the individual as not an object, but a subject of mass communications has not been reflected yet, which makes a study of special importance. **The aim and tasks** The article is devoted to the study of information and communication technologies as a socio-cultural phenomenon, highlighting their role as intermediaries between reality as it is and the one perceived by people. **Research methods** A socio-cultural methodological approach has been applied to reveal the features of communicative processes occurring in the global society, as well as outline both the positive and negative consequences of the use of information and communication technologies. The method of comparative analysis allows to identify changes that have occurred in the field of communication in recent decades. **Research results** The purpose of the communication process has always been to ensure communication, exchange of information between people, to achieve which its participants use different channels of interaction. Today, its effectiveness depends largely on the intensity of the introduction of new information and communication technologies. This process raises a number of problematic issues and ambiguous assessments of the consequences of their impact on human consciousness. Modern methods of informational influence are constantly being improved. **Discussion** In recent decades, the problem of Internet addiction has become more acute. An important role in the spread of information and communication technologies has been played by the commercial factor. Modern information and communication technologies, while remaining neutral, provide enormous opportunities to influence the mass consciousness of those who have the opportunity to use them. **Conclusions** There is the ambiguous nature of the impact of information and communication technologies on human consciousness. The potential of modern information and communication technologies is attracting more and more commercial and political structures that view the individual as an object of pragmatic manipulation due to the low general cultural level of a significant number of people. By reviving the spiritual sphere and controlling technological progress the humanity will have a chance for a high-quality life.

Keywords: globalization; global society; communication; information and communication technologies; information; information impact; mass consciousness.

DOI: <http://doi.org/10.18372/2412-2157.31.14838>

УДК 316.773.4

Т. Г. Шоріна

ПОСТПРАВДА ЯК РЕАЛЬНІСТЬ ДЕВАЛЬВОВАНОЇ КУЛЬТУРИ В ЕПОХУ КРИЗИ СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Національний авіаційний університет;
ORCID: 0000-0001-9281-7840

Анотація. У експертному гуманітарному та соціально-політичному середовищі існує тривога з приводу стирання у публічному просторі демаркаційних ліній між поняттями «права» та «обман», «істина» та «брехня», «факт» і «вигода», які раніше здавалися непорушними. «Постправа» стала тим поняттям, яке релятивно поєднало ці протилежні визначення. Це поняття є значущою характеристикою культури нашого часу. Воно відображає як новий суспільний настрій, так і поведінку громадян демократичних держав. У статті з'ясовується концептуальний вимір поняття «постправа». Досліджується кореляція «постправи» з духовними інтенціями феноменалізму, постпозитивізму, постмодернізму; політичним концептом «постдемократії», соціально-економічною ідеологією ринкового фундаменталізму.

Ключові слова: постправа; постістина; альтернативні факти; епістемологія; постмодернізм; свобода; волюнтаризм; постдемократія; криза культури; інформаційне суспільство; Римський клуб; фінансовий капіталізм.

Вступ

З огляду на діалектику історичної долі, Х. Ортега-і-Гассет зазначав про співвіднесеність у ній двох протилежних моментів – детермінізму та свободи. «Життя, – писав він, – є водночас фатальність і свобода, вільне буття всередині даної фатальності» (Ортега-і-Гассет 1991:184). Життя, як в індивідуальному вимірі, так і суспільному, складається з рішень, які в нашому житті уособлюють свободу та «обставини», до яких відносяться «речі та особи», а також «наш час» і весь «наш світ» у його дійсності. Саме такі обставини Х. Ортега-і-Гассет називає фатальністю. Люди не обирають світ, у якому опинилися незалежно від своєї волі, не обирають цю фатальність, вона обмежує їхню свободу, але, разом із тим, надає їм «набір можливостей і неможливостей, умов, небезпек, випадків і засобів» (Ортега-і-Гассет, 1991: 188). Цей загальний погляд, однак, не відміння особливих проявів діалектичного співвіднесення. У застосуванні до історичного часу, можна виділити епохи, в культурі яких відносно домінують «базисні вірування», й ця «фатальність обставин» головує над свободою рішень. Буває навпаки. Випадають періоди, коли людина лишається «точкою опору», коли базисні вірування зазнають краху, і вона опиняється в просторі свавілля та стихійності. Людина втрачає довіру до старої культури, а нова культура ще нею не створена. Такий історичний час називають кризовим, він характеризується підвищеною невизначеністю та ризиками.

Цей феноменологічний огляд загального та особливого в діалектичному історичному процесі слугує для авторки методологічним орієнтиром у аналізі реалій сучасного етапу розвитку глобального світу, у розумінні його духовної та матеріальної своєрідності загалом, і при дослідженні окремих культурних феноменів, зокрема феномену «постправи».

Мета дослідження

Визначається за необхідне з'ясувати концептуальний вимір поняття «постправа», зазначити онтологічні та гносеологічні засади експлікації цього поняття в публічній сфері.

Вважається доцільним дослідити кореляцію «постправдивої» реальності з духовними інтенціями феноменалізму, постпозитивізму, постмодернізму; політичним концептом «постдемократії», соціально-економічною ідеологією ринкового фундаменталізму.

Методологія дослідження

Застосовуються теорія та метод дискурс-аналізу, метод компаративного аналізу, а також системно-логічний, діалектичний, аналітичний, синтетичний та структурний методи дослідження.

Результати

Автори ювілейної доповіді Римському клубу вже у передмові, аналізуючи ситуацію на планеті, схвильовано діагностують, що, не дивлячись на прийняті світовою спільнотою запобіжні заходи в контексті реалізації концепції стійкого розвитку, світ знову знаходиться в кризі (Weizsäcker, Wijkman, 2018: Preface, vi; 1). Особливістю цієї кризи є її зростаючий характер. До того ж вона проявляється не в окремій суспільній сфері, а є всеохоплюючою. Нестійкі тренди відслідковуються не тільки в природі (патогенні екологічні, геологічні, біологічні, кліматичні зміни). Кризу переживає сам капіталізм, його демократичні інституції та ідеологія, його мораль, політика, економіка, соціальна структура (Weizsäcker, Wijkman, 2018: 2). Корені кризи, на думку вчених, криються у ціннісних засадах цієї суспільної системи. Її визначальні орієнтації – матеріалістичний егоїзм і ринковий фундаменталізм, з відповідними настановами жадібності, нетерплячості і короткотерміновості. Саме їхнє панування й призводить до дисбалансу природної та соціальної систем.

У межах реконструкції кризи сучасної демократії учені Римського клубу серед іншого торкаються проблеми циркуляції Інтернету та соціальних медіа. Ці технології й засоби комунікації є невід'ємними супутниками відкритої та вільної взаємодії людей. Вони є практичними та корисними для реалізації повсякденних угод, обміну новинами і розумними доводами. Але, окрім зазначеної позитивності, вчені звертають увагу на їхній зворотний бік. Соціальні мережі в той саме час стають провідниками посилення конфліктів та образ, здебільшого до невинних людей, а також засобами поширення

«постправдивої» нісенітниці (Weizsäcker, Wijkman, 2018: 5). Як міркують автори доповіді, значна частина змісту політичних розмов у соціальних мережах – це самопідсилене політичне «сміття», оскільки ці засоби масової інформації служать «ехо-камерами» для мереж розчарованих однодумців. Найбільш «вірусними» серед таких розчарованих стають негативні емоції гніву та обурення.

Отже, поряд із зазначеною у доповіді низкою кризових явищ сучасної демократії, таких як: погіршення справ з цивільними правами, свободними та справедливими виборами, свободою думки та друку, свободою зборів і поділу влади, підсилення авторитаризму, тиранії, релігійного чинника в політичному житті, ще одним елементом дестабілізації демократії називають соціальні медіа та Інтернет, які, окрім іншого, поширюють «постправду».

Попередньо зазначимо, що в нашій мові за семантикою поняття «постправда» є суголосним із поняттями «постістина», «альтернативні факти», «контрзнання», «фейк», «дезінформація». У ліберальному дискурсі «постправда» здебільшого розуміється в негативній конотації в сенсі дезінформації, альтернативної правди. Її протиставляють певному уявленню про «правду» демократії, яке береться за норматив. Однак відступ від «правди», «істини», їхнє перекохання, не вважається прямою брехнею чи помилкою. яку можна виправити. У цьому і полягає неоднозначність цього поняття. Постправда є складною гносеологічною конструкцією: вона пропонує альтернативну правду, правду, яка має певну доказовість і онтологічне обґрунтування, але яке розходиться з нормативно прийнятою «правдою», або таки виявляється реальною ймовірністю, що не витримує подальшої системної доказовості; або ймовірністю, яку в принципі не можна спростувати через її проєктивність і суб'єктивність. Редукція «постправди» до брехні, на наш погляд, однобічно збіднює її полісемантичний зміст.

Задамося ширшим питанням: чи не в тому криється сутність демократії, щоб уможливити «інакомислення» та свободу *будь-якій* комунікації, у тому числі постправдивій? Інтернет та соціальні медіа називають найвищим втіленням принципів демократії – свободи поширення інформації та висловлювань, політичних і соціальних уподобань, активізації соціальних рухів. Ці ж інформаційні інструменти стають предметом критики через «політику постправди». Питання викликане проблемою у розумінні *міри* свободи громадян в інформаційному суспільстві. З цього приводу існують дві суперечливі концепції.

Знаходимо їхній опис у доповіді ЮНЕСКО. Одна з концепцій заснована на першій поправці до Конституції США, й саме вона якнайкраще підходить до наявного характеру Інтернет-діяльності. Відповідно до неї, захист свободи вираження думок і свободи інформації має бути абсолютним і не мати винятків. У такому типі демократії не існує «розумних» обмежень свободи вираження думок, оскільки є малоймовірним, щоб усі могли домовитися про те, що називати розумним або нерозумним характером подібних обмежень, і,

одночасно, не може бути «зловживань» у сфері свободи вираження думок, так як обговорення ідей саме по собі є формою регулювання. Друга ж концепція заснована на статті 10 Європейської конвенції з прав людини. Відповідно до неї не може бути свободи (і, отже, свободи вираження думок) без адекватної відповідальності. Тобто, Конвенція виправдовує деякі законні й бажані обмеження у випадках, коли деякі види контенту можуть завдати шкоди (К обществам знания, 2005:45).

Отже, феномен «постправди» розкриває саме американський варіант панування абсолютної свободи без цензури й нормування, в якій є місце будь-якій (розумній чи нерозумній) «правді», достовірній чи недостовірній інформації, ідеологічно нормативній чи альтернативній їй. Тому дискурс навколо постправди засвідчує як легітимність цього феномену, так і виправданість істотних претензій до нього. Але це проблема не самої «постправдивої політики»: заява про кризовий стан демократичних прав і свобод, на наше переконання, слідує не стільки через той безлад, який скоює засилля дезінформації, брехні та альтернативних фактів, скільки через вичерпаність самої ліберальної (неоліберальної) концепції абсолютизованої свободи без обмежень і назрілої необхідності введення регулятивних механізмів та нової моделі суспільної комунікації загалом. Щодо альтернативи «альтернативній правді», яка презентувала б іншу диспозицію механізмів демократії та прав громадян на свободу, знову таки ведуться суперечливі дискусії.

Британський філософ А. Грейлінг, автор нової книги «Демократія та її криза», одну з кризових ознак демократії (подібно до науковців Римського клубу), пов'язує з характером теперішньої онлайн-культури. Ця культура не відрізняє факт від вигадки. Кілька заяв у Twitter, говорить він, можуть мати такий сам авторитет, як і бібліотека, повна досліджень. Увесь феномен постправди А. Грейлінг пояснює завдяки наступній формулі: «Моя думка важить більше, ніж факти», а «якщо ви не згодні зі мною, це напад на мене, а не на мої ідеї». Цей процес неурегульованого плюралізму ідей, вважає він, псує інтелектуальну цілісність й наносить збиток «усій тканині демократії» (Coughlan, 2017).

Журналіст «The Guardian» Дж. Фрейзер (G. Fraser), аналізуючи логіку й ціннісні засади доведень А. Грейлінга, відзначив, проте, інтелектуальний снобізм останнього та його лояльність владному дискурсу. Цю позицію А. Грейлінга він розкриває, зокрема, в контексті міркувань останнього стосовно «Брексіта». В інтерпретації Дж. Фрейзера А. Грейлінг підводить до думки, що результат «Брексіта» став наслідком занадто великої влади неосвічених людей (wrong sort of people). Для А. Грейлінга представницька демократія є кращою від прямої демократії якраз через можливість різних урядових інститутів пом'якшувати мінливість і невігластво звичайного виборця. Останній є не досить розумним, щоб знати, коли ним маніпулюють; недостатньо досвідченим, щоб знати що для нього краще. Тому, якщо запитувати думку таких людей, то це обов'язково призведе до проблем. Увесь рефрен

статті Дж. Фрейзера зводиться до ідеї відродження в особі таких людей як А. Грейлінг стародавнього платонівського політичного ідеалу про правління мудрої еліти й відсторонення інших груп людей від політики. Але саме у цьому політичному відчуженні, на його погляд, проявляється відступ від ідеалів справжньої демократії (зрозумілої як правління народу) (Fraser, 2017).

Отже, обидва експерти – і А. Грейлінг, і Дж. Фрейзер – є прибічниками демократії, але їхні моделі демократії та розуміння обсягів прав людей різняться. Для Дж. Фрейзера «постправа» виправдана демократичними правами громадян мати власний політичний голос і свободу думки. Для нього важить «політика простих людей». Висловлена більшістю людей альтернативна думка (від думки істеблішменту) визнається ним раціональною та політично прийнятною. Навпаки, для А. Грейлінга, «постправа» як альтернатива експертній думці та істеблішменту є формою інтелектуальної омани і ознакою невігластва більшості людей. Саме вона вносить безлад та ірраціоналізм у демократію. Відповідно до цих міркувань слідує різні висновки. Дж. Фрейзер виступає за поглиблення демократизації суспільства та прийняття «постправди». А А. Грейлінг вважає за потрібне відновлювати «правду» демократії, але вона бачиться з обмеженням громадянської участі та суверенітету народу.

Цю політичну асиметрію серед прихильників демократії та суперечливий дискурс стосовно «політики постправди» добре виявили шведські дослідники Й. Фаркас та Я. Шоу. Вони окреслили атмосферу всезагальної недовіри до експертних знань та плюралізму, на яку сьогодні скаржаться журналісти, політики та вчені в розвинених державах. У цій недовірі невдоволені експерти вбачають доказ глибокої кризи демократій у світі. Рефрен є тим самим: підроблені новини (фейки), альтернативні факти та дезінформація чинять домінуючий вплив на суспільні сфери. З огляду на це, вони говорять про становлення нової політичної епохи або парадигми – тобто про «суспільство постправди» або про «еру постфактів», в якій Істина і Причина були замінені альтернативними фактами та індивідуальними внутрішніми почуттями.

Й. Фаркас і Я. Шоу задаються питанням: якщо нова ера постправди не влаштовує цю публічну еліту, то до якої «ери правди» та «істини» демократії вони хотіли би повернутися? Чи колись існувала така, адже історично всі сучасні демократії не знаходилися на місці?

На думку шведських дослідників, у публічному політичному дискурсі апіорі відбувається штучне прирівнювання ідей демократії до ідей розуму, раціональності та істини. Відповідно, альтернативне розуміння демократії, ніж воно представлене елітою, сприймається як похід проти самої Істини і Розуму. І, навпаки, повернення до цієї демократії розцінюється як відвернення від омани, брехні та неправди. Монополізація за елітою знання «правди» та «істини» означає відчуження права на «правду» та знання «істини» від більшості людей. І тоді не виглядає парадоксом, що просування такої

гегемоністської версії демократії, чи її «лікування», часто супроводжується, за свідченням Й. Фаркаса та Я. Шоу, антидемократичними або навіть авторитарними заходами, спрямованими на підлив голосу народу й виключення тих, хто найбільш незадоволений політикою (Farkas, Schou 2019:7).

Про метаморфози сучасної демократії, здатної називатися демократією, але часто діяти як своя протилежність, писав, зокрема, британський соціолог К. Крауч. Формою, до якої рухаються держави з тривалою історією існування ліберальної демократії, він назвав «постдемократією». У ній будуть збережені всі риси демократії (чи навіть у деяких аспектах вони підсиляться): свободні вибори, конкурентні партії, свободні публічні дебати, права людини, певна прозорість у діяльності держави. Але політика та уряд таких постдемократичних суспільств усе частіше буде опинятися під контролем привілейованих еліт та можливих груп, як це було в до-демократичний період. Соціальним наслідком такого, серед іншого, буде ослаблення егалітаризму, оскільки зміщується баланс між працею та капіталом на користь останнього. Привілейовані групи все більше будуть замикатися у власному світі, а їхня комунікація із суспільством буде зводитися до використання маніпулятивних технік, що засновані на рекламі та маркетингових дослідженнях. Як вважає К. Крауч, у цьому контексті звинувачувати в хворобах демократії засоби масової інформації та зростання впливу політехнологів, є недалекоглядним (Крауч, 2010).

Доцільно тут знову звернутися до думок Х. Ортега-і-Гассета стосовно духовного виміру суспільної кризи. Він закликав згадати, що біля витоків кризи культури «завжди стоїть саме розгублена людина. Тому кризові епохи породжують вельми сумнівний людський тип, рясніють блазнями, комедіантами, лицедіями. Найсумніше, що людина в такі часи не може бути впевнена у своїй правоті. Це скрутні часи» (Ортега-і-Гассет, 1997: 347). На першій погляд, здається, що в сучасну епоху постправди кожний правий по-своєму і у кожного є «своя правда», яку він відстоює, тому проблеми з «правотою» не існує. Але у той же час виявляється, що така «правда» є, здебільшого, вигаданою, ірраціональною, уявною правдою, а не справжньою, є підробленою виставою та брехнею. І в цьому сенсі, кожний виявляється уразливим у своїй правоті, бо кожного через різні підстави можна звинуватити в неправоті, недостовірності, нечесності та ін. Наприклад, якщо припустити, що ЗМІ розкрили брехню, її легко можна дезавувувати, достатньо ці ЗМІ затаврувати партійною приналежністю (така, що належать до частини опозиції або нелегітимної еліти), або виявити, що виборці їм не довіряють, тоді «виявлення брехні не матиме серйозних наслідків у сенсі відставки ... або збитку іміжду брехуна. У постфактичній демократії це здається другорядним – діяти згідно з фактами» (Hendricks, Vestergaard 2017). Як продемонстровано, не факт об'єктивного чи достовірного знання більше важить, а факт віри, емоції, світоглядної прихильності, сили та влади.

Обговорення

Апеляція у цій ситуації до критичного мислення, яке прихильниками логіки та когнітивної філософії вважається протидією проти брехні та «постправди», здається допоміжним засобом лише почасти. Раціональні аргументи проти атмосфери «інформаційної корупції», ірраціональних вірувань і емоцій навряд чи вирішать проблему. У чому же криються корені легітимації цієї атмосфери суб'єктивної індетермінованості та суцільної плюральності?

Гносеологічним витоком «постправдивої» правоти вважають лінію скептицизму та релятивізму, яка знайшла своє відображення, передусім, у неklasичній філософії, постпозитивістській епістемології, філософії та моралі постмодернізму. Аналізуючи сплав постправди із своєю передісторією, В. Коваленко доводить, що постправда є продуктом «тривалого розвитку і превалювання суб'єктивності та інтерпретації світу у відриві від самого світу» (Коваленко, 2017:101). Якщо обґрунтовувати істину як суму людських відносин, колективного досвіду (О. Богданов), метафор та колективних ілюзій (Ф. Ніцше), а світ, відповідно, як децентрований, світ поточних явищ, то за можливостями людського пізнання буде визнаватися лише спроможність його інтерпретацій і конструювання у залежний від волі суб'єкта спосіб.

На шляху послідовного суб'єктивіста та індетермініста, прихильника постмодернізму, однак, може трапитися перешкода у вигляді діалектики та, у дивний спосіб, політики. Так, висловлює свою позицію О. Геніс, «для філософії світ є непізнаваним, істина за горизонтом, віра безпідставна й людина – нерозв'язна загадка». Але коли ця витончена метафізика сходить із своїх висот до повсякденного буття й перетворюється на політичну установку й практику, то, несподівано він визнає: «...ми з жахом спостерігаємо деградацію правди і приниження факту». І це визнання здається тим більше дивним, що її автор, на відміну від розуміння складності парадоксів квантової фізики та нової метафізики, про характер політики невисокої думки: вона «не біном Ньютона і судить не вище чобота», тому «знайти правду може кожен, хто хоче, якщо вона йому потрібна». Протиотрутим зняряддям від постмодернізму (у політиці) О. Геніс вважає «реабілітацію прозого здорового глузду». На підставі останнього, і можна розрізнити «звичайні факти від альтернативних, правду від постправди, справжні новини від фальшивих, серйозну пресу від скрекоту твітів» (Геніс, 2018). Виявляється, спекулятивний розум постмодерніста може зважати на критерій інформації, що знаходиться поза ним, – у емпіричному досвіді, у фрагментах колективної історичної практики, насиченої універсальними принципами освітнього, наукового знання. Напевно, саме здоровий глузд підказав автору друкуватися в опозиційній ліберально-демократичній пресі, а в статті, що розкриває місце постправди в інформаційній війні, запит на її використання в західній політиці асоціювати саме з американським президентом Д. Трампом та його прибічниками. Вірогідно, що подібна мотивація і доводи О. Геніса все ж таки мають обумовленість ціннісною шкалою та

«онтологією» політичного процесу, й таки передбачають визначеність ідентичностей та організуючих «кодів», хоча з критичною позицією соціальної теорії постмодернізму це навряд чи погоджується.

Так само неоднозначною виглядає ідея О. Геніса про «простоту» політики, в якій проти постправди дієво себе проявить здоровий глузд. Скептичні аргументи на цю користь слушно наводить філософ С. Блекберн (S. Blackburn), професор Кембриджського університету й автор книги «Про істину» (On truth). І справа знову у консервативності, ірраціональності людських почуттів та індивідуальному світоглядному баченні. За С. Блекберном людина легше погодиться на раціональні доводи в будь-якій сфері, ніж у сфері політики (а також сфері медіа та етики). В інших сферах феномен постправди виявиться позирним. Так, навряд чи у повсякденності людині спаде на думку відвідати конференцію з фізики та піддати сумніву обґрунтованість теорії струн, чи при небезпечному наближенні автобуса не відійти у бік, щоби врятувати своє життя. Але цей «здоровий глузд» щойно мова заходить про політику «здувається наче вітром». С. Блекберн пояснює цю ситуацію тим, що «в політиці люди дуже прив'язані до надії» (Vox media, 2018). Вони, зазвичай, вірять у бажані сподівання, незважаючи на необґрунтованість таких об'єктивної істиною чи фактом, вірять, бо позиція сумніву для людей є дуже незручною. Резон вірити у правду, яка незручна, безумовно, є меншим, ніж вірити у неправду, яка несе смисл та зручність, – з цією ідеєю С. Блекберн погоджується. В той же час вірний просвітительству (у дусі «нових юміанців»), С. Блекберн таки на боці пошуків правди. Рецепт протидії брехні та постправді в суспільно-політичному просторі у нього близький до позиції О. Геніса, тільки не такий категоричний: «...якщо немає жодних доказів для переконання та багато доказів проти цього, не зважайте на свої бажання, сподівання та уявлення стосовно правди, а слідкуйте за ймовірностями та миріться з незручностями» (Vox media, 2018).

Отже, самі прихильники постмодернізму визнають пряму чи опосередковану роль власної інтелектуальної позиції у зсуві соціальних онтологій та стилів мислення у бік суцільної релятивізації. Кризь постмодерністську чуттєвість «світ стає одночасно фактичним, хаотичним, різномірним» (Ф. Джеймісон). Якщо саме так, то поняття свободи, істини, факту, закономірно, інверсуються. Цей наслідок обернено позначився і на «правоті» самого постмодернізму. Як скаржитися один з його вірних adeptів, «постмодернізм – філософія невичерпного різноманіття стилів і культур – стала служити виправданню будь-якої брехні та маячні. ... Звичайно, ніхто із західних філософів постмодернізму не припускав, що ця теорія виявиться потужною пропагандистською зброєю. Насправді, постмодерн прагнув до зовсім іншого: до створення такого суспільства... де панувала би різноманітність живого» (Епштейн, 2019). У цьому оберненні постмодернізму, сам М. Епштейн, зокрема,

не вбачає провини постмодернізму, для нього це відбувається з причини невірною вульгарного розуміння останнього, еклектичного підходу. Дивно, що толерантність постмодернізму до усього іншого (не насильного) та релятивізм не поширюється на подібну альтернативність його інтерпретацій.

У будь-якому разі зрозумілі епістемологічні засади деструкції інформаційного поля та поширення пізнавального скепсису й агностицизму в корпусі суспільного знання, насамперед, соціально-гуманітарного, на яке особливо вплинув постмодерн. Існування в модусі історичної наратології, коли, окрім мислинневої, мовної та досвідної реальності, не визнається жодної іншої, мало було призвести до релятивізації наукового знання та спроможності надати достовірні критерії істинності. На відміну від науки, що використовує об'єктивні методи, соціально-гуманітарне знання (у такій неістинній формі) суб'єктивістами уподібнюється до «алхімії» з її магичними заклинаннями у спробах нав'язати свою волю предмету досліджень (Сорос, 1997:23). Одна справа – визнавати залежність людського соціального пізнання від оцінки пізнаваної дійсності, інша річ – це запевняти, що не можна пізнавати дійсність, як таку, що існує незалежно від оцінки. Відповідно до другого положення, об'єктивний характер істини заперечується; натомість визнається лише ідеологічний, соціально-організований її характер. Це і спричинює легітимацію гносеологічного, методологічного плюралізму (анархізму (П. Файерабенд)), коли не існує правил, за якими можна відокремити істинне знання від помилкового, або з'ясувати, яка з теорій є кращою або гіршою. А, значить, і не можна стверджувати, що наукове знання є більш достовірним, ніж релігійне чи міфологічне. В такому разі вони є рівними між собою способами пізнання дійсності. Згідно з сучасним підходом, підтверджує В. Лекторський, вважається, що ідеологія не протистоїть науці, а сама її включає (Філософія та ідеологія, 2018: 231). Звідси впливає погляд, що більше важать не стільки пошуки істини та прагнення досягнути об'єктивності понять, скільки більша або менша ступінь успішності, яку заздалегідь не можна передбачити (Там само: 230); й, загалом, в дусі постпозитивістської епістемології пробабілізму, наголошується, що різниця між помилковою теорією та істиною не є абсолютною, а тільки імовірнісною (Левітін, 2018).

Тут слушно згадати викриття науковцями Римського клубу «неістинності» філософських основ пануючої неоліберальної економічної теорії, яка набула рис ідеології. На їхню думку, ціннісні орієнтації останньої (ринковий фундаменталізм, егоїстичний «матеріалізм», жадібність, короткозорість, нетерплячість) стали пріоритетними насамперед через запозичення теоретичної спадщини А. Сміта, Д. Рікардо та Ч. Дарвіна, але у перекрученому та вульгаризованому іншими експертами вигляді (Шоріна, 2019: 102). Отже, наголошено на методологічній тезі, що причиною поточних природних і суспільних кризових явищ є невірно прийнятий світогляд. Парадоксально, але звинувачуючи онлайн-культуру медіа та Інтернету в поширенні

«постправдивої» нісенітничі, дезінформації, вчені ніби не помічають, що відтак самі визнають спроможність експертної думки (політичних, економічних науковців) помилково мислити і породжувати (конструювати) «неістинну» реальність. У разі прийняття установки гносеологічного агностицизму про принципову неадекватність теоретичного мислення – реальності, усувається й гарантія істинності програми «Нового Просвітництва», висунутої науковцями клубу як альтернативи до недоліків наявного «неістинного» світогляду. Чим тоді можна обґрунтувати, що вони займаються саме «політикою правди», а не «постправди», відхиляючись від об'єктивного змісту теоретичних міркувань у бік своїх політичних та ідеологічних уподобань і, через те, поширюючи хибну інформацію та практики?

Отже, поява феномену постправди засвідчує культурну ситуацію де-легітимації класичних визначень понять істини, правди, самого знання, фактів і реальності й, водночас, легітимації свободної розумової спекуляції ними, за якої об'єктивний спосіб доведень релятивізується. Якщо не факт і об'єктивна реальність служать мірою істини, то такою мірою стає *воля* людини, яка перетворює власне «Я» на абсолютний творчий принцип буття. У класичній філософії (німецький ідеалізм) воля уявлялася розумною в своїй природі, вважалася джерелом здійснення морального початку. «Практичний розум», визнає апіорність понять «чистого розуму», тому керувався не тільки чуттєвими уявленнями та мотивами власного щастя, але мав визнавати *понад собою моральний закон* і прагнув до досягнення *загального блага*. У некласичній філософії принципи раціоналізму та, відповідно, розумного волюнтаризму зазнали відомої трансформації: волюнтаризм перейшов у суб'єктивно-прагматичну форму, відмовляючись від розумного апіоризму в опосередкуванні власної причинності та пізнання.

Сучасна постмодерна епістемологія є спадкоємицею ідей некласичної філософії та постнекласичної раціональності (Drotianko, Abysova, Chenbai, Shorina 2020). Вона залишає волюнтаризм ведучим принципом у відношенні до пізнання та реальності, однак особливістю її виступає загальне збайдужіння як до класичних, так і некласичних визначень. У цьому сенсі, їй «все одно» стосовно істини та хиб, наукового та ненаукового знання, вигадки та факту, приватного та загального. Вона у довільній формі використовує у своїх інтересах і одне, і друге, адже критерій достовірного та недостовірного є корисність та ефективність. У хід іде *все*: факти, докази, об'єктивна інформація, а, водночас, і "факти", інформація від власної думки, переконання, бажання, вірування, почуттів, що приправлена чутками, обманом, забобонами, ілюзіями, вигадками, спотвореннями, помилками тощо.

У своїй праці американський когнітивний психолог Д. Левітін наводить історію з поширенням у мережі Інтернет постправдивої інформації, дія якої призвела до трагедії, й отримала медійний і публічний розголос. Молодий американець проїхав пів країни до Вашингтону та відкрив вогонь зі зброї всередині певної піцерії, бо прочитав, що ніби там

велася сексуальна работорівля під контролем Х. Клінтон. У ході журналістського розслідування було з'ясовано, що інформація виходила з одного підробленого під офіційну назву новинного домену, розташованого у Македонії. Займалися написанням подібних емоційних, скандально-брудних історій підлітки, які не мали ніякого відношення до політичних партій США. Вони заробляли на рекламі за принципом «пенні за клік» на платформах, як Facebook (Левитин, 2018: 1-2). Учений ставить питання про моральну відповідальність за скоєні постріли в піцерії. Винуваті підлітки, які в містах з невеликими економічними можливостями можуть заробляти тисячі доларів? Або мережеві соціальні платформи, й, загалом, газети, блогери, Вікіпедія, уряд, які повинні критично перевіряти матеріали (але не зробили цього, можливо, не встигли)? Або винна освітня система, яка виховує довірливих наївних громадян, які не вмюють осмислювати заяви, з якими вони стикаються щодня? Д. Лівітін так і не дає конкретної відповіді, залишаючи питання відкритими. Визнаючи беззаперечну цінність свободної преси, учений, у той же час, закликає не приймати свободу, чесність і принциповість ЗМІ як належні, а вчитися мислити критично, перевіряти інформацію фактами та доказами, й не бути категорично самовпевненими. Рекомендації ученого цілком слушні, хоча він сам визнає брак фізичного часу у всіх, і об'єктивну недостатність освітніх, професійних компетенцій, які би дозволили достовірно розібратися з кожного «факту» інформації.

Самі ж питання про відповідальність, на наш погляд, очевидно вказують на винність усіх, на утворену анонімну інформаційну корупцію та колективну поруку. А втім зручніше визнавати винними тільки недолугих конкретних людей ("wrong sort of people"), аніж самі культурні обставини та систему відносин, які призводять до згубних та нездорових наслідків.

На переконання О. Морозова «епоха фейка» – це просто зеніт постмодернізму. Інформаційна публічна сфера, тим більше Інтернет, є практичними втіленнями абсолютизованої постмодернової свободи з характерними рисами (деперсоналізацією, децентрованістю, поліфонією, інтертекстуальністю, пародійністю та ін.). Водночас ця ж сфера стає символом «епохи фейку» та постправди.

Сам же постмодернізм, хоча він не визнав свого історизму, втілював «культурну логіку пізнього капіталізму», тобто економічну логіку (Ф. Джеймісон), а політично, за визнанням Т. Іглтона, постмодернізм (як соціальної теорії постмодерну) – є продуктом поразки лівих сил (Філософія і ідеологія, 2018: 345). Тож феномен «постправди» епістемологічно актуалізований сучасною суб'єктивістською методологією, а онтологічно – пануючою правою неоліберальною ідеологією (постдемократія), в економічному аспекті – дегуманізованою логікою фінансового капіталу. Історично і культурно, постправдива політика, на наш погляд, є тим самим зенитом і, водночас, межею капіталістичної системи відносин.

За неолібералізму, праця, знання, демократія, культура, – все програє капіталу, політекономічній доцільності. Французький філософ і соціолог

А. Горц наводить мрії його співвітчизника, філософа і правого ідеолога П. Леві, згідно думки якого: «... у майбутньому всі будуть торгувати. Всі безперервно зайняті перетворенням усіх сторін життя на бізнес: сексуальність, шлюб, зачаття, здоров'я, краса, ідентичність, пізнання, відносини, ідеї [...]. Ми вже не можемо точно сказати, коли ми працюємо, а коли ні. [...] Людина стає фабрикою [...]. Ні сім'я, ні нація не можуть встояти перед цією тенденцією (Горц, 2007: 23). Цей повний самопродаж, тотальна мобілізація та самовідчуження якнайкраще підходить до вимог сучасного ринку з його логікою «більше і швидше». З огляду на поточні суспільні тенденції, професор фінансів Цюріхського університету М. Шене, спостерігає перехід у реальність передбачень роману-утопії «1984» Дж. Оруела. Технологія, пише він, дозволяє страхіттям стати реальністю. Демократія тріщить по швах через інтенсифікацію та баналізацію контролю над громадянами (Шене, 2017: 26). Але, насамперед, акцентує він, демократичні принципи зневажаються саме в економічній сфері. [Бо] як правило, незалежно від результату тих чи інших виборів, в західних державах превалює один політичний курс – курс фінансової аристократії. Вона так упевнена у верховенстві та перевазі своїх інтересів над інтересами економіки та суспільства, ... що уникає будь-якого обговорення цієї теми (Шене, 2017: 27).

Власне, Х. Ортега-і-Гасет міг би нагадати сучасним лібералам: демократичні права, які прищеплюють певну свідомість панства та гідності, але не підкріплені культурними універсаліями, знанням історії та прагненням досягнути об'єктивної істини, породжують психологічний тип людини-варвара, авантюрного та агресивного у своїх діях. Ця розпещена, чванькувата, примітивна людина «поводиться так, немов, крім неї та її подібних, немає нікого на світі», тому вона всюди втручається без роздумів, накидаючи свій погляд, за принципом «прямої дії» (Ортега-і-Гасет, 1994:73). У неї є підстави. Вона стоїть на висоті досягнень цивілізації, але, констатував іспанський філософ, вона є байдужою до її засад. Сучасне суспільство відтворює цей культурний парадокс. Чи то дії неоліберальних фінансистів, які призводять до падіння національних валют, безробіття, руйнування економік; чи то дії політиків, які використовують науку та громадян як об'єкти маніпуляції задля власних інтересів, викликаючи внутрішню та зовнішню нестабільність; чи то дії медійних акторів, які не несуть відповідальності за достовірність інформації і наражають життя людей на небезпеку та нещастя, заробляючи популярність та гонорари – всі ці дії є формою сучасного варварства.

Висновки

Лексема «постправда» описує «обставини, за яких об'єктивні факти стають менш важливими для формування суспільної думки, ніж звернення до емоцій і особистих переконань» (Lexico.com). У соціальному аспекті, постправда – це тип реальності, поява якого була викликана сучасними інформаційними процесами, демократичним

характером соціальної комунікації, медіатизацією політики та політизацією медіа. У цьому сенсі постправа відображає особливість соціальної взаємодії, в якій людина пізнає та діє як абсолютна самодостатня одиниця (волюнтаризм). Цей простір відрізняє висока поліфонія, здебільшого протиборча та конфліктна. У епістемологічному аспекті, розробка поняття постправди говорить про спроби переосмислити тип співвідношення між людиною та суспільством, «відповідність» людських уявлень про реальність – самій реальності. Не будучи прямою опозицією до істини, постістина (постправа) втім віддаляється від класичних концепцій істини та позиції епістемологічного реалізму з його твердженнями об'єктивного існування реальності, яку можна пізнати. У концепції постправди реалізм та об'єктивізм поступаються місцем постмодерністським, феноменалістським, постпозитивістським визначенням, які наголошують на культурній суб'єктивності знання, нарративності історичної реальності, методологічному плюралізмі. У такому контексті постправа тісно взаємопов'язана з цінностями терпимості, абсолютизованої демократичної свободи та емоційними конотаціями. У політичному та економічному аспекті, «постправдива ера» детермінована пануючою правотою неоліберальною ідеологією (постдемократією) та дегуманізованою логікою фінансового капіталу. В цій реальності сходяться неоднозначні, суперечливі тенденції пошуків і реалізації альтернативної свободи (репресивного чи продуктивного типів), деградація наявної свободи, апологія несвободи. У культурно-історичному аспекті постправа висвітлює проблему зростаючої антропогенності, так званого «суб'єктивного фактору» в історії, та особливої рухомості теперішніх історичних і культурних основ. У модусі агностицизму та антиісторизму, постправдива політика є історичним випадком свободи деструктивного трофейного типу.

Список літератури

1. By Illing S. A philosopher explains America's "post-truth" problem // Vox. Aug 14, 2018, 8:10am EDT URL: <https://www.vox.com/2018/8/14/17661430/trump-post-truth-politics-philosophy-simon-blackburn>
2. Coughlan S. What does post-truth mean for a philosopher? [Education correspondent] 12 January 2017 BBC News: [сайт] URL: <https://www.bbc.com/news/education-38557838>
3. Drotianko L., Abysova M., Chenbai N. Shorina T. Post-non-classical science in the age of informatization of society: functional aspect. Key Trends in Transportation Innovation (KTTI-2019). E3S Web Conf. 2020. Vol. 157, Url: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202015704003> (Scopus).
4. Ernst Ulrich von Weizsäcker, Anders Wijkman. 2018. Come on! Capitalism, Short-termism, Population and Destruction of the Planet. A Report to the Club of Rome. Springer Science+Business Media LLC. DOI 10.1007/978-1-4939-7419-1 URL: http://filipmalinowski.net/Club_Of_Rome-report-2018_ComeOn.pdf
5. Farkas J., Schou J. Post-Truth, Fake News and Democracy Mapping the Politics of Falsehood. Routledge, 2019 – 166 p.
6. Fraser G. The wrong sort of voter? There's no such thing, AC Grayling / The Guardian. International edition. Thu 21 Sep 2017 13.48 BST. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/belief/2017/sep/21/the-wrong-sort-of-voter-theres-no-such-thing-ac-grayling>
7. Hendricks V., Vestergaard M. Verlorene Wirklichkeit? An der Schwelle zur postfaktischen Demokratie // Aus Politik und Zeitgeschichte. 24.03. 2017 (APuZ 40 - 13/2017).

8. Meaning of post-truth in English. From the Lexico.com. URL: <https://www.lexico.com/definition/post-truth>
9. Tiziana Andinao. Truth, lies, and post-truth // Post-Truth, Law and Philosophy. Routledge (forthcoming) 9 трав. 2019 p. – 172 с.
10. Всемирный доклад ЮНЕСКО (2005). К обществу знания. Издательство ЮНЕСКО. URL: http://www.intelros.ru/pdf/doklad_yunesko_2005_k_obszhestvam_znaniya.pdf
11. Генис А. Постправа. Философия информационной войны // Новая газета пт, 2 февр. 2018 01:59:00 URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2018/02/02/75363-postpravda?print=true>
12. Горц А. Знание, стоимость и капитал. К критике экономики знаний // Логос. 2007. No 4. С. 4–63.
13. Дротянко Л. Г. Комунікації в соціальних мережах і феномен мультикультуралізму [Communications in social networks and the phenomenon of multiculturalism] // Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія. – 2019. – No 1 (29). – С. 16-21
14. Коваленко В.Д. Постправа: субъективность и постмодернизм // Политика постправды в современном мире. [Сборник материалов конф.] – СПб.: Скифия-принт, 2017. – С. 99-102.
15. Крауч К. Постдемократия. – М.: Высшая Школа Экономики (Государственный Университет), 2010. – 192 с.
16. Левитин Д. Путеводитель по лжи: Критическое мышление в эпоху постправды. "Манн, Иванов и Фербер", 2018. – 272 с. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=69220&p=1
17. Ортега-и-Гассет Х. (1997) Избранные труды: [Пер. с исп.]. – М.: Издательство «Весь Мир». – 704 с.
18. Ортега-и-Гассет Х. (1991) Что такое философия? [Пер. с исп.] – М.: Наука. – С. 51-191.
19. Ортега-и-Гассет Х. Бунт мас // Вибрані твори. – К.: Основи, 1994. – С. 15-140.
20. Сорос Дж. Алхимия финансов. – М: Инфра-М, 1997. – 60 с. http://reflectthinking.ru/wp-content/uploads/2014/11/alhimia_finansov.pdf
21. Философия и идеология: от Маркса до постмодерна. – М.: Прогресс-Традиция, 2018. – 464 с. URL: https://iphras.ru/upfile/root/books/2018/filosofiya_i_ideologiya_ot_marksa_do_iostmoderna.pdf
22. Шенэ, М. Перманентный кризис. Рост финансовой аристократии и поражение демократии [Текст]. — М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2017. — 144 с. https://id.hse.ru/data/2017/11/01/1158420410/Шенэ-текст_сайт.pdf
23. Шоріна Т. Г. Ідеї "нового просвітництва" як соціально-філософська альтернатива в осмисленні проблем глобальної безпеки // Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія – 2019. – № 2 (30) - С. 100-106.
24. Эпштейн М. Постмодернизм в России. СПб: Азбука (серия "Новый культурный код"), 2019. 606 с. [Фрагмент]. URL: <https://snob.ru/profile/27356/blog/162261>

References

1. Coughlan, S. (2017). What does post-truth mean for a philosopher? BBC News. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/education-38557838>
2. Drotianko, L., Abysova, M., Chenbai, N. Shorina, T. 2020. Post-non-classical science in the age of informatization of society: functional aspect. Retrieved from: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202015704003> (Scopus)
3. Drotianko, L.H. (2019) Komunikatsiyi v sotsial'nykh mrezhah y fenomen multikul'turalizmu. [Communications in social networks and the phenomenon of multiculturalism]. *Visnyk NAU. Seriya: Filosofiya. Kul'turolohiya*. No 1 (29). S. 16-21. [in Ukrainian].
4. Epshsteyn M. (2019). Postmodernizm v Rossii. [Postmodernism in Russia] SPb: Azbuka, 606 s. (Frahment). Retrieved from: <https://snob.ru/profile/27356/blog/162261> [in Russian]
5. Farkas, J., Schou, J. (2019). Post-Truth, Fake News and Democracy Mapping the Politics of Falsehood, Routledge, 166 p.
6. *Filosofiya i ideologiya: ot Marksa do postmoderna* [Philosophy and ideology: from Marx to postmodern]. (2018). - 464 с. Retrieved from: https://iphras.ru/upfile/root/books/2018/filosofiya_i_ideologiya_ot_marksa_do_iostmoderna.pdf [in Russian]
7. Fraser, G (2017). The wrong sort of voter? There's no such thing, AC Grayling / The Guardian. International edition. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/commentisfree/>

belief/2017/sep/21/the-wrong-sort-of-voter-theres-no-such-thing-ac-grayling

8. Gorts, A. (2007) *Znaniye, stoimost' i kapital. K kritike ekonomiki znaniy*. [Knowledge, value and capital. To the criticism of the knowledge economy] // Logos.. No 4. S. 4–63. □ In Russian □

9. Hendricks, V., Vestergaard M. Verlorene Wirklichkeit? (2017) An der Schwelle zur postfaktischen Demokratie] Aus Politik und Zeitgeschichte. 24.03. (APuZ 40 - 13/2017).

10. Henis, A. (2018). Postpravda. Filosofiya informatsionnoy voyny. [Post truth. Philosophy of Information Warfare] Nova hazeta. Retrieved from: <https://novayagazeta.ru/articles/2018/02/02/75363-postpravda?print=true> □ In Russian □

11. Illing, S. (2018). A philosopher explains America's "post-truth" problem // Vox. Aug 14, 8:10am EDT Retrieved from: <https://www.vox.com/2018/8/14/17661430/trump-post-truth-politics-philosophy-simon-blackburn>

12. Kovalenko, V.D. (2017). Postpravda: sub"yektivnost' i postmodernizm [Post Truth: Subjectivity and Postmodernism]// Polityka postpravdy v suchasnomu sviti. S. 99-102. □ In Russian □

13. Krauch, K. (2010). Postdemokratiya [Post-democracy]. 192 s. □ In Russian □

14. Levitin, D. (2018). Putevoditel' po lzhi: Kriticheskoye myshleniye v epokhu postpravdy [Weaponized lies. How do think critically in the Post-Truth Era]. 272 s. □ In Russian □

15. Meaning of post-truth in English. From the *Lexico.com*. Retrieved from: <https://www.lexico.com/definition/post-truth>

16. Ortega-i-Gasset, KH. (1991). Chto takoye filosofiya? // *Chto takoye filosofiya?*; [What is philosophy ?] . KH. Orteha-i-Hasset Shcho take filosofiya? - S. 51-191. □ In Russian □

17. Ortega-i-Gasset, KH. (1997). *Vybrani pratsi*. [Selected works]. 704 s. □ In Russian □

18. Orteha-i-Hasset, KH. (1994.) Bunt mas // *Vybrani tvory*. [Revolt of the masses]. – S. 15-140. [in Ukrainian].

19. Shene, M. (2017) *Permanentnyy krizis. Rost finansovoy aristokratii i porazheniye demokratii*. [The rise of financial aristocracy and the defeat of democracy]. 144 s. Retrieved from: https://id.hse.ru/data/2017/11/01/1158420410/Шенэ-текст_сайт.pdf □ In Russian □

20. Shorina, T. (2019) Ideyi "novoho prosvitnitstva" yak sotsial'no-filosofs'ka al'ternatyva v osmislenni problem hlobal'noyi bezpeky. [Ideas of the "new enlightenment" as a socio-philosophical alternative in understanding the problems of global security]. *Visnyk NAU. Seriya: Filosofiya. Kul'turolohiya*. № 2 (30). C. 100-106. [in Ukrainian].

21. Soros, Dzh. (1997). Alkhimiya finansov. [Alchemy of Finance]. 60 s. Retrieved from: http://reflectthinking.ru/wp-content/uploads/2014/11/alhimia_f finansov.pdf

22. Tiziana Andinaю. (2019). *Truth, lies, and post-truth* // Post-Truth, Law and Philosophy. Routledge (forthcoming) – 172 p.

23. *Vsemimyy doklad YUNESKO* (2005). K obshchestvam znaniya. Izdatel'stvo YUNESKO. [UNESCO World Report. To knowledge societies.] Retrieved from: http://www.intelros.ru/pdf/doklad_yunesko_2005_k_obshchestvam_znaniya.pdf □ In Russian □

24. Weizsäcker, E.U., Wijkman, A. (2018). *Come on! Capitalism, Short-termism, Population and Destruction of the Planet. A Report to the Club of Rome*. Springer Science+Business Media LLC. DOI 10.1007/978-1-4939-7419-1 Retrieved from: http://filipmalinowski.net/Club_Of_Rome-report-2018_ComeOn.pdf

Т. Г. Шорина

ПОСТПРАВДА КАК РЕАЛЬНОСТЬ ДЕВАЛЬВИРОВАННОЙ КУЛЬТУРЫ В ЭПОХУ КРИЗИСА СОВРЕМЕННОЙ ДЕМОКРАТИИ

В экспертной гуманитарной и социально-политической среде существует тревога по поводу стирания демаркационных линий между понятиями «правда» и «обман», «истина» и «ложь», «факт» и «вымысел», которые ранее казались незыблемыми. «Постправда» стала тем понятием, которое релятивно соединило эти противоположные определения. «Постправда» является заметной характеристикой культуры нашего времени. Она отражает как новое общественное настроение, так и поведение граждан демократических государств. В статье выясняется концептуальное измерение понятия «постправда». Исследуется корреляция «постправды» с духовными интенциями феноменализма, постпозитивизма, постмодернизма; политическим концептом «постдемократии», социально-экономической идеологией рыночного фундаментализма.

Ключевые слова: постправда; постистина; альтернативные факты; эпистемология; постмодернизм; свобода; волюнтаризм; постдемократия; кризис культуры; информационное общество; Римский клуб; финансовый капитализм.

T. Shorina

POST-TRUTH AS THE REALITY OF A DEVALUED CULTURE IN THE ERA OF THE MODERN DEMOCRACY CRISIS

Introduction. In the expert humanitarian and socio-political environment, there is a concern about the erasure of the demarcation lines between the concepts of "truth" and "deception", "truth" and "false", "fact" and "fiction", which previously seemed unshakable. "Post-truth" has become the concept that relationally combines these opposite definitions. "Post-truth" reflects both the new public mood and the behavior of citizens of democratic states. **Research methods.** The theory and method of discourse analysis, the method of comparative analysis, as well as system-logical, dialectic, analytical, synthetic and structural research methods are applied. **The aim and tasks.** The aim is to clarify the conceptual dimension of the concept of "post-truth". The tasks are: to investigate the correlation of "post-truth" reality with the spiritual intentions of phenomenism, post positivism, postmodernism; with the political concept of "post-democracy" and the socio-economic ideology of market fundamentalism. **Research results.** Post-truth is a complex epistemological construction: it offers an alternative truth, the truth that has certain evidence and an ontological justification, but which diverges from the normatively accepted "truth", or turns out to be a real probability, but does not withstand further systemic evidence; or is a probability that in principle cannot be refuted through its projectivity and subjectivity. **Discussion.** Regarding the permitted measure of freedom to express one's ideas and views, considered as "one's own truth" and certainty, there are conflicting positions. Some argue that the "post-truth" is justified by the democratic rights of citizens to have their own political voice and freedom of thought. This voice is rational and must be taken into account, even if it is alternative to expert political thought. Others see post-truth as an alternative to expert opinion and the establishment. They consider it a form of intellectual delusion and a sign of ignorance of most people; therefore they propose limiting civic participation in politics. **Conclusion.** In the social dimension, post-truth reflects a feature of social communication in which a person cognizes and acts as an absolute self-sufficient participant (voluntarism). Politically and economically, the "post-truth era" is determined by the prevailing right-wing neoliberal ideology (post-democracy) and the dehumanized logic of financial capital. In this reality, conflicting trends converge in the search for and realization of alternative freedom and the apology of unfreedom. In the cultural-historical aspect, post-truth highlights the problem of growing anthropogenicity and the special mobility of the current historical and cultural foundations. In the modus of agnosticism and anti-historicism, the post-truth politics is a historical case of freedom of a destructive trophy type.

Key words: post truth; post-true; alternative facts; epistemology; postmodernism; freedom; voluntarism; post-democracy; cultural crisis; Information society; Club of Rome; financial capitalism.

DOI: <http://doi.org/10.18372/2412-2157.31.14839>

УДК 147.1:[800.01]

Б. О. Носач

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНЕ НАПОВНЕННЯ ПРОТИЛЕЖНОСТІ «ВІЙНА - МИР»: ДО РОЗУМІННЯ ФІЛОСОФІЇ ВІЙСЬКОВОЇ СПРАВИ

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Анотація. У статті досліджується проблема сучасного теоретико-методологічного наповнення змісту такої опозиції, як «війна-мир», де особлива увага приділяється їхньому значенню як військових термінів. Застосування новітніх технологій у сфері військових можливостей сучасних світових держав призводить до необхідності номінації великої кількості понять, тому безперечної актуальності набувають операції семантико-стилістичного аналізу значення таких неоднозначно визнаних у суспільстві постсучасності концептів війни і миру. Особливості семантики військової термінології у порівнянні із загальноживаними моделями цих слів проявляється на рівні лексичного значення та криється у специфічному прояві полісемії. Обираючи для дослідження соціально-філософський зміст таких співвідносних понять як війна і мир, було запропоновано проаналізувати феномен зазначених термінів із метафізичної точки зору розуміння і освоєння людиною процесів перетворення світу.

Ключові слова: людина; суспільство; військові терміни; війна; мир; філософія військової справи; метафоричний перенос; семантика.

Вступ

Філософія – це любов до мудрості, а сама Софія-Мудрість є не просто богинею грецького Олімпу, а символом розуміння світу з древнім сакральним значенням: «Рішення прийшло через концепцію софійності: буття є текстом Бога, а речі (при всій своїй побутовості) – алегоричним утіленням Божого слова. Бо «на початку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово». Отже, світ є книгою Божої Премудрості» (Кримський, 2008: 30). Відповідно, виникають питання про те, чи може Війна сама по собі бути мудрим рішенням, та чи є взагалі коректним використання поняття «філософія» для військової справи? Звертаючись до тексту Біблії, можемо констатувати, що від самого початку людської історії війна була безпосередньою складовою її життя. Наприклад, у Старому Заповіті «Господь – муж брані» (Біблія: Ісх. 15:3). У свою чергу, Ісус з Назарету стверджує, що прийшов він не порушити Закон або пророків, а виконати (Біблія: Мф. 5.17), тобто у тексті Священного Писання ми не спостерігаємо обіцянок миру та спокійного життя людини у цьому світі. «Ви ж про війни почуєте, і про воєнні чутки, глядіть, не лякайтесь, бо статись належить тому. Але це не кінець ще» (Біблія: Мф. 24.6). У тексті Євангелія від Іоанна Христос говорить: «Це Я вам розповів, щоб мали ви мир у Мені. Страждання зазнаєте в світі», але продовжує: «але будьте відважні: Я світ перемиг!» (Біблія: Ін. 16.33), – тому перемога над Війною, з метафізичної точки зору, є можливою тільки на шляху духовного оновлення.

Повертаючись до реалій сучасного світу та можливостей високих технологій, де передовою історично залишається сфера військових інтересів, виникає необхідність номінації великої кількості нових понять. Відповідно, безперечної актуальності набувають операції семантичного аналізу для з'ясування значення таких неоднозначних у суспільстві постсучасності концептів, як «війна» і «мир». Зрозуміло, що зазначена термінологія стосується не стільки військової сфери спілкування, скільки несе в собі загальносуспільне значення проблематики філософії війни і миру. Необхідно вказати на те, що такі концепти достатньо довго

використовувалися як термінологія військової справи, а сам аналіз зазначених понять набував лінгвістичного характеру. Сьогодні ми стикаємося з тим фактом, що, у загальноживаному значенні, концепти війни і миру набувають більше метафоричного характеру у різних сферах діяльності сучасної людини, наприклад, «війна світів», «війна на дорогах», що дуже прикро, «битва з COVID-19» тощо. Більше того, всі ці «війни» не мають часово-просторових обмежень, а також спектру можливостей прорахувати їхню певну ритмічність або дослідити системність змін. Такий термін Р. Барта як «війна мов» набуває у нашому дослідженні подвійного значення: з одного боку, з точки зору лінгвістичної складової, а з іншого боку, враховується змістовний характер співвідношення мови та влади. Р. Барт підкреслює, що «війна мов» зовсім не означає війни між їхніми носіями, тобто стикаються один з одним мовні системи, а не індивіди, соціолекти, а не ідіолекти – таку ситуацію Р. Барт називає «ліберальним використанням мови» (Барт, 2007: 32). Військові терміни, за винятком простих найменувань, у своїй більшості наділені експліцитною внутрішньою формою. Ступінь експліцитної внутрішньої форми військового терміну залежить від багатьох факторів, де визначальним є його структурний тип: це можуть бути складні терміни, терміни-композиції, афіксальні та семантичні форми.

Отже, зважаючи на всі зазначені положення, ми обираємо для нашого дослідження сучасне теоретико-методологічне наповнення змісту таких співвідносних термінів, як «війна» і «мир» з точки зору філософії військової справи. Відповідно, актуальним стає аналіз семантико-практичних процедур з метою формування сучасного значення зазначеної термінології. У зв'язку із суттєвими змінами у значній кількості структурних типів військової термінології як одно, так і багатозначних слів, виникає група слів-омонімів і синонімічного ряду їхнього загальноживаних значень завдяки такій операції, як метафоричний перенос.

Мета дослідження

Як зазначено вище, не дивлячись на наукову актуальність обраної нами теми, однозначних відповідей стосовно проблематики визначення

термінологічного апарату війни і миру сьогодні немає, тому **метою запропонованої статті** є здійснення процедури семантико-стилістичного наповнення таких базових співвідносних термінів, як «війна» і «мир» у системі комплексного розуміння філософії військової справи.

Методологія дослідження

Головними методами нашого дослідження є функціонально-інструментальний, герменевтичний, системно-структурний, а також застосування процедури використання когнітивного креативу мовних практик. У свою чергу, застосування методів компаративного аналізу, аналітичного, діалектичного, історико-логічного і ретроспективного забезпечують аналіз взаємовідносин та зав'язків базових складових мовного виміру соціальної реальності. Системно-генетичний метод дозволяє проаналізувати мовні явища не у стані статичності, а в динаміці. Причому динаміка розуміється не як зміни мови у часі (стан діахронії), а як дериваційні переходи у синхронії. Відмітимо, що у граматиці зазначений метод набуває назви методу синтаксичної деривації.

Результати

Ретроспективно зазначена тематика війни і миру з метафізичної точки зору визначається вченням Августина Блаженого про Вищий Град та його тезу про досягнення вічного миру тільки там. Надалі базові підходи, які було представлено у творах Е. Роттердамського і Ф.-С. Франка про можливість втілення миру на засадах практичного застосування євангельського вчення до життя людини, набули оформлення у вигляді принципу *pax christiana universalis perpetua* західноєвропейського міжконфесійного компромісу Вестфальського миру (1848 р.). Окремо треба відзначити звернення до тексту «Трактат про вічний мир» І. Канта та праць стосовно тематики проєктів вічного миру Вольтера, Гегеля, Клаузевиця, Мольке, Монтеск'є тощо, а у 1713-1717 р.р. Сен-П'єр створює «Проект вічного миру в Європі».

Сьогодні однією з головних проблем семантичного підходу до визначеної нами протилежності «війна-мир» є різнопланові вимоги і трактування зазначеної термінології з боку логіки, філології, лінгвістики, філософії, політології та інших наукових галузей, які включають дані терміни до свого предмету. Наприклад, війна як гра або свято: «війна і свято суттєво схожі: вони обидва відкривають собою період підвищеної соціалізації, тотального усупільнення засобів праці, ресурсів і сил; вони переривають собою час, коли індивіди діють кожний сам по собі, у множині різномірних сфер. Самі ті сфери залежать одна від одної, що накладаються одна на одну, а не займають кожна окреме місце в жорсткій структурі. Тому у сучасному суспільстві війна є унікальним моментом концентрації та інтенсивного поглинання групою всіх тих елементів, які зазвичай прагнуть зберігати стосовно до неї відповідну дистанцію та незалежність. Тому саме вона, а не літня відпустка або святкові дні, можуть порівнюватися з часом колективного збудження у прадавніх суспільствах» (Кайуа, 2003:279), – стверджує у своїй роботі

Р. Кайуа. У лінгвістичному плані особливості семантики військової термінології порівняно із загальноновживаним значенням цих слів проявляється на рівні лексичного значення та криються в специфічному прояві полісемії, а також у конотативному і прагматичному аспектах значення війни і миру. Більшості військових термінів є притаманною експліцитна внутрішня форма, вона залежить від низки факторів, де головним стає їхній структурний тип. Окремо зазначимо, що семантико-лінгвістична проблематика військової термінології може вирішуватися виключно в системі комплексних підходів теорії філософії мови.

Змістовне наповнення таких термінів як «війна» і «мир», по-перше, уособлює собою класичний приклад метафоричного переносу формування військових термінів у тісному переплетенні з процесом наповнення змістом загальноновживаних значень. По-друге, фіксує основні типи змін у лексико-семантичній структурі, які призводять до появи багатозначного слова військово-термінологічного значення, як одного з варіантів такої структури. По-третє, надає можливості виявити базові відмінності у семантичних характеристиках загальноновживаних і військово-термінологічних значеннях, які входять до семантичної структури одного і того ж багатозначного слова. По-четверте, специфіка військового терміну у семасологічному плані заснована на тому, що ступінь логічної та мовної абстракції у терміні знаходиться в обернено пропорційній залежності: чим вищим є рівень наукової абстракції визначеного нами поняття, тим нижчим є рівень його мовної абстракції. Тобто, коли військово-термінологічні значення співвідносяться з поняттями, які віддзеркалюються у формі наукових уявлень предметної сфери військової справи, то вони формуються на більш низьких порівняно із загальноновживаними значеннями рівнів мовної абстракції.

Сама специфіка семантики військового терміну визначається як стабільна одиниця номінації, яка закріплюється за відповідним поняттям певної сфери військової справи та має обмежене коло використання у такому значенні. Однак унікальність військово-термінологічної системи полягає у величезних масштабах предметної сфери, яку вона обслуговує. У результаті денотативна співвіднесеність військового терміну є суттєво більшою, ніж у науково-технічного терміну, який презентує будь-яку іншу галузеву терміносистему. Оскільки військово-термінологічна система безпосередньо співвідноситься із системою понять військової науки, яка, у свою чергу, віддзеркалює у формі наукових уявлень предметну сферу військової боротьби, то завдяки своїй сигніфікативній співвіднесеності військові терміни можна поставити поряд із науково-технічними термінами. Однак у зв'язку з тим, що у предметну сферу військової справи входять такі поняття за своєю структурною приналежністю, які репрезентують коло суспільних, природничих і технічних наук, сигніфікативний аспект значення військового терміну набуває певних якостей, які визначають військово-термінологічну систему серед інших однопорядкових об'єктів, тобто галузевих терміносистем.

У свою чергу, прагматичний аспект, або позамовні причини, обумовлюють стилістичну нейтральність термінів «війни» і «миру», тобто

відсутність у них конотативного аспекту лексичного значення, під яким, зазвичай, розуміють передану словом додаткову стосовно речового змісту лексичного значення інформацію про відношення мовця до означеного предмета або явища. Зазначені терміни є нейтральними тільки в конкретній науковій підмові, у спеціальному тексті, розрахованому на фахівця конкретної сфери діяльного застосування. Саме такий підхід обумовлює помилкове включення конотативного аспекту у лексичному значенні терміну, тому що за межами своєї предметної сфери, й особливо у художньо-літературному застосуванні, він може набувати будь-якого стилістичного «амбре» і модальності. Наприклад, можемо звернутися до класичного історичного прикладу використання засобів практичної лінгвістики у сфері філософії військової справи під назвою «емської депеші».

Мова йде про франко-прусський конфлікт, у період, коли король Вільгельм відпочивав на водах в Емсі, після перемоги у Датської та Австрійської компаніях, і був у миролюбному настрої. У свою чергу, Бісмарк як ніколи, був дуже близьким до мети всієї своєї політики останніх років з об'єднання Німеччини, тому коли було доставлено дуже продуманий дипломатичний лист з боку французького уряду як відповідь на жорстку ноту пруського керівництва, то сам Бісмарк, Мольтке і Роон були розчаровані. Вони розуміли, що Вільгельм буде задоволений такою відповіддю і не дасть дозволу на продовження військових дій. Саме тоді Бісмарк вдався до «лінгвістичної маніпуляції» та викреслив дещо з тексту телеграми, але не додавав і не змінював жодного слова французької депеші, змінив її тон і зміст, замінив, тим самим, вираження примирення на грубощі (Бісмарк, 1941: 83-86), – і саме у такому вигляді передав листа для ознайомлення Королю Вільгельму. Зрозуміло, що той був обурений, відмовив усім пропозиціям французів і тоді, як ми знаємо, Наполеон III оголошує війну Пруссії, на поразку в якій він був приреченим.

Отже, можемо стверджувати, що такий приклад лінгвістико-семантичних маніпуляцій є не випадковим і часто вживається на всіх рівнях спілкування людей від особистісного, починаючи із сімейних стосунків, і закінчуючи глобальними політичними ситуаціями, включаючи військові конфлікти.

Крім зазначених причин, оціночні елементи так само помилково можуть бути включені до лексичного значення терміну у тому випадку, коли до формальної структури поєднаних термінів включені компоненти, які додають певне експресивне забарвлення до загальноновживаної лексики. Такий підхід є можливим для термінів із лексико-семантичними варіантами багатозначного слова на початковому етапі їхнього розвитку, коли елементи експресивного забарвлення загальноновживаних значень інерційно переносяться і на термінологічне значення. Такий прагматичний аспект у нашому аналізі змістовної сторони загальноновживаних слів і термінів вимагає з'ясування спеціальної інформації про учасників і особливості умови їхньої комунікації, яка є характерною для семантики загальноновживаної лексики.

Отже, можемо констатувати, що інформація про умови комунікації включає уточнення на формальну, нейтральну або неформальну ситуацію спілкування. У військовій термінології є думка про те, що жаргонізми не мають статусу терміну завдяки нечіткості семантики та використання поза межами спеціальної сфери. У такому випадку без урахування вищезгаданих категорій лексики сам порядок використання військової термінології показує, що в семантиці терміну присутня вказівка тільки на формальну ситуацію комунікації, а також положення про те, що терміни за даною ознакою опозицій не створюють. Крім того, інформація, яка присутня в прагматичному аспекті лексичного значення, допомагає у деяких випадках визначитися до того або іншого територіального варіанта мови, як, наприклад, багато військових термінів часто розглядаються як різновид науково-технічного терміну і демонструє певний рівень розвитку технологічного прогресу.

Прагматичний аспект лексичного значення специфіки військового терміну полягає у тому, що в його семантиці є вказівка на приналежність до військової підмови, яка закріплюється у вигляді дефініції в статутах, настановах та інших регламентуючих документах військового управління. Пріоритет у появі термінологічного значення в семантичній структурі багатозначного слова надається метафоричному переносу. Така ситуація визначається двома умовами: по-перше, екстралінгвістичні фактори мають більше можливостей метафоричного переносу як номінативного засобу для забезпечення передачі різноманітних асоціативних зв'язків, що є важливою умовою для сучасних змін у процесі пізнавальної діяльності навколишнього середовища людиною та виявлення нових аналогій і взаємозалежності. По-друге, внутрішньо лінгвістичні причини забезпечують досконалу номінативну техніку метафоричних переносів. Така техніка включає в себе весь попередній досвід асоціативного мислення, який виявляється у семантичній аналогії, а також у загальномовній тенденції до економії мовних засобів. У свою чергу, така економія проявляється у прагненні до означення обмеженою кількістю номінативних засобів множини нових термінів. Необхідно зауважити про те, що у сучасній лінгвістиці існують різні класифікації як метафор, так і метафоричних переносів. Ми дотримуємося думки, що метафоричний перенос і метафора співвідносяться як процес і результат цього процесу. Для дослідження типології напрямків, за якими формуються метафоричні значення від однієї семантичної сфери до другої, ми використовували систему, яка охоплює такі глобальні семантичні сфери, як світ матеріальних об'єктів, фізичні явища, психічні явища, абстрактні категорії тощо.

Отже, на відміну від загальноновживаної лексики, військово-термінологічне значення формується практично за всіма запропонованими напрямками, незалежно від приналежності терміну, з яким співвідноситься початкове або метафоричне значення, до тієї або іншої семантичної сфери.

Продуктивність кожного з подібних напрямків визначається такими екстралінгвістичними факторами, як стан і розвиток військової справи на сучасному етапі та, відповідно, характер процесу детермінації термінів. У свою чергу, специфікою ономасіологічних характеристик військово-термінологічного значення у даному випадку можна вважати більш універсальний порівняно із загальноновживаними значеннями механізми номінації шляхом метафоричного переносу. Окрім специфічних рис ономасіологічного характеру, в семантиці військово-термінологічного значення за допомогою методу компонентного аналізу було визначено особливості його семасіологічних характеристик. Для виявлення таких особливостей використовувалися такі семантичні диференціальні ознаки, як ознака спеціалізації, ознака «ступені закріпленості у понятійному полі», а також ознака денотативної прикріпленості. В основі аналізу за ознакою спеціалізації, який базується на протиставленні термінів, ми користувалися положеннями, які було розроблено А. Потебнею (Потебня, 1985), а їхній сенс полягає у розмежуванні найбільш «близького» і найбільш «дальнього» значення у семантичній структурі слова. Тип понять, які знаходяться в основі загальноновживаних значень, можна віднести до формального внаслідок збільшення обсягу співвідносного з таким значенням терміну над змістом цього поняття, так як обсяг і зміст поняття знаходяться в обернено пропорційній залежності. Далі, погоджуючись з думкою С. Кацнельсона (Кацнельсон, 2009: 134), ми вважаємо, що поняття даного типу містить у собі мінімум різних ознак, необхідних для того, щоб відрізнити один предмет або явище від усіх інших.

Отже, військово-термінологічні значення співвідносяться з поняттями більш високого рівня відображення дійсності, для якого характерним є наукове мислення, тобто з поняттями змістовного типу. У мовному відношенні така різниця проявляється у формуванні загальноновживаного і військово-термінологічного значення на різних рівнях абстракції, що підтверджується зіставленням словникових дефініцій лексико-семантичних варіантів, представлених загальноновживаними і військово-термінологічним значенням багатозначного слова. Виявлення різниці, за якою визначається диференціальна ознака, базується на тому, що будь-яке значення слова не існує поза зв'язками з іншими значеннями, але характер такого зв'язку і залежність власного значення слова від значення інших слів у різних випадках не співпадають.

Обговорення

Вважаємо за необхідне визначити розроблений підхід з боку логічної характеристики зазначених термінів у роботах таких авторів, як А. А. Реформатський і В. М. Лейчик. Вони вважають, що, поряд із загальноновживаними законами, на військові терміни здійснюють доволі суттєвий вплив і деякі позамовні фактори, які відносяться до сфери логіки, а також тієї предметної сфери, яку даний термін обслуговує. Особливості змістовної сторони

військового терміну на основі лексико-семантичної теорії ми зустрічаємо у роботах Г. М. Економова, Т. Н. Омеляненко, Б. А. Серебренникова, Е. Ф. Скороходько, А. І. Смирницького, А. А. Уфимцева, В. Н. Шевчука тощо.

Аналіз предмета нашого дослідження з точки зору класичних підходів у найбільш видатних творах із військової тематики спирається на дослідження таких авторів, як О. І. Гуржій, В. А. Мандрагеля, А. Е. Снесарьов, М. П. Требін, В. С. Чорний тощо. Також необхідно відзначити наукові публікації В. І. Дяченка, А. М. Зачепи, В. А. Кротюка, В. В. Стасюка, М. В. Цюрупи та багатьох інших, які присвячені проблематиці духовного потенціалу обороноздатності держави. Окрему увагу, з точки зору теоретико-методологічних підходів дослідження, ми звертаємо на варіант визначення концептів «війна» і «мир» у Філософському енциклопедичному словнику Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України та у монографії Б. О. Парахонського і Г. М. Яворської «Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл», де вони вказують, що «семантика концептів війни і миру являє собою сукупність явних і прихованих смислів, що стоять за поширеними суспільними уявленнями про ці явища. Віднайти та виявити такі сенси особливо важливо в умовах гібридної війни, під час якої противник користується тактикою заплутування значень загальновідомих понять, розробляючи та впроваджуючи просунуту техніку руйнівних інформаційно-сміслових впливів. Це спонукає до детального розгляду принципів концептуалізації війни і миру з урахуванням дії чинника семантичних змін» (Парахонський, Яворська, 2019: 37).

Необхідно звернути увагу на той факт, що у багатьох документах міжнародних організацій немає визначення терміну «війна», а є тільки розуміння військового конфлікту та різних його видів. Так само в основних варіантах класичного сприйняття війни і миру немає їхнього визначення як родових понять за всіма правилами логічної характеристики, але «співвідношення семантики концептів війни і миру, презентованих у багатьох сучасних мовах як антоніми (укр. війна-мир; англ. war-peace тощо), не є симетричним» (Парахонський, Яворська, 2019: 45). Відповідно, нами запропоновано розглядати зазначені концепти з метафізичної точки зору процесу перетворення світу людиною, тобто війна – є одним зі способів зміни навколишнього світу-миру людей в єдиній системі філософських координат. Важливим тут є звернення до думки І. Канта, який, наслідуючи у цьому питанні Т. Гоббса, вважав стан війни «природним станом» людства, тому мир і право у такому стані не може бути реалізованим (Кант, 1994: 13). Фактично, І. Кант, на думку В. Керстінга, був представником філософів-просвітників, який вважав неможливим вивести правові засади і стан миру з військового положення. Тільки легітимне насилля у правовому режимі може привести до оновлення порядку закону, більше того, природний стан за відсутності війни так само не є миром (Kersting, 1998: 88).

Онтологічний зміст загального родового поняття «мир» у філософії військової справи включає в себе

«війну» як один зі способів процесу перетворення навколишнього світу людиною. На підтвердження можемо звернутися до думки авторів нової монографії, що була присвячена проблематиці онтології війни і миру Б. О. Парахонського та Г. М. Яворської: «Стан війни означає комплекс дій, спрямованих на руйнування усталеного порядку з його правилами комунікації та кодами поведінки. Війна призводить до знищення чужого, незрозумілого і неприйняттого, якщо його буде визначено як загрозу власному існуванню. Стан миру означає ствердження порядку, розбудову або відновлення свого впорядкованого світу, зрозумілого, осмисленого й звичного, що, однак, не виключає і деяку еволюцію правил взаємодії у межах прийнятої моделі» (Парахонський, Яворська, 2019: 337-338). Якщо ми звертаємося до визначення протилежності «війна-мир», то «війна – це складне соціально-політичне явище, стан суспільства, в якому основним видом діяльності є організована збройна боротьба між державами, класами або націями (народами)» (Філософський енциклопедичний словник, 2002: 89), а «мир – соціальний стан буття, який характеризується відсутністю збройної боротьби у масштабних і явно виражених формах (Філософський енциклопедичний словник, 2002: 377). Тобто створюється своєрідна ситуація «ще-не-миру». Саме такий вираз про «явно виражені форми» може стати основою руху до ідеальних положень про «вічний мир» у сучасному світі. Але сьогодні настільки зміненими є форми військового протистояння (гібридні, інформаційні, бактеріологічні та інші види війн) та настільки тісним є зв'язок між суб'єктами світового господарства, що «бомбардування» в одному регіоні визиває «землетрус» в іншому, або і в «себе вдома» завдяки діяльності мас-медіа та формах подачі інформації. Тому проблема означення різних видів військових дій, їхніх наслідків, станів, результатів тощо з необхідністю вимагає нового семантико-лінгвістичного розуміння у військовій філософії.

Висновки

Застосування новітніх технологій у сфері військових можливостей сучасних світових держав призводить до необхідності номінації великої кількості термінів. Крім того, унікальність військово-термінологічної системи полягає у величезних масштабах предметної сфери, яку вона обслуговує. Зазначена термінологія стосується не стільки військової сфери спілкування, скільки несе в собі важливе суспільне значення проблематики філософії військової справи. Сьогодні у загальноновживаному значенні концепти війни і миру набувають більше метафоричного характеру в різних сферах діяльності людини. Причому сучасні форми і види «війни» не мають часово-просторових обмежень, а також спектру можливостей прорахувати їхню певну ритмічність або дослідити системність змін. Вони стають класичним прикладом процедури метафоричного переносу

формування військових термінів у тісному переплетенні з процесом сучасного наповнення змістом загальноновживаних значень. Тому, обираючи для дослідження соціально-філософський зміст таких концептів, як війна і мир, було запропоновано проаналізувати феномен протилежності зазначених термінів з точки зору розуміння та освоєння людиною механізмів перетворення постсучасного світу.

Список літератури

1. Kersting W. Die bürgerliche Verfassung in jedem Staatesollrepublikanisch sein // Kant I. Zumewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf. hrsg. von Rudolf Malter, Reclam, Stuttgart 2008.
2. Барт П. Мифологии / Р. Барт. – М.: Директ-Медиа, 2007. – 459 с.
3. Бисмарк О. Мысли и воспоминания: в 3-х т. / О. Бисмарк; пер. с нем. под редакцией проф. Л. С. Ерусалимского. – М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1941. – Т. 2. – 288 с.
4. Біблія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.my-bible.info/biblio/ukrainskaya-bibliya/index.html
5. Кайуа Р. Миф и человек. Человек и сакральное / Р. Кайуа.- М.: ОГИ, 2003. – С. 276-291.
6. Кант И. К вечному миру. Философский проект / И. Кант // Сочинения: в 8 т. – Т. 7. – М., 1994. – 182 с.
7. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. – URSS, 2009. – 218 с.
8. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії [Текст]: научное издание / С. Б. Кримський; передм. М. Поповича. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 717 с.
9. Парахонський Б. О. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл: монографія / Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська. – Київ: НІСД, 2019. – 560 с.
10. Потебня А. А. Естетика і поетика слова: збірник / А. А. Потебня. – К.: Мистецтво, 1985. – 302 с.
11. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. – К.: Абрис, 2002. – VI, 742с.

References

1. Bart, R. (2007). *Mifologii [Mythology]*. Moscow: Direkt-Media [in Russian].
2. Bibliia na ukrainskii movi [The Bible in the Ukrainian language]. (n.d.). www.my-bible.info. Retrieved from <http://www.my-bible.info/biblio/ukrainskaya-bibliya/index.html> [in Ukrainian].
3. Bismark, O. (1941). *Mysli i vospominaniia [Thoughts and memories]*. (Vols. 1-3). (L. S. Erusalimskiy, Trans). Moscow: Gos.sots.-ekon.izd-vo [in Russian].
4. Kant, I. (1994). *K vechnomu miru. Filosofskiy proekt [To eternal peace. Philosophical Project]*. *Sochineniia, Works.* (Vols. 1-8). Moscow [in Russian].
5. Kayua, R. (2003). *Mif i chelovek. Chelovek i sakralnoe [Myth and man. Man and the Sacred]*. Moscow: OGI [in Russian].
6. Katsnelson, S. D. (2009). *Tipologija yazyka i rechevoe myshlenie [Typology of language and speech thinking]*. URSS [in Russian].
7. Krymskyi, S. B. (2008). *Pid syhnaturou Sofii [Under the signature of Sophia]*. (M. Popovych, Trans). Kyiv: Kyievo-Mohylian. akad. [in Ukrainian].
8. Parakhonskyi, B. O., & Yavorska, H. M. (2019). *Ontolohiia viiny i myru: bezpeka, stratehiia, smysl [Ontology of war and peace: security, strategy, meaning]*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
9. Potebniia, A. A. (1985). *Estetyka i poetyka slova [Aesthetics and poetics of words]*. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
10. Shynkaruk, V. I. (et al.). (2002). *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]*. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].
11. Kersting, W. (2008). *Die bürgerliche Verfassung in jedem Staate soll republikanisch sein. Zum ewigen Frieden: Ein philosophischer Entwurf.* R. Malter (Eds.). Reclam, Stuttgart.

Б. О. Носач

СЕМАНТИКО-СТИЛИСТИЧЕСКОЕ НАПОЛНЕНИЕ ПРОТИВОПОЛОЖНОСТИ «ВОЙНА – МИР»: К ПОНИМАНИЮ ФИЛОСОФИИ ВОЕННОГО ДЕЛА

В статье исследуется проблема современного теоретико-методологического наполнения содержания оппозиции «война – мир», где особенное внимание придаётся их значению как военных терминов. Использование новых технологий в сфере военных возможностей современных мировых государств приводит к необходимости номинации большого количества понятий, поэтому приобретает актуальность исследование операций семантико-стилистического анализа значения таких неоднозначно определённых в обществе постсучасности концептов, как война и мир. Особенности семантики военной терминологии в сравнении с общепотребительными моделями этих слов проявляется на уровне лексического значения и выявляется в специфическом проявлении полисемии. Выбирая для исследования социально-философское содержание противоположности понятий «война – мир», было предложено проанализировать феномен представленных терминов с метафизической точки зрения понимания и освоения человеком процессов изменения мира.

Ключевые слова: человек; общество; военные термины; война; мир; философия военного дела; метафорический перенос; семантика.

B. Nosach

SEMANTIC-STYLISTIC ASPECT OF THE "WAR – PEACE" OPPOSITION: TO UNDERSTANDING THE PHILOSOPHY OF MILITARY ARTS

Introduction. The application of latest technologies in the military sphere of modern states leads to the need of their nomination, that is why the semantic-stylistic analysis of the ambiguously of post-modern terms "war" and "peace" is of indisputable relevance. At present, the terms "war" and "peace" are becoming metaphoric in the various spheres of modern human activity: "war of the worlds", "war on the roads", "war with COVID-19", etc. Such forms of "war" have no temporal-spatial limitations, as well as a spectrum of possibilities to calculate their specific rhythm or to study the systematic nature of changes. **The aim and tasks** of the article are to implement the procedure of semantic-stylistic analysis of relative concepts of "war" and "peace" in the system of comprehensive understanding of military philosophy. **Research methods** are functional-instrumental, hermeneutic, system-structural. The application of comparative analysis, analytical, dialectical, historical-logical and retrospective methods enables a study of the relations and connections of the basic components of the linguistic dimension of social reality. The system-genetic method allows to analyse speech phenomena both in statics and dynamics, the latter is understood as derivational transitions in synchrony rather than language changes in time (state of diachrony). **Research results.** The peculiarities of the semantics of military terminology in comparison with the common models of these words are manifested at the level of lexical meaning and detected in the polysemy, as well as in the connotative and pragmatic aspects of the importance of war and peace. Firstly, the content of war and peace categories represents a classic example of a metaphoric transfer of the formation of military terms in close interconnection with the process of filling the content of commonly used meanings. Secondly, it captures the main types of changes in the lexical semantic structure, causing the emergence of polysemous word of military terminology, as one of the variants of such a structure. Thirdly, it provides the opportunity to identify the basic differences in the semantic characteristics of commonly used and military terminological meanings included in the semantic structure of the same polysemous word. Fourthly, the specifics of the military term of a polysemous word in the semasiological plan is based on the fact that the degree of logical and linguistic abstraction in the term is in inverse relationship. Fifthly, choosing for research the socio-philosophical meaning of correlative concepts of war and peace, it was proposed to consider these concepts from the metaphysical point of view of the process of transformation of the world by man. **Discussion.** In many documents of international organizations there is no definition of the term "war", instead an understanding of military conflict and its various types. There are the basic versions of the classical perception of war and peace but the definitions of them as generic concepts are absent. The concepts of war and peace, are presented in many modern languages as unsymmetrical antonyms. **Conclusion.** Nowadays, the concepts of war and peace in the common sense become metaphorical in various spheres of human activity. Modern forms and types of "war" have no temporal and spatial limitations, as well as a range of opportunities to calculate their rhythm or explore systematic changes. They become a classic example of the procedure of metaphorical transfer of the military terms in close intertwining with the contents of commonly used meanings.

Key words: human; society; military terms; war; peace; philosophy of military arts; metaphoric transfer; semantics.